

**DE REGERING VAN SULTAN AGUNG,
VORST VAN MATARAM**

1613—1645

**EN DIE VAN ZIJN VOORGANGER
PANEMBAHAN SÉDA-ING-KRAPJAK**

1601—1613

VERHANDELINGEN

VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DEEL XXIII

***DE REGERING VAN SULTAN AGUNG,
VORST VAN MATARAM***

1613—1645

***EN DIE VAN ZIJN VOORGANGER
PANEMBAHAN SÉDA-ING-KRAPJAK***

1601—1613

DOOR

Dr H. J. DE GRAAF

INLEIDING.

Moest bij het begin van mijn „Sénapati” geklaagd worden over verwaarlozing van deze krijgshaftige figuur, ook ten aanzien van zijn kleinzoon, die het Mataramse rijk tot zijn hoogtepunt zou voeren, kon bijna dezelfde klacht geslaakt worden. En dit nog wel, terwijl hij als belegeraar van het jonge Batavia vermaard is en zijn naam in geen handboek voor Indonesische of Javaanse geschiedenis ontbreekt. Talrijk zijn echter de misverstanden en onjuiste meningen met betrekking tot Mataram's grootste vorst. Het was daarom onvermijdelijk alle feiten opnieuw aan de bronnen te toetsen. Bovendien kwamen hieruit nog vele, onbekende bijzonderheden en mededelingen te voorschijn. Daardoor heeft dit boek een groter omvang gekregen, dan oorspronkelijk verwacht werd.

Behalve van de reeds in „Sénapati” vermelde inheemse gegevens, werd nu ook van de kort voor en tijdens de laatste wereldoorlog verschenen grote Babad Tanah Djawi een nuttig gebruik gemaakt. Ter onderscheiding van de verkorte Babad, die wij korthedshalve naar de eerste uitgever Babad Meinsma noemen, wordt deze vollediger bron als Babad Balai Pustaka aangeduid, omdat hij bij Volkslectuur het licht zag. Met het systeem van het onder elkander afdrukken van uittreksels uit Babad Meinsma en Serat Kanḍa, gelijk dit bij „Sénapati” toegepast werd, is gebroken, omdat nog een derde Javaanse bron verwerkt moest worden. Wij kozen het verhaal van de uitvoerigste der drie bronnen, en waar de andere twee belangrijke afwijkingen of aanvullingen boden, werden deze in dit verhaal ingevlochten, onder aanduiding van de herkomst. Het was nog niet mogelijk met volkomen zekerheid en volledigheid de onderlinge verhouding dezer drie bronnen aan te geven. Toch is het wel duidelijk, dat de grote Babad Tanah Djawi het over het algemeen in ouderdom en uitvoerigheid wint. Opvallend is het voorkomen van een groot aantal, na mogelijke contrôle zeer juist gebleken tjandra sengkala's, waaruit men kan vermoeden, dat de schrijver een z.g. jaartal-babad onder de ogen gehad heeft.

De reeds gedrukte en de nog talrijker onuitgegeven stukken in het Koloniale Archief, die de periode van Sultan Agung's regering betreffen, bleken zeer veel onbekend of onbenut materiaal te bevatten. O.a. moge geweest worden op de Kratonbeschrijving van de Nederlandse gezant Jan Vos uit 1624, welke tot in bijzonderheden afdaald. Ook de uitgegeven Engelse archiefstukken bleken hier en daar aardige toelichtingen te verstrekken, ofschoon moet toegegeven worden, dat de Nederlanders op dit terrein over het algemeen beter waren ingelicht, en vermoedelijk ook meer schreven; althans, er is meer van hun hand bewaard.

Een bijdrage van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek, meer bekend onder de initialen Z.W.O., stelde mij in staat in het jaar 1953 op het Arquivo Nacional da Torre do Tombo te Lissabon een aantal documenten uit de Livros das Monções van 1636 tot 1640 te raadplegen, uit de tijd dus, toen Goa, en vooral het door de Nederlanders in het nauw gebrachte Malaka, vergeefs de hulp van de machtige Susuhunan zochten te verwerven. Voor deze medewerking van genoemde organisatie worde hier mijn hartelijke dank betuigd.

Bijzonder verplicht voel ik mij aan hem, die zich nooit met de titel van historicus heeft willen sieren, doch zijn veelzijdige kennis omtrent het oude en nieuwe Java achter de àl te eenvoudige titel van „taalgeleerde” verborg, n.l. dr. Th. Pigeaud. Door een jarenlange vriendschappelijke omgang, aanvangende met een inderdaad opbouwende kritiek op mijn dissertatie, heb ik steeds mogen genieten van talloze, onbaatzuchtig verstrekte adviezen op een terrein, dat hij stevast weigerde het zijne te noemen, doch waar hij, boven vele anderen, een betrouwbare gids bleek te zijn. Ook bij dit werk zijn zijn inspirerende opmerkingen en kritieken mij van groot nut geweest.

Indien dit niet genoeg uit mijn vroegere geschriften gebleken is, moge hier nogmaals verzekerd worden, dat Pigeaud's gedachten over de rol van de Pasisir in Java's politieke en culturele geschiedenis steekhoudend zijn gebleken en een vaste grondslag hebben gevormd voor verder onderzoek.

Mijn „Sénapati” heeft tot kritiek aanleiding gegeven en er is getwijfeld aan de juistheid mijner waardering der Javaanse overlevering. Daar hierop reeds ingegaan is in de eerste aflevering der Bijdragen van het Koninklijk Instituut van 1956, meen ik mij te mogen beperken tot de verzekering, dat het voortgaand onderzoeken en benutten der Javaanse overleveringen mij bij het schrijven van dit boek over Séna-

pati's kleinzoon, zeker niet geschokt heeft in mijn overtuiging. De gevolgde opvatting, hoe voorlopig van karakter deze uiteraard ook nog moest zijn, bleek nuttig en bruikbaar.

De afkortingen der bronnen en titels zullen hierna worden aange troffen. Eén afkorting zij hier echter vermeld en verdedigd. Gelijk bekend is de naam Sultan Agung wel algemeen gebruikelijk, doch inderdaad postuum. Tijdens zijn leven heeft deze vorst verschillende namen gedragen, doch déze juist niet, voor zover ons bekend is. Ten einde het alles omvattende, maar op den duur eentonige „de vorst” af te wisselen, is soms ook kortweg „Agung” gebruikt, hoe onhistorisch en gemeenzaam dit moge klinken.

Moge dit verzamelde en vastgelegde materiaal omtrent de grote Matarammer de opvattingen omtrent deze waardige tegenstander van Jan Pietersz. Coen op hechter grondslagen vestigen, dan voorheen kon geschieden.

INHOUD.

	blz.
I. <i>De Regering van Pan. Sêda-Ing-Krapjak. 1601-13.</i>	
Naam en verheffing van Sênapati's opvolger. 1601	1
De opstand van pg. Puger in Demak. 1602-05	3
De opstand van pg. Djaja-Raga in Pana-Raga. 1608?	9
Het rijk van Sura-Baja	12
Stad en hof van Sura-Baja	13
Sura-Baja's onderhorigheden	16
De Nederlandse factorij in Gresik. 1602-15	18
De rooftochten in het Sura-Bajase. 1610-13	20
Krapjak's bouwwerken	22
De eerste aanraking met de Nederlanders. 1613	24
II. <i>Agung's eerste veroveringen. 1613-19.</i>	
Agung's troonbestijging en naamgeving. 1613	26
De strooptochten naar de Oosthoek. 1614	28
De slag aan de Andaka. 1614	30
De verovering van Wira-Saba. 1615	32
De slag bij Siwalan. 1616	35
De benoemingen. 1615	39
De verovering van Lasem. Eind 1616	40
De verovering van Pasuruhan. 1617	41
De opstand van Padjang. 1617	43
De verovering van Tuban. 1619	48
III. <i>Mataram en de V.O.C. 1613-24.</i>	
Het gezantschap van Caspar van Surck. 1614	53
Het gezantschap van Andries Soury. 1615	54
Het gezantschap van Druyff. 1616	56
Het gezantschap van Corn. van Maseyck. 1618	57
Overval der loge te Japara. 1618	58
Coen's vergelding. 1618-19	60
De Compagnie en Sura-Baja. 1619-20	64
De gevangen Nederlanders	65
Eerste bevrijdingspogingen. 1619-20	67
Artus Gysels' overval te Japara. 1620	68
Het 1e gezantschap van Hendrick de Haen. 1622	72
Het 2e gezantschap van Hendrick de Haen. 1623	73
Het gezantschap van Jan Vos. 1624	74
IV. <i>De verovering van Sura-Baja. 1620-25.</i>	
De wijze van aanvallen	77
De 1e aanval. 1620	77

	blz.
De 2e aanval. 1621	79
De verovering van Suka-Dana. 1622	79
De 3e aanval. 1622	81
De 4e aanval. 1623	82
De verovering van Madura. 1624	83
De overlevering over Madura's verovering	84
De Nederlanders over Madura's verovering	89
Lot der Madurese vorsten	92
De 5e aanval. 1624	93
Sura-Baja's overgave. 1625	94
Lot der Sura-Bajanen	97
V. <i>De vorst, zijn kraton, zijn bestuur.</i>	
Agung's uiterlijk en karakter	99
's Vorsten godsdienst	103
Bouw van de Kraton Karta. 1614-22	104
Jan Vos' beschrijving van de Kraton. 1624	105
De uitbreiding van de Kraton. 1625	108
De Kapatihan	112
De Moskee	113
De Tumengung Mataram	116
Andere hoge Dienaren	117
De onderdanen	120
Het hofleven	121
De jacht	124
Het Mataramse leger	125
VI. <i>De verheffing tot Susuhunan. 1624.</i>	
De eigenlijke troonsbestijging. 1624	127
Het kanon Pantja-Wura.	129
Epidemieën. 1625-27	131
Aandacht voor West-Java. 1625-26	132
VII. <i>De strijd met Pati. 1627.</i>	
Adipati Pragola II	135
Pati's eerste opstandigheid. 1624	136
De grote opstand van Pati. 1627	137
De overlevering over Pati's opstand	138
Beoordeling der overlevering	141
De Nederlanders over Pati's opstand	142
VIII. <i>De belegeringen van Batavia. 1628-29.</i>	
Het mislukte gezantschap van Sebald Wonderaer. 1626	144
Het eerste beleg van Batavia. 1628	145
Het tweede beleg van Batavia. 1629	149
Verdiensten der Javanen	152

	blz.
De Javaanse overleveringen omtrent de belegeringen. 1628-29	152
Beschouwing der overleveringen	155
Bijzondere Javaanse bronnen	157
De Javaanse aanvoerders voor Batavia. 1628-29	159
De bestraffing der aanvoerders	162
IX. <i>Mataram en de Portugezen. 1629-34.</i>	
Eerste toenadering	164
Het eerste Portugese gezantschap. 1631	165
Het tweede Portugese gezantschap. 1632-33	170
X. <i>Mataram en de V.O.C. 1629-34.</i>	
De opening der onderhandelingen. 1630	173
Het gezantschap van Pieter Franssen. 1630	174
Pieter Valck's aanval op Japara. 1631	177
De overval op het gezantschap van Corn. v. Maseyck. 1632	178
De voortzetting der onderhandelingen. 1632-34	185
De zee-oorlog. 1630-34	188
Wijziging in Mataram's politiek	191
XI. <i>De onrust in het Rijk na de tegenslagen voor Batavia. 1628-35.</i>	
De opstand van Sumedang en Ukur. 1628-35	193
De onrust in het binnenland. 1630	197
Des Sunans bedevaart naar Tembajat. 1633	200
De nieuwe tijdrekening. 1633	204
XII. <i>De ondergang van Giri. 1635-36.</i>	
De prietervorst van Giri. 1600-35	205
Mataram verzoent zich met Sura-Baja. 1628-33	209
Pg. Pekik als cultuurverspreider	212
De uitzending van pg. Pekik naar Giri. 1635	213
De onderwerping van Giri. 1636	215
De datering van Giri's verovering	217
Het lot van de prietervorst	218
De grote rijksvergadering. 1636	220
XIII. <i>Mataram en de Portugezen. 1634-40.</i>	
Het derde Portugese gezantschap. 1636	223
Latere gezantschappen over en weer	227
De missie der Dominicanen	230
XIV. <i>Mataram en de V.O.C. 1636-42.</i>	
Het lot der Nederlandse gevangenen	233
Geestelijke zorg voor de gevangenen	237
Een ontsnapping. 1636	239
Nederlands-Mataramse besprekingen. 1636-42	241

	blz.
XV. <i>De onrust rondom de Kroonprins. 1637.</i>	
De jeugd van de Kroonprins. 1619-34	247
Het huwelijk van de Kroonprins. 1634	249
De onrust in het Rijk. 1637	249
XVI. <i>De verovering van Balambangan. 1636-40.</i>	
Het voorspel tot de verovering. 1625-35	254
De overlevering over Balambangan's verovering	256
De eerste grote aanval. 1635	258
De latere aanvallen op Balambangan. 1636-40	260
Het lot der bewoners van de Oosthoek	262
XVII. <i>De verwerving van de sultanstitel. 1641-42.</i>	
Het verwerven van de sultanstitel. 1641	264
Het mislukte gezantschap naar Mekka. 1642	268
De wraak op Antonie Paulo. 1642	271
Het samenstellen van de Rijkskroniek tussen 1641 en 45.	273
XVIII. <i>Mataram en de Overwal.</i>	
Onderschatting van Mataram's buitenlandse invloed	274
Palembang	274
Djambi	277
Bandjarmasin	278
Makassar	281
Tjerebon	282
XIX. <i>Laatste jaren, begraafplaats en dood. 1643-46.</i>	
Het optreden van tg. Wira-Guna. 1643-46	284
De bouw der heuvelgraven. 1631-46	288
Het einde	291
<i>Bibliografie</i>	292
<i>Alphabetisch Register</i>	297

AFKORTINGEN.

B.K.I. Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde

T.B.G. Tijdschrift van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap.

Javaanse titels:

a. arja	kj. kjai	pg. pangéran
ad. adipati	ng. ngabéhi	rg. rangga
tg. tumenggung.		

De afkortingen der boektitels worden in de bibliografie aangetroffen.

DE REGERING VAN PAN. SEDA-ING-KRAPJAK.

1601—13

Naam en verheffing van Sênapati's opvolger.

Evenmin als de naam van Sênapati is die van zijn opvolger op afdoende wijze geboekstaafd. In de overlevering heet deze vorst eenvoudig *panembahan Krapjak*, naar de wildbaan (krapjak), waar hij zou zijn overleden; verder wordt hij vorst genoemd. Dit Krapjak, voluit: *Sêda-ing-Krapjak*, is overigens zeer oud en komt reeds bij Rijklof van Goens voor (v. Goens 185). Het panembahan kàn juist zijn, daar ook zijn zoon, het onderwerp van deze studie, aanvankelijk zo genoemd wordt.

De susuhunanstitel, zoals wij die in de vrij jonge Sadjarah Dalem (gen. 133) aantreffen, is volstrekt apocrief. Daar vindt men immers voluit: *Susuhunan Adiprabu Anjakrawati Sênapati Ingalaga Mataram*. Van al deze namen trekt het Anjakrawati bijzonder de aandacht, omdat het, evenals het Anjakrakusuma van zijn zoon, een naam is, die door de wali sunan Bonang gedragen werd. Of hem deze heiligennaam reeds bij zijn leven gegeven werd, valt niet na te gaan.

Voorts komt zowel in de Babad Meinsma (p. 101) als in de Sadjarah Dalem (gen. 132, 10) 's vorsten kindernaam voor: *radèn Djolang* (= draagstoel), hetgeen er inderdaad zeer kinderlijk uitziet. Zoals bekend worden kindernamen vaak naar aanleiding van toevallige feiten of gebeurtenissen bij de geboorte gegeven en hebben zij soms merkwaardige vormen. Het Djolang ziet er dus wel echt uit.

's Prinsen moeder zou volgens de Sadjarah Dalem (gen. 132) de hoofdvrouw geweest zijn, afkomstig uit Paṭi. Gezien de Mataramse relaties met dit gebied, lijkt dit alleszins aannemelijk. Van Sênapati was hij het tiende, maar van deze vrouw het vierde kind, doch het eerste, dat niet jong overleed. Alle andere broeders en zusters hadden vrouwen van lagere rang tot moeder.

Twee hunner, rd. mas Tembaga en Kaḍawung, verhief hij tijdens zijn bewind respectievelijk tot ad. Puger en pg. demang Tanpa-Nangkil

(gen. 132 no. 21 en 22). Twee andere, rd. mas Damar en Bagus, werden pas door zijn zoon, toen deze de sultanstitel verwierf, tot panembahan verheven, nadat zij reeds respectievelijk pg. ad. Purbaja en pg. ad. Djuminah geworden waren (gen. 132 nos. 6 en 18).

Daar hij de enige overlevende zoon van Sénapati bij de hoofdvrouw was, is het duidelijk, waarom hij tot opvolger bestemd was, hoewel hij niet de oudste zoon was. Volgens de Babad Meinsma was hij de zesde, volgens de Sadjarah Dalem zelfs de achtste zoon. Begrijpelijk is het echter dat twee oudere broeders, maar van minder geboorte, naderhand in verzet zijn gekomen, t.w. pg. Puger, later hoofd van Demak, en pg. Djaja-Raga, later hoofd van Pana-Raga (zie blz. 11—13).

De verheffing tot kroonprins zou volgens de overlevering reeds tijdens Sénapati's leven hebben plaats gevonden. In die functie werd hij tegen de opstandige dipati Pragola (I) van Paṭi uitgezonden, toen deze tegen Mataram oprukte. Hierbij had hij, gelijk wij zagen, bijna het leven erbij ingeschoten (Sénapati 127—28).

Elders, in mijn: De historische betrouwbaarheid der Javaanse overlevering (B.K.I. CXII, 61-62) werd reeds getracht, het beginjaar van panembahan Krapjak's regering vast te stellen, n.l. het jaar 1601. De *bewindsaanvaarding* wordt in de overlevering min of meer traditioneel beschreven (Babad B.P. VII, 48; S.K. p. 673; Babad Meinsma p. 117): Op een maandag geleiden dipati Manda-Raka en pg. Mangku-Bumi de kroonprins bij de hand naar de sitinggil, waar ze hem op een gouden troonzetel laten plaats nemen. Zij stellen zich links en rechts van hem op. Pg. Mangku-Bumi spreekt dan met luider stem tot de verzamelde menigte: „Matarammers, weest er getuige van, dat pg. Dipati nu sultan wordt als opvolger van zijn vader”. Vervolgens daagt hij eventuele tegenstanders uit tot de strijd.

De Serat Kanḍa vermeldt nog de titel van de nieuwe vorst: Sénapati Ingalaga van het Mataramse rijk. Niemand verzet zich tegen deze jonge vorst en de naaste familieleden, de bupati's en mantri's brengen hem hulde. Daarna keert de vorst in het paleis terug. Ten slotte volgt de mededeling, dat er een grote partij wordt gegeven.

Aan de volledige betrouwbaarheid dezer voorstelling moet met recht getwijfeld worden. In 1601 was er vermoedelijk nog geen sitinggil bij de Kraton en in ieder geval is de sultanstitel een anachronisme, ten minste 40 jaar te vroeg. Ki Dipati Manda-Raka is de rijksbestuurder zijns vaders geweest en zal het ook van de nieuwe vorst gebleven zijn. Pg. Mangku-Bumi was wel zijn oom. Bij latere troonsbestijgingen zal men telkens weer opmerken, dat oudere familieleden of hoge hof-

dienaren de nieuwe vorst ten troon verheffen. In de Serat Kanda ontbreekt pg. Mangku-Bumi.

De maandag is, evenals de hierna ter sprake komende donderdag, een der later zo genoemde „keizersdagen”, wanneer de vorst zich aan zijn onderdanen placht te vertonen, meestal ter verrichting van een of andere functie, als rechtspreken.

De hierna in de overlevering voorkomende mededelingen omtrent de toenmalige welvaart des rijk, de rechtvaardigheid en rechtgelovigheid van de jonge vorst, kunnen wij gevoelig buiten beschouwing laten. Evenzo slaan wij een bericht over de aanleg van een luthof voorlopig over en bespreken thans eerst de politieke moeilijkheden, waarin panembahan Krapjak zich spoedig verweekeld zag, n.l. het oproer van zijn oudere broeder, pg. Puger ¹).

De opstand van pg. Puger in Demak.

1602—05

De Javaanse overlevering is over de botsing van de vorst met zijn oudere broeder pg. Puger vrij uitvoerig (Babad B.P. VII, 49-65 ; S.K. 674-86 ; Babad Meinsma 117-19). Bovendien bezitten wij nog enige gegevens in de Sadjarah Dalem (gen. 132). Beginnen wij met de laatste. Deze telt twee adipati's Puger. De eerste is ongetwijfeld de prins, die tegen zijn vorstelijke broeder in verzet is gekomen.

Als zijn moeder wordt de bijvrouw njai Adi-Sara genoemd, zodat zijn geboorte lager was, dan die van de vorst. Als jeugdnaam wordt rd. mas kènṭol Kadjuron opgegeven. Als tweede zoon van Sénapati achtte hij zich meer gerechtigd tot de troon dan de vorst, die het tiende kind was.

De andere adipati Puger, het 21e kind van Sénapati, zal hierna ter sprake komen. Begeven wij ons thans tot hetgeen de overlevering omtrent de opstand verhaalt.

Op een donderdag wordt de vorst weer door allen, die daarvoor in aanmerking komen, gehuldigd, doch zijn broeder pg. Puger ontbreekt. Hij geneert er zich n.l. voor, om op de grond te zitten ; hij wenst een eigen gebied, doch wil er niet om vragen. De vorst raadt dadelijk

¹) Volgens de Babad Sengkala (A. J. 1525), de Babad Momana (A. J. 1526) Raffles' Chronological Table (A. J. 1526) zou in de jaren 1603 of 1604 een slag bij Kaliran geleverd zijn, waarvan men verder niets weet. Kaliran ligt niet ver van Jogja-Karta.

's prinsen wens en stelt aan ki dipati Manda-Raka voor, hem tot bupati van Demak aan te stellen. Volgens de S.K. 674 zou hij pas na een jaar afwezigheid van het hof tot die functie verheven zijn. Manda-Raka en de verwanten keuren het plan goed en ijlings wordt pg. Puger ontboden. Hij mag zelfs naast zijn jongere broeder op de troonzetel plaats nemen. De vorst benoemt hem dan tot bupati, opdat hij als „een schild ter bescherming van het rijk Mataram” zal dienen (Babad Meinsma 118). De volgende dag reeds vertrekt pg. Puger met zijn familie naar Demak, waarheen hem, volgens S.K. 676 ook een bediende, die hem van kindsbeen af aan heeft opgevoed, Tanḍa-Negara, vergezelt, ten einde pepatih te worden. Naast deze benoemt hij nog als tweede rijksbestuurder kj. ad. Gending, die een echte Demakker zou zijn (Babad B.P. 51). Alle lieden van Demak onderwerpen zich aan hem.

Intussen verheft de vorst zijn jongste twee broeders tot een hogere rang, n.l. rd. mas Tembaga, geboortig uit de bijvrouw njai Bramit, tot pg. ad. Puger, en rd. mas *Kaḍawung*, uit de bijvrouw njai rija Suwonda, tot pg. dem. Tanpa-Nangkil. (De eerste promotie duidt wel aan, dat men binnen het hof de heer van Demak niet meer als prins van den bloede beschouwde, zodat zijn plaats diende vervuld te worden).

Op den duur verliest het hoofd van Demak de eerbied voor de vorst van Mataram uit het oog, hetgeen te wijten is aan de opstokerijen van zijn rijksbestuurder dipati Gending. Daarom maakt hij zich op, om zich van al het land ten noorden van het Kenḍang-gebergte meester te maken. Inderdaad onderwerpen zich daar allen en zijn leger groeit in aantal. Hij organiseert dit zelfs, teneinde Mataram te veroveren, waarbij hij vast op zijn dipati's Gending en Pandjer vertrouwt. Als alles gereed is, wordt naar Mataram opgerukt.

De adipati van Padjang geeft tijdens een gehoor hiervan bericht aan de vorst van Mataram. Volgens de S.K. (p. 679) zou deze, toen hij vernam, dat zijn oudere broeder bij het gebergte van Ungaran aanviel en plunderde zich bereid verklaard hebben, het noordelijk deel des rijks af te staan. Hij wilde zelfs met hem daarover in Mataram spreken. Tot vier maal toe werd de heer van Demak ontboden, doch telkens weigerde hij bars.

Intussen heeft hij Tambak-Uwos ingenomen. De vorst, hierover ontsteld, treft maatregelen. Het leger moet zich gereed maken. In de Babad Meinsma (p. 119) volgt nu pas het bericht, dat twee zijner jongere broeders in rang worden verhoogd: rd. Tembaga tot pg. Puger, en rd. Kedawung tot pg. dem. Tanpa-Nangkil (Babad Meinsma 119). Daarop trekt de vorst zich in de Kraton terug.

Wanneer alles klaar is, wordt tegen Tambak-Uwos opgerukt en de volgende morgen valt men aan. In het gevecht wordt het Demakse leger overvleugeld; onder meer sneuvelen de beide genoemde dipati's. Pg. Puger wordt echter gegrepen en geboeid in een draagstoel gezet. Als dit aan de vorst gemeld wordt, beveelt hij zijn oudere broeder met vrouw en kroost naar *Kudus* te vervoeren. Daar wekt hij in hoge mate het medelijden op.

De Serat Kanḍa (p. 682) wijkt in zoverre af, dat hier de vorst zelf met 10.000 man tegen Demak oprukt, vergezeld van zijn beide broeders en oom, pg. Singa-Sari. Pg. Puger stelt daar slechts 5000 man tegenover. Dank zij zijn grote heldenmoed sneuvelen toch vele Matarammers. De vorst ziet daarom geen ander middel, om zijn broeder heelhuids in handen te krijgen, dan hem met hulp van tjangaks of vorkpieken, waarmede men thans nog in de desa dieven achterna zit, in de nek te grijpen. Pg. Puger wordt in een grote *krandjang* of mand naar Mataram gebracht. Zijn rijksbestuurder Tanḍa-Negara wordt gedood.

Doch onderweg, te Djati-Sari, laat de vorst zijn broeder, die hem om genade smeekt, naar Kudus brengen, ten einde onder toezicht van de regent aldaar „aan de noordkant van de Tempel . . . als Santri zijn verblijf te houden” (S.K. 685). Steeds zal hij door vorstendienaren bewaakt worden, terwijl hem geen verdere wandeling dan tot Pati en Tandjung vergund wordt.

Volgens de Babad Meinsma wordt het bestuur over Demak voorts opgedragen aan de aanvoerder der piekeniers, ki *Gada-Mestaka*, onder de titel van tg. *Endra-Nata*. De Babad B.P. (VII, 64) geeft hiervoor: *Sura-Nata*, hetgeen de Serat Kanḍa (p. 686) bevestigt met de woorden: een der afkomelingen van de santri Sura-Nata van de Tempel van Demak, onder de titel en naam van adipati Sura-Nata”.

Alvorens de tijd van de opstand aan een onderzoek te onderwerpen, zouden wij de aandacht willen vestigen op het gebied, waarover hij zich uitgebreid heeft. Gelijk wij zagen werd pg. Puger aangestookt door een ondergeschikt bupati, dipati Genḍing (Babad B.P. VII, 52), terwijl hij later op de hulp der dipati's Gending en Pandjer rekent. (Babad B.P. VII, 55).

Eerstgenoemde treedt reeds eerder op de voorgrond in de strijd tegen Sénapati, n.l. als aanvoerder van de noordelijke legergroep, die omstreeks 1594 Mataram aantastte (Sénapati 121—22). Hieruit zou men kunnen besluiten, dat hij in Oost-Java thuis hoorde. Inderdaad ligt er o.m. een Gending onder Gresik. Een Pandjer wordt o.a. onder Keḍiri aangetroffen.

Een en ander wijst er op, dat de opstand van Demak geschiedde in samenwerking met enige Oost-Javaanse groten, ja, dat een hunner zelfs tot de initiatiefnemers behoorde.

Het lijkt, of tussen het uitbreken van deze gevaarlijke opstand, kort na pan. Krapjak's optreden als vorst, en de demping daarvan slechts weinig tijd verlopen is. Dit is echter allerminst het geval.

De Babad Sengkala geeft n.l. voor het Javaanse jaar 1524 (A.D. 1602) de mededeling: Duk wong Mataram anglurug mring Demak kerig punggawa Demak kinepung, hetwelk vertaald luidt: Toen de Matarammers naar Demak oprukten, werden de opgeroepen groten van Demak omsingeld.

Voor het Javaanse jaar 1527 (A.D. 1605) heeft dit jaartalboek: Dipati Puger késah saking nagari Demak sakawula santanané, d.i.: Dip. Puger ging weg uit de stad Demak met al zijn familieleden.

Bovendien vinden wij dit laatste jaartal ook in de Babad Momana, waar eenvoudig vermeld wordt: Pg. Puger dipun butjal, dus: Pg. Puger wordt verbannen.

Voorts bevat de Babad Balai Pustaka een tjandra Sengkala (VII, 64), luidende: reksi paksa nata djanma, dat betekent: de wijze houdt vol de mensen te schikken, en een cijferwaarde heeft van 7 2 5 1, zodat het Javaanse jaar 1527 en het Christelijke 1605 bedoeld worden.

Ten slotte geeft Hageman voor de verbanning van pg. Demak het jaartal 1604, doch hij is wel eens meer wat te vroeg.

Uit deze jaartallen mag dus wel worden afgeleid, dat de opstand ten minste van 1602 tot 1605, dus een drietal jaren geduurd heeft. Hij begon met een eerste mislukte poging der Matarammers om het verzet in de kiem te smoren in 1602, en eindigde met de volledige onderdrukking en gevankelijke wegvoering van de pangéran van Demak in 1605.

Deze voorstelling wordt voor zover het eerste gedeelte betreft toevalligerwijze toegelicht door een bericht uit een onverwachte, maar onverdachte bron, n.l. afkomstig van de Nederlandse *admiraal Jacob van Heemskerck*.

Op 9 mrt. 1602 was deze vlootvoogd met vier schepen voor Dama (Demak) verschenen (d. J. II, 510), waarmede ongetwijfeld de rede van Japara bedoeld wordt. Aanvankelijk was de ontvangst vriendelijk geweest, doch op 18 mrt. 1602 werd een 19-tal manschappen, dat op dit goed begin vertrouwend, aan land was gegaan, met al hun bezit vastgehouden. Met veel moeite gelukte het, acht hunner te bevrijden, doch de overigen hielden de Javanen aan. Ze wilden ze zelfs niet uitwisselen

tegen 96 Javanen en 14—1800 realen aan goederen, waarop Heemskerck daarna de hand wist te leggen.

Ten einde raad was de admiraal naar Sura-Baja doorgezeild, waar hij een nieuwe poging deed om zijn volk te bevrijden, n.l. door bemiddeling van de vorst aldaar, aangezien hij niet twijfelde, „dat het den Coninck . . . maar een woort behoeft te kosten, doordien die van Dama grotelijcx aen desen gehouden is”. De Sura-Bajaan had al 1500 man klaar staan, om Demak te helpen, als de Matarammer nog niet afgetrokken was.

Daarom liet Heemskerck de 96 gevangen Javanen, met welke hij toch geen raad wist, uit Sura-Baja naar Demak vertrekken, in de hoop, dat hun vrijlating het hart der Demakkers zou vermurwen. Verder zond de admiraal een hoeveelheid ongepelde rijst, waaraan men door de verwoestingen der Matarammers ginds groot gebrek had, benevens „een brief van recommandatie van een *groot bisschop*”. Deze laatste is ongetwijfeld de hierna uitvoeriger te bespreken priester vorst van Giri (zie blz. 207). Ten slotte stuurde Heemskerck een brief aan de gevangenen zelf, gedateerd 4 juli 1602 (d. J. II, 512—13).

Uit het bovenstaande leren wij dus, dat Demak in oorlog met Mataram was en onder de inval der bovenlanders veel te lijden had gehad. De vijandschap met Mataram ging evenwel gepaard met vriendschap voor de koning van Sura-Baja, die bereid was zijn bondgenoot met levensmiddelen, en zo nodig ook met manschappen — 1500 man stonden al gereed — bij te staan.

Op Heemskerck's brief antwoordden de gevangenen in een meelijwekkend schrijven d.d. 3 aug. 1602 (d. J. II, 513—14). Bij gebrek aan schrijfbehoeften hadden zij het met houtskool achter op het epistel van de admiraal gekrabbeld. De daarin vervatte politieke mededelingen wekken uiteraard het sterkst onze belangstelling. De schrijvers, Adriaen Boisot en Arent van Weesick meldden n.l., dat toen de vijand, d.w.z. de Mataram, voor de stad Demak lag, zij beter behandeld werden dan thans, daar zij „dagelyckx voor den vyant waren en veel volckx . . . doot geschoten en gequest hebben”. Vervolgens weiden zij uit over de bijzondere vrees, die hun personen de Javanen inboezemden. Een hunner, Bruyninck, werd door „een van des vyants bassen door syn been geschoten”, doch herstelde. De vijand moest aftrekken en toen nam de „Coninck” (van Demak) hen op 15 juni mee naar Samara(ng), waar hij dus blijkbaar gezag kon uitoefenen. Vijf hunner wisten op 30 juni van daaruit met een prauwtje en drie roers naar Bantam te ontsnappen. Van de zes overigen bezweken er nog twee, terwijl er één doodziek lag.

Hoewel met grote tegenzin heeft Heemskerck deze ongelukkigen in de steek moeten laten, waardoor wij over hun verder lot niet ingelicht zijn.

Het is meer dan waarschijnlijk, dat de voorvallen, waarvan de rampzalige gevangenen getuigen zijn geweest, deel uitmaakten van de grote Demakse opstand. Zowel tijd als plaats pleiten hiervoor. Wij dienen echter aan te nemen, dat Heemskerck's mannen in hun brief slechts over de eerste faze van de rebellie konden schrijven. Dit zou dan de eerste mislukte poging der Matarammers geweest zijn, om het Demakse verzet met geweld te onderdrukken. Dat deze mislukking in de overlevering geen weerklank vindt, behoeft ons niet te verwonderen. Van een lange strijd vermelden Babad en Serat Kanda in den regel slechts de laatste beslissende faze. Bovendien is het verhalen van een tegenslag een werk, dat men liever overslaat.

Evenzo verzwijgt de overlevering de samenwerking tussen Puger en Mataram's aartsvijand Sura-Baja bijna geheel. Wij zagen dat alleen de dipati's Gending en Pandjer, die wel in Oost-Java thuis horen, als aanstokers en helpers van de opstand ter sprake kwamen. Het feit dezer samenwerking moet echter de bevrijding der Nederlandse gevangenen sterk in de weg hebben gestaan. Immers, Sura-Baja kon toch zijn Demakse bondgenoot niet afvallen door druk uit te oefenen, ten einde de voor Demak zo waardevolle Nederlanders uit te leveren. Slechts een geestelijke autoriteit als de priestervorst van Giri kon aan Heemskerck een aanbevelingsschrijven voor het hoofd van Demak medegeven, waarbij men zich dan nog mag afvragen, wat in deze Javaanse brief werkelijk gestaan heeft. Enige gunstige uitwerking heeft dit schrijven blijkbaar niet gehad.

Thans enige opmerkingen over het einde van de opstand.

Daar wij niet weten, waar ongeveer het in de Babad vermelde Tambak-Uwos gelegen is, is ons onbekend, hoever pg. Puger met zijn scharen naar het zuiden is doorgedrongen. Dat hij in die richting opgerukt is doet ook wel het bericht in de Serat Kanda (p. 679) vermoeden, hetwelk vermeldt, dat pg. Puger bij het gebergte Ungaran aanvalt en plundert. Volgens dezelfde bron zou ook de laatste strijd bij Demak gestreden zijn, waarheen de Mataramse vorst persoonlijk oprukte (p. 682).

Het *Djati-Sari*, tot waar de vorstelijke telg in een krandjang (mand) vervoerd werd is waarschijnlijk de in het district Kalasan gelegen desa van die naam. De gevangen pangéran was de Kraton dus reeds dicht genaderd toen hij plotseling begenadigd werd. Het transport in een krandjang voorspelde n.l. niet veel goeds omtrent zijn aanstaand lot.

Dat men bij wijze van straf gedwongen wordt santri, vrome te worden, en zich bij een heilige plaats te vestigen, zullen wij hierna vaker aantreffen. In de Europese geschiedenis ontmoeten wij hiervan merkwaardige parallellen, b.v. tijdens Karel de Grote en Peter de Grote.

Merkwaardig is de wijze, waarop het bestuur van Demak na de bestraffing van de vorstenzoon geregeld werd. De proefneming om Demak, zetel immers van een eens machtig rijk, te laten besturen door een telg uit het Mataramse huis, was mislukt. De nieuwe bestuurder wordt enerzijds (Babad) Gada-Mastaka, *hoofd der piekeniers*, genoemd, anderzijds een afstammeling der *santri's* Sura-Nata van de heilige moskee te Demak. De betekenis van de eerstgenoemde naam: hoofdknots, wijst op krijgshaftigheid, die dergelijke vromen niet vreemd was. (Vgl. Pigeaud, Volksvertooningen, par. 314 e.e.). Ook in Gericke-Roorda komen de *Sura-Nata's* voor als: corps *gewapende geestelijken* in dienst van de Vorst, dat tot de Kraton behoort. In de Solose Kraton is een *moskee Suranatan* (Zimmermann p. 329, op de kaart no. 142).

In 1652 komen zij voor het eerst in een Nederlands stuk voor (van Goens 121); in 1705 worden zij genoemd „het regte, *oude stamhuijs Souranata*”. Vermoedelijk was Sura-Nata geen persoonlijke eigennaam, doch de naam van het corps, waarvan deze tumengging het hoofd was.

De opstand van Pg. Djaja-Raga in Pana-Raga.

1608 ?

Een tweede, minder gevaarlijke opstand, die de eenheid des rijks bedreigde, werd door een oudere broeder van de vorst, pg. Djaja-Raga, bestuurder van Pana-Raga beraamd.

Volgens de Sadjarah Dalem was hij het 9e kind van Sénapati (de vorst het 10e) en zijn moeder was een bijvrouw uit Kadjoran, een geslacht, dat nog wel eens van zich zou doen spreken. Zijn jeugdnaam luidde: rd. mas Beṭoṭot (dus die pas na een zware bevalling ter wereld was gekomen?).

Over zijn euveldaad deelt de overlevering (Babad B.P. VII, 65—70; Serat Kanda 686—87; Babad Meinsma 119—120) het volgende mede.

Pg. Djaja-Raga staat in Pana-Raga over een viertal lagere bupati's: pg. Rangga (ing Pana-Ragi), pandji Wira-Bumi, ng. Malang Sumirang en dem. Naja-Hita.

De Babad B.P. (VII, 66) verklaart, dat dit zijn vier verzorgers (pamomong) zijn en noemt voorts als lurah's: Geni-Rongga, ki Surong-

ga-Marta, ki Lumadji, terwijl daarop nog een aantal volgen: Mangku-Dirdja, Andaka-Wana, Singa-Derpa, Wira-Santika, Rongga-Sumengit, Tjandra-Wongsa. De eerste vier voeren de pajung bawat (statiezonnenscherm), de andere tien (het getal klopt niet) zijn lurah's met een statiemat. Bovendien zijn er nog 40 lurah's en 200 herendienstplichtigen (tjatjah's). De pangéran spreekt de eerste vier ook eerbiedig met paman (oom) of si bapa (vader) aan.

Op den duur raakte de pangéran door de weelde verblind en besluit zich tot vorst te laten uitroepen en Mataram te veroveren. Na vergeefs gepoogd te hebben, de prins hiervan te weerhouden, gaan de vier bupati's in Mataram verslag uitbrengen. De andere hoofden, beducht voor de vergaande plannen van de jonge man, vergezellen hen. 's Nachts begeven zij zich op reis.

De vier bupati's gaan nu ten zuiden van de waringin kurung (omheinde waringinboom) pépé zitten (buiten wachten, om gehoor te krijgen), juist als de vorst openbaar gehoor geeft. Door zijn dienaren laat hij naar de redenen van hun optreden vragen. Als hij uit hun mond over de boze plannen van zijn oudere broeder verneemt, beveelt hij een jongere broeder, pg. Pringga-Laja met de legeraanvoerder Marta-Laja naar Pana-Raga te gaan, ten einde pg. Djaja-Raga met zijn gezin naar Mataram te brengen. Vervolgens dient hij naar Masjid Watu verbannen te worden, terwijl al zijn bezit in beslag moet worden genomen. Bij verzet mag men geweld gebruiken. De vier bupati's moeten meegaan (Babad Meinsma 120).

Alles wordt nauwkeurig volgens het bevel ten uitvoer gebracht en hierover aan de vorst verslag uitgebracht. Pg. Djaja-Raga wordt slechts door vrouw en kinderen vergezeld, aangezien al zijn dienaren, zo mede zijn bezittingen hem ontnomen zijn. De vier bupati's moeten naar Pana-Raga terug om het gebied te organiseren. Naar aanleiding van deze beide opstanden houdt de vorst tegen zijn familieleden en bupati's een strafpredicatie.

Alleen de Babad B.P. (VII, 70) vermeldt, dat pg. Djaja-Raga vanuit Masjid Batu later naar Pulo Nungsa Barambang werd vervoerd, terwijl de Serat Kanda alleen dit laatste eiland vermeldt.

Helaas hebben deze merkwaardige gebeurtenissen bij ons weten geen neerslag in buitenlandse berichten gevonden. Het verhaal kan dus alleen op zijn innerlijke waarschijnlijkheid getoetst worden.

Op zich zelf ziet het er niet onwaarschijnlijk uit. Een even oude broeder van de vorst, doch van lager geboorte, wordt met een veel on-

aanzienlijker gebied dan Demak vereerd. Hij krijgt tevens een aantal bij name genoemde ambtenaren onder zich, wier taak het is, hem voor gevaarlijke afdwalingen te behoeden.

Wanneer hun dit niet tijdig gelukt, gaan zij heimelijk de vorst van Mataram waarschuwen, waarbij zij nederig de houding van smeke-lingen aannemen. Het heeft n.l. heel wat in, een prins van den bloede van rebellie te betichten.

Gelukkig voor hen blijkt de vorst er niet mee te spelen; de klagers krijgen volkomen gelijk. Zonder schatten of dienaren moet de prins met zijn familie naar een grot aan de oostzijde van het eiland *Nusa Kambangan*, op de topografische kaarten als *Mesdjid Selo* (moskee van séla, steen) vermeld. Het bestuur over Pana-Raga wordt aan de vier klagers opgedragen.

Het eiland *Nusa Kambangan*, schijnt vaker als verbanningsoord voor hooggeplaatste personen te hebben gediend. Het is thans nòg een gevangeniseiland.

Wat Pulo Nungsa Barendang betreft, dit zou volgens de Babad (B.P. VII, 70) in het zuidwesten liggen, zodat het of *Nusa Kambangan* zelf is, of daar ergens in de omgeving moet liggen.

De prins, die met zijn tuchtiging belast wordt, is de 17e spruit van Sénapati, doch van hoge geboorte. Zijn moeder stamt n.l. uit Madiun en is een gemalin (garwa anèn), zodat zij wel uit het befaamde regenten-geslacht stamt (vgl. Sénapati 107—12). Hij is dus wel waardig, om tegen een opstandige van lager geboorte op te treden.

Als jaartal geeft de Babad B.P. (VII, 70) de tjandra sengkala: tanpa guna misik nabi, nutteloos is het onderwijs van de profeet, hetgeen wij kunnen weergeven door het Javaanse jaartal 1530 of A.D. 1608. Overigens kan de zinsbetekenis der vier woorden zeer wel slaan op de vergeefse raadgevingen der vier dienaren van pg. Djaja-Raga, die door deze in de wind worden geslagen.

Voorts hebben zowel Hageman als de Babad Sengkala 1608 als jaar van deze opstand. Alleen de Babad Momana heeft 1607.

Samenvattende menen wij te mogen vaststellen, dat omstreeks het jaar 1608 een even oude broeder van de Mataramse vorst in Pana-Raga een opstand heeft willen beginnen, welke rebellie spoedig de kop kon worden ingedrukt. Vervolgens werd hij met zijn gezin naar het eiland *Nusa Kambangan* verbannen.

Het rijk van Sura-Baja.

In Sénapati (56—57) werd ondersteld, dat de vorsten van Sura-Baja zich een afstamming van de Sunan van Ngampèl-Denta toeschreven. Deze onderstelling wordt ondersteund door de Babad B.P. (IX, 63), zomede door de Serat Kanḍa (p. 842).

Vermoedelijk is de macht van dit geslacht na de ontbinding van het Demakse rijk (of eerder: bondgenootschap), sedert de katastrofe voor Panarukan in 1546, opgekomen. In ieder geval is het omstreeks de eeuw-wisseling reeds een mogendheid van betekenis, terwijl het na 1589 als de grote tegenstander van het jonge Mataram wordt beschouwd (Sénapati 104—106).

Omtrent de figuren en zelfs de namen der Sura-Bajase vorsten tasten wij bijna geheel in het duister. De Nederlandse berichten spreken slechts over de koning van Sura-Baja en de Javaanse overlevering over de adipati van deze plaats. Dit zou de oude vorstentitel kunnen zijn, die reeds tijdens het rijk van Demak voorkwam en door Tomé Pires met *pate* werd weergegeven.

In de eerste jaren der 17e eeuw ontmoeten de Nederlanders een zeer oude en blinde koning van Sura-Baja. Vermoedelijk is deze kort daarop overleden en opgevolgd door een jongere vorst, die bij tijden tamelijk krachtig kon optreden. Deze heeft dan tot het einde van het Sura-Bajase rijk toe geregeerd.

Zijn zoon staat bekend als *adipati Pekik* (Babad B.P. VIII, 7), later als pg. Pekik, hoewel dit waarschijnlijk zijn ware of volledige naam niet zal geweest zijn.

In de Sadjarah Dalem gen. 217 heet hij pan. Ratu Pekik, terwijl zijn vader *rd. Djaja-Lengkara* wordt genoemd. Verder gaat de stamboom helaas niet terug. Deze Djaja-Lengkara zou dan de laatste regerende vorst van Sura-Baja geweest zijn. De Sadjarah Dalem kent hem twee echtgenoten toe, een oudere en een jongere vrouw, t.w. ratu Mas uit Kaḍiri en een ongenoemde uit Madja-Agung (Wira-Saba). De afkomst dezer echtgenoten strookt volkomen met de politieke situatie van Sura-Baja in die tijd, daar beide plaatsen als voorposten van Sura-Baja kunnen gelden.

Pekik's eerste echtgenote — de tweede zou sultan Agung's zuster ratu Pandan Sari worden — komt uit Lamongan, wederom een Sura-Bajase voorpost. De mogelijkheid mag niet worden uitgeschakeld, dat deze uit Sura-Bajase voorposten afkomstige vrouwen niet veel meer dan reconstructies zijn.

Een klein handschrift van het K.B.G. (ms. Br. 474), getiteld : „Poenika pandjenengan ing kaboepten Sura-Pringga” (Dit zijn de regeringen in het regentschap Sura-Baja), bevestigt enerzijds wel de afstamming van de sunan van Ngampèl-Denta en verzekert ook, dat de pangérans van Sura-Baja naast deze heilige begraven zijn. Dit zou aan de optocht hunner nazaten in sept. 1691 naar de graven van Ngampèl-Denta een bijzondere betekenis bijzetten. Anderzijds geeft deze beknopte lijst van een 11-tal namen met weinig toelichting ons slechts een geringe houvast. In Sénapati (56—57) poogden wij de „Pate Sudayo” van Mendes Pinto's Peregrinação gelijk te stellen met de pg. Sundjaja dezer lijst, welke onmiddellijk aan pg. Pekik vooraf gaat. Dit wil echter niet zeggen, dat zij vader en zoon voorstellen, aangezien medegedeeld wordt, dat er na pg. Sundjaja een wisseling van dynastie plaats vond, ofschoon de nieuwe regerende familie eveneens van Ngampèl-Denta afstamde.

Onze slotsom moet dus helaas luiden, dat wij omtrent de Sura-Bajase koningsfamilie buitengewoon slecht zijn ingelicht.

Iets helderder staan ons de stad en het koningshof van Sura-Baja voor ogen.

Stad en hof van Sura-Baja.

In Artus Gijsels' Verhaal van eenige oorlogen in Indië, komt een enigszins uitvoerige beschrijving van Sura-Baja voor (p. 534—35).

De *omtrek* der stad bedraagt vijf mijlen. De helft daarvan wordt door een muur, de andere helft door een wal verdedigd. Bovendien is er nog rondom een „schoone gracht”. Tussen gracht en muur bevindt zich een „bequamen barm”. Ieder half kanonschot heeft men „eene recht vierkanten point”, dus ongeveer zoals men later in Japara zal aantreffen: rechthoekige bastions, op de Chinese wijze. Ieder bolwerk telt 10, soms 12 stukken geschut, „heel defensabel”. Op sommige plaatsen is de „murage . . . meer als twee piecklenckten hooch” en beneden twee passen breed, „all flanckerensgewijs gemaect, in vougen of 't trappen waeren”.

Gezien de lengte der ommuring (meer dan 30 km) moet de stad zich aan beide zijden van de kali Mas hebben uitgestrekt. Bovendien is er sprake van een „waterpoortgen”. Verder is er om het kwartier een „lantpoort, invoegen als onse poorten”, waar een behoorlijke wacht van een man of 15 tot 20 bij staat. Doch er bevinden zich ook tolmeesters, die van alles 10 % nemen.

Bijzondere aandacht vraagt Artus Gijsels voor „'s *Conincx palays*”. Dit vindt men „in 't een gewest aen de stadt, ontrent de revier”. Waarschijnlijk wordt met deze duistere aanduiding het westelijk stadsgedeelte bedoeld. Dit paleis, of Kraton aan de rivier, is „rontomme omcingelt met eenen grooten muir, daerinne de huysen gebouwt staen”, hetgeen hetzelfde is, wat wij in andere kratonsteden aantreffen.

„Voor de poort, als oock in 't binnehoff, staen veel groote schoone lindeboomen”. Als wij voor lindebomen waringins lezen, die immers ook geschoren worden, herkennen wij de aloen-aloens en binnenhoven van Solo en Jogja.

Onder de waringins bevinden zich zitbanken voor de koning, terwijl zijn adel op de grond plaats mag nemen, „off onder aen de voet van deesen boom, dat een groot faveur is”.

Soms rijdt de koning in een „coets . . . in fatsoen als een car, maer wel ses maal soo groot, achter heel opgaende”. Dit doet denken aan de wonderlijke wagens in Tjerebon. De vier grote buffels, die het voertuig moeten trekken, zijn steeds op „'t voorhoff” aanwezig, waar hun eten wordt gebracht, zodat deze aloen-aloen al even grasloos is als de huidige.

Vervolgens behandelt Gijsels de markt, die ook „voor 's *Conincx palais*” ligt, en wel zes maal zo groot is als het Haagse Buitenhof. Daar worden misdadigers gevonnist, n.l. twee rovers, van welke de een gekrist, en de andere „in 't vier gewipt” werd. Met de misdaad werd in Sura-Baja niet geschertst. Ook bevond er zich de artillerie van de vorst. Gijsels zag er wel 20 of meer stukken liggen, ijzeren en metalen (bronzen). Een was „noch eens soo langh als onse heel cartouwen, dat sij selver gegooten hebben. Daer waeren oock noch eenige vormen gereet, om noch eenige te gieten”. Het geeft de indruk van een vrij hoog staande metaalbewerking.

Dit is de Kraton, welke men op de kaart van Cornelis Speelman terugvindt, welke gereproduceerd is in G. H. von Faber, *Oud Soera-baia* p. 11 en dateert uit 1677. Onder no. 7 vinden wij: „Een *out Herbou*, van de tijden van den *ouden Pangoran*, voor den tijdt, eer het onder de gehoorszaamheit van den Zousouhounam is gekomen”, dus van vóór 1625, tijdens de Sura-Bajase koningen. Erg verhelderend werkt dit kleine tekeningetje niet.

Ook Valentijn beschrijft het oude hof in 1706 (IV, 48): „Dit (Sura-Baja) plagt wel eer een Koningryk te zyn, waarvan men voorby 't Hoff van den Prins (n.l. de toenmalige adipati van Sura-Baja) nog een overblyfzel van 't oud Koninklyk Paleis ziet, *Astana* genaamd, geheel van steen, en aan 't einde dezer stad ter rechterhand van de breede weg, die

na Kara gaat" (Kara ligt, waar de weg naar het zuiden de Brantas kruist).

In 1708 beschouwde men het nog als de dalem van de Sunan Mangkurat II, zodat deze er wellicht, tijdens zijn verblijf te Sura-Baja in 1679—80 in gelogeerd heeft. Het was zeer groot „in zijn omtrek van muragie ende dies aankleve”, zodat er wel duizenden mensen in konden. Het strekte zich tot aan het meermalen vermelde „Dortmansbergje” uit, dat zich in de buurt van Baluwarti moet bevonden hebben. Dit heuveltje is thans geheel verdwenen, doch zal, gezien de gelijkenis met balawarti, bolwerk, deel van de vestingwerken hebben uitgemaakt. De westelijke helft van de stad strekte zich dus uit van de Rode Brug tot aan Baluwarti, zodat de aloen-aloen, tot voor kort Stadstuin geheten, ongeveer in het midden kwam te liggen. Inderdaad vinden we ten zuiden daarvan een wijk, waar tal van „Gang Kraton” ’s in voorkomen (bij Kramat Gantung), terwijl zelfs een Kepatihan wordt aangetroffen. Bovendien vindt men op een kaart van 1866 nog een Tembak-Bajan, hetgeen gelijk wij zien zullen, evenmin zonder betekenis is (zie blz. 47).

In 1708 was er van de Kraton niet veel meer over dan de muur en daar binnen was het een wildernis (G. Cnoll uit Sura-Baja dd. 1 aug. 1708 K.A. 1656 apart), zodat, toen men er de gevangen Sunan Mas in wilde huisvesten, nieuwe gebouwen moesten opgericht worden.

Om politieke redenen werden deze, nauwelijks voltooid, weer afgebroken, onder voorwendsel, dat zulk een woestenij geen waardige huisvesting aan een prins van koninklijken bloede bood. Men had er hem zelfs niet met 1000 Compagnies dienaren kunnen beschermen, daar het een kwartier van Compagnies vesting Belvedere, ten noorden van de Rode Brug, af gelegen was. Onwillig nam de pretendent-sunan zijn intrek in een kleinere dalem, ofschoon „de trekkingen van zijn weesen” zijn voorkeur voor den „rouwen en ruijgen ’s Sousouhounans geweese dalm scheenen te verbeelden”. Aan dit verwaarloosde verblijf waren blijkbaar krachtige historische herinneringen verbonden.

Tijdens de grote oorlog van 1719 zullen deze eerwaardige overblijfselen met bijna geheel oud Sura-Baja met de grond zijn gelijk gemaakt.

Slechts een enkele maal vindt men een *bezoek* aan dit Sura-Bajase koningshof beschreven.

Toen Steven van der Haghen op zijn tweede reis naar de Oost in 1607 Sura-Baja aandeed, heeft de opperkoopman Paulus van Solt, te zamen met het Gresikse opperhoofd Sr. Steven Doenssen, op uitnodiging van de koning, deze in zijn paleis opgezocht op 7 febr. 1607 (Begin ende Voortganch II, 12, p. 77).

De vorst ontving de Nederlanders met al zijn adel. Het aangeboden geschenk, textiel, betastte hij met de handen, daar hij gans blind was. Aangezien hij naar de kleur der stoffen vroeg, moet hij dit niet steeds geweest zijn.

Nadat men zo een tijdje gezeten had, nam hij de gezanten mee naar binnen, „op een hooghe plaetse, seer aerdlich ende wel ghebout, van uytghehouwen steen”. Hij liet de Nederlanders dicht bij zich zitten en ontbood daarop al zijn vrouwen en concubinen, „die stracks quamen, seer cierlyck gekleet, ende met gout behanghen”. Onder dezen verdeelde hij de pas geschonken kleden. Daarop informeerde hij naar Hollandse honden, katten en ratten, „die hy badt, dat hem souden willen ontbieden”

Vervolgens legde de Vorst zich ter ruste en gaf zijn gasten verlof, om heen te gaan, terwijl hij zijn hofmeester beval, hun eten te laten brengen. Zij kregen tegen de avond ook zoveel, dat zij het met honderd man niet zouden hebben kunnen opeten. 's Nachts gingen zij weer sloop.

Met deze momentopname van het verdwenen Sura-Bajase hof moeten wij helaas volstaan.

Wat de *stad* betreft, Artus Gijsels beschrijft haar als zeer volkrijk. Tijdens zijn verblijf in 1620 waren 30.000 gewapenden de Mataramse keizer tegemoet getrokken, „ende noch konde men qualick sien, dat een mensch in de stadt gebrack, anders dan dat men meer vrouwen als mans sach”.

Sura-Baja's onderhorigheden.

Behalve bondgenoten bezat de vorst van Sura-Baja op Java verschillende *onderhorigheden*. Zo stonden volgens Artus Gijsels in 1622 Gresik, Djortan en Sidaju onder het gezag van Sura-Baja.

Volgens een brief uit de Nederlandse loge van 26 mei 1610 had Gresik destijds een gouverneur, kj. Reksa-Dana geheten, die mogelijk een Chinees was (K.A. 695). Elders wordt zelfs een „gouvernante” over die plaats vermeld.

Valentijn (IV, 48 en 80) telt bovendien Pasuruhan en Balambangan onder Sura-Baja's onderhorigheden.

Van de verovering van het laatste gewest waren de schepelingen van de eerste schipvaart getuigen (Eerste Schipvaart II, 336 en vlg.). Het lijkt mij overbodig een scherpe tegenstelling tussen de adipati van Pasuruhan en die van Sura-Baja te zien. Denkelijk waren zij familie

van elkander. In 1614 wordt volgens de Babad B.P. (VIII, 7) de stad Pasuruhan door de *soon* van de heerser in Sura-Baja, adipati Pekik, bestuurd (VIII, 7). Een tijd van overheersing van Sura-Baja door Pasuruhan aan te nemen, komt mij niet noodzakelijk voor (Vgl. Eerste Schipvaart II, 338 noot). Dat de beheerser van Djortan in 1601 niet thuis was, doch meestal in Pasuruhan vertoefde, behoeft toch geen strikt bewijs te zijn, dat hij bij uitstek vorst van die laatste plaats was, gelijk in genoemde noot betoogd wordt. De vorsten uit die streek blijken meermalen uitstedig te zijn, hetgeen, gezien de lange kuststrook, waarover zij gezag voerden, en het gemakkelijke vervoer per prauw, geen verwondering behoeft te wekken.

Hoever hun gezag zich naar het binnenland uitstreckte, blijft onzeker. Gelijk uit mijn *Sénapati* (p. 117) zou kunnen blijken, hebben de vorsten van Sura-Baja in verschillende binnenplaatsen regenten aangesteld, b.v. in Djava, Wira-Saba en Kediri, hoewel niet steeds met instemming der plaatselijke gezagsdragers.

Niet alleen op Java, ook daar buiten had Sura-Baja onderhorigheden en wel voornamelijk op het eiland *Borneo*. Het vaakst wordt het rijkje *Sukadana* genoemd.

L. C. D. van Dijk vermoedt in zijn: *Neerland's vroegste betrekkingen met Borneo* (p. 139—40), dat ook Sukadana onder de Vorst van Sura-Baja heeft gestaan. Deze onderstelling wordt zekerheid, als men in een brief uit Gresik (K.A. 695) van 26 mei 1610 leest, dat de koningin van Sukadana in een geschil met de Nederlanders over de Karimata-eilanden gezanten naar Sura-Baja zond, om zich te beklagen. Ook zond de gouverneur van Kendal in mrt. 1622 een brief aan de Hoge Regering te Batavia, waarin hij Sura-Baja's bezittingen opsomde. Hiertoe rekent hij ook „Souckadana”.

Zonder zijn bron te vermelden, verhaalt Valentijn (IV, 80), dat de vorst van Sura-Baja „het land van de Koningin van *Landa(k)* op 't Eiland Borneo veroverd en nog lang naderhand 't oppergezag daar behouden heeft”. Hierbij past, dat Agung in 1622 Landak en Sukadana in één adem noemt, als landen, waar de Gouverneur-Generaal vooral geen loge moest timmeren, „alsoo dat een seer quaet ende obstinaet volck is” (d. J. IV, 307).

Eenmaal wordt in de reeds aangehaalde brief van de gouverneur van Kendal „*Baengarmassin*” als een Sura-Bajase onderhorigheid vermeld, hetgeen door de Kroniek van Bandjarmasin, bewerkt door A. A. Cense, niet bevestigd wordt. Wel zijn daar in taal en gebruiken talrijke sporen

van Javaanse invloed merkbaar. In de 17e eeuw viel de Nederlanders het Bandjarese Maleis, dat met Javaans doorspekt was, bijzonder op. Voorts wijzen wij op de balken, voorzien van Javaanse opschriften, die afkomstig zijn uit de Kraton van Marta-Pura en thans in het museum van het Kon. Bataviaasch Genootschap worden bewaard. Het valt op, dat Agung, na de verovering van Sura-Baja's vazal Sukadana, het plan oppert om ook Bandjarmasin te gaan veroveren, waartoe hij de hulp van twee Nederlandse schepen vraagt (d. J. V, 307). Men neme hierbij in aanmerking, dat tussen de kust van Zuid-Borneo en Java het gehele jaar door zeilvaart mogelijk is, wat niet tussen Java en de Molukken of Java en Sumatra het geval is.

Voorts noemt de gouverneur van Kendal nog *Bavijan* (pulo Bawéan) als een Sura-Bajase bezitting, terwijl hij ten slotte een enigszins geheimzinnig aandoend *Lave Kate* als zodanig vermeldt. Zou dit soms *Labetaka* in de Banda-Archipel kunnen zijn?

Admiraal Cornelis Matelieff vernam in 1608, dat zowel de koning van Makassar als de vorsten van Tuban en Sura-Baja hun gezag op de Banda-eilanden zochten te vestigen (Tiele, Europeërs VII, 86). In hoeverre zij daarin geslaagd zijn, is niet duidelijk. Doch dat Sura-Baja behalve een economische ook een zekere politieke invloed in de Banda-archipel uitoefende, of dit ten minste trachtte te doen, blijkt wel uit zijn poging om de Bandanezen in de strijd met de Nederlanders tot vrede te bewegen (Tiele, Europeërs VII, 258—59). Daar de „jonge adel” zich hiertegen verzet had, zal ook Sura-Baja's gezag over Labetaka zeker nooit groot geweest zijn. Bepaalde het zich tot een soort factorij of vreemdelingenkampong?

Verder dan het gezag van de Sura-Bajase vorst strekte zich de *handel* zijner onderdanen uit. Deze bestreek bijkans de ganse archipel, daar hun jonken zowel op Malaka, de Molukken, Ambon, Banda als Solor voeren (Besch. I, 120), zeilende, zoals Coen het in 1616 uitdrukte, „d'eene met haere joncken herwarts, ende d'andre derwarts, om hun cost te soecken” (Besch. I, 226).

De Nederlandse factorij in Gresik.

1602—15

De berichten over Mataram's veldtochten naar Sura-Baja zijn meest afkomstig van de Nederlandse factorij te Gresik. Hierover dient dus eerst het een en ander te worden gezegd.

Sedert eeuwen had zich het handelsverkeer op het eiland Java in de omgeving van *Gresik* of *Grissee* geconcentreerd. Daar zetelden de Javaanse kooplieden en zeevaarders, welke de producten der Specerij-eilanden tegen rijst en kleden gingen inruilen om ze op Java ter markt te brengen. Daar ook verschenen kooplieden uit westelijker streken, die hun scheepsruimen met oosterse specerijen wensten te vullen, om ze naar Malaka, India of nog verder westelijk te vervoeren. In 1515 beschreef de Portugees Tomé Pires *Gresik's* voorspoed in bijna dichtertelijke bewoordingen (zie: H. J. de Graaf, Tomé Pires' „Suma Oriental” . . . B.K.I. CVIII, 1952, p. 151). Het was ook in deze streek, dat het zaad van de Islam voor het eerst op Java werd uitgestrooid en wortel schoot.

Op 27 april 1602 liet de admiraal *Jacob van Heemskerck*, die wij reeds voor Japara ontmoet hebben, op *Gresik's* rede het anker vallen. Hier vestigde hij het eerste Nederlandse handelskantoor in Oost-Java (d. J. II, 515).

Of deze eerste factorij veel succes gehad heeft, moet betwijfeld worden, aangezien er het volgende jaar opnieuw een kantoor te *Gresik* gesticht moest worden, en wel door de admiraal *Wijbrand van Warwijck*. De 25e november 1603 was hij voor *Gresik* aangekomen. De stad bleek onder het gezag van de vorst van Sura-Baja te staan, welke zich op dat ogenblik te Sedekari, het huidige Sida-Ardja bevond. Naar deze werd nu enig volk met geschenken gezonden, ten einde hem om een erf te verzoeken, waarop men een huis voor een kantoor zou kunnen timmeren. Het verzoek werd vriendelijk toegestaan. De vorst beloofde de Nederlanders nooit met tollén e.a. belastingen te zullen hinderen, doch kende hun dezelfde rechten toe als de Portugezen reeds bezaten, mits zij deze mededingers met rust lieten. Het vorige jaar n.l. had een van Heemskerck's schepen een Portugees fregat vermeersterd op de rede van *Gresik*, hetgeen de vorst blijkbaar niet had aangestaan. Als opperhoofd werd er de opperkoopman Dirck van Leeuwen aangesteld, een bijzonder kenner van diamanten, maar die ook goed met de Javanen wist op te schieten.

Dit kantoor heeft onafgebroken tot het jaar 1615 bestaan. Een deel der gewisselde brieven is bewaard gebleven, doch zij bevatten veel handelsnieuws en weinig berichten over de politiek of plaatselijke bijzonderheden. Te betreuren valt, dat nimmer de naam of de titel van de hoogbejaarde Sura-Bajase vorst vermeld wordt. De enige maal, dat de Nederlanders een persoonsbeschrijving van hem gaven, die bewaard bleef, was tijdens het dubbele bezoek van Steven van der Haghen aan het Sura-Bajase hof in 1607 (zie hiervoor blz. 15). Voorlopig zij enkel

medegedeeld, dat deze bezendingen vnl. de vaart der Sura-Bajanen op de Specerij-eilanden betroffen, welke de Nederlanders hinderlijk was.

Toch bevorderde de aanwezigheid van een Nederlandse loge in Java's grootste havenstad en het herhaaldelijk aanlopen van Compagnies schepen aldaar het doorsijpelen van enig nieuws uit het Javaanse binnenland. Daardoor horen wij iets omtrent de veldtochten, die panembahan Krapjak in zijn laatste regeringsjaren beraamde of ondernam. Deze waren alle tegen Sura-Baja of het nabijgelegen Gresik gericht. Gaan wij thans na, hetgeen er uit de berichten uit en over het kantoor te Gresik omtrent Java's binnenlanden te putten valt.

De rooftochten in het Sura-Bajase.

1610—13

In het jaar 1610 bericht de admiraal Pieter W. Verhoeven uit Sukadana de inhoud van een brief, die waarschijnlijk op 22 mei 1610 in de loge te Gresik is opgesteld. Hierin komt o.a. voor: „Alhier gaet de spraek, dat Materam, welcke hem *Keyser van Iava* seyt, op wege soude zijn, om alle dese plaetsen te overvallen, voor dewelcke wy geene cleyne vrees en hebben” (Begin ende Voortgangh II, 15 p. 107). In hoeverre dit plan is uitgevoerd, is niet duidelijk. De opperkoopman Andries Soury schrijft eind 1615 uit Bantam, dat de oorlog „*eenighe vier jaeren*” aan de gang is (d. J. IV, 28). Deze zou dus pas in 1611 zijn begonnen.

Over dit laatste jaar licht de kommandeur Hendrick Brouwer, die begin 1611 in het nauw van Madura verscheen, ons trouwens beter in. Hij had daar n.l. gaarne wat meer vee en provisie ingeslagen, „doch door den oorloge van den Mataram yegens den Coninck van Soribaya was het lant zoo geruyneert, dattet te verwonderen was . . .” (d. J. IV, 2).

Deze vorst was daardoor gans niet ontmoedigd, want toen Brouwer op 8 nov. 1611 aan het hof van de Sura-Bajase koning zich ernstig beklaagde over het varen der Sura-Bajanen op Banda, sloeg hij zo'n hoge toon aan, dat het tussen de Javaan en de Nederlander hard tegen hard ging. Een verzocht stuk geschut werd daarom door de kommandeur bot geweigerd, wat diens zaak weinig goed deed.

Daarom stond de gouverneur-generaal Pieter Both toch een ijzeren goteling toe, die men het volgende jaar (juni 1612) statig ging vereren. Dit zou wellicht iets uitwerken, daar de vorst een van de Portugezen in Malaka verzocht stuk nog niet ontvangen had: men moest daarover n.l. nog eerst naar de Vice-Rey in Goa schrijven (d. J. IV, 2—4).

Het Nederlandse kanon werd door de „gouverneur Caraksadana” (kjai Reksa-Dana, een Chinees?) van Gresik in ontvangst genomen. Brouwer vreesde intussen, dat het geschil over de vaart op de Specerij-eilanden wel eens tot een breuk met Sura-Baja zou kunnen leiden. De aldaar aangekochte rijst kon men slecht missen! Doch er stond tegenover, dat die van Japara juist ernstig bij de Nederlandse koopman te Gresik er op hadden aangedrongen, om in hùn haven een kantoor te komen stichten. De rijst zou er goedkoper dan in Gresik of Makassar zijn.

Op 10 juni 1612 liet derhalve Brouwer het anker voor Japara vallen, „ende aen lant comende vernaemen, (dat) den Coninck (van Japara) vertrocken was naer den Mattaram landewaerts inne, welcke Mattaram met . . . 150.000 mannen naer Soribaya over 8 dagen soude zyn vertrocken (dus op 2 juni 1612), soo dattet daer weder heel schrap sal staen” (d. J. IV, 4—5).

Welke resultaten deze veldtocht heeft opgeleverd, weten wij niet, doch omtrent de krijgsverrichtingen van het volgende jaar zijn wij uitvoeriger ingelicht. Toen de gouverneur-generaal Pieter Both op 14 sept. 1613 voor Gresik aankwam, vernam hij van aan land gezonden gecommiteerden, „dat de Groote Mataram 14 dagen voor onse compste (dus 31 aug. 1613) de stad . . . hadde ingenomen en verbrant, en de muyeren geraseert, alsmede van ons loge” (Besch. I, 23—24). Veel doden waren er niet gevallen, want de inwoners waren tijdig gevlucht. Dit had ook de koopman Andrijes Soury gedaan, die de goederen der Compagnie binnen de veilige muren van Sura-Baja had gebracht (Besch. I, 23—24).

Ook het nabij gelegen Djortan was „geraseert”. Evenwel, door de grote sterfte, die de Mataramse vorst onder zijn volk had gekregen, was hij spoedig weer vertrokken.

Uit deze betrouwbare Nederlandse berichten leert men dus, dat de vorst van Mataram van 1610 tot 1613 jaarlijks een veldtocht naar het Sura-Bajase beraamd of ondernomen heeft. Het voornaamste doel van dit militaire optreden is wel het verwoesten van Sura-Baja's omgeving geweest, gelijk dit ook in de periode 1620—25 het geval zal zijn. Van een rechtstreekse aanval op de aan alle zijden door moerassen en muren beschermde stad is n.l. nimmer sprake.

De Javaanse kronieken verzwijgen deze strooptochten geheel. Zij worden echter wel vermeld in de jaartalbabads, b.v. de Babad Sengkala. Onder A.J. 1531 (A.D. 1609) staat: Sura-Baja milanja pinaranan: begin der tochten naar Sura-Baja; en onder A.J. 1535 (A.D. 1613): Pagresik, dus: de tocht naar Gresik, wat volkomen klopt. Het jaar

1609 voor de eerste tocht naar Sura-Baja is zelfs nog vroeger dan de Nederlandse berichten.

Opvallend is de vermelding van ad. Marta-Laja, die reeds tijdens Sénapati genoemd wordt. Onder A.J. 1530 (A.D. 1608) meldt de Babad Sengkala zijn benoeming (tot veldoverste?). In A.J. 1534 (A.D. 1612) is hij aanvoerder op een tocht naar Lamongan. Het bericht in de Babad Momana onder A.J. 1532 (A.D. 1610) over zijn dood moet voorbarig geacht worden.

Deze schaarse gegevens uit de jaartalbabads wekken meer de dorst naar kennis op, dan dat ze die lessen. Evenwel, gecombineerd met de Nederlandse berichten tonen zij duidelijk aan, dat panembahan Krapjak een strijdvaardiger vorst is geweest, dan men enkel uit de Javaanse kronieken zou opmaken.

Wat het eindresultaat zijner militaire acties zou geweest zijn, indien hem een langer leven beschoren ware geweest, valt slechts te gissen.

Krapjak's bouwwerken.

De schaarse en onvolledige gegevens in de jaartal-babads belichten de figuur van panembahan Krapjak nog van een andere zijde: hij was ook *bouwheer*.

Zo vermelden zij, dat in het jaar 1603 de *Prabajeksa*, het vorstelijk woonverblijf tot stand kwam (Babad Momana A.J. 1525). Voor de grote betekenis van dit bouwwerk worde korthedshalve naar Stutterheim's, *De Kraton van Majapahit* (p. 77) verwezen.

Twee jaar later, in 1605, werd de lusthof *Dana-Laja* aangelegd (ibidem A.J. 1527), waarover ook de rijkskronieken spreken (Babad B.P. VII, 48—49; Babad Meinsma 117). Volgens de *Serat Kanda* (p. 674) zou het hier het graven van een grote vijver in de lusthof *Dono Loijo* betreffen. Ook de Babad Sengkala (A.J. 1527) spreekt slechts over een vijver: *segaran ing Sirnabumi*. Deze laatste naam is een toespeling op het grondverzet. In dit verband past het optreden van veel volk, zoals de Babad Meinsma suggereert.

Voorts vermeldt dit geschrift het doel van de lusthof, n.l. de huisvesting van de albino *Djuru-Taman*, 's vorsten panakawan. Deze kennen wij reeds als de moordenaar van de vorst van Padjang (Sénapati 87—89). Tijdens pan. Krapjak verwekte hij onrust in de Kraton door zich als vorst te vermommen, hetgeen vele vrouwen en bijvrouwen op een dwaalspoor bracht.

Voor het jaar 1606 vermeldt de Babad Momana (A.J. 1528): *Astana kapura ing Kiṭa Ageng*, d.i.: het Hof wordt in *Kuṭa Geḍé* tot vorstelijk

Paleis gemaakt, d.w.z. met muren en poorten. Van een verhuizing van het vorstelijk woonverblijf, gelijk later het geval zou zijn, schijnt bij deze vorst geen sprake te zijn geweest. Hij bleef, gelijk zijn vader, in Kuta Gedé wonen.

De mededeling onder het jaar 1610 van de Babad Momana (A.J. 1532) stelt ons enigszins voor een raadsel, daar zij de bouw van een *lumbung* (of padischuur) of zelfs meerdere, in het *Gađingse* bevat. Gađing is thans een luthof van de vorst ten zuiden van de Kraton en wordt zeer waarschijnlijk reeds aangeduid op de kaart van Rijklof van Goens (v. Goens, tussen p. 124 en 215), waar een vorstelijke speelplaats vermeld wordt. Men vraagt zich af, wat een prozaïsche rijstschuur in zulk een ogenschijnlijk louter tot vermaak en ontspanning dienende buitenplaats bedoelde. Werd hier voedsel verzameld ten behoeve van de duizenden jagers en drijvers, die aan de vorstelijke jachtpartijen moesten deelnemen? Of werd hier een strategische voedselreserve voor geval van oorlog aangelegd? Overigens gaat hier onmiddellijk aan vooraf, dat de vorst „ngarsakaken nanem mritja, kemukus, tjikal”, dus: hij wenste dat peper, staartpeper en jonge klapperbomen geplant werden. Of dit ook te Gađing plaats vond, is niet recht duidelijk.

Het volgende jaar 1611 wordt in dezelfde Babad Momana (A.J. 1533) de aanleg van de krapjak *Beringan* gemeld. Helaas kunnen wij deze wildbaan niet localiseren. Lag hij niet ver van Gađing? Het daarop volgende jaar wordt een bezoek aan deze wildbaan aangetekend. Geschiedde dit met dezelfde grote statie, gelijk die beschreven wordt in mijn „De reis van Mangku-Rat IV naar Mataram” (T.B.G. LXXXIII 1949 p. 340—69)?

Ten slotte komt er nog een bericht voor, waaruit enige litteraire of historische belangstelling bij deze vorst zou blijken. Z.H. beval n.l. in 1612 het in orde brengen van een *Babad van Demak*; de schrijver *Pandjang Mas* was hem hierbij van dienst (Babad Momana A.J. 1535; A.D. 1613): Ingkang Sinuhun ngersakaken amurjani babad ing Demak; ingkang ngladosi tjarik Pandjang Mas.

Indien dit werk al naderhand in de Javaanse rijkskroniek is opgenomen, zal het thans toch zeer bezwaarlijk vallen, daarvan de duidelijke sporen in de huidige overleveringsstof aan te wijzen, zodat wij van déze Babad Demak ons geen scherp beeld kunnen vormen.

Pigeaud in zijn Volksvertoningen (par. 35) deelt op grond van de z.g. Javaanse geschiedenis van de wajang-purwa bijzonderheden mede over deze ook wel Andjangmas genoemde *đalang*. Tijdens sunan Krapjak zou hij uit Keđu gekomen, zich in Mataram gevestigd hebben. Op

zijn voorbeeld zou het ruwatten (bezweren van onheil) met de wajang-bèbèr (oprolbare platen met schilderijen) vervangen zijn door dat met wajang-kulit (leren poppen). Hij moet nog lang geleefd hebben, daar onder sunan Mangku-Rat I séda Tegal-Arum iedereen, die wilde ruwatten, daartoe van hem toestemming moest vragen. Ook andere regelingen schrijft men aan hem toe.

De eerste aanraking met de Nederlanders.

1613

Evenals de Nederlanders door de veldtochten van de Matarammer opmerkzamer op diens aanwezigheid waren geworden, evenzo moeten hun kantoor te Gresik en hun bezoeken aan de Javaanse havens de aandacht van panembahan Krapjak hebben getrokken.

Toen n.l. de gouverneur-generaal Pieter Both zich in het midden van 1613 in de Molukken bevond, werd hem daar door een Venetiaan, *Juan Pedro Italiano* genaamd, gerapporteerd, „de grote genegentheyte . . . omme mette Hollanders in alliantie te treden” (d.J. IV, 8). De vorst had hem gelast, de landvoogd hiervan op de hoogte te stellen.

Op 22 sept. 1613 liet Both's schip, waarop zich ook de boekhouder-generaal Jan Pietersz. Coen bevond, ter rede van Japara het anker vallen. Coen en de kapitein Appolonius Schotte werden aan wal gezonden, om hun komst aan de autoriteiten te melden. Zij ontmoetten daar de „coninghen van Japara ende Coutis (Kudus)”, die beiden onder Matarams gezag stonden en last hadden, de Nederlanders in hun land te lokken. Ieder deed zijn best, opdat de Compagnie in zijn gebied een huis zou stichten. Ook vernamen de uitgezondenen uit de mond van een gouverneur van een zeer grote stad, n.l. Kendal, dat „den Mattaram yets (bij)sonders met (hen) . . . voor hadde, dat . . . mede zeer well soude dienen” (Besch. I, 24). Deze gouverneur van Kendal, later als tumenggung bekend, bekleedde het ambt van hoofd der stranden en kommandeerde de nog bescheiden oorlogsmarine van het Mataramse rijk.

Coen, die inzag, dat de toekomst voorlopig aan de Matarammer was, meende in deze aanbiedingen inderdaad voordeel te zien, mede omdat in die streek zoveel rijst viel.

De Gouverneur-Generaal besloot daarom „by provisie” in Japara een loge te stichten. De opperkoopman *Lambert Dirckxz Hagen* werd er met een 2500 realen achter gelaten om wat rijst op te kopen en meteen na te gaan, wat er nog meer te verhandelen viel. Aldus kwam het tweede kantoor der Nederlanders in het Javaanse land tot stand.

Men bedenke hierbij, dat Mataram en de Compagnie zich enigszins als verwante zielen konden beschouwen. Beiden waren immers in strijd met oude, traditionele machten aan de kust, beiden waren nieuwelingen, vergeleken met de daar reeds lang gevestigde gemeenschappen, die konden bogen op eeuwenoude tradities van Moslimse heiligen en veroveraars, of zelfs op heidense koningen van Madja-Pait en nog ouder. Van de voorvaderen der Nederlanders wist men niets; dus waren zij ook homines novi. Mataram's kunstmatige genealogie was vermoedelijk nog niet eens in de maak, zodat zij zich als parvenu's gevoelden. Deze omstandigheid kan voor de Mataramse vorst een reden geweest zijn, aanraking met de Compagnie te zoeken.

Uit het bovenstaande blijkt, dat panembahan Krapjak in zijn laatste regeringsjaar een begin maakte van een buitenlandse politiek door aanraking te zoeken met de Nederlanders. Zijn gezant, de genoemde Juan Pedro Italiano, moet een dier tot de Islam overgegene Europese gelukzoekers geweest zijn, die wel vaker destijds aan Oosterse hoven werden aangetroffen. Men denke slechts aan de Djuru-Taman aan het hof van Padjang (Sénapati 77, 87—9), de „Engelsche verloochenden boeff" bij de vorst van Sura-Baja (in 1611 d.J. IV, 2) en Anthonio Vissozo, de raadgever van de oude panembahan Ratu van Tjerebon. Blijkbaar voelden de Oosterse vorsten behoefte aan dgl. Europese adviseurs. Men denke aan Agung's in 1622 uitgesproken wens „datter een man by hem tot Charta woonde om de spraecke te leeren ende van alles mondelinghe met hem te spreekken van alle 't geene, datter passeerde" (Verbaal . . . door Dr. de Haan . . . d.J. IV, 306). Zelfs Toontje Poland heeft als adjudant bij de sultan van Madura nog een dergelijke rol gespeeld (W. v. Rees, Toontje Poland . . . R'dam 1896. II, 186—209).

Over het tijdstip van panembahan Krapjak's overlijden zijn wij vrij nauwkeurig ingelicht. Coen schrijft op 1 jan. 1614 (Besch. I, 24), dat na het vertrek van de Nederlandse schepen uit Japara, dat op 29 sept. 1613 plaats vond „den voorsz. (doen regerende) Mattaram" is overleden. Dit streven zal *omstreeks 1 oct. 1613* hebben plaats gevonden. De Babad Momana geeft het Javaanse jaar 1535 (A.D. 1613), wat dus klopt.

Over de omstandigheden van 's vorsten dood is weinig bekend. Uit zijn postume naam zou men kunnen opmaken, dat hij in de wildbaan, dus wellicht op de jacht dit leven verliet.

Als laatste vorst van Mataram, wie dit te beurt viel, werd hij bij de moskee van Kuṭa Gedé, en wel aan het voeteneinde zijns vaders begraven.

AGUNG'S EERSTE VEROVERINGEN.

1613—19

Agung's troonsbestijging en naamgeving.

1613

De troonsbestijging van pan. Krapjak's opvolger, die gewoonlijk als sultan Agung bekend staat, is niet dadelijk vlot verlopen. De Javaanse overlevering geeft hierover het volgende verhaal (Babad Meinsma 117; Serat Kanda 673):

Op zijn sterfbed heeft pan. Krapjak zijn zoon dèn-mas Rangsang tot opvolger bestemd, in tegenstelling tot een vroegere belofte, volgens welke *Marta-Pura*, een jongere zoon, zou opvolgen. Deze laatste zal dan ook maar voor een ogenblik vorst zijn en dadelijk zijn waardigheid aan zijn oudere broeder overdragen.

Inderdaad wordt eerst rd. Marta-Pura tot vorst uitgeroepen door ki dip. Manda-Raka en pg. Purbaja. Hij treedt zelfs naar buiten om gehuldigd te worden en neemt plaats op de gouden *çampar*. Doch op influistering van ki dip. Manda-Raka legt hij zijn waardigheid terstond neder en verzoekt zijn oudere broeder dèn-mas Rangsang op de *çampar* te gaan zitten. Daarna heeft de uitroeping van de nieuwe vorst plaats, die de naam zal dragen van *sultan Agung, Sénapati-ing-Alaga, Ngabd'ur-Rahman*. Die er niet mee tevreden zijn, worden uitgedaagd, doch allen stemmen in koor ermee in.

De Babad B.P. (VII, 48) wijkt slechts hierin af, dat hij de nieuwe vorst de naam van *Prabu Pandita Tjakra-Kusuma* toekent. De reden dezer naamgeving, n.l. dat de ganse adel (kusuma) hem prijst, lijkt niet erg overtuigend.

De afwijkende wijze van erfopvolging wordt zijdelings belicht door Jan Pz. Coen, welke in zijn reeds eerder aangehaald schrijven van 1 jan. 1614 bericht, dat de overleden vorst van Mataram een zoon van omstreeks 7 tot 8 jaren naliet; „daerenboven seeckere van sijnen bloede, die nae de croone staen”. (Besch. I, 24).

Ook kunnen wij de zaak misschien duidelijker maken door het raadplegen van de Sadjarah Dalem, generatie 133. Hierin wordt sultan

Agung als oudste zoon vermeld, geboortig uit een voorname gemalin (garwa padmi), de *ratu Adi*, een prinses uit Padjang. Zijn jeugdnaam luidde rd. mas *Djetmika* (zedig en bescheiden van optreden); daarna heet hij pg. *Rangsang* (begerig?).

Zijn jongere broeder Marta-Pura is het vierde kind en diens moeder is eveneens een garwa padmi, ratu Lung Ngaju, afkomstig uit Panaraga. Eerst heette hij rd. mas Wurjah.

Beide zonen waren dus van goede geboorte. Terwijl volgens Coen, Marta-Pura 7 tot 8 jaar oud was, moet zijn oudere broeder ruim 20 jaren geteld hebben, daar De Haen hem in 1622 op 28 tot 30 jaren schatte (d. J. IV, 313). Dat toch eerst de jongere tot vorst werd aangewezen, kan wellicht verklaard worden uit het feit, dat hij geboren werd, toen zijn vader reeds vorst was, terwijl de oudere zoon het levenslicht zag, toen zijn vader wellicht nog niet eens tot kroonprins was aangewezen. Het kan vergeleken worden bij de opvolging van koning Salomo, die met voorbijgaan zijner oudere broeders, zijn vader David mocht opvolgen, daar hij geboren werd, toen deze reeds koning was. Vergeefs hebben de gepasseerden zich tegen deze erfopvolging verzet. Tegen Marta-Pura heeft de oudere broeder meer succes gehad. Of de vader dit alles van te voren zo zou beschikt hebben, mag betwijfeld worden. Overigens kan tegen Marta-Pura gepleit hebben, dat hij bij tijden krankzinnig was (Babad B.P. VII, 72; S.K. 690; Babad Meinsma 120—21).

Volgens Hageman (par. 79 Ind. Archipel III, 270) zou Marta-Pura in 1638 zijn overleden.

Agung's uitvoerige titelnaam, welke de Babad Meinsma vermeldt, is ongetwijfeld in zijn geheel pas later bedacht. Die in de Babad B.P. voorkomt kan deze vorst misschien wel gevoerd hebben en moet een geestelijk karakter gedragen hebben, daar ook de *wali, sunan Bonang* hem heeft gehad. Pas een eind verder, op blz. 122 komt hij ook in de Babad Meinsma voor, waar wij lezen: „Hij werd genoemd Z.H. sultan Agung, priestervorst *Njakra-Kusuma*, en was bekend als begaafd met buitengewone *sekti* (bovenmenselijke kracht)“.

Gelijktijdige Nederlandse bronnen noemen deze vorst in den beginne *pangéran* of *panembahan Ingalaga* (H. J. de Graaf, Titels en namen van Jav. vorsten . . . B.K.I. CIX 1951 p. 62 & vlg.). Eenmaal, in mrt. 1622, noemt de gouverneur van Kendal zijn meester: *Radja Ingalaga* (Besch. VII, 936). Over later verleende titels en namen zal hierna gesproken worden.

De strooptochten naar de Oosthoek.

1614

De nieuwe vorst is niet dadelijk in de voetstappen zijns vaders getreden. De strijd tegen Sura-Baja heeft hij voortgezet, doch op een andere wijze. Vóór 1620 is n.l. geen rechtstreekse aanval op deze machtige stad aanwijsbaar, doch wel een reeks van ten dele zeer geslaagde aanvallen op haar bondgenoten of onderhorigheden.

De eerste veldtocht, in 1614 ondernomen, is een strooptocht tot ver in de Oosthoek. De overlevering, vervat in de Babad B.P. VIII, 3—8; Serat Kanda 694—98 en de Babad Meinsma 122—23, vertelt hier het volgende van :

Volgens de Babad Meinsma geeft de vorst tijdens een openbaar gehoor aan tg. *Sura-Tani* het straffe bevel, naar Oost-Java op te rukken. Die terugwijkt moet afgemaakt worden. De tumenggung vertrekt daarop met een geweldig leger. De vorst stuurt hem nog rd. *Djaja-Supanta* achterna, om er op te letten, wie er goed vechten, en tevens om te bevelen, dat men *Pasuruhan* maar voorlopig links zal laten liggen.

De Serat Kanda deelt bovendien mede, dat ook 's vorsten oudoom, pg. *Mangku-Bumi* meegaat. De tocht gaat door het Kadirische, doch van gevechten horen we niets. De regent van *Pasuruhan* is de zoon van pg. Sura-Baja; hij vlucht naar zijn vader, zodat slechts tg. *Kapulungan* en de patih in *Pasuruhan* overblijven. De stad wordt evenwel niet aangevallen, doch enkel mondeling bedreigd. Men zou zich daarop onderworpen hebben, doch van die onderdanigheid wordt later niets meer vernomen.

Te *Winongan* worden voorts enige versperringen aangelegd en bezet, ten einde *Pasuruhan* te observeren. Van hieruit zendt tg. Sura-Tani een afdeling onder tg. *Alap-Alap* uit, om *Lumadjang* en *Renong* te veroveren, waartoe hij vier bupati's meekrijgt. De bupati's van beide plaatsen nemen de vlucht, hun bezittingen worden geplunderd, de vrouwen weggevoerd.

Na *Alap-Alap*'s terugkeer rukt het ganse leger naar *Malang* op, welks regent, rg. *Toh-Djiwa*, over een beek 's nachts de wijk neemt. Hij wordt achtervolgd. Daarop neemt men de versterkte plaats.

Het verhaal ziet er niet onwaarschijnlijk uit. Blijkbaar is de aanval op *Pasuruhan* gericht, doch deze stad weet zich te handhaven, dank zij de kordaatheid van de bupati *Kapulungan*. Daarop wordt *Pasuruhan* geneutraliseerd door een bezetting van het nabijgelegen *Winongan*, en de rest van het leger plundert *Lumadjang* en *Renong*. Aftrekkende

maakt het ganse leger zich nog van Malang meester, welks regent een minder krachtige houding aanneemt dan zijn collega van Pasuruhan.

Omtrent de identiteit van tg. *Sura-Tani* worden wij in gelijktijdige Nederlandse berichten voorgelicht, n.l. „de Remonstrantie . . . van de ghelegenheit van den Mattaramsche Keyser van Java . . .” opgesteld in het jaar 1615, doch waarvoor de gegevens tijdens een gezantschapsreis in mei 1614 door B. v. Eyndhoven werden verzameld (d. J. IV, 57—62). Hij vermeldt n.l. de „*Gouverneur Generaal van den Mattaram*, ghe-naempt *Key Sorandani* of *Sorandanj*”. Met de opperste paap „*Kalifagypan*” staat hij de vorst bij in het voeren van het opperbewind. Deze drie, de Keizer en zijn beide „raetsheeren regieren met stranghicheyt, alsoo het een groot ryck is”. Het is ook kjai *Sura-Tani*, die er voor gezorgd heeft, dat er ten behoeve van een loge in Japara voldoende materiaal aanwezig zal zijn.

Deze heer bekleedt dus blijkbaar een ambt, dat wij later door de z.g. *tumenggung Mataram* zullen zien bekleden, ongeveer overeenkomende met de taak van de z.g. *rijksbestuurders*. Wij zullen meer hiervan kunnen opmerken bij de bespreking van de persoon, die vermoedelijk *Sura-Tani*'s opvolger is geworden, t.w. tg. *Singa-Ranu*, welke veel langer in deze functie is werkzaam geweest, n.l. van 1615 tot 1629.

Omtrent de zoon van de vorst van *Sura-Baja*, die naar zijn vader de wijk neemt, vernemen wij uit de *Babad B.P.*, dat hij de naam droeg van *adipati Pekik*. Indien dit juist mocht zijn, zou hij gelijk te stellen wezen met de zoon van de vorst van *Sura-Baja*, welke eens zulk een belangrijke rol in de geschiedenis van *Mataram* zou spelen, nadat hij in 1625 als vertegenwoordiger zijns vaders bij de overgave der stad aan *Mataram* was opgetreden.

Opvallend is, dat zijn gedrag bij deze eerste vermelding in 1614 even weinig krijgshaftig is als later, b.v. tijdens zijn veldtocht tegen *Giri* in 1636.

Tg. Kapulungan heet wel naar de desa in het regentschap *Sida-Ardja*, die thans *Pulungan* genoemd wordt¹⁾. Later zullen we hem minder heldhaftig, doch wel listig zien optreden.

De *Serat Kanġa* toont een zekere voorkeur voor 's vorsten oom, *pg. Mangku-Bumi*, die ook in de *Babad Meinsma* enige malen voorkomt. Is hij te vereenzelvigen met de „*Pangaran Acobomy*”, vermeld in *Jan*

¹⁾ Eertijds moet *Kapulungan* een belangrijke plaats geweest zijn, daar het viermaal in de *Nagarakrtagama* vermeld wordt: *Hayam Wuruk* passeert er op zijn rondreis; er zijn *Sjiwaïetische* stichtingen.

Vos' gezantschapsverslag van 1624, waarin gezegd wordt, dat hij „hem by den Matharam houdt” (d. J. V, 45)?

Renong is het Kuta Renon, gelegen ten noorden van Lumadjang, waar tot in de 19e eeuw een uitgebreid complex van bouwvallen nog van vroegere grootheid getuigde (Krom, H. J. kunst 2 II, 410—11).

De slag aan de Andaka.

1614

Na de beschrijving van de stoutmoedige tocht naar de Oosthoek spreekt de overlevering over de grootscheepse tegenaanval der oostelijke regenten, waarbij wij in hoofdzaak de Babad Meinsma (p. 123—24), in mindere mate de Babad B.P. (VIII, 9—18) en de Serat Kanḍa (p. 699—704) volgen.

Pg. Sura-Baja verzamelt alle bupati's van Lasem tot Pasuruhan met hun volk, zo ook de Madurezen. De aanvoerder der laatsten, rd. pandji *Pulang-Djiwa*, is een krachtig man, moedig en knap van uiterlijk. De overige bupati's voeren hun troepen zelf aan. In de Babad B.P. worden heel wat meer namen vermeld, zoals: Rongga Lelana van Sura-Baja, ki tg. Kapulungan van Pasuruhan, dip. Pasagi van Sura-Baja, kj. pati Djaja-Suponta van Tuban, ki Marta-Negara van Sidaju enz. Terwijl zij oprukken, steken de bondgenoten de bossen in brand.

De Matarammers, bemerkende, dat zij achtervolgd worden, stellen zich achter de rivier *Andaka* op, welke in de Serat Kanḍa de rivier van Kadiri, dus de Brantas genoemd wordt. De Sura-Bajanen legeren zich ten oosten daarvan.

Uitgedaagd springen de Matarammers overhaast te water en geraken in moeilijkheden. Om hun troepen bij te staan begeven zich ook rd. *Sura-Tani* en de bupati's in de rivier, waarbij de Mataramse aanvoerder verdrinkt. Zijn volk, dit ziende, vist het lijk op en plaatst het in een kist. De strijd wordt voor een ogenblik gestaakt, en terecht: de Andaka gelijkt een stroom van bloed en lijken. De Oostelijken vieren vrolijk feest.

De volgende morgen herhalen de Matarammers de aanval en ditmaal met meer succes. Alle oostelijke regenten nemen de vlucht en slechts rd. pandji *Pulang-Djiwa* houdt stand en sneuvelt. Beladen met buit keren de Matarammers huiswaarts.

De Serat Kanḍa is, zoals wel vaker, uitvoeriger over de militaire acties en deelt over de strijd het volgende mede:

Na elkander drie dagen lang van weerszijden te hebben beschoten,

besluit aria Sura-Tani, op voorslag van ng. Ketawangan, de overtocht te wagen. Hiertoe worden voorbereidende maatregelen, als het slaan van noodbruggen, getroffen. Bij het passeren daarvan worden aria Sura-Tani en ng. Ketawangan gedood en de punggawa pandji Wira-Bumi gewond. Pg. Mangku-Bumi neemt het bevel over.

Deze handelt met meer beleid. Hij marcheert een anderhalf uur verder naar Pelabuhan, waar de rivier ondiep is, en trekt daar over. Zo kan hij de zorgeloze vijand verrassen, die na een ganse dag van hevig vechten, verslagen wordt.

Djaja-Suponta reist vooruit om de vorst over de veldslag in te lichten. Deze is zeer door Sura-Tani's dood getroffen. Zijn weduwe licht de vorst in, terwijl hij haar geld zendt, om voor de dode te laten bidden. Na de terugkeer van het leger met het lijk volgt de traditionele beloning.

Over deze zo breedvoerig in de overlevering verhaalde veldtocht bezitten wij enige Nederlandse berichten. In de reeds vermelde Remonstrantie van Van Eyndhoven (d. J. IV, 58) noemt deze Nederlandse gezant Mataram's vijanden: „Toeban, Lassam, Brondong (bij Gresik), Sorbeye, Passerewan, die samen *in contract* getreden zyn, om teghen den Mataramsche Keyser te oorlogen, *Anno 1615*”. De vermelding van dit jaartal maakt het echter twijfelachtig, of reeds in 1614 de oostelijke regenten tot een nauwer samenwerking gekomen zijn.

In Jan Pz. Coen's schrijven van 10 nov. 1614 wordt deze veldslag kortelings vermeld (d. J. IV, 23; Besch. I, 74): „De legers van den Mattaran ende den Coninck van Sorbaya syn in Septembris lestleden aen den anderen geweest; men seyt, datter van den Mattaran 40.000 ende van Sorbaya 10.000 man gebleven zijn, hetwelcke... voor den Coninck van Sorbaya een groote nederlaghe is ende voor den Mattaran nyet mach maecken, alsoo te populeux van volck is, in voegen dat nyet en twyfelen, ofte sal meester worden ende noch voordr attenteeren”.¹⁾

Nog een aanwijzing omtrent het tijdstip van de veldslag is de mededeling van de Babad, dat de bossen in brand gestoken werden, hetgeen slechts in de oostmoeson mogelijk is. Ten overvloede bevestigt dit dus de datering op grond der Nederlandse gegevens.

Wat de plaats van het gevecht betreft, deze was, gelijk wij meenden, aan de Brantas. De Babad B.P. bevestigt deze opvatting. Na Malang kampeert het aftrekkende Mataramse leger te Kenđat, waarin Kandat in het regentschap Kađiri te herkennen valt (Babad B.P. VIII, 8):

¹⁾ Waarschijnlijk was de vorst van Sura-Baja bij de veldslag tegenwoordig, daar hij in augustus van 1614 te Sura-Baja afwezig was (Besch. I. 75).

daarop houden ze halt te Tambak-Baja, ten oosten van Kadiri. Overigens is dit een vreemde route!

Sura-Tani's dood wordt enigermate bevestigd door het feit, dat zijn naam na de vermelding in Van Eyndhoven's Remonstrantie (d. J. IV, 58) niet meer in de Nederlandse berichten voorkomt, terwijl zijn ambt ten minste sedert 1615 door een ander wordt waargenomen, n.l. door tg. Singa-Ranu.

De verovering van Wira-Saba.

1615

Coen's voorspelling, dat de Mataramse vorst na de slag aan de Andaka iets zou ondernemen, werd reeds het volgende jaar bewaarheid. Hij ondernam toen een tocht tegen de plaats *Wira-Saba*, waarbij hij zelfs tegenwoordig was. De overlevering is hierover zeer uitvoerig. In hoofdtrekken volgen wij de Babad Meinsma (p. 127—28), aangevuld door de Serat Kanḍa (p. 705—12) en de Babad B.P. (VIII, 18—31).

Na een half jaar (S.K. 705: reeds na een maand) wil de vorst zelf tegen Wira-Saba optrekken. Vergeefs verzetten zich zijn groten hier tegen (Babad B.P. VIII, 19). Niet alleen worden de troepen uit Mataram en Mantja-Nagara opgeroepen, doch ook die uit de Pasisir (S.K. 706: zelfs die uit Padjadjaran), in het geheel 10.000 man, zonder de dragers). Aanvoerder wordt tg. Marta-Laja. Ze marcheren over Madiun, waar zich de lieden uit Pana-Raga bij hen aansluiten (Babad B.P. VIII, 22).

De bupati van Wira-Saba, kortweg pangéran Arja geheten, telt pas 15 jaren, is knap van uiterlijk en houdt ervan, onvoldoende te slapen en te eten. Zijn patih, rongga Pramana is onkwetsbaar en vol sekti (bovennatuurlijke kracht), doch in de benen verlamd. Daarom wordt hij in een tandoe vervoerd, zowel bij troepenschouw als in het gevecht.

Op het hulpgeroep van de pangéran van Wira-Saba beveelt die van Sura-Baja aan de bupati's van de kuststreek om te helpen, hetgeen geschiedt. Aldus krioelt het te Wira-Saba van krijgers. Bovendien zijn er stevige versterkingen gebouwd. Allen zijn op hun hoede.

De voorstelling van de Serat Kanḍa (p. 706—8) en Babad B.P. (VIII, 23) is minder gunstig. De bondgenoten worden n.l. wel opgeroepen, doch zij verklaren pas te zullen verschijnen, wanneer de pangéran van Sura-Baja ook zelf ten strijde trekt. Deze blijft echter weg, omdat hij de Tubanners in de gaten moet houden, die hem z.g. te hulp gesneld zijn. Dezen hebben zich op de pasar te Sura-Baja gelegerd en

de Sura-Bajanen liggen tegenover hen. In het geheim stuurt de Sura-Bajaan evenwel nog 1000 van zijn volk en evenveel Madurezen onder Rongga-Lawe, zonder dat de Tubanners er erg in hebben (Babad B.P. VIII, 24).

De vorst van Mataram en zijn scharen legeren zich te Pala-Dadi (S.K. 708: Rodjo Dadie; Babad B.P. VIII, 20: Radja-Dadi, ten westen van Wira-Saba), waar de Mataramse krijgslieden reeds na een halve maand hevig van de „pest” te lijden hebben (S.K. 708). Velen sterven, zodat de vorst voorstelt, maar terug te keren. Marta-Laja is echter onwrikbaar. Hij vraagt nog één dag uitstel, om Wira-Saba te vermeesteren (S.K. 708—9). Na een drievoudige stormaanval wordt de stad genomen onder leiding van ad. Marta-Laja, pg. Purbaja en pg. Mangku-Bumi. Dank zij het gebruik van breekijzers en stormladders slaagt deze aanval.

De Babad Meinsma (p. 128) en de Babad B.P. (VIII, 27) kennen nòg een mislukte aanval. Nadat de vorst zijn voornemen om het beleg op te heffen, aangekondigd heeft, laten pg. Purbaja, de sentana's en tg. Marta-Laja haastig op de oorlogsbekkens slaan en gaan, na Wira-Saba omsingeld te hebben, tot de stormaanval over, welke deerlijk mislukt.

Wederom slaat de vorst de aftocht voor, doch pg. Purbaja en tg. Marta-Laja houden voet bij stuk. Liever sterven, dan Wira-Saba niet veroveren!

Een gesprek van tg. Marta-Laja, die er vermomd op uitgetrokken is, met enige grassnijders uit Wira-Saba, overtuigt hem van de inneembaarheid dier veste. Een tweede aanval wordt zorgvuldig voorbereid. Allerlei gereedschap: ladders, patjols en koevoeten, wordt klaar gemaakt. Deze aanval leidt tot het beoogde doel. Onder zware verliezen rukken de Matarammers Wira-Saba binnen, dat geplunderd wordt.

De patih rongga Pramana sneuvelt en zijn hoofd wordt afgehouden, of hij wordt gevangen genomen en onthoofd (S.K. 711). De regent van Wira-Saba wordt met een zijden pathool geboeid en weggevoerd (S.K. 711—12). Hem wordt de keus gesteld: gevangenschap of dood, doch hij weigert verder te leven (Babad B.P. VIII, 28). Hij wordt meegenomen en in zee geworpen (Babad Meinsma 128) of eenvoudigweg gedood (Babad B.P. VIII, 29).

Ten slotte wordt verhaald, hoe de lieden van Djapan de Tubanners weer uit Sura-Baja verdrijven (Babad B.P. VIII, 30—31).

Ongetwijfeld is de verovering van Wira-Saba door de Matarammers een belangrijke gebeurtenis, waarvan men zich gemakkelijk kan over-

tuigen door op de aardrijkskundige ligging van deze plaats te letten. Thans zal men de naam Wira-Saba vergeefs op de kaart van Java zoeken. Zelfs als desanaam is hij verdwenen. Toch plaatst Raffles nog de naam Wira-Saba op zijn „Map of Java”, zowel om een hoofdplaats als een regentschap in de bocht van de Brantas aan te duiden. Volgens Valentijn zou Wira-Saba 2 mijlen ten zuiden van Djapan gelegen hebben (IV, 50). Djapan heet thans Madja-Kerta en Wira-Saba zal daarom wel met *Madja-Agung* dienen gelijk gesteld te worden, dat op een 15 km ten zuidwesten van Madja-Kerta ligt, dus inderdaad op 2 „Duytsche mijlen” van ongeveer 7500 meter.

De ligging van dit Wira-Saba-Madja-Agung is strategisch belangrijk, omdat het, indien behoorlijk bezet en verdedigd, de toegangsweg tot de Brantasdelta en vandaar naar de Oosthoek kan helpen afsluiten. Zijn verovering door de vorst van Mataram zou dus stroop- en rooftochten tot voor Sura-Baja's muren mogelijk maken, zo niet meer. Bovendien moet de verovering van een plaats, zo dicht bij de bouwvallen van het roemruchte Madja-Pait gelegen, op de verbeelding der Javanen gewerkt hebben.

Beide partijen blijken het strategisch belang in te zien. De vorst van Mataram neemt persoonlijk deel aan de veldtocht, terwijl de vorst van Sura-Baja de oostelijke regenten tot medewerking poogt te bewegen. Uit het verslag van de Serat Kanḍa en nog duidelijker uit dat in de Babad B.P. blijkt, dat aan de samenwerking zeer veel heeft ontbroken. De bondgenoten willen Sura-Baja wel helpen, mits het zelf ook ten strijde trekt. Evenwel, de vorst van Sura-Baja durft zijn residentie niet te verlaten, daar het zijn bondgenoot Tuban daar niet vertrouwt. Deze laatste wil zijn hulp slechts beperken tot een bezetting van Sura-Baja. Dreigend liggen de bondgenoten in Sura-Baja tegenover elkander. Het resultaat is, dat Sura-Baja slechts in het geheim een klein aantal troepen naar Wira-Saba durft te zenden en dat de Tubanse troepen ten slotte nog met geweld uit Sura-Baja moeten verwijderd worden. De overige bondgenoten schitteren helemaal door afwezigheid. Hoe geheel anders zou het verloop van de strijd geweest zijn, indien Sura-Baja niet enkel zijn gehele eigen macht, doch ook die van al zijn bondgenoten had kunnen inzetten. Door gebrek aan samenwerking der verbondenen ging deze uiterst belangrijke voorpost verloren.

De Midden-Javaanse overlevering laat zich waarderend uit over de aanvoerders in Wira-Saba. Wat hun aan leeftijd of lichaamskracht ontbreekt, wordt ruimschoots door hun geestelijke energie (sekti) aangevuld. Het onvoldoende slapen en eten van de jeugdige bupati van

Wira-Saba, pangéran Arja, kan moeilijk iets anders wezen dan een soort van askese of tapa, waardoor men een grote geestelijke kracht verzamelt. Evenzo is zijn rijksbestuurder, rongga Pramana, ofschoon buiten staat om zijn benen te gebruiken, een krachtig en onkwetsbaar persoon. Hij sterft pas, nadat men hem geboeid in het water geworpen heeft.

Bovendien heeft men de voorzorg genomen, de stad stevig te versterken, wellicht gedachtig aan de strooptocht van het vorige jaar.

Dat de verovering van Wira-Saba een dubbeltje op zijn kant is geweest, bewijst wel de herhaalde vermelding van 's vorsten besluit, om het beleg op te breken. Men kan deze wankelmoedigheid in verband zien met de besmettelijke ziekte — de pest, zegt de Serat Kanḍa — waardoor het Mataramse leger geteisterd wordt. Agung's medelijden met zijn wegwijnende onderdanen wordt in de Babad B.P. geschilderd (VIII, 24).

Tegen Agung's *défaitisme* verzet zich allereerst de aanvoerder tg. Marta-Laja op heftige wijze. Hij wil nòg een aanval wagen! De traditie weifelt tussen één (Serat Kanḍa) en twee aanvallen (Babad Meinsma en Babad B.P.), gescheiden door de vermomming van Marta-Laja en zijn gesprek met de grassnijders, een traditioneel motief. Vermoedelijk is daarom de enkele aanval het oorspronkelijkst. Hoe het ook zij, het grote bolwerk aan de Brantasrivier valt in Mataramse handen en de beide aanvoerders worden onschadelijk gemaakt.

Dat deze verovering inderdaad heeft plaats gevonden, blijkt niet slechts uit de spoedig voor Sura-Baja merkbare gevolgen, doch ook uit een mededeling van de koopman Andries Soury te Bantam aan de Bewindhebbers der Compagnie dd. 22 oct. 1615 (d. J. IV, 30). Ter herziening van een vroeger contract met Mataram was hij in juli 1615 naar Kali-Njamat gevaren, ten einde het hoofd der Mataramse stranden, de gouverneur van Kenḍal te vragen, hoe men bij de vorst van Mataram zou kunnen komen. Hij kreeg echter ten antwoord, dat het „vooreerst presentelyck niet doendelyck en was, by ditto Mattaram te comen, alsoo hy *persoonlyck in't legher voor Veresaba . . .* was". Er valt moeilijk aan te twijfelen, of 's vorsten aanwezigheid voor Wira-Saba staat in verband met het in de overlevering vermelde beleg dier stad.

De slag bij Siwalan.

1616

De val van Wira-Saba schijnt de bondgenoten tot nauwer samenwerking gebracht te hebben, zodat zij een aanval op het hart van het

Mataramse rijk waagden. Hierover vertellen de overleveringen die men aantreft in de Babad B.P. 31—56, Serat Kanḍa 716—32 en Babad Meinsma 129—31 het volgende:

De Oostelijke regenten komen in Sura-Baja bijeen en besluiten, om te Giri de zegen van de priester vorst op hun onderneming tegen Mataram te vragen. De paṇḍita echter, op de hoogte van Allah's raadsbesluit, weigert deze. Niettegenstaande zijn sombere voorspellingen zetten ze toch door, vertrouwend op hun groot getal en goede samenwerking.

Terwijl zij te Sura-Baja over de te volgen weg beraadslagen, raadt hun een kadjineman (waker) van Sura-Baja aan over Madiun te gaan: het terrein is er vlak, de rijst goedkoop en er is veel water. Doch een Mataramse spion, Ranḍu Watang, die reeds lang in dienst van de ad. Tuban staat, ontraadt het: Madiun, Djaga-Raga en Pana-Raga staan onder Matarams gezag en men zal bij het doortrekken hard moeten vechten. Hij raadt de weg over Lasem en Paṭi aan. Zijn slecht advies vindt bijval en de goede raadgever wordt gedood.

De vorst van Mataram wordt tijdig door de ad. Paṭi van de opmars der oostelijke regenten op de hoogte gesteld (of, volgens de S.K. 722, dankt hij zijn kennis omtrent de 100.000 man tellende vijanden aan zijn bijzondere alwetendheid) en beveelt snel aan tg. Alap-Alap om deze plaats te hulp te schieten. Daarop volgt het hoofdleger van de vorst zelf, die zich ten westen van Padjang legert, onder de aanvoerders de tgs. Marta-Laja en Djaja-Suonta. Laatstgenoemde is, met enige anderen, pas in rang verhoogd (Babad B.P. VIII, 41). Daardoor wordt ad. Padjang verhinderd zijn afspraak met de bondgenoten, n.l. om naar de vijand over te lopen, ten uitvoer te leggen. Hij heeft zijn stad reeds verlaten, en is naar *Siwalan* getrokken, om zich met de bondgenoten te verenigen, doch tijdig wordt hij door de Mataramse vorst ontboden en keert op zijn schreden terug. Voorgevende, dat hij tegen de vijanden wilde strijden, krijgt hij vergiffenis.

Het intussen te Siwalan kamperende leger, dat zich verschanst heeft, wacht vergeefs op Padjangs hulp. Lange tijd liggen de legers tegenover elkander.

Op 's vorsten bevel snijdt tg. Marta-Laja met ruiterafdelingen de voedseltoevoer der vijanden af. In hun kamp lijden ze hevig onder gebrek en ziekten. Men eet slechts walur en gaḍung, wat kwade lichamelijke gevolgen heeft (S.K. 725). Zo worden de bondgenoten gedwongen de strijd onder ongunstige omstandigheden te aanvaarden.

Ad. Tuban, beschaamd, omdat de leugens van zijn spion de bondgenoten in zulk een kwade positie hebben gebracht, waagt de eerste

uitval, doch geweervuur drijft zijn troepen terug, die al vluchtende ten dele in een moeras terecht komen (Babad B.P. VIII, 49—51; S.K. 728).

De volgende dag wordt een tweede uitval door *ad. Djapan* ondernomen, welke met de volkomen nederlaag der bondgenoten eindigt. Hun aanval is tegen de rechtervleugel der Matarammers gericht, waar Marta-Laja en Djaja-Suponta bevel voeren. Deze beide aanvoerders lokken de vijanden in hun dorpen, welke daarna in brand worden gestoken. Verstikt door de rook delven de bondgenoten het onderspit en nemen de vlucht. Ad. Tuban moet zijn olifant en bijvrouwen op zijn vlucht te paard in de steek laten. Tegelijkertijd worden ook de Madurese en Sura-Bajase troepen door de Matarammers aangetast, die, ziek en zwak als ze zijn, weinig weerstand meer kunnen bieden en op de vlucht worden afgemaakt. Ad. Djapan sneuvelt na een dappere tegenstand en wordt op bevel van de Mataramse vorst, die zich prijzend over zijn heldenmoed uitlaat, te Butuh bij de vorst van Padjang ter aarde besteld (Babad B.P. VIII, 56; S.K. 732)¹⁾.

Voor de dood en begrafenis van *ad. Djapan* geeft de Babad B.P. (VIII, 58) de *tjandra sengkala*: Resi guna pontjaning rat (de wijze is het vernuft der vijf werelden), wat de cijferwaarde 7 3 5 1 geeft, dus A.J. 1537 (A.D. 1615).

Zowel de Babad Sengkala als de Babad Sengkalaning Momana geven voor de „Pasiwalan” het jaartal A.J. 1538 (A.D. 1616).

Bezien wij deze Javaanse overlevering wat nader.

De Girische priester vorst, tot wie de bondgenoten zich wenden, blijkt nog in even groot aanzien te staan, als te voren en nog lang daarna tot aan zijn val in 1680. Het verzoek om raad kan dus zeer wel historisch zijn.

De keuze van de route behoeft niet enkel door een valse raadgever beïnvloed te zijn. Doordat de Mataramse scharen sedert 1610 reeds vele malen door de Solo-vallei opgerukt waren, zal langs deze weg de kans om te fourageren gering zijn geworden, wat een reden kan geweest zijn, om deze rivier te mijden.

Wanneer men van de noordzijde aanvalt, rekent men blijkbaar op de neutraliteit van Paṭi, dat, veilig binnen zijn wallen, alleen maar alarm slaat, en op de krachtdadige medewerking van Padjang. Dit laatste gewest, kort geleden nog Mataram's meerdere en thans door deze parvenu onderworpen, zal enige jaren later inderdaad de vaan des opstands verheffen. De Oostelijke Javanen hadden dus een goede kans

¹⁾ Was hij verwant met het Padjangse vorstengeslacht?

om binnenslands steun te krijgen en dit verklaart alleszins, waarom zij zich zo diep in het vijandelijk gebied waagden, immers, Siwalan zal wel Siwal zijn, dat onder Karta-Sura, dus bij Padjang ligt.

Toen de Matarammer juist op tijd een opstand van Padjang wist te voorkomen, betekende dit voor de bondgenoten de catastrofe. Ver van hun punt van uitgang, in vreemd, vijandelijk gebied, door ruitersafdelingen van voedseltoevoer afgesneden, ging hun legermacht binnen het kamp te Siwalan een zekere ondergang tegemoet. Door honger gedwongen moesten de Oost-Javaanse regenten de slag onder ongunstige voorwaarden aanvaarden. Het einde was een volkomen nederlaag.

De voorstelling ,gelijk deze in de Javaanse geschriften wordt aangetroffen, wordt bovendien door verschillende Nederlandse berichten op menig punt ondersteund.

Een algemeen overzicht van de samenwerking der Oostelijke regenten verschaft de brief van de opperkoopman Andries Soury aan de Bewindhebbers uit Bantam, dd. 22 oktober 1615 (d. J. IV, 28—29). Andries Soury had enige tijd in de loge te Gresik gelegen en mag dus tot op zekere hoogte als een kenner van de Oost-Javaanse toestanden gelden. Hij verhaalt dan, dat de „ommeleggende Coningen”, zoals die van Sura-Baja, Pasuruhan, Tuban, Djapan, Wira-Saba, Aros-Baja, Sumenep enz. een verbond gesloten hebben, ten einde elkander tegen Mataram bij te staan. Tevens zouden zij „dit jaer” (dus nog 1615) een „defensiven oorlogh” voeren. Gezien de feiten moet hier i.p.v. defensief eerder offensief bedoeld zijn. Het resultaat dezer actie is Soury nog niet bekend, doch naar zijn mening, zullen ze „den Mataram wercx genouch geven”. Evenwel, naar hij vernomen heeft, „verloopt den meesten tyd met bitschare ofte raeden, en de minste met daden; is te beduchte(n), alles als een roock vergaen ofte verdwine(n) sal”. Soury betwijfelt dus ernstig, of de verbondenen een belangrijk succes zullen behalen, gezien de weinige daadkracht, die er van hen uitgaat. De meeste tijd wordt met praten verdaan.

Inderdaad weet de Javaanse overlevering ook van een slappe bevelvoering. De verbondenen, onzeker welke weg te nemen, laten zich door een Mataramse spion overhalen, de slechtste te kiezen.

Over de slag zelf schrijft Jan Pz. Coen op 31 mrt. 1616 uit Bantam, op grond van nieuws uit Japara, dat hij op 1 febr. 1616 had ontvangen: „alsdat ditto Mattaram in eenen veltslach alle sijn partyen, de coningen in 't oosten van Java gelegen, nedergeleyt soud' hebben” (Besch. I, 282). Aan het slot van zijn brief (p. 189) bevestigt hij het bericht dezer Mataramse overwinning, waaraan hij de schoonste verwachtingen

knoopt. Hij hoopt n.l., dat de Matarammer westwaarts zal trekken, waardoor de Nederlanders tegenover Bantam in een gunstiger positie zullen komen te staan.

De omvang der zege, gelijk zij door Coen kortelings beschreven wordt, is volkomen gelijk aan de Javaanse berichten, die daardoor een welkome bevestiging krijgen. Ook de datering wordt er door versterkt. Immers, de slag zal op grond van het bericht, dat de brief over deze veldslag te Japara op 1 febr. 1616 gedateerd werd, wel niet véél vroeger geleverd zijn, dus ongeveer in de maand januari 1616. In dit geval is de weifeling der Javaanse gegevens tussen 1615 en 1616 volkomen begrijpelijk.

Slechts het jaargetijde, waarin het lot der Oost-Javaanse krijgsmacht beslist werd, wekt bevreemding. Gewoonlijk voerden de Javanen in de regentijd geen oorlog. Men heeft hier echter met buitengewone omstandigheden te maken. Het Oost-Javaanse leger, ofschoon tijdig genoeg vertrokken om in de droge tijd Mataram aan te tasten, had deze onderneming door het falen van Padjang niet door kunnen zetten en was geruime tijd, dus wel enige maanden, in Siwalan geblokkeerd blijven liggen, terwijl het voor- noch achteruit kon. Slechts de honger dwong het in de natte moeson tot een actie, welke met de ondergang eindigde. Aldus ondersteunt ook de datering van Coen's bericht de juistheid der Javaanse overlevering.

De benoemingen.

1615

Terwijl het leger der bondgenoten zich gereed maakte, om tot in het hart van Mataram door te dringen, ging de vorst tot enige benoemingen over, welke, hoewel slechts in de Babad B.P. vermeld (VIII, 41—42), toch niet zonder belang lijken.

De *demang Djaja-Suponta* wordt gelijkgesteld met tg. Marta-Laja. Ieder hunner krijgt de helft der panumpings.

De zoon van grootvader *Mangku-Bumi* de jongere wordt Mangku-Bumi. Over deze benoeming valt weinig meer te zeggen, dan dat de titel Mangku-Bumi in die tijd één maal in een Nederlandse bron voorkomt, en wel verbasterd tot Pangaran Acobomy, zodat de identiteit niet geheel vast staat (d. J. V, 45).

Ten slotte verheft de vorst de enige zoon van een krijgsman (wadya), Barat Tiga genaamd, tot zijn patih onder de naam van *tg. Singa-Ranu*. Steeds zal hij zich voor zijn vorst moeten bevinden. Inderdaad wordt *tg. Singa-Ranu* zowel in de Nederlandse berichten als in de Babad B.P.

herhaaldelijk vermeld, b.v. in VIII, 58 in de onmiddellijke nabijheid van de vorst ¹).

Door de benoeming van een persoon van eenvoudige afkomst tot patih moet de kleinzoon van de eertijds beroemde patih van Sénapati, n.l. pg. Mandura-Redja, zich tamelijk geschokt gevoeld hebben. Het behoeft ons daarom niet te verbazen, wanneer wij hem daarna meermalen een weerspannige houding zien aannemen.

De verovering van Lasem.

eind 1616

De verovering van *Lasem* wordt in de Babad B.P. (VIII, 56—58) vrij uitvoerig, in de Serat Kanda (p. 732—33) zeer kort, en in de Babad Meinsma helemaal niet besproken. De eerstgenoemde kroniek verhaalt het volgende :

Een halve maand na de terugkeer der Mataramse troepen zendt de vorst hen uit, om Lasem te bemachtigen. *Marta-Laja* voert hen aan. Hij heeft order, ook de lieden van Paçi mee te nemen. Dezen kamperen ten Z.W. van de stad, terwijl de Matarammers ten zuiden daarvan hun legerplaats hebben. De hele stad wordt omsingeld en de bewoners geraken in zulk een vrees, dat de kleine lieden naar die van Paçi overlopen. Daarop vallen de Matarammers de stad aan en dringen er binnen. Tegenstand wordt niet geboden; de wapens worden gebundeld. Daarna worden de bewoners tussen die van Paçi en de Matarammers verdeeld en meegenomen.

Volgens een tjandra sengkala had deze inneming in 1616 plaats, daar zij luidde: Ula ngenḍog margeng djagad, d.i.: de slang legt eieren op de weg der mensen, met de cijferwaarde 8 3 5 1, hetgeen A.J. 1538 (A.D. 1616) aanduidt.

Als bijzonderheid weet de Serat Kanda hier nog slechts aan toe te voegen, dat het Mataramse leger 3000 man telde en de Patische aanvoerder *ad. Pragola* was.

Over deze militaire actie staan nauwelijks buitenlandse berichten ter

¹ In hoofdstuk 13 van de Babad Alit (p. 25) komt een mededeling omtrent tg. Singa-Ranu voor, die niet geheel van belang ontbloot is. De vorst zou een volgeling (pakaṭik) gehad hebben, die ki Bangat of ki Singa heette en zeer bij hem in de gunst stond wegens zijn bekwaamheid om te toveren en zijn kennis der geheime wetenschap. Daarom verhief hij hem tot patih onder de naam van Singa-Ranu.

Daar van dit bericht niet vaststaat, dat het zeer oud is, geven wij de voorkeur aan dat in de Babad B.P., doch het wijst in ieder geval op het aanzien, dat tg. Singa-Ranu nog in later eeuwen genoot.

beschikking. Op 11 nov. 1616 schrijft Coen aan het opperhoofd te Japara: „Tot voldoeninge van Ul. beloften sullen tot des Mattarams assistentie . . . de twee isere stukken voor *Lasem* te lande brengen”. De beide schepen, die dit geschut daar zullen brengen, dienen op hun hoede te wezen voor aanvallen van Tubanners en Sura-Bajanen, „alsoo dese daertoe de macht ende oock de couragie wel souden mogen hebben” (Besch. II, 107). Er is dus blijkbaar bij *Lasem* iets aan de hand: de Matarammers hebben deze plaats pas veroverd, of zijn daarmee bezig. Was *Lasem* n.l. reeds lang in hun bezit, dan zouden zij het wel weer ontruimd hebben onder wegvoering van buit en bewoners. Thans zijn er genoeg gewapende Matarammers aanwezig, om het Hollandse geschut in ontvangst te nemen.

Overigens mag men zich afvragen, in hoeverre Paṭi zijn hulp belangeloos verleende. Liet het Mataram de kastanjes uit het vuur halen?

De verovering van Pasuruhan.

1617

Over de verovering van de stad Pasuruhan is de Babad Meinsma uiterst kort (p. 131), terwijl de Babad B.P. (VIII, 58—67) er zeer uitvoerig over is. Ook de Serat Kanda weet er heel wat over te verhalen (p. 733—37).

De Babad B.P. vertelt het volgende:

Tg. *Marta-Laja* wordt door de vorst uitgezonden, om *Pasuruhan* te veroveren, waartoe hij enige orders geeft; de santana's moeten ten zuiden van de stad kamperen, *Marta-Laja* zelve echter ten zuid-oosten daarvan, de Padjangers mogen niet ver van deze hun kamp hebben, terwijl *Alap-Alap* zijn legerplaats ten noorden der stad moet hebben. Verder mogen ze enkel op vrijdag aanvallen. Daarop krijgt tg. *Djaja-Suponta*, die daartoe binnen de Kamandungan geroepen wordt, een bijzondere opdracht, n.l. om toe te zien, of iedereen wel zijn best doet.

Het leger rukt van Sala op in oostelijke richting onder vreselijke verwoestingen. De reeds uit 1615 bekende tg. Kapulungan bewaakt de stad Pasuruhan. Aanvankelijk schijnt deze een flinke houding aan te nemen, doch al spoedig ontzinkt hem de moed. Op een donderdagavond spoort hij zijn troepen aan, om een uitval te doen; daarentegen geeft hij zijn vrouwen bevel, alles voor de aftocht gereed te maken. De vrouwen klimmen te paard en levensmiddelen worden meegenomen. Nadat de aanval op de Matarammers ingezet is, zwenkt tg. Kapulungan plotseling in westelijke richting en begeeft zich naar Sura-Baja, zonder

zich aan de scheldwoorden zijner onderdanen te storen. Dezen keren in verwarring terug.

De volgende morgen (vrijdag) vallen de Matarammers op de stad aan, nemen haar in onder plundering en brandstichting. Tg. Kapulungan, die door vijanden achterna gezeten wordt, ontkomt ternauwernood. Zijn vrouwen vallen in handen der Matarammers.

De Serat Kanċa (p. 735—36) verhaalt nog over een onbetamelijke list, waardoor deze tg. Kapulungan aan zijn verbitterde ondergeschikten weet te ontkomen. Door Moord! Amok! te schreeuwen, weet hij de aandacht der Matarammers van zich zelf op de hem vervolgende Pasuruhanners te richten en ontsnapt.

Een tocht van een groot deel van het Mataramse leger tot voor Pasuruhan op zulk een verre afstand van zijn punt van vertrek is slechts mogelijk na de nederlaag der Oost-Javanen bij Siwalan. Wij vernemen dan ook niets van pogingen der bondgenoten, om de Matarammers bij de belegering van Pasuruhan een strobreed in de weg te leggen. De eertijds zo standvastige tg. Kapulungan krijgt een zeer welkome kans om zich naar Sura-Baja te begeven, doordat de stad aan de westzijde niet wordt ingesloten. Van deze gelegenheid maakt de tumenggung een dankbaar, maar niet eervol gebruik.

De verovering van het aan zee gelegen Pasuruhan is de zeevarende Nederlanders niet ontgaan. In juli 1617 vertoefde de pangċran van Djakarta tien dagen in Bantam en sprak daar met Coen over de hachelijke toestand van zijn gebied: „Wat wil 't dan worden? De oorloch is voorhanden. *Passeruan* heeft den Mattaram gewonnen. Daer en resteert in 't oosten niet meer dan Surrebaya ende Tuban”. Aldus de regent van Djakarta (Besch. I, 252).

Dit bericht maakt niet de indruk, dat het onmiddellijk na het vermelde feit is opgetekend; het is niet recht duidelijk, of de verovering van Pasuruhan in 1616 dan wel in 1617 heeft plaats gevonden. Voor het laatste zou het tijdsverloop — opmars, belegering en inneming, alles in twee maanden — wel wat kort zijn. Aannemelijker is daarom 1616, ook al meldt de Babad Sengkala voor dit feit het jaar 1617. Hierbij komt nog, dat een Nederlands vaartuig, hetwelk omstreeks sept. 1616 Sura-Baja aandeed, daar de „koning” niet thuis aantrof, „alsoo ditto magisteyt te velde was” (Besch. I, 226). Trachtte hij Pasuruhan te helpen, of in ieder geval zijn eigen gebied te dekken?

Het verhaal heeft alleen in de Babad B.P. (VIII, 65—67) een enigszins afwijkend en moeilijk te begrijpen slot.

Op de terugtocht van het Mataramse leger voert tg. *Djaja-Suponta* een hem door de vorst blijkbaar heimelijk verstrekt bevel uit, n.l. het ontbinden van het Mataramse leger bij een versperring (rangkah), gelegen bij *Djurang Parahu* of *Palwa*. De adipati's zullen hem echter met de buit volgen. *Djaja-Suponta* zal de rangkah bij de *Gunung Parahu* bewaken, waar niemand mag passeren.

Alle bupati's staan hierover versteld en protesteren min of meer heftig, b.v. *Marta-Laja*, ad. *Purbaja*, doch vooral *Mandura-Redja*, die voorgeeft, de versperring te willen doorbreken.

Door een zekere ng. *Singa-Wedana* van *Mandura-Redja*'s vastbeslotenheid op de hoogte gesteld, breekt tg. *Djaja-Suponta* ten slotte van de rangkah op, zodat de Matarammers onverhinderd kunnen passeren.

Als tjandra sengkala (terus katiga kang djanma) wordt een onvolledig cijfer gegeven (VIII, 66), n.l. 1. 39, dat wij gerust tot A.J. 1539 (A.D. 1617) mogen aanvullen.

Dit vreemde verhaal levert moeilijkheden op, omdat de tekst vermoedelijk niet zuiver is overgeleverd. Het is niet duidelijk, waar *Djurang* of *Gunung Parahu* (of *Palwa*) op de lange weg tussen *Pasuruhan* en *Mataram* gelegen is. *Java* telt vele bergen, die *Prahu* heten.

Misschien is 's vorsten bedoeling geweest, *Mandura-Redja*, tegen wie hij, wellicht terecht, wantrouwen koesterde, van het rijkscentrum verwijderd te houden, waartoe een versperring, een rangkah, tussen de bergen aangelegd, gebezigd werd. Het verzet der groten is echter te sterk en de nieuwe aanvoerder, *Djaja-Suponta*, moet voor de ouderen wijken. Een andere verklaring zou misschien kunnen wezen, dat men het krijgsvolk ten bate van 's vorsten schatkist van hun buit wilde beroven.

Intussen is het verhaal ook waardevol door de eerste vermelding van rangkah's of tolpoorten, die meermalen in de Nederlandse bronnen genoemd worden. Op grond hiervan moet tussen 1614 en 1618 met de aanleg daarvan een begin gemaakt zijn, zodat het jaartal 1617 in dit verband zeer goed past.

De opstand van Padjang.

1617

De reeks van overwinningen wordt plotseling onderbroken door een rebellie, n.l. die van *Padjang*, beschreven in de *Babad B.P.* 67—75, *Serat Kanĉa* 737—43 en *Babad Meinsma* 131—35.

Het verhaal over de opstand in de Babad B.P. wordt daar voorafgegaan door een mededeling van de tg. Mataram, *Singa-Ranu* aan de vorst (VIII, 67). Deze zou n.l. het bericht vernomen hebben dat de heer van *Padjang* met de Tubanners in familierelatie wilde treden.

De vorst wordt door dit bericht echter evenmin uit zijn evenwicht gebracht als door de tijding van Mandura-Redja's euveldaad t.a.v. de versperring, die deze wilde doorbreken, welk nieuws Djaja-Suponta hem gediensstig mededeelt.

Het is in ieder geval duidelijk, dat er partijen aan het hof zijn. De misnoegden zijn de afstammelingen van Sênapati's rijksbestuurder adipati Manda-Raka en het zich verongelijkt voelende geslacht van Padjang, waaraan de Mataramse vorsten een zeker zelfbestuur gegund hebben.

Weldra zullen de ontevredenen elkander vinden.

Het initiatief gaat van *Mandura-Redja* uit. Hij stuurt n.l. een bode met een brief aan de *adipati Padjang* met veel zegenwensen, en deelt mede, dat, indien de ad. Padjang in opstand wil komen, het thans de tijd is. In de strijd belooft Mandura-Redja zijn vorst van achteren aan te vallen. De ad. Padjang antwoordt, dat hij zal verraad plegen, als hij de kans krijgt (VIII, 67—68). Mandura-Redja moet echter niet met ontrouw beginnen.

Dit wijst op een aarzelende geest. De vorst van Mataram is hem ook voor. Adipati Padjang heeft n.l. een vazal, ng. Tambak-Baja, die in het bezit van een fraai paard is, *Domba* (schaap) geheten. Tekenend is, dat deze Tambak-Baja niet ten gehore bij de ad. Padjang verschijnt (VIII, 69). Ad. Padjang krijgt nu van de Mataramse vorst de last, hem dit paard snel uit te leveren. De eigenaar geeft echter een trots en hoogmoedig antwoord, niettegenstaande de kalmerende vertogen van ad. Padjang. Hij wil liever zijn vrouw dan zijn paard aan de Mataramse vorst afstaan (VIII, 70). Hij kan zijn huid nog wel twee maanden in de strijd met Mataram behouden. Onderwijl rijdt hij rond en zwaait met de lans. Dit alles wordt de vorst gemeld.

De vorst vertoornt daarop zeer en de wadana's vallen ter aarde vol ontzetting; zij zijn echter opgelucht, wanneer zij vernemen, dat de vorst hun beveelt tegen de Padjangers op te rukken en hen als slaven weg te voeren. Bij verzet zal men ze doden. Aldus geschiedt. De bevolking vlucht naar de stad. Het ganse zuiden des lands wordt naar Mataram gebracht. De Padjangers maken zich gereed. Tal van corpsen worden genoemd. Ki dem. Djaja-Baja is aanvoerder. Mandura-Redja wordt leider van het Mataramse leger, begeleid door Pura-Baja, Djumi-

nah, Sumedang en dem. Tanpa-Nangkil (VIII, 72—73). *Ad. Mandura-Redja* voelt zich echter bezwaard.

Men trekt op. Het centrum wordt door dip. Mandura-Redja gekommandeerd, de linkervleugel door dip. Sumedang, met pg. Djuminah, de rechternleugel door pg. Purbaja en zijn jongere broeder, dem. Tanpa-Nangkil. De Padjanger plaatst Tambak-Baja rechts, dem. Djaga-Raga vooraan op de rechternleugel. Vernemend, dat dip. Mandura-Redja aanvoerder is, stemt dit de dip. Padjang kalm, daar hij vertrouwt op de afspraak.

De strijd begint. Dip. Sumedang raakt gewond door Tambak-Baja. Pg. Djuminah drijft de Padjangers op de vlucht. Ki Tambak-Baja moet wijken en scheldt dip. Mandura-Redja uit wegens zijn woordbreuk. Ook ad. Padjang vlucht. Bij de Semanggi gekomen stappen dip. Djaga-Raga, Tambak-Baja en dip. Padjang in een bootje en roeien stroomafwaarts. Het paard Domba wordt gegrepen.

De Serat Kanda (p. 737—43) geeft een enigszins andere voorstelling van de slag. Aria Tambak-Baja is de aanvoerder der Padjangers. Mandura-Redja's afval wordt belet, doordat hij onder het hoger gezag van pg. Sumedang komt te staan.

Het Mataramse leger vestigt zich in Majang. De rechternleugel steunt op Kerandang, de linker op Kerangan.

De Padjangers openen het gevecht met een geslaagde aanval op Kerandang, Kerangan houdt echter stand.

Over de aankomst der drie Padjangse vluchtelingen in Sura-Baja deelt de Babad Meinsma (p. 132) nog mede, dat ki Tambak-Baja daar aanvankelijk slecht onthaald wordt wegens zijn gesnoef. Als hij echter onkwetsbaar blijkt, zelfs voor gouden kogels, valt hij in de smaak en wordt als schoonzoon aanvaard onder de naam van *ad. Sendjata*. Sedert vertrouwt de Sura-Bajase vorst hem de oorlogsleiding toe.

Over de opstand en verwoesting van Padjang bezitten wij enige Nederlandse berichten, die ons ten volle van de ernst dezer militaire operaties overtuigen.

Vooreerst een Nederlands verslag in het „Verbaal gehouden door *Cornelis van Maseyck*, als afgezant van den Gouverneur-Generaal . . . aen den Panembahan van Mataram”, 22 Juny—22 July 1618 (d. J. IV, 88—96).

Onder 30 juni 1618 noteert deze ongelukkige gezant o.a.: „Wy passerden *veel leege dorpen*, die voor dese onder subiectie van den Coninck van Paetyang gesorteert hebben, ende nu met het *veroveren van de*

stadt Paetyang heeft den Coninck van Mattharam alle het volck wt de omliggende dorpen *naer hem genomen*, ende doet se by syn stadt wonen, daer sylieden gestadelyc meest steen moeten maecken”.

De oorlog met Padjang wordt hier volkomen bevestigd, evenals het verplaatsen der bevolking naar Mataram. Tevens blijkt hieruit, dat Padjang's gebied zich veel verder naar het noorden uitstrekt dan men wel zou menen, n.l. tot dicht bij *Ombak*.

Over de lange duur van de strijd en de schadelijke gevolgen voor de welvaart zijn andere Nederlandse berichten zeer duidelijk.

Een schrijven van Jan Pz. Coen dd. 24 juni 1618 (Besch. I, 345) meldt: „Door *inlantsen oorloch* tusschen den Mattaram ende eenige van sijn grooten voorgevallen, . . . is daeromtrent soo grooten dierte van rijs gevallen, dat in de stadt van Mattaran een gantang (8 £) $\frac{1}{2}$ reael van achten was geldende, waerdoor groot menichte van menschen van honger gestorven sijn. 't Heeft wel vier maenden geduert, datter in Japara geen rijs te becomen is geweest, nocht uitgevoert is . . .”.

Wij kunnen dus aannemen, dat de rijstschaarste omstreeks het begin van 1618 inzette.

Op 4 sept. 1618 schreef Coen naar Patani: „'t Is wel 7 of 8 maanden geleden, dat den Mattaram verboden heeft, datter geen rijs uyt sijn jurisdictie gevoert werde, ende dat . . . door de grote dierte, welck selffs in de stadt Mattram geweest is, daerdoor grote menichte van menschen van honger gestorven zijn”. Begin 1618 deed de schaarste aan rijst zich zó dringend gevoelen, dat de Mataramse vorst de rijstuitvoer verbood.

Het is daarom aannemelijk, dat de oorlog met Padjang reeds in het jaar 1617 woedde, hoewel de Babad Sengkala het jaar 1618 voor Padjang's nederlaag opgeeft.

Voor de persoon van de Padjangse vorst moge verwezen worden naar Sénapati p. 100, waar te lezen valt, dat hij vermoedelijk de kleinzoon van de laatste zelfstandige vorst van Padjang is geweest, geheten *rd. Sida-Wini*, en van 1591 tot 1617 aan het bewind was. Zijn afstamming van de eens onafhankelijke vorst van Padjang verklaart mede zijn bereidheid om tegen de Matarammer in verzet te komen.

Wat zijn bondgenoot en bevelhebber *Tambak-Baja* betreft, deze zal men tot op zekere hoogte als een soort zelfbesturend heer dienen te beschouwen. Valentijn (IV, 40) schrijft ten minste over zijn gebied als volgt: „Twee myl bewesten deze stad (Djaga-Raga) legt het *stedeken Tambicbaja*, dat nu kleen en van weinig aanzien . . . is. Hier plag in oude tyden al mede een *Koning* zyn zetel te hebben”. Op Valentijn's

kaart wordt het even groot voorgesteld als Madiun, Djaga-Raga, Pana-Raga enz., terwijl het ook op de kaart van 1678 in de Jonge VII, 256 voorkomt. Thans heeft het veel van zijn vroegere glorie verloren.

Tambak-Baja's vlucht naar Sura-Baja, waar hij opnieuw een voorname positie ging bekleden, zou zijn sporen hebben kunnen nalaten in de naam van de *kampung Tambakbajan*, dicht bij de plek gelegen, waar eertijds de Kraton der vroegere koningen van Sura-Baja moet hebben gestaan (Vide: G. H. von Faber, Oud Soerabaia, kaart van Sura-Baja uit 1866). Lag daar eertijds de eigen dalem van deze ad. Tambak-Baja, alias ad. Sandjata?

Zijn verbinding met het Sura-Bajase vorstenhuis wordt ook ondersteund door een mededeling in de Sadjarah Dalem (gen. 217), volgens welke ad. Tambak-Baja alias ad. Sandjata in het huwelijk trad met de dochter van de Sura-Bajase koning, rd. Djaja-Lengkara. Zij werd genoemd: *rd. aju ad. Tambak-Baja*, een bijvrouw (ampéjan). Zo werd hij de zwager van de vermaarde pg. Pekik.

De vlucht van de adipati van Padjang wordt voorts bevestigd door een uitlating in een brief van de renegaat *Antonio Vissozo* dd. 10 sept. 1619: „As novas qu hay dizem, que o Matarão pera *Girey* a pedir el Rey de *Tubão*, que esta laa acolhido co Rey de *Pazam*”, hetgeen men zou kunnen vertalen door: „Er wordt bericht, dat de Matarammer naar *Giri* (zal gaan) om (de uitlevering van) de koning van *Tuban* te vragen, die daar met de koning van *Padjang* ontvangen is”. *Giri* en Sura-Baja liggen niet zó ver uiteen, dat hieruit een ernstig twistpunt zou kunnen ontstaan. Ook de Babad Sengkala vermeldt onder A.J. 1540 (A.D. 1618) de verhuizing van dipati Padjang uit zijn gebied „mring *Giripura*”. Trouwens, de Solorivier afgezakt zijnde, zullen de Padjangse vluchtelingen, alvorens Sura-Baja te bereiken, eerst in *Giri* gekomen zijn.

Wat het *gebied* van Padjang betreft, Hageman (p. 82) deelt mede, dat sultan Agung de stad Padjang verwoestte, zodat er later geen spoor meer van overbleef. „Op de plaats stond later een bosch, *Wono-Karto* genaamd”. Deze naam Wana-Karta komt ook in de Compagniesberichten voor. Ofschoon het bos thans gerooid en door latere nederzettingen en akkers vervangen is, verraadt op het terrein nauwelijks iets, dat hier eertijds een befaamde Kraton stond. Het lijdt echter geen twijfel, of nauwkeurige opgravingen zouden hier meer licht kunnen verspreiden. Toevallige vondsten van Chinees aardewerk en grote bakstenen hebben in verband met plaatselijke overleveringen reeds voldoende zekerheid omtrent de juiste ligging van de Kraton verschaft.

Terwijl de Padjangse Kraton dus nagenoeg van de aardbodem ver-

dween, begon de vorst juist in het jaar 1618 met de bouw van een nieuwe Kraton te Karta, waarover zowel de Babad Sengkala als de Babad Sengkalaning Momana spreken (zie hierna blz. 105).

Wij kunnen deze verhuizing naar een nieuwe Kraton geredelijk in verband brengen met de opeenhoping van ballingen uit Padjang en ook van elders in Mataram, waar zij, gelijk wij reeds zagen, stenen moesten bakken. Men dient hierbij in aanmerking te nemen, dat onder de lieden uit de Pasisir (kuststreek) en onder hen, die daarmede lange tijd in verbinding hadden gestaan zoals de Padjangers, zich naar verhouding meer bekwame handwerkslieden zullen bevonden hebben dan onder de krijgshaftige, maar onbehouwen Matarammers.

De verovering van Tuban.

1619

De verovering van de grote havenstad *Tuban* wordt in de Babad Meinsma (p. 132) slechts zeer kort, in de Babad B.P. (VIII, 75—79) en de Serat Kanda (p. 744—53) daarentegen vrij uitvoerig behandeld.

De vorst beveelt aan de twee aanvoerders *Marta-Laja* en *Djaja-Suponta* tegen Tuban op te trekken. Zij zullen Pați aandoen en *ad. Pragolo*, hoofd van deze plaats, meenemen. Op hun nadering vlucht het landvolk naar de hoofdplaats, o.a. de mensen van Lasem. De dipati van Tuban heeft te Sura-Baja en Madura om hulp gevraagd. Evenwel, de dipati van Sura-Baja bewaakt zijn eigen stad en stuurt slechts *ad. Sandjata* met wat hulptroepen, totaal 1000 man (S.K.: 2000 met nog 2000 uit Madura; zij kamperen buiten de muren).

De Tubanners brengen hun geschut naar voren, de twee stukken *Sida-Murti* en *Pun Gelap*. Het eerste doodt drie dipati's, het andere, een oud pusaka, springt, tot grote schrik der Tubanners, daar dit hun ondergang voorspelt.

De Serat Kanda heeft een andere lezing. De adipati van Pați stelt een stormaanval voor, doch *ad. Marta-Laja* verkiest te wachten, tot de Tubanners naar buiten komen. In Tuban geeft de patih Djaja-Sentana in overweging, eerst de hulptroepen te laten uitrukken, hetgeen de adipati van Tuban afkeurt, daar hij vast op zijn drie kanonnen van bovennatuurlijke kracht vertrouwt. Men plant deze stukken op de muren. De volgende dag worden ze overmatig geladen en afgevuurd: twee ervan springen, wat menig vriend en vijand het leven kost; het derde weigert, wat men ook doet, los te branden. De nacht beëindigt de strijd.

De adipati van Tuban, gewond, stelt zijn vrouwen voor te vluchten, met al hun hebben en houden op de rug. Te middernacht laat hij zijn dienaren zich op de buiten-paseban vermaken met gamelan-muziek (S.K. 749: ook met bedaja's en een rijk maal). Ondertussen blaast hij de aftocht naar Balega op Madura met zijn vrouwen. De Serat Kanda vermeldt twee vrouwen, evenveel bijzitten en drie bedienden.

Dip. *Djaga-Raga* en dip. *Sandjata* merken het eerst, dat de dip. Tuban er van door is, en vertrekken ook. Daarop volgen de Madurezen. Ten slotte de rest in de grootste verwarring. Boten worden bestormd en zinken. De Kraton is leeg en de Matarammers kunnen zonder tegenstand te ontmoeten binnenkomen. Er wordt veel buit gemaakt en talrijke gevangenen worden naar Mataram meegesleept (Babad B.P. IX, 3—4).

De vorst, zeer verheugd, onthaalt de teruggekeerde troepen en verhoogt arja Djaja-Suponta tot dip. *Sudjana-Pura* (IX, 5).

Ten slotte is er een laat verhaal over Tuban's val, dat uit Tuban zelf afkomstig is en blijkbaar berust op een oude plaatselijke traditie. Het is vervat in de *Serat Babad Tuban* (3e dr. Kediri 1936 p. 14—17), die de reeks der Tubanse regenten met de grootvader van Rongga Lawe laat beginnen.

Tijdens de 17e bupati van Tuban, *pg. Dalem*, bouwde deze een moskee, een stenen pagger en een benteng buiten de stad in *Guwa Gabar*. Alle inwoners waren blijkbaar verplicht hun steentje bij te dragen, doch *pj. Moehammad Sasnagari, modin* van *Madja-Agung* uit *Tjempa* had zijn aandeel nog niet voltooid. Hij wist het echter, nadat hem ernstig op dit verzuim gewezen was, snel af te maken door de nooit falende semadi of gedachtenconcentratie. Dit gedeelte, groter en hoger dan de rest, kreeg daarom de naam van *Kumba-Karna*, en de pandita rees zeer in de achting der bevolking.

De Mataramse vorst zond er zijn spion *Randu-Watang* op af en toen deze aan zijn meester berichtte, dat *pg. Dalem* zich wilde verzetten, zond hij er *pg. Podjok* heen met 1900 punggawa's. Na een bittere strijd, waarbij de Tubanners eerst wonnen, doch daarna omsingeld werden, vlood *pg. Dalem* naar het eiland *Bawejan*; daarop verhuisde hij naar de desa *Radjek-Wesi*. Dit was toen nog geen zelfstandig gebied, want het werd vanuit Djipang bestuurd. Vijf jaar later stierf hij en werd in de kampong *Kadipatèn* (ten oosten van de kabupaten Bodja-Nagara) begraven. Thans heet het kerkhof nog *Bujut-Dalem*.

Na de verovering der stad werd het wasijat-kanon, *kj. Sida-Murti*, onzichtbaar. *Pg. Podjok* werd bupati over het verwoeste Tuban juist op een Garebeg-Mulud-dag.

Dan hebben wij ten slotte nog de Babad Sengkala, die Bedahing Tuban (Tuban's verovering) in A.J. 1541 (A.D. 1619) stelt, hetgeen, naar wij zien zullen, juist is. Verder wordt verhaald dat de Tubanners zich niet alleen onderwerpen, doch ook zee kiezen. Dip. Tuban zet koers naar *Giri*; echter zijn schip, de *Indra-Djala* (werpnet van Indra), verdwijnt in de golven.

Uit al deze, soms ietwat bonte berichten, krijgen wij echter wel de indruk, dat de vermeestering van deze grote havenstad méér om het lijf heeft gehad dan het sobere bericht in de Babad Meinsma zou doen vermoeden. Er is sprake van een stevig ommuurde stad. In de strijd spreekt artillerie een hartig woordje mee. Van Mataramse zijde worden belangrijke aanvoerders uitgezonden, van welke Djaja-Suponta na de zege bevorderd wordt. De bondgenoten zien het belang van Tuban's behoud in en zenden, hoewel vergeefs, hulptroepen. De leiders in Tuban nemen de vlucht over zee.

Met een en ander stroken de Nederlandse berichten zeer wel.

Op 7 oct. 1619 schrijft Jan Pz. Coen aan Heren XVII, dat de Matarammer *Tuban* ingenomen heeft (Besch. I, 502). Blijkbaar heeft dit feit niet al te lang geleden plaats gevonden, want op 11 mei 1620 schrijft hij nog over de morele gevolgen van deze gebeurtenis in Surabaya, dat zo „verslagen” is, „dat apparent is, de Mataram in haar stad niet meer sullen durven verwachten” (Besch. I, 552). Tuban zal dus in het midden van 1619 gevallen zijn.

Ter illustratie diene voorts, dat toen H. de Haen in 1622 zijn eerste bezoek aan de Mataramse Kraton bracht, hij aan de rechterzijde van de vorst een huis zag staan, „daerinne syn 10 groote olifanten, die hy tot *Tuban* veroverd heeft . . .” Links stonden nog 5 olifanten ¹⁾ (d. J. IV, 314). Bekend is, dat de eerste Nederlandse bezoekers aan *Tuban* in 1599, bij de vorst een goed getal olifanten aantroffen.

Het bericht over de vlucht van de Tubanner naar *Giri*, voorkomende in de Babad Sengkala wordt merkwaardigerwijze bevestigd door de reeds aangehaalde Portugese brief van Ant. Vissozo (Besch. VII, 461), gedateerd 10 sept. 1619.

Volgens dit schrijven zou de neef van de vorst van Tjerebon aan de verovering der stad hebben deelgenomen (Besch. VII, 464). Ook een

¹⁾ Waar had Tuban deze dikhuiden vandaan? Uit Sumatra? Maar daar vangt en temt men geen olifanten. Dan uit Voor- of Achter-Indië? Dit zou een levendige Inheemse handel op die gewesten doen veronderstellen met vrij zware schepen. Of werden ze jong getransporteerd?

andere strandautoriteit, de Gudjarat kodja Hulubalang had aan de tocht meegedaan en zich daarbij zo onderscheiden dat hij tot gouverneur van Japara onder de titel van *demang Laksamana* bevorderd was en hem een pajong was toegekend (Besch. VII, 465). Vermoedelijk beduidt dit, dat hem het opperbevel over de Mataramse vloot werd toevertrouwd.

Deze onderscheiding drukt tevens uit, dat de *zeeheerschappij der oostelijke regenten ten einde liep*. De Tubanse vloot was daarbij een belangrijke factor geweest. Deze plaats had behalve over zeelieden, de beschikking over het toen nog zeer houtrijke Noorder-Kalksteengebergte, waaruit het onbeperkt materiaal voor zijn scheepsbouw kon betrekken. De Tubanse vloot mocht inderhaast uitgeweken zijn, voortaan beschikte de Matarammer over alle hulpbronnen om een nieuwe op stapel te zetten. Geen wonder, dat wij kort daarop een krachtiger optreden der Mataramse oorlogsmarine kunnen opmerken.

Daardoor behoefden „de luyden in Japara ende omliggende plaetsen” niet meer „bycans als op een schop” te zitten zoals te voren, toen „de Mattaram aen de zee cant geen stercte” had. „Hij is seer machtich te lande, heeft oock heerlycke middelen off materialen, om schoone galeyen te doen maecken”, schreef Coen nog op 22 oct. 1615 (Besch. I, 119), „maer zeeluyden gebreecken hem”. Met Tuban’s val veranderde dit alles. Sura-Baja dreigde van de zee te worden afgesloten en begon hulp bij zijn handelsmededingers, de Nederlanders te zoeken.

Men zal zich afvragen, wat de Matarammers met hun veroveringen deden.

Van bezetten is geen sprake, hoogstens van grootscheepse vernielingen. Bovendien spreekt de Javaanse overlevering telkenmale over het wegvoeren der bevolkingen. Dit wordt reeds in het midden van 1618 bevestigd door een schrijven van Jan Pz. Coen, waarin deze meldt, dat er grote hongersnood in het Mataramse land heerst, onder meer „door de menichte van menschen by denselven in ’t oosten overwonnen ende in sijn quartier gebracht” (Besch. I, 345). Van Goens’ opmerking uit 1655, „dat de Myrmidones haer selven hier geplant hebben” (v. Goens 210) slaat de spijker op de kop. In het Oosten des lands valt later de schaarste der bevolking duidelijk op, ofschoon daar toch eertijds het middelpunt des rijks gelegen heeft.

Men neme in aanmerking, dat het Mataramse rijk een binnenlands, op landbouw ingesteld gebied is geweest, zoals Midden-Java het ook in de Nederlandse tijd is gebleven. Rijst was het stapelproduct, waarmede men niet enkel winst trachtte te behalen, doch ook, door staking

van de uitvoer, politieke druk poogde uit te oefenen. Voor de rijstbouw zijn veel arbeidskrachten nodig die daarom van heinde en verre naar Mataram gebracht worden en wel in die mate dat, gelijk Coen opmerkte, soms het omgekeerde van het doel bereikt werd. Het grote aantal arbeidskrachten vormt daardoor de rijkdom der vorsten niet alleen, doch bepaalt ook het aanzien zijner groten.

Wanneer men nagaat, wat in de eerste plaats de oorzaak van de nederlaag der Sura-Bajase coalitie is geweest, dan stuit men allereerst op hun verdeeldheid. Wij zagen daar reeds voorbeelden van in de verhouding tussen de havensteden Tuban en Sura-Baja. Tegenover de Mataramse eenheid van leiding stonden geringe samenwerking of zelfs tegenwerking bij de oostelijke regenten. Daarnaast kregen buitenstaanders toch ook soms de indruk, dat het de bondgenoten aan de nodige moed en krijgshaftigheid schortte.

De Nederlandse krijgsgevangenen Balth. van Eijndhoven en Corn. van Maseyck schreven, nadat zij ruim anderhalf jaar noodgedwongen in Java's binnenland vertoefd hadden, op 20 mrt. 1620: „Die steden, die sy (de Matarammers) gewonnen, hebben haer qualijck verweert” (Besch. VII, 535). Enige maanden later zag Coen Mataram's macht zich over bijkans geheel Groot Java uitbreiden, want „alsnoch geen vyanden sijn gewelt hebben durven verwachten” (dd. 11 mei 1620, Besch. I, 552). De martiale, goed gedisciplineerde Matarammers moesten het wel op den duur winnen van de verdeelde, meer commercieel aangelegde kustbewoners.

In 1620 zou de laatste grote worsteling, n.l. die met het sterke Sura-Baja een aanvang nemen. Alvorens deze vijfjarige strijd te beschrijven, dienen wij na te gaan, hoe 's vorsten houding tegenover de Nederlandse Oost-Indische Compagnie en haar dienaren is geweest gedurende de eerste zeven jaren van zijn bewind.

MATARAM EN DE V.O.C.

1613—24

Het gezantschap van Caspar van Surck.

1614

Nadat nog in de laatste dagen der regering van pan. Krapjak het bestuur der Compagnie was overgegaan tot de stichting ener eenvoudige loge in Japara, besloot men, toen de regeringsaanvaarding van zijn opvolger bekend geworden was, deze nieuwe vorst plechtig te gaan begroeten. Men had n.l. gehoord, dat „ditto Magisteyt” zeer naar de Nederlanders verlangde. Tevens wilde men zien, wat 's vorsten wenschen waren, en of daar „yets groots conde werden verricht” (Coen 10 nov. 1614 Besch. I, 73).

Dientengevolge was de commandeur *Caspar van Surck* naar de hofstad in ambassade gezonden, tot ergernis van de heren van Bantam en Djakarta. Surck was in Mataram „magnifyckelijck onthaelt”. Nadat reeds 's vorsten voorganger een plaats voor een loge toegezegd en vrijdom van in- en uitgaande rechten beloofd had, werd aan Van Surck, op zijn verzoek, niet enkel toegestaan een stenen huis te bouwen, doch zelfs door de vorst geantwoord: „Maect een casteel, oft zoo ghy een huys begeert, (maect) hetzelve soo sterck, dat ghy u tegens u vyanden voor een aenloop daerinne cont diffenderen tottertijt, dat ick . . . u mach assisteren. *Ick en ben geen coopman* als die van Bantam ende Sorbaya, begeere geen tol van incomende noch uytgaende goederen, want hebbe genoeg, ende my ontbreeckt nyets. Wete wel, dat ghylieden nyet en compt, om 't lant van Java in tē nemen; Grissi en Jortan hebbe gewonnen; ick gae nu Sorbaya innemen ende sal alsdan aen den generael (soo hy 't begeert) Jortan schencken; tegen die van Bantam hebbe geen oorloge, maer doen sy u overlast, 40 goraps (offte galeyen) wil ick u tot assistentie geven, doet daerover wraecke”. Aldus de eerste van deze vorst overgeleverde woorden.

Men zal zich wel afvragen, wat nu eigenlijk de reden is geweest, waarom reeds pan. Krapjak en, in zijn voetspoor, zijn zoon de Nederlanders naar zich toe lokten, ja zich daarvoor zelfs de moeite hadden getroost om een bode heel naar de Molukken te zenden. Van fiscale

baten deed hij al dadelijk afstand; voor indirecte economische voordelen, die uiteraard slechts de kustbevolking ten goede zouden komen, zullen deze binnenlanders weinig oog gehad hebben. Blijven over: de eer, om met zulke merkwaardige buitenlanders, die evenmin als de Mataramers een grote traditie achter zich hadden, in relatie te treden en de hoop op geschenken aanbiedende gezantschappen, die zijn gezag in het binnenland zouden versterken. Ten slotte: de verwachting, dat wellicht met de ter zee machtige V.O.C. een verbond tegen Mataram's vijanden kon gesloten worden, m.n. tegen Sura-Baja, waarmede de Compagnie reeds moeilijkheden had wegens de vrije vaart op de Specerij-eilanden, of ook wel tegen Bantam, waar zij op een schopstoel zat. Gezien de aanwezigheid van ten minste één Europeaan ten hove, zal men zich de Mataramse vorst niet àl te wereldvreemd dienen voor te stellen. De vermelding van een versterkt huis, zelfs van een kasteel (vesting) zou bijna doen vermoeden, dat Agung van Compagnies moeilijkheden in Bantam, en haar begeerte naar een vast punt op de hoogte was, en dat hij dit punt gaarne binnen zijn gebied zag. Een nauwe samenwerking tussen Mataram en de Compagnie lag dan in het vooruitzicht.

Wellicht heeft de Nederlandse gezant Van Surck iets dergelijks ook uit 's vorsten woorden begrepen, althans hij deed de Matarammer overdreven toezeggingen, op grond waarvan een helaas verloren contract gesloten is, dat naderhand ernstige herziening behoefde (d. J. IV, 30).

Het gezantschap van Andries Soury.

1615

Spoedig kwam de ontzuivering. Van een behoorlijke bouw ener loge in Japara, waartoe stenen, hout en volk beloofd waren, kwam weinig terecht. Zo werd besloten, dat de opperkoopman Andries Soury uit Bantam en het nieuwe hoofd der Japarse loge, Steven Doenssen zich opnieuw met de Mataramse vorst in verbinding zouden stellen. Aldus begaven zij zich naar Kali-Njamat, waar zij de gouverneur van Kendal, kj. Sundana, die over de kust stond, ontmoetten (d. J. IV, 30). Met deze bespraken zij de mogelijkheid ener reis naar het binnenland, ten einde daar tot een nieuw contract te komen, „alsoo het gemaecte by den Commandeur Van Surck zeer weynich verseeckertheyt en min steunsel heeft, alsmede eenighe poincten grootelycx tot nadeel van de Compagnie syn streckende”. Van deze beoogde herziening van het contract kwam evenwel niets, om de eenvoudige reden, dat Agung juist bij zijn leger voor Wira-Saba lag (zie hiervoor blz. 32).

Tijdens het verdere onderhoud kwamen de slechte vorderingen bij de bouw der loge ter sprake, waarbij ten slotte bleek, dat de Javanen bereid waren de bakstenen tegen 6000 pidjis of 14 stuivers de honderd te leveren, hetgeen geheel iets anders was, dan het schenken der stenen om niet. De Nederlanders beweerden er ook 1.500.000 nodig te hebben, welke, volgens de Javanen, wegens de oorlog moeilijk te krijgen zouden wezen. Nadere besprekingen zouden in Japara gevoerd worden.

Inderdaad verscheen de gouverneur op 27 juli 1615 in de loge. Men kwam ten slotte overeen de loge i.p.v. 50, van 25 vadem in het vierkant te maken. De stenen zouden wel gratis geleverd worden, doch daar-tegenover dienden de Nederlanders vier stukken geschut te schenken. Een stuk, dat de Nederlanders al meegebracht hadden om aan de vorst te vereren, boden dezen nu als eerste betaling aan, doch de gouverneur was slechts tegen de levering van twee stukken bereid tot het verschaffen van stenen over te gaan. Daarom werd eindelijk besloten hem twee stukken met toebehoren te laten (d. J. IV, 31).

Zo geestdriftig als de Nederlanders in het begin waren geweest, zo teleurgesteld waren zij „doen vernaemen, dat met Javaenen gescheept waren”. Aan de andere kant zullen de Matarammers ook minder over de Nederlanders te spreken zijn geweest, die in een nauwelijks gemaakte afspraak wijzigingen wilden aanbrengen.

Van hogerhand werd het schenken der „twee heerelickste stucken, welck in geheel Indien syn hebbende, en noyt diergel. aen eenige potentæet gegeven is”, sterk veroordeeld. Coen was er allesbehalve over te spreken en kwam er herhaaldelijk op terug (Besch. II, 98, 168, 200). Het ergste was wel, dat nòg twee stukken, gelijk aan de vorige gevraagd werden (Besch. II, 140). Noodgedwongen besloot men twee ijzeren stukken voor Lasem aan land te brengen (de vorige waren metalen kanonnen geweest) (Besch. II, 207). Waarom dit juist te Lasem geschiedde, werd reeds besproken (zie blz. 40).

Coen, wantrouwig van aard, sprak de vrees uit, dat de twee prachtige stukken de vorst wellicht nimmer zouden bereiken (Besch. II, 177, vgl. d. J. IV, 93—94). Deze beduchting was ijdel. De kanonnen hebben de vorst bereikt. In 1629 gebruikte hij ze zelfs tegen de wallen van Batavia, „t welck de vruchten en de erkentnissen zijn, die men van sulcken geschencken aen Moorsche princen te verwachten heeft” (d. J. V., 157). Thans staan ze voor de Kraton van Sura-Karta opgesteld en dragen de namen van *Sagara-Wana* en *Sjuh-Brasta*. Ook nu zijn deze pronkstukken nog de fraaist bewerkte kanonnen van gans Indonesië (vgl.

K. C. Crucq, De kanonnen in den Kraton te Soerakarta. T.B.G. LXXVIII 1938 p. 101—5).

Intussen was de loge in Gresik ontruimd. Jan Pz. Coen had dit reeds na de stichting der Japaarse loge in overweging gegeven, aangezien de „vivres . . . aldaer (n.l. in Gresik en Makassar) wel een cent dierder sijn ende dese plaetsen zeer ongelegen zijn” (Bat. 10 nov. 1614 Besch. I, 74).

Aanleiding tot het opheffingsbesluit is de moord op twee mannen der loge geweest, die bij het gebergte buiten Gresik, „daer der Mahometisten paus is woonende, als honden dootgeslagen” zijn (Besch. I, 120; II, 65). Er was van hogerhand, niets aan gedaan, terwijl men er bovendien „met vier ende sweert . . . gedreycht” werd. De koning van Sura-Baja hield zich zeer verontwaardigd, „maer wie sal den paus in den ban doen?” Daarentegen deelt Artus Gijsels over dit voorval mede, dat de schuld bij de Nederlanders lag, „want onser natie dronckenschap veel kan te weege brengen” (p. 532).

Volgens Coen zouden „d’onsen met stillen trom van daer vertrocken” zijn, maar Gijsels verhaalt, „dat, naer dat alles aen boort was, ende ’t schip onder seyl ginck, drie schooten met scharp over de stadt (gelost) werden, dat sij niet gewent waeren”.

Er werden f 6150-2-12 aan uitstaande vorderingen achtergelaten en aan de koning van Sura-Baja, met wie men de laatste tijd in goede verstandhouding had geleefd, verzocht, deze voor de Nederlanders te innen en de opbrengst naar Bantam over te zenden (Besch. II, 65). Veel is daar niet van terecht gekomen (Besch. II, 505).

Het gezantschap van Druyff.

1616

Tegen het einde van het jaar 1616 werd een derde gezantschap naar Mataram gezonden en wel onder leiding van de opperkoopman *Gerret Frederickx Druyff*.

Redenen om dit gezantschap te zenden waren het hinderen van de opkoop van rijst, die de Compagnie niet kon missen (Besch. II, 198) en het slecht nakomen zijner beloften door de Matarammer, b.v. ten aanzien van de stenen loge te Japara. Het bestaande gebouw was van riet en atap en van de toegezegde 800.000 stenen waren er maar 20.000 ontvangen. Bovendien had wijlen Van Surck „een onbehoorlijk verbont . . . in de generale termen met de vorst gesloten, „als te weeten, dat men den Mattaram niets en soude weigeren mogen” (d. J. IV, 55—62). De Engelschen schreven de veranderde houding van de vorst

aan de inblazingen der „nobility” toe, „telling the King they were now free men, and wherefore should they suffer themselves to be in subjection” (Calendar of State Papers Col. Ser. E.I. 1617—21 no. 197).

Hoe het ook zij, behalve een instructie kreeg Druyff nog een waardevolle *Remonstrantie* mede, die door een van Surck's metgezellen, *Balthazar van Eyndhoven* in 1615 was opgesteld en handelde over „de ghelegenheyt van den Mattaramschen Keyser van Java, ende van de negotie, die tot Japara souden cunnen ghedaen worden” (d. J. IV, 57—62).

Jammer, dat van dit gezantschap geen dagregister of zelfs een verslag bewaard bleef. Valentijn (IV, 81) meent, dat er grote geschenken aan de vorst werden aangeboden. Coen schijnt over de uitslag niet ontevreden te zijn geweest (Besch. I, 255). Er kwam ten minste een nieuwe sjabandar of regent in Japara, kodja Hulubalang (d. J. IV, 94), en de posthouders werden bij het inkopen van rijst niet meer lastig gevallen. „Godt geve, dat het lanck mach duyren”, meent Coen. Of Druyff de vorst nog gesproken heeft, is niet bekend.

Ruim een jaar lang gingen de zaken voort, zonder dat er veel verbeterde. De kwestie der tollén was een lastige zaak en in Japara bleef de behuizing verre beneden de verwachting.

Toen door voedselgebrek in Mataram zelf na februari 1618 geen rijst meer mocht worden uitgevoerd, liet de gouverneur-generaal Reael in Japara bevel achter, dat de onderkoopman *Cornelis van Maseyck* naar Mataram zou opreizen (d. J. IV, 106).

Het gezantschap van Corn. van Maseyck.

1618

De reis van Maseyck had een vlot verloop. Van 6 tot 9 juli 1618 vertoefde hij in de hofstad, doch kreeg de vorst niet te spreken. Wel mocht hij met diens patih, tg. *Singa-Ranu* onderhandelen. Aan deze overhandigde hij ook, tegen de instructie in, de meegebrachte geschenken: een Japanse sabel, een musket, een stuk rood laken, 12 vaatjes buskruit, een rol wit fluweel enz. Als excuus voor deze overtreding zijner instructie gaf Maseyck op, dat „hy (Singa-Ranu) ende den Coninck in manieren geen verscheyde goederen hebben, want hy in alles syn believe doet” enz. (d. J. IV, 93).

Wat de rijst betreft, tg. *Singa-Ranu* beloofde de Nederlanders aan zoveel rijst te helpen, als hij kon, want hij begreep wel, dat het voor hun eigen behoeften was. Zij waren geen speculanten. Ook de tol-

vrijheid zou in Japara gehandhaafd blijven. Op Van Maseyck's verzoek kreeg hij daar een schriftelijk bewijs van.

De kwestie van een nieuw contract werd niet aangeroerd, daar deze wel zou besproken worden door een nieuwe, aanzienlijker gezant, welke Van Maseyck aankondigde. Uiterlijk over twee maanden zou deze verschijnen. Hoffelijk verklaarde tg. Singa-Ranu, dat „hy den Capiteyn Moor wèl soude onthalen”. Begreep hij, dat de Gouverneur-Generaal zelf zou komen?

Op 22 juli 1618 was het gezelschap weer in Japara, waar het schriftelijk bewijs der tolvrijheid bij de sjabander geen kleine opschudding verwekte.

Overval der loge te Japara.

1618

Onverwachts, op 8 aug. 1618, werden Balth. van Eyndhoven en Cornelis van Maseyck bij de gouverneur van Japara, *kodja Hulubalang* ontboden en nauwelijks gezeten zijnde, aangehouden. Alle Compagnies goederen moesten worden overgeleverd. Dadelijk daarop liet hij de loge overvallen, waarbij drie man gedood, drie gewond en de overigen gevangen genomen werden (d. J. IV, 96—7).

Kodja Hulubalang verklaarde dit op last van de vorst gedaan te hebben. Had hij het nagelaten, dan zou het hem met zijn vrouw en kinderen het leven hebben gekost. Reeds vier maal had zijn heer het hem bevolen, eer hij er toe was overgegaan.

Als reden voor deze gewelddaad gaf hij op het beroven van Japarse jonken door de Nederlanders. Inderdaad hadden hierover klachten uit Japara, Tjerebon en Djakarta reeds het voorgaande jaar Coen in Bantam bereikt (brief dd. 4 apr. 1617 Besch. II, 222). Er zal dus wel iets van aan zijn geweest. Men had n.l. bij tijden de gewoonte de lading tegen betaling uit inheemse jonken te halen, waarbij allicht misbruiken konden optreden (vgl. brief van Coen naar Japara dd. 1 dec. 1617 Besch. II, 305). Molestatie was verboden, doch een dgl. gedwongen aankoop werd soms aanbevolen (Besch. II, 311) „met vreesse ende dreygementen”. Kodja Hulubalang had zelf bij Coen over dgl. aanhalingen of plunderingen geklaagd (Besch. II, 384). Coen gaf echter de Engelsen de schuld. Inderdaad werden de Europese nationaliteiten wel eens bij de inheemsen door elkaar gehaald en moesten onschuldigen voor schuldigen lijden. O.a. was een jonk van de tumenggung van Demak verdwenen. Coen beloofde „alsulcke misdoeners exemplær-

lijck te straffen ende de schade ten vollen te voldoen". Gezien Coen's vriendelijke brief zou men deze zaak als afgehandeld kunnen beschouwen.

Naderhand kwamen meer klachten te voorschijn. Het *opperhoofd*, *Balthasar van Eyndhoven* zou „de Mattaram by een hondt vergeleecken ende de gouverneur ende andre hooffden van de plaetsen seer qualick bejegent" hebben, meenden de daders van de aanslag (Besch. I, 390).

De vorst zelf liet door tg. Bau-Reksa van Kendal omtrent genoemde persoon weten: „'t Is door sijn groote faulte geweest, die hy tegen ons begaen heeft" (Besch. IV, 742), terwijl hij twee jaar later tegenover de gezant De Haen zich wat meer in bijzonderheden omtrent de „feter" uitliet, die misdreven had „door de vrouwen aen te tasten" (d.J. IV, 305).

Artus Gysels, die wel eens meer een boekje over zijn mede-Compagniesdienaren open doet, noemt Van Eyndhoven zelfs „eenen lichten Cappellaen", die, niettegenstaande „vrundtlicke waerschouwinge" der „Japareesen . . . tegens de kerck (moskee) soude hebben gepist (sic) ende sijn gevoech daertegens gedaen". Ook zou hij „met haeren duyvelsdienst . . . den draeck gesteecken" hebben, hetgeen zijn landgenoten bevestigden (Verhaal van eenige oorlogen in Indië, p. 540).

Tegen zoveel bezwarende getuigenissen valt Van Eyndhoven's onschuld moeilijk vol te houden. Hij zal genoeg vijanden in Japara gehad hebben, o.a. kodja Hulubalang zelf, die bereid waren, om zijn euvel-daden aan hogere instanties in de hofstad over te brieven.

Echter, de dieper liggende oorzaak van 's vorsten toorn moet gelegen hebben in het feit, dat hij, niettegenstaande de bereidwillige verklaringen van Van Surck in 1614 afgelegd, na vier jaren wachters nog nooit iets van al die beloften verwezenlijkt had gezien. Integendeel, de Nederlanders poogden het uiterste uit 's vorsten toezeggingen: tolvrijdom en bouwmaterialen, zo mede grond voor de loge om niet, te halen, terwijl zij zelf zich inspanden, om zich van Van Surck's overdreven beloften te ontslaan. Dit was des te onvergeeflijker, omdat de vorst de op zijn gebied gevestigde Nederlanders als onderdanen beschouwde. Wat op dat ogenblik in Djakarta geschiedde: de strijd om een versterkte loge, kon voor hem een waarschuwing zijn.

Dat Agung de gebeurtenissen in West-Java, in ieder geval die van het volgende jaar, niet ontgingen, maakt het Engelse bericht van 23 mrt. 1619 waarschijnlijk. Vaak zou de vorst tot zijn edelen gezegd hebben, dat „Jacatra had a thorn in her foot, which he himself must take the pains to pluck out for fear the whole body should be endangered; the thorn is the castle of the Hollanders, who have so fortified themselves

through bribery . . .". Zoals hij het fort te Djakarta beschouwde, zal hij ook de loge te Japara bekeken hebben. (Cal. of State Pap. Col. Ser. E.I. 1617—21 no. 643).

Aldus laat zich Agung's wantrouwen zeer wel verklaren. Minder te verontschuldigen is de onverhoedse gewelddaad, juist bedreven, nadat een Nederlands gezantschap, dat geschenken aanbood, ten hove niet onvriendelijk ontvangen was. Hebben soms ondergeschikten, diep geschokt door een uitbarsting van vorstelijke toorn, zich overijverig betoond en daardoor overdreven? Er vielen n.l. zelfs doden en gewonden! Opvallend is, dat vrij spoedig een brief van tg. Singa-Ranu ontvangen werd, waarin deze schreef, van de vorst verkregen te hebben, dat er weer een 5 of 6 personen in Japara voor de handel mochten komen wonen, „dan, mochten sooveel quaet niet weder doen, als de voorgaende” (Besch. I, 380). Voorts werden al spoedig enigen der meegevoerde gevangen losgelaten.

Daarentegen was men van Nederlandse zijde minder snel verzoend. De brieven, welke Coen dadelijk na de overval tot kodja Hulubalang en zijn meester richtte, waren uiterst koel en kort, ofschoon zeer zakelijk. Na de vermelding van de misdaad vervolgde Coen: „Is dit recht? Is 't met Uwe Majesteyts wille geschiet oft niet, en soo het met syne Majesteyts wille geschiet is, waeromme? Wat schult hebben sy? Isser yemant van de Hollanders, die schuldich is, van die in Japara gelegen hebben? Waerom en heeft syne Majesteyt ons sulcx niet geadvyseert?” Hij eist dan schadevergoeding tot de laatste penning, zo mede vrijlating der gevangenen (Besch. II, 411—12).

Terecht was Coen verontwaardigd. Met de doden en gevangenen was schandelijk omgesprongen, terwijl daarbij beweerd werd, dat, hoe slecht men de Nederlanders ook behandelde, zij toch wel terug zouden komen, omdat zij Japara's levensmiddelen niet konden missen. Bovendien letten Bantam en Djakatra er scherp op, hoe de reactie der Compagnie zou wezen. Er diende dus iets te geschieden, wilde men niet in de inheemse wereld algemeen veracht worden.

De brieven van beklag werden dus aan een strafexpeditie meegegeven.

Coen's vergelding.

1618—19

Niettegenstaande Coen in Djakatra genoeg om handen had, heeft hij niet lang gearzeld, om de euveldaad van kodja Hulubalang streng te bestraffen. Merkwaardig is de instructie, gedateerd 12 sept. 1618, welke

hij voor het gewezen opperhoofd te Japara, Jacob van der Marct, meegaf (Besch. II, 427—29).

Hij schreef deze voor, eerst gematigd en vriendelijk op te treden, ten einde de rijst en padi, waaraan de Compagnie zo'n grote behoefte had, op vreedzame wijze te kunnen inslaan. 8000 Realen in specie werden hem hiertoe meegegeven.

Coen verwachtte, dat alle ontvreemde goederen zouden worden teruggegeven, de gevangenen losgelaten en de schuldigen bestraft. Doch pas wanneer ook dit laatste zou verkregen zijn, zou Van der Marct van een strenge tuchtiging der schuldigen mogen afzien. „Laet niet (na), om hiertoe te comen, d'alderschoonste personage van de werelt te spelen, opdat U.E. de bosen te beter becomen ende straffen mach, als daerop minst dencken ende alles schynen sal vergeten te wesen (Besch. II, 435—36). „Weest trouw ende vertrouwt niemant”, besluit de Gouverneur-Generaal. Ter verdediging van dit machiavellistische schrijven zou men kunnen aanvoeren, dat het voor Coen zowel noodzakelijk was, om zich in Japara van de hoognodige rijst te voorzien, als de schuldige Javanen te bestraffen. Dit laatste kwam neer op een collectieve tuchtiging der stad Japara. Aangenaam doet deze combinatie van commercie en justitie niet aan.

Coen's verslag liegt er niet om. Wij hebben, zo schrijft hij in zijn missive van 14 jan. 1619 aan Heren XVII (Besch. I, 419—20) „de misdaet (n.l. die van de gouverneur van Japara) een tijdt lanck gesimuleert ende weder nieuw volck aen landt geleyt, om partye rijts op voordeel te becomen”. Inderdaad kreeg men 200 last. „Terwyle aldus simuleerden, meenden die van Japara, dat ons genoch onder sweep hadden ende dat wy haer niet conden derven, waerover d'onse grote overlast ende veel injurie aengedaen wierde”. Blijkbaar dient deze laatste mededeling enigszins als verontschuldiging voor de plotselinge wijziging in de houding der Hollanders op 8 nov. 1618, dus nadat men bijna twee maanden lang gedaan had, alsof men de euveldaad van de gouverneur van Japara vergeten was.

Op genoemde datum werd n.l. met 160 man een landtocht gedaan, het houten fortje, dat de „moorders” gemaakt hadden, zonder weerstand ingenomen, en tevens de Nederlandse loge met alle omstaande huizen verbrand. Omtrent 30 Javanen verloren het leven. Alle jonken voor Demak en Japara werden genomen en verbrand. „Seer veel volcx isser met een grote jonck, die haer niet opgeven wilde, gebleven”. Met twee jonken gingen ook 130 lasten rijst verloren, terwijl 80 last veroverd werd. Daar ook veel prauwen en kleine jonken vernield werden,

was de schade van de Mataram al groter, dan die der Nederlanders. De gouverneur van Demak, die de meeste schade geleden had, bood dadelijk zijn bemiddeling aan, om een verdrag met de Matarammer te maken, de overgebleven gevangenen te bevrijden en de schuldige gouverneur van Japara te doden. „De woorden sijn schoon”, meent Coen, „’t gevolg sal den tijdt moeten leeren”. Voorlopig volgde er niets op, want de Nederlandse vloot voer door naar Makassar, om ook daar een gepleegde moord te bestraffen.

De schrik onder de Javanen was nog verhoogd door de verschijning in het oosten enige dagen lang van een zeer grote komeet.

Coen’s vijanden is de tegenstelling tussen het eerst vriendelijke, daarna plotseling vijandige optreden der Nederlanders in Japara niet ontgaan. Zo Artus Gysels, die in zijn: Verhael van eenige oorlogen in Indië (p. 542) verhaalt hoe het in zijn werk is gegaan. Toen het n.l. gelukt was, om vier gereed liggende schepen in aller ijl met rijst te bevrachten, werd tegen de morgen (van 8 nov. 1618) al het scheepsvolk aan land in de loge gebracht, „om alsoo gelijkkerhandt op de inwoonders te vallen”. Door het onverhoeds afgaan van een roer waren de Javanen echter gealarmeerd en aldus een erger bloedbad voorkomen. „Dit sijn al van onse mannelicke ende Christelicke daden in Indiën”. Nagenoeg de ganse stad zou hierbij in vlammen zijn opgegaan.

Ook de Engelsen hebben hun lezing van het geval. Coen vertelt, dat na de verbranding van Japara, „meest alle de Chinesen by d’onse gecomen” zijn (Besch. I, 420). De Engelsen in Djakatra echter schreven hierover, dat de Hollanders te Japara de sjabandar Entjik Muda aan boord van hun schepen uitnodigden „to feast him well plied him with liquor, bade him send for his wife and friends, who he put aboard his own junk, and then the Dutch set fire to the town, having taken 100 men, women and children, who they put aboard Mooda’s junk with six Flemings”. Aldus werd de Chinese kamp in Japara geliquideerd (Cal. of State Papers, Col. Series. E.I. vol. I. dd. 20 nov. 1618 Jacatra). De bedoeling was, dat genoemde „six Flemings” de jonk van entjik Muda met zijn kostbare last naar Djakatra zouden sturen, en zij zijn daar inderdaad ook gekomen. Coen verzocht voor hen om een plaats aan de regent van Djakarta. „Sy wiert liberalijck gepresenteert”. Doch toen de regent vernam, dat Coen de Chinezen onder Nederlandse jurisdictie wenste, „wasser niet een voet steeds ten besten”. Ondertussen zaten de stumpers op Onrust, waar geen zoet water was, maar te wachten. Tijdens de volgende troebelen om Djakatra verdween Entjik Muda daarom met zijn kudde naar Bantam. Daar vele Bantamse Chinezen

naderhand naar het opbloeiende Batavia verhuisden, kunnen daar ook wel Chinezen uit Japara bij geweest zijn. Doch blijkbaar had Coen in november 1618 al het plan voor zijn stad in het hoofd, die later Batavia zou worden. Evenwel valt niet te ontkennen, dat er destijds met weerloze volksgroepen wonderlijk werd omgesprongen.

Met deze eerste verwoesting van Japara was Coen's dorst naar vergelding nog niet gestild. Toen hij het volgende jaar, na zijn befaamde tocht naar de Specerij-eilanden om hulp te halen voor het door Djakartanen, Bantammers en Engelsen benauwde Nederlandse fort, op de rede van Japara verscheen, tastte hij tegen de avond van de 23e mei 1619 opnieuw deze havenstad aan.

Volgens Coen was de bedoeling, slechts een landtocht te ondernemen, ten einde het huis der Engelse concurrenten te verbranden, een partij planken te vermeesteren en de daar nog vertoevende Chinese handelaars te bewegen naar Djakarta te verhuizen (Besch. II, 509). Dit bescheiden programma werd al doende uitgebreid.

Er werden een 400 man geland, de stad daarna met geweld aangetast en vechtenderhand genomen. Zij was intussen weer vrij wat versterkt en er werd goede tegenstand geboden, „maer de coragie van de Nederlanders heeft die licht overwonnen”. Voor de tweede maal binnen het jaar ging Japara in vlammen op. Van Nederlandse zijde viel er één dode te betreuren, de Javanen verloren enige tientallen. Negen Javaanse jonken werden verbrand (Besch. I, 456).

Gelijk beoogd was, werd ook het huis der Engelsen in de as gelegd, waarover dezen minder goed te spreken waren. Zij verzekeren, dat de Engelse vlag, welke de Hollanders reeds van ver hadden zien wapperen, door de Dutch was „abused in such base fashion, as is not fit . . . to be expressed” (Calendar of State Papers, Col. Series. E.I. Vol. I, 16. Nov. 20 1618 Jacatra no. 490).

Na deze tweede verwoesting zijn de inwoners van Japara begonnen hun stad aan de zeezijde van een hoge zware muur met bastions te voorzien, gelijk men op de desbetreffende afbeelding in Wouter Schouten's Oost-Indische Voyage ziet aangegeven. Kort na de tweede verwoesting waren n.l. een 5000 man aan het werk gezet, om een fort te maken, werd op 25 juli 1619 uit Djambi bericht (Besch. VII, 441). Tot aan het eind der 17e eeuw heeft deze strandmuur bestaan.

De Compagnie en Sura-Baja.

1619—20

Kort na zijn vertrek van het door Javanen en Engelsen benarde Djakarta hernieuwde Coen zijn relaties met de *koning van Sura-Baja*, „om iwers op Java vriendschap te houden, goet acces ende alle nootlijckheden te becomen” (Besch. I, 451). Deze vorst had de Gouverneur-Generaal n.l. om een stuk geschut te koop verzocht. Coen zond hem de opperkoopman Wouter Heuten met een kanon als geschenk, „opdat d’oude vriendschap niet versterven, maer dagelijcx vermeerdere (Besch. II, 503, 505).

De ontvangst was opvallend hartelijk. Heuten kon er wel 130 runderen kopen, ja, wat meer is, de vorst bracht zelfs een bezoek aan zijn jacht de „Valck . . . welck noyt voor dese gebeurt is”.

Enige tijd later, toen Coen in Amboina vertoefde, ontving hij daar een brief van de Sura-Bajase koning, waarin deze om herstel van de loge te Gresik verzocht (Besch. II, 505). Op 13 mei 1619, tijdens de terugreis naar Java, werd besloten de loge niet te herstellen, doch er twee of drie man achter te laten, „om vriendschap t’onderhouden ende ons voorder na den tijt te reguleeren”. De assistent *Jacques de Carpentier* en twee of drie matrozen werden er geplaatst.

Reeds op 10 nov. 1619 oordeelde Coen het hoog nodig, er een „gequalificeert persoon” heen te zenden, waartoe men de opperkoopman *Cornelis Hermansz* bestemde (Besch. III, 551). De volgende dag vertrok deze naar zijn post (Besch. II, 600). Op 8 dec. 1619 werd Hermansz gemachtigd om de koning van Sura-Baja te verzekeren, „in gevalle de Mattaram te water derwaerts voere, dat syne Magisteyt met eenighe schepen sullen helpen ende de Mattaram vandaer sien te weeren; dat hy daeraen niet en behoeft te twijffelen” (Besch. II, 616).

Ofschoon de aangeboden hulp voorlopig niet nodig was, werd zij toch wel gewaardeerd. De Sura-Bajase vorst gebood n.l., dat alle van buiten komende jonken voor Gresik het anker zouden laten vallen en niet naar Djortan doorvaren, „opdat d’onse te meer preferentie in den handel souden hebben” (Besch. I, 552).

Blijkbaar is in het voorjaar van 1620 Wouter Heuten opnieuw „met sijn geselschap” bij de koning in Sura-Baja geweest (Besch. II, 641—42). „om denselve soo vele doenlijck tegen de Mattarammer te helpen maynteneeren” (Besch. I, 552). Op 12 en 15 april 1620 schreef Heuten aan Coen, waaruit deze,, de minnelijcke ontfanckenisse ende groot faveur

by den coninck van Surabaya... gedaen, gaerne verstond (Besch. II, 700).

Coen gebood op 27 apr. 1620 nogmaals een geschenk aan de koning en de voornaamste groten aan te bieden, „andermael confirmerende, dat (wij) bereyt sijn Syne Magisteyt tegen de Mattaram te water alle mogelijke assistentie te doen, ende, soo des van noode waere, bethoont het metter daet, de schepen, die daer souden moghen wesen, daertoe gebruyckende” (Besch. II, 700). Bij de eerstkomende gelegenheid zou men de vorst het „paert van Jacatra” toezenden. Was dit op 30 mei 1619 in de dalem van de regent van Djakatra veroverd? Voorts zouden nog enige diamanten en anderszins volgen.

Evenwel wenste men de *loge* er niet groot. Coen gebood dat al het volk moest overkomen „met de jonckste schepen” (Besch. II, 701). Doch indien de vorst van Sura-Baja er om verzocht, diende Heuten er een onderkoopman of bekwaam assistent met weinig gezelschap achter te laten, „doch sonder cappitael off cargasoen om te handelen, want sulcx voor dees tijt, gelijk U.E. advyseert, niet geraden is”. Heuten en Coen zagen Sura-Baja's toekomst dus niet rooskleurig. Er zijn ten slotte ook maar twee man gebleven.

De gevangen Nederlanders.

De Engelsen wisten niet beter, of de Matarammer had de „swaggering Flemings” allen gekrist (Cal. State Pap. Col. Ser. E.I. 1617—21 no. 400 en 476).

De 18 gevangen Nederlanders waren evenwel door de gouverneur kodja Hulubalang naar Samarang gevoerd, vanwaar zij naar Mataram zouden worden gebracht. Spoedig evenwel werden de meesten weer losgelaten, zodat slechts een zestal, onder welke Balthazar van Eyndhoven, Cornelis van Maseyck en de assistent Jan le Pape, nog in gevangenschap bleven. Denkelijk heeft deze vrijlating reeds in Samarang plaats gevonden, vanwaar de drie genoemden een brief, gedateerd 16 aug. 1618 zonden aan de directeur-generaal Coen, welke deze drie dagen later ontving. Waarschijnlijk hebben de bevrijde gevangenen hem meegenomen. Aldus kwam Coen de euveldaad van kodja Hulubalang te weten.

Ofschoon Coen vast hoopte, dat de nog aangehouden gevangenen binnen een maand eveneens door de vorst zouden worden losgelaten, is deze verwachting niet zo spoedig bewaarheid. Integendeel, zij werden naar een der Mataramse tolpoorten, Tadjj genaamd, gebracht, waar zij

geruime tijd hebben moeten verblijven. Een dergelijke tolpoort was zeer geschikt om gevangenen in verzekerde bewaring te houden, omdat men er steeds bewaking bij aantrof en voorts voldoende inkomsten tot onderhoud der gevangenen bezat.

Aangenaam hadden de Nederlanders het er niet. Zij leden bittere armoede (Besch. VII, 607). In het begin gaven de Javanen hun nog wel wat geld (caxgens, kleine munt), doch dit hield later op en de rijst was zeer duur, vijf maal zo duur als in Demak (Besch. VII, 535).

Een schrale troost was, dat enige in de buurt van Japara gestrande vrijlieden (Besch. I, 542), die bij een andere tolpoort, te Trajem gelegerd waren, er nog slechter aan toe waren (Besch. VII, 607). Geen wonder, dat de gevangenen „dickwils totter doot toe bedroeft” waren.

Gelukkig woonden toen reeds in Mataram enige geschoren of ongeschoren Chinezen, die hun bijstonden: „ja, hadden ons de Chinezen niet geassisteert”, zo luidt het in een brief van 22 juni 1620, „soude van armoede vergaen hebben”. De geschoren Chinees Chilij Poete had hen „meenichmael den buijck vol eeten gegeven” (Besch. VII, 609).

Het zijn ook deze Chinezen geweest, die een gebrekkig schriftelijk verkeer met de superieuren in Djakarta-Batavia tot stand wisten te brengen, zodat dezen omtrent de toestand der gevangenen en gebeurtenissen in het Mataramse binnenland werden ingelicht. Ook bescheiden geldmiddelen kwamen op deze wijze in handen der gevangenen, b.v. 30 realen van achten in twee jaar (Besch. VII, 607). Tevens zond de Regering wel kleedjes, die de gevangenen konden verkopen, om van de opbrengst te leven. Dit toont aan, dat zij zekere vrijheid genoten.

Deze was evenwel niet voldoende, om hen niet dagelijks naar verlossing uit de Javaanse gevangenschap te doen snakken, zodat zij soms de dolste ontvluchtingsplannen ontwierpen. Men zou zich b.v. op zijn Javaans kunnen kleden en het gezicht zwart maken, waarna men een prauw op de Solorivier zou kunnen bemachtigen. Hiermede hoopten ze in drie dagen en nachten de loge in Gresik te bereiken (Besch. VII, 534—35). Of wel men zou met door een Chinees gekochte paarden naar Samarang kunnen rijden, waar een Compagnies fregat hen kon opwachten. De wakers waren n.l. zeer lauw en lieten de gevangenen soms de hele dag lopen (Besch. VII, 538).

Aan al deze roekeloze plannen is zelfs geen begin van uitvoering gegeven en pas toen het de Javanen schikte, zijn de Nederlanders vrijgelaten.

Eerste bevrijdingspogingen.

1619—20

De moeilijkheden met Djakarta, Coen's tocht naar de Molukken en zijn zegevierende terugkeer, die met de stichting van Batavia bekroond werd, beletten, dat grote aandacht aan Compagnies verhouding tot Mataram werd besteed. Het eerste half jaar van 1619 is daarom geen wijziging in de gespannen verhouding waar te nemen. Integendeel, Coen's tweede aanval op Japara zal Agung's misnoegen nog vergroot hebben.

In het begin van december 1619 verscheen in Batavia een voornaam Javaan, overste van tg. *Bau-Reksa*, de gouverneur van *Kendal*, die de tijding bracht, dat de vorst de gevangenen Nederlanders niet wilde doden, noch tegen geld afstaan, doch hen vrij zou laten, mits men er om vroeg (Besch. III, 560). Daarom besloot de Hoge Regering er de tolk *Pedro* op af te sturen.

Het resultaat was teleurstellend. Pedro kwam terug met de boodschap, „dat wy eerst bedencken souden, wat schade die van den Mataram door ons geleden” hadden (Besch. I, 542, II, 687). Bovendien was hij door het volk van Bau-Reksa „qualyck bejegend”. Coen constateerde in zijn generale missive van 11 mei 1620 in Mataram zelfs een soort vreemdelingenhaat: „Geen vreemdelingen . . . sijn daer wel gesien, maer als beesten veracht ende versmaet. Bij de Mataram mach niemant comen”. Had de gezant niet bij zijn vertrek uit Mataram een zestal vrijlieden ontmoet, wier schip bij Demak gestrand was en die dadelijk daarop, van geld en goed beroofd, als gevangenen naar Mataram gebracht werden? Een zevende was „door ongemack” reeds overleden.

De Compagnie werd daardoor weer onverbiddelijk en belemmerde zoveel mogelijk het Mataramse scheepvaartverkeer met Malaka.

Een tweede poging om iets voor de gevangenen te doen geschiedde door bemiddeling der *Engelsen*, met wie men sedert kort verbonden was.

De nieuwe vrienden waren n.l. van plan een schip, de „Peppercorn” om rijst naar Japara te zenden. Aan boord zou de koopman *Jan Jansz. Hoochlant* meegaan, met 1000 realen van achten voor provisie, „ende de verlossing van onse Nederlanders, bij den Mattaran gevangen sijnde, aldaer . . . procureren” (Besch. III, 600).

Wel is Hoochlant voor Japara verschenen, doch heeft niets kunnen

bereiken. Zijn brief aan de gevangenen, aan een Chinees meegegeven, is onderweg door het volk van de gouverneur van Japara geroofd (Besch. VII, 609). Deze zelf vertoefde op die tijd in Mataram. Hoochlant kreeg van de Gudjaratse koopman kodja Baru voor de Gouverneur-Generaal een tamelijk hartelijke brief mee, die een officieus karakter droeg en een mildere stemming in Mataram verried (sept. 1620, Besch. VII, 638). Er werd natuurlijk nog wel nadrukkelijk gesproken over het tweemaal afbranden van Japara, doch ook werden vagelijk voorstellen gedaan omtrent het herstel der normale verhoudingen, het weder optimmeren van een gedong (pakhuis), zelfs betreffende het blokkeren van Djortan.

Een zeer bijzondere samenloop van omstandigheden hielp de gestremde onderhandelingen weer op gang.

Artus Gysels' overval te Japara.

1620

In het najaar van 1620 had op de rede van Japara n.l. een merkwaardig voorval plaats.

Op 14 aug. 1620 vertrok van Amboina de opperkoopman *Artus Gysels*, die wegens 8 jaar trouwe dienst aldaar verricht, tot kommandeur over de schepen Amsterdam en Walcheren was aangesteld (Besch. VII, 633).

Na een bezoek aan Sura-Baja gebracht te hebben, zal hij omstreeks sept. 1620 op de rede van Japara verschenen zijn. Ook het schip, het Wapen van Amsterdam, bevond zich toen bij zijn vloot, die toen drie zeilen telde. Hij trof daar een aantal Javaanse jonken aan, waarvan hij er 's nachts onverwachts enige aantastte. Twee, met rijst geladen, werden genomen, van andere werden zijn mannen afgeslagen (Besch. I, 596—7). Toen het dag werd, merkte hij, dat er 12 jonken ter rede lagen en, terwijl zijn schepen zich gereed maakten om dicht bij de kust te komen, kwam er een Engelse koopman, *William Bennett*, die daar resident was, bij Gysels aan boord. Deze maakte Gysels wijs, dat er intussen vrede met Mataram gesloten was. Gysels geloofde Bennett, betaalde voor een der jonken, die verbrand was, aan de eigenaar 200 realen en liet de overige met rust. Zelfs liet hij een brief voor na hem komende schippers achter, waarin hij dezen waarschuwde, dat het met Mataram vrede was, zodat ook de schipper van de Dolphijn er in liep en de Javanen met rust liet. Men begrijpt, wat er in Coen moet omgegaan

zijn, toen hij dit schone relaas aan Heren XVII moest melden (Besch. I, 596—97). Hij voorzag, dat hierdoor de „Compagnie niet alleen *schade*, maer oock *schande* (was) toegecomen, ende . . . dat de vyant, soo een bedroch haer cloeckheyte roemende, in haere boosheyte verharden ende tot iets goets intractabelder worden” zou. Gysels kreeg daarop een boete van 100 realen te betalen (Besch. IV, 226) ¹⁾.

Inderdaad werd het schandaal aan de Mataramse vorst bericht, welke daarop schriftelijk reageerde (Besch. IV, 774). De brief was waardig, doch minzaam. De vorst wenste geen oorlog, al was hij bereid de strijd tegen de Nederlanders te aanvaarden. De koopman te Japara zat om zijn eigen schuld gevangen. Wilde men hem terug, dan diende de generaal iemand tot tg. Bau-Reksa van Kendal te zenden, ten einde hem te vragen.

Deze brief zal omstreeks 20 sept. 1620 te Batavia zijn aangekomen. Ten Kastele werd toen besloten, „dat men . . . daarop in 't minnelijk sal antwoorden, dat van onser syde tot den vrede mede seer wel genegen sijn, mits dat ons eerst ons gevangen volck vandaer gesonden worden”. Zo lang dit niet kwam, zou men de Matarammer intussen alle mogelijke afbreuk doen (Besch. III, 644).

Dit vriendelijke schrijven kan men in Besch. II, 774—75 nalezen. Hierin stelt men het voor, alsof Artus Gysels' goedgelovigheid voortspoot uit zijn grondige kennis omtrent 's vorsten vredelievende gezindheid. Doch, als de koning inderdaad tot vrede genegen was, diende hij eerst de Nederlanders terug te zenden. Naar Malaka mochten geen Javaanse prauwen varen, doch in Batavia waren zij welkom, indien zij rijst en vrijgelaten Nederlanders meebrachten. Daartoe werd een vrijpas verstrekt. Bij dit tegemoetkomende schrijven was een klein geschenk gevoegd.

Deze brief sloeg in. De gevangenen werden uit Tadjj naar de hofstad ontboden, maar nog niet voor de vorst gebracht. Zij moesten een mijl buiten de Kraton blijven. Daarop werden zij naar Tegal gevoerd. De tumenggung aldaar is blijkbaar toen belast met het voeren der onderhandelingen, doch de voorlopige vredesvoorwaarden werden medege-deeld in een schrijven, dat afkomstig was van Van Eijndhoven en Van Maseyck en gebracht werd door de assistent Jan le Pape (dd. 7 & 12 oct. 1620, Besch. VII, 649—53).

De voorwaarden luiden in hoofdzaak als volgt: Wederzijds zou men

¹⁾ Vonnis van 23 oct. 1623. Die zelfde maand repatrieerde hij als kommandeur.

vergeven en vergeten en de gevangenen uitwisselen. Voor zijn oorlogsvloot wenste de vorst vrije passage naar Bantam en Sura-Baja en voor zijn handelsschepen naar Malaka, Patani en Djohor. Wilde de Gouverneur-Generaal Bantam aantasten, dan bood de vorst zijn diensten aan. In Japara werd een nieuwe loge in het vooruitzicht gesteld. Kodja Hulubalang zou er plaats maken voor tg. Bau-Reksa. Deze zou voortaan de verhouding tot de Nederlanders regelen. Zij zouden voortaan op de verkoop van rijst en peper kunnen rekenen, mits ze tolleren betaalden. Geld eiste de tumenggung niet, doch de Gouverneur-Generaal moest schriftelijk „sijn excutie (excuses) doen van de schade, die d'onse ghedaen hebben op den Coninck Mattaram”. „Den Coninck Matram bidt den Ed. Heer Gouv. Genl. om pardon van 't gene ouloubalang ons ghedaen heeft; desgelijckx begeert hij, dat UEd. aen hem sult doen . . .”

In een naschrift werd nogmaals duidelijk gemaakt, dat men niet verwachtte, dat de Nederlandse gezant met lege handen zou verschijnen. Integendeel, de vorst begeerde niet „als rl. van 8en ende gheen andere juweelen ofte lakenen”. Dit bedrag zou niet gelden als losprijs voor de krijgsgevangenen, „maer dattet UEd. met groote danckbaerheit aen den Coninck vereert om beetel, arreque . . .”. Blijkbaar is dit geschenk als bewijs van onderdanigheid bedoeld, doch inderdaad was het een rantsoen.

De Hoge Regering heeft daarop luit. A. Caen naar Tegal gezonden. Hij werd er goed onthaald en behoorlijk thuis gebracht, maar de gevangenen mochten niet volgen. Men eiste n.l. voor de nog overgebleven vijf personen niet minder dan 5000 realen, wat vrij veel is, indien men in aanmerking neemt, dat de Compagnie nog 150 onderdanen van de Mataram gevangen hield (Gen. miss. dd. 8 jan. 1621, Besch. I, 615). De Compagnie achtte de prijs te hoog en liet het daar blijkbaar bij, wachtende, tot de Javanen over de brug kwamen.

Aan weerszijden gingen de oorlogshandelingen voort. Niettegenstaande de waarschuwingen der Nederlanders voeren er toch twee Mataramse prauwen met rijst naar Malaka. Vrijburgers hielden ze aan in straat Palembang en troffen er een Mataramse ambassadeur aan boord, die een brief voor de kapitein van Malaka bij zich had. De inhoud was voor de afzender, tg. Bau-Reksa van Kendal, hoogst compromitterend. O.a. werd daarin gewezen op het beletten van de rijsttoevoer door de Nederlanders, welke, thans met de Engelsen verenigd, te Djakarta een huis gebouwd hadden, waardoor zij zich feitelijk tot onderdanen van de Mataramse vorst gemaakt hadden. Blijkbaar was de bedoeling, een Portugese aanval op Batavia uit te lokken (Besch. I, 614).

Tg. Bau-Reksa scheen zich van deze inbeslagneming niets aan te trekken en zond nogmaals 24 prauwen met rijst naar Malaka.

Omgekeerd bezorgde de Compagnie de vorst grote hinder bij zijn aanval op Sura-Baja gedurende dat jaar, waarop wij hierna terugkomen. Er was dus alle reden voor de vorst om de voedseltoevoer naar Batavia zoveel mogelijk te belemmeren (Besch. I, 653). Evenwel meende Coen, dat de Matarammer zich zelf hiermede meer kwelde dan de Compagnie, zodat hij vermoedde, dat „eerlange ondersoecken sullen, wat met vrientlijcken schijn doen connen”.

Nauwelijks had de Gouverneur-Generaal deze brief van 16 nov. 1621 gesloten of er werden „door last van de Mataram de gevangen Nederlanders van Japara . . . gebracht” (Besch. I, 679), hetgeen in een naschrift bij het genoemde schrijven werd toegevoegd. De tumenggung van Tegal had zijn gezanten Paman, lurah Katitan, Warga en Malim met de gevangenen en 1000 Tegalse gantangs rijst naar Batavia gezonden. Te betreuren is, dat de meegebrachte brief niet bewaard is gebleven. Uit dit schrijven van de tumenggung maakte de Hoge Regering op, dat de vrede hersteld was. „Den coninck Angalaga (had) alle voorgaende mistrouwen ende verschillen . . . door misverstant geresen t'eenemaal vergeten ende (begeerde) niet dan goede vriendschap . . . onderhouden te hebben, soodat Mattaram ende Batavia voortaan één mach wesen”. Ter bevestiging van de goede verstandhouding werden 19 onderdanen van tg. Bau-Reksa losgelaten en per eerste gelegenheid aan hun heer gezonden (Bat. 9 dec. 1621, Besch. III, 121). Met de terugkerende gezant Katitan werd een rijk geschenk verzonden: een diamant in goud gevat, 12 stukken rood laken, 3 zijden tulbanden, een lang verguld vuurroer met bandelier enz.

In een uitbundig schrijven van mrt. 1622 dankt tg. Bau-Reksa hartelijk voor de loslating der Javaanse gevangenen en voor de aanstaande bevrijding der Javanen in Banda en Amboina, zo mede voor een ontvangen geschenk: textiel en twee vergulde spiegels, dat de Javaanse bevrijden vergezeld had.

Daarop volgt de waarschuwing, dat de vorst van plan is in het jaar 1622 Sura-Baja aan te tasten en dat de posthouders te Gresik en Djortan daarbij gevaar zullen lopen. Kennelijk is de bedoeling, dat het comptoir aldaar gelicht zal worden en de Compagnie zich zo weinig als mogelijk met deze krijgsgzaken zal inlaten. Aan deze vriendelijke wenk heeft de Compagnie niet dadelijk gevolg gegeven, zodat, toen inderdaad Gresik en Djortan verwoest werden, meteen de Nederlandse posthouders in Mataramse gevangenschap raakten.

Gezantschappen, die de Compagnie in 1622, 1623 en 1624 naar Mataram zond, schenen er op toegelegd, de verhouding tussen Mataram en Batavia nog beter te zullen maken.

Het 1e gezantschap van Hendrick de Haen.

1622

De vrede, in 1621 tussen Mataram en de Compagnie tot stand gekomen, bracht echter geen volledige ontspanning tussen de beide grote machten. Zelfs de besprekingen tijdens de drie jaar achtereenvolgende gezonden gezantschappen geven daar blijk van.

Op 15 juni 1622 verscheen in Batavia een bode uit Tegal met een ongetekende brief van of namens de Mataramse vorst, waarin deze de Gouverneur-Generaal uitnodigde, om aan zijn hof te verschijnen, ten einde daar over „saecken van importantie” te spreken. De bringer van de brief verduidelijkte dit door te zeggen, dat zijn vorst een aanval tegen Bantam beraamde en daarbij de steun van Batavia begeerde (d. J. IV, 267). Natuurlijk trok niet Coen over Tegal naar Mataram, doch wel de chirurgijn *Hendrick de Haen*, die sedert Valentijn (IV, 413) als doctor te boek staat.

Inderdaad was het, gelijk de bode mededeelde. Toen De Haen op 11 aug. 1622 voor de vorst van Mataram verscheen, bracht deze, na enige beleefd- en vriendelijkheden, al spoedig het gesprek op Bantam en wel zo, dat hij de risico van een weigering ontweek. De Gouverneur-Generaal moest tegen de Bantammers niet „vertsaegeu”, zo verklaarde hij. Was hij niet sterk genoeg, om hen te bedwingen, dan zou de vorst wel hulp zenden. Toen De Haen daarop antwoordde, dat men tegen Bantam slechts in het defensief, niet in het offensief was, uitte de vorst, die de zwakke plek der Compagnie onderkende, zijn bezorgdheid over de peperstruiken, welke de Bantammers wellicht zouden vernielen. Zijn mannen zouden die wel weer herstellen. Ook rijst en andere eetwaren stonden in zijn ganse rijk ten dienste van de Gouverneur-Generaal. Wist deze wel, dat de vorst van Bantam boodschappers naar Sura-Baja gezonden had, die hulp toezegden tegen hem, pg. Ingalaga Mataram? Op 15 augustus zou zijn leger naar Sura-Baja afmarcheren en zodra die stad veroverd was, zou Bantam aan de beurt komen. Daarop informeerde hij naar het aantal stukken geschut, dat Bantam bezat. Toen De Haen giste, dat het er wel 30 zouden zijn, antwoordde de vorst „dat se niet aff souden gaen, als onse schepen daer maer voor laegen”. Dit is duidelijk een toespeling op de blokkade van Bantam door de

Nederlandse vloot, op wier hulp hij scheen te rekenen. Inziende, dat hij met deze bijna rechtstreekse verzoeken om hulp niet opschoot, bracht hij het gesprek op de vestiging van een Nederlander in de hofstad Karta, „om de spraecke te leeren ende van alles mondelinghe met hem te spreeken van alle 't geene, datter passeerde”. Verwachtte hij van deze talenkennis een beter begrip zijner wensen?

Ook voor Bandjarmasin, dat hij na de vermeestering van Suka-Dana meende aan te tasten, verzocht de vorst de hulp der Nederlandse vloot.

Gemakkelijker was zijn wens naar paarden van Suratte of Koromandel te bevredigen, waarheen hij met hulp van de Gouverneur-Generaal twee Javanen zou zenden. Zijn prauwen waren immers niet zo groot als de Nederlandse. Ook andere bestellingen deed hij, zoals: muskus, amber, een bijzonder soort welriekend hout ¹⁾ enz.

Geschenken, o.a. krissen, en vriendelijke verzekeringen van vrede en samenwerking besloten dit eerste en enige onderhoud. Zijn drukke bezigheden in verband met de a.s. afmars van het leger naar Sura-Baja deden hem de Nederlandse gezanten spoedig terugzenden, d.w.z.: niet voor de tweede maal ontvangen. De dag na het onderhoud ving De Haen de thuisreis aan, die hij op 7 sept. 1622 te Batavia beëindigde.

Het 2e gezantschap van Hendrick de Haen.

1623

Coen had voor zijn vertrek naar patria aan zijn opvolger *Pieter de Carpentier* de onderhouding der vriendschap met de Matarammer aanbevolen. Daarom werd in mei 1623 De Haen opnieuw als gezant naar Karta gezonden, „dienende alleen tot continuatie van vrientschap met syn Majesteit ende vermeerderinge van correspondentie tusschen ons ende zyne ondersaten, mitsgaders om den Mattaram ende zyne grooten in hoope te voeden, dat wy niet, dan alles goets van haer gevoelen”. Evenzo hoopte hij door deze goede verstandhouding met Mataram de Bantammers gedweeër te maken. De veelheid der argumenten moet de geringe spontaneïteit vergoeden. In verband met het verzoek van de vorst kreeg de gezant een kostbaar paard mede, dat met grote zorg en behoedzaamheid wederom over Tegal naar Karta vervoerd werd.

Op het eerste gehoor (26 juni, d. J. V, 32—34) waarschuwde de vorst

¹⁾ De Haen, geneeskundige, noemt: agelenhoudt, waarmede agelhout of *Aquilaria Malaccensis*, kaju garu of kaju garu siam bedoeld wordt. Het komt op Malaka, Banka en Billiton voor. Behalve om de geur, werd het ook als geneesmiddel gezocht (Encyclopaedie N.I. dl. I, 55).

De Haen voor de kuiperijen der Portugezen in Bantam, daar dezen „aldaer met den Koninck van Bantham gecontracteert hadden, op dit mousson met macht van schepen ende volck den koninck van Bantham te hulpe te coomen en alsdan gelyckerhandt op Batavia te coomen”. Wederom dus een vermaning, om het Bantamse gevaar niet te onderschatten. De Haen antwoordde beleefd, dat de Compagnie gaarne zag, dat „de Portugiesen met die van Bantham quaemen; souden haer gaerne verwachten”. Opnieuw werd dus de ditmaal stilzwijgend aangeboden Mataramse hulp nadrukkelijk van de hand gewezen.

Op de tweede en laatste audiëntie (27 juni) werden slechts kleine kwesties besproken: gestrande Nederlanders en in Suka-Dana verloren Compagnies goederen. Aldus eindigde dit gezantschap in zo verre onbevredigend, dat de Nederlanders niet aan 's vorsten verwachtingen beantwoordden. Twee dagen later vertrok men uit Karta en keerde langs dezelfde weg terug.

De vlotte herhaling van het gezantschap van 1622 deed bij Agung de gedachte opkomen, dat hij wel ieder jaar op een bezoek mocht rekenen. Toen er in 1624 niet spoedig een ambassade kwam, kreeg Batavia de verwonderde vraag te horen, „waerom wy aen hem niet en sonden, gelyck 't jaer te vooren”. De Hoge Regering achtte dit „een heusche vermaningen van gepretendeerde obligatie” (d. J. V, 89).

Het gezantschap van Jan Vos.

1624

Het derde gezantschap, dat in 1624 naar Mataram vertrok, werd om de eenvoudige reden uitgezonden, dat er in Batavia *rijstgebrek* dreigde. Ter voorkoming van hongersnood werd op 3 aug. 1624 door de Hoge Regering besloten een ambassade naar Karta te sturen. Daarbij werd overwogen, „dat in de hoog dringende nood diende te worden voorzien, zonder aan den inlander die kwelling te openbaren”. Men kon dit doen, door de ambassade aan de Matarammer af te vaardigen, „onder voorwendsel van hem met de gewone aanspraak te bezoeken, begroeten en voorts over zijne verkregen *victorie op Madura* geluk, voorspoed en vermeerdering zijns rijks toe te wenschen, met bijvoeging van een goed Arabisch paard” (d. J. V, 40 noot).

Onvoorziens kwam het gezocht karakter van dit voorwendsel nog duidelijker uit, toen later bleek, dat de op Madura behaalde victorie slechts een zeer voorlopige zegepraal was, die pas na een veel feller strijd kon worden voltooid.

De opperkoopman *Jan Vos* werd nu met twee schepen naar de Mataramse zeehavens gezonden, ten einde een ambassade aan de Susuhunan met een rijstinzameling te combineren. Op 9 aug. 1624 verliet hij Batavia's rede en kwam de 26e op die van Demak aan. Pas op 19 september vertrokken de gezanten in gezelschap der echtgenote van de Demakse gouverneur naar Karta, waarbij ditmaal de grootste omzichtigheid werd betracht ten aanzien van het meegebrachte Arabische paard, dat geen profane ogen mochten aanschouwen. Men reisde dus niet, gelijk de vorige jaren, van Tegal naar Karta, hetgeen de tumengung van die plaats niet te best bevallen schijnt te zijn (d. J. V, 46). Eerst de 30e september werden de Nederlanders in Karta toegelaten. Wederom moesten zij negen dagen wachten, eer zij tot de Susuhunan mochten naderen. Dit oponthoud werd ten dele besteed aan harrewarderijen over de titulatuur van de meegebrachte brief. Te Batavia had men n.l. nog niet op de nieuwe titel *Susuhunan*, van de Matarammer gerekend, en slechts rekening gehouden met *panembahan ingalaga*. Men kon het niet eens worden en de brief, die in afschrift de vorst reeds had bereikt, bleef officieel achterwege. Men dreef de komedie zelfs zo ver, dat de gezant verontschuldigen aanbod voor het uitblijven van een brief. Op 9 oct. 1624 had het enige openbare gehoor plaats (d. J. V, 50—52).

Tijdens deze audiëntie begon Jan Vos met een inleiding, die zo statig als maar mogelijk was. Daarop wenste hij de Susuhunan geluk met de overwinning op Madura, die intussen een volledige was geworden.

Nu werden de geschenken aangeboden, zoals het befaamde paard, een fles rozenwater uit Mekka enz. Wederzijdse betuigingen van vriendschap volgden.

Doch nu kwam de Susuhunan met een verzoek voor de dag, n.l. „dat de Gouverneur-Generaal toch die van Sourabaija geen assistentie soude doen, noch schepen, noch volk daerheen senden om te handelen, want die van Sourabaija zijne vijanden waren, en hetzelfde kon Zijn Ed. wel in zijn land bekomen, dat . . . open stond en dat tot beter prijs als in Sorbaya”.

Naar waarheid kon Vos toen antwoorden, „dat Syn Ed. daer nu geen handel meer liet doen”, immers een op 20 oct 1623 in Batavia verschenen Sura-Bajase gezant, die hulp kwam vragen, was vriendelijk ontwijkend afgewezen (d. J. V, 51 noot).

Jan Vos' mededeling, dat de gouverneur van Japara de Nederlanders de toegang tot deze havenplaats uit naam van zijn vorst had ontzegd, werd door deze niet voor zijn rekening genomen. De gouverneur had

op eigen houtje gehandeld. Vervolgens ging de audiëntie als een nachtkars uit.

De volgende dag kreeg Jan Vos onder veel beleefdheden uit handen van tg. Bau-Reksa het keizerlijk paspoort om overal vrij te mogen handelen.

Deze tumenggang, vergezeld door zijn collega van Tegal en tg. Juda-Prana, verscheen in de namiddag weer bij Jan Vos, met het verzoek van de keizer aan de Gouverneur-Generaal, om de rede van Sura-Baja met een Nederlands schip af te sluiten, ter voorkoming van voedseltoevoer naar Sura-Baja; daartegenover stond dan de belofte van een vrije plaats voor een factorij aldaar, of in de omgeving, zo mede nog enige voordelen. Jan Vos verklaarde zich ongemachtigd en gaf in overweging, daartoe een gezant naar Batavia te zenden. De Susuhunan liet daarop weten, dat hij misnoegd was, omdat „dit de eerste reys was, dat hy eenige assistencie van S.Ed. begeerde . . . ende soo hetzelfde hem geweygert mocht worden . . . soude syn gesandt beschaempt staen”. Derhalve moest het maar door Jan Vos persoonlijk en onofficieel aan de Gouverneur-Generaal gevraagd worden, 't welk onze gezant beloofde te zullen nakomen.

Aldus eindigde dit derde gezantschap teleurstellend. Het had niet bijgedragen tot een betere verstandhouding tussen Mataram en de Compagnie. Het volgende jaar is geen Nederlands gezantschap naar Karta getrokken. De rijstoogst was in het voorjaar ruim en overvloedig geweest en blijkbaar ook de toevoer van dit onontbeerlijke product. Zelfs des Susuhunan's zege over Sura-Baja vermocht de Hoge Regering niet te bewegen Zijne Hoogheid met dit succes geluk te wensen, gelijk zij het vorige jaar naar aanleiding van de halve triomf over Madura had nodig geacht.

Gaan wij thans eerst na, hoe deze belangrijke verovering had plaats gevonden.

DE VEROVERING VAN SURA-BAJA.

1620—25

De wijze van aanvallen.

Na Tuban's val meende Coen, dat de Mataram „soo verde in 't Ooste van Groot Java dommineert, als reysen ende vivres voeren connen” (Besch. I, 552). „Het verlies van Tuban heeft die van Surrebaya soo verslagen, dat apparent is, (dat zij) de Mattaram in haer stadt niet meer sullen durven verwachten”. Toen hij dit op 11 mei 1620 schreef, had de Gouverneur-Generaal niet veel vertrouwen meer in het weerstandsvermogen dier grote havenstad.

Dit viel echter anders uit, daar Sura-Baja zich taai en dapper verdedigd heeft en een langdurige blokkade nodig was, om de fiere stad op de knieën te brengen. Niet door een bestorming, doch door uitputting is zij bezweken. Omsingeling was onmogelijk. Gedeeltelijk lag het toenmalige Sura-Baja op een eiland — tussen kali Mas en kali Pegirian in— gedeeltelijk ten westen daarvan. Dit deel, waar zich de Kraton bevond, was door hoge muren beschermd. Rekent men nog daarbij, dat de omstreken moerassig en hoogst ongezond waren, dan begrijpt men hoe bezwaarlijk het was, deze stad in te sluiten.

De Matarammer heeft daarom getracht haar weerstand te breken, door een jarenlang volgehouden stelselmatige plundering der omstreken. Deze begon telkens na het inhalen van de rijst oogst. Tegen het regenseizoen keerden de plundersaars weer huiswaarts. Eenmaal dook het plan op, om „dicht by Surabaya een casteel te maecken, ende aldaer *continuelyck* volck inne te houden . . . ende rontom *alles verdestruëren*” (d. J. IV, 314). Nergens blijkt echter, dat de Matarammer dit plan inderdaad heeft uitgevoerd. Een afsnijding van de watertoevoer, waarmee Sura-Baja tot in de 19e eeuw gesukkeld heeft, gaf aan deze stad ten slotte de doodsteek.

De 1e aanval.

1620

Op 20 mrt. 1620 meldden de Nederlandse gevangenen uit Tadjji (Mataram) onder meer, dat de vorst van Mataram in zijn stad honderd-

duizend man verzamelde, om via Sumedang naar Djakarta op te rukken, terwijl 4000 man overzee daarheen vervoerd zouden worden. De vorst zou persoonlijk meegaan (Besch. VII, 534).

Gezien 's vorsten verbolgenheid op de Nederlanders in die jaren, lijkt het zeer goed mogelijk, dat de spraakmakende gemeente in Mataram de grootscheepse verzameling van krijgsvolk heeft aangezien voor een tocht tegen het pas gestichte Batavia. Het ging echter tegen Sura-Baja en wel te land en ter zee.

De Japarase gouverneur, die na de verovering van Tuban zo hoog in de vorstelijke gunst gestegen was, voer met 80 prauwen oostwaarts, bedoelende, zo meent Coen, om de Nederlandse loge in Gresik af te lopen (Besch. I, 543). Overweegt men echter, dat een bemanning van 1000 koppen wel wat veel is voor een sobere bezetting van nog geen vijf Nederlanders, dan ligt het toch meer voor de hand, dat deze kleine armada een grootser doel voor ogen had, b.v. de bezetting en verbranding van Gresik, het aanvoeren van voedselvoorraden voor een later oprukkend landleger. Hiervan is echter niets gekomen, doordat genoemde prauwenvloot bij Tuban het Nederlandse jacht de *Neptunes* ontmoette, waarop zij het ongeraden vonden, verder te varen. Zij keerden derhalve terug. Het voornemen van de Javaanse gouverneur werd dus „gestut”. „Godt geve, dat eens met wat slaegen geleert worden, haer rust binnen hun limiten te houden” (Besch. II, 700).

Over de opmars van het landleger bezitten wij een bericht van Artus Gysels, die juist met drie schepen uit de Specerijen-eilanden in het nauw van Madura was verschenen. Hij verzekert, dat net toen hij in aug. 1620 te Sura-Baja vertoefde, de vorst van Mataram die stad met 70.000 man aantastte, ofschoon hij, naar Gysels verzekert, wel 300.000 man op de been kon brengen. De Sura-Bajanen brachten slechts een 30.000 man in het veld, welke „hem in 't gemoet waeren getrocken, om hem aen een revier te stutten (bij Wana-Krama aan de Brantas?). Inderdaad gelukte het hun, „hem 't overkomen genouch (te) beletten” (Verhaal van eenige oorlogen... Kroniek Hist. Gen. 1871. p. 497 & vlg.).

Men kan aannemen, dat het toevallige verschijnen van de *Neptunes* de Mataramse plannen danig in de war heeft gestuurd. Doordat Gresik niet kon bezet worden, was het onmogelijk om de Mataramse scharen langs de zeeweg of via de Solorivier van rijst te voorzien. Een lang verblijf van een aanzienlijke krijgsmacht in de omstreken van Sura-Baja was daardoor reeds in beginsel onmogelijk geworden. Voor het jaar 1620 was het Mataramse succes zeer bescheiden.

De 2e aanval.

1621

Door deze ervaring geleerd, zond de Mataramse vorst het volgende jaar 1621 geen legermacht tegen Sura-Baja uit. Coen's onderstelling, dat dit „meest door ons verhindert is, vermits gestadich schepen voor Grissi geweest zijn, ende daerdoor van 't gerieff der zee ontriefte wierden”, is zeer aannemelijk (Besch. I, 653). Enkel enige Mataramse benden, die trachtten het reeds door de inwoners verlaten Gresik in brand te steken, werden door de Nederlanders tegengehouden en belet hun vernielingswerk te volbrengen. Dit moet de vorst zeer gehinderd hebben en het afsnijden van mondbehoefden uit zijn rijk gedurende enige maanden, kan men als een reactie daarop beschouwen (Besch. I, 653—4). In ieder geval kwam, zoals wij reeds zagen, in dat jaar de vrede tussen Batavia en Mataram tot stand, waarbij de Javaanse vorst tot aanzienlijke concessies bereid was. De aan Japara toegebrachte schade nam hij niet in aanmerking, de Nederlandse gevangenen liet hij zonder losgeld los. Ongetwijfeld stond deze lankmoedige houding in verband met zijn wens, om in zijn strijd tegen Sura-Baja de Nederlanders tot neutralen te maken. Dezen hebben de grote havenstad in haar strijd tegen Mataram in de steek gelaten, waarbij mogelijk de overwegingen een rol speelden, 1° dat op den duur deze kustplaats toch niet tegen de overmacht bestand zou wezen, 2° dat het met het oog op moeilijkheden in de Banda-archipel beter was, de Sura-Bajase concurrent door Mataram te laten uitschakelen. Evenwel, hun bescheiden kantoor in Gresik bleef voorlopig gehandhaafd, niettegenstaande het beschermende oorlogsschip na aug. 1621 niet meer aangetroffen werd.

De verovering van Suka-Dana.

1622

Alvorens Sura-Baja opnieuw aan te vallen, liet de vorst van Mataram een tocht naar een van Sura-Baja's onderhorigheden ondernemen, n.l. naar *Suka-Dana*.

Sedert 1609 werd dit gewest door een vrouw bestuurd, hetgeen wij weten uit de Oost-Indische Voyagie onder den Admiraal W. Verhoeven (Begin ende Voortganck II, 15 p. 48) waar de korte en krachtige mededeling voorkomt: „De regerende Coninginne heeft in Januario laestleden haer Man, den Coningh, uyt jalousye doen ombrengen, ende het

Rijcke aen haer behouden". Naast haar wordt nog een Kjai Adipati aangetroffen, die wellicht als een prins-regent te beschouwen is.

Nederlanders en Engelsen hadden er een kantoor, behalve voor de afzet van kleden ook voor de aankoop der daar aangetroffen diamanten.

Reeds tegen het einde van het jaar 1621 hadden de Matarammers een aanslag op Suka-Dana in de zin gehad. De gouverneur van Kendal was n.l. met 70 prauwen, waarop een 2000 manschappen, komen aanvaren om de stad onverwachts te plunderen, „maer ontdeect wesende, zijn (zij) teruggekeert, sonder iets t'onderstaen" (Besch. I, 694).

Een half jaar later werd de poging herhaald. Op 6 mei 1622 verscheen opnieuw een Javaanse vloot van 100 prauwen met 2000 man voor de stad en deed een nachtelijke aanval. Het is het enige gevecht in deze reeks van oorlogen, waarvan wij een verslag door Nederlandse ooggetuigen bezitten. De Javanen deden weinig meer dan schreeuwen en roepen: Val aan! (Amoek?) klommen op de drie vademmen hoge houten palissade en bleven daar tot het daglicht zitten. De lieden van Suka-Dana brachten hun daarbij zware verliezen toe — begroot op 300 — met (vergiftigde) blaaspijlen, waartegen de Javanen, die slechts over krissen en pieken beschikten, weinig vermochten. Toch gingen de verdedigers er ten slotte van door. Onder dezen bevond zich de Kjai Adipati.

Toen het eindelijk dag werd, ontdekten de Javanen, dat de stad verlaten was en bezetten haar. Slechts weinigen waren overgebleven, om hun opwachting te maken. De Javanen namen de oude koningin en een 8 tot 900 zielen, meest vrouwen en kinderen, gevangen, en voerden hen met de buit naar Java (Besch. I, 740).

Later vernam De Haen, dat de Javaanse verliezen nog zwaarder waren geweest, n.l. behalve de 300 reeds vermelde doden, nog 400 met pijlen zwaar gewonden, van welke er dagelijks drie tot vier door vergiftiging overleden (d. J. IV, 289).

Weliswaar ging bij deze overval de Nederlandse loge te gronde, doch de posthouders hadden hun diamanten, samen met die der Engelsen, in een pot begraven, welke zij later terugvonden. Hun kleden, die zij in het huis van de gouverneur hadden ondergebracht, vielen echter in handen der Matarammers.

Agung was over de buit aan diamanten kwalijk tevreden, daar hij van de gevangen genomen en naar Java overgebrachte koningin van Suka-Dana vernomen had, dat er veel meer moesten zijn (d. J. IV, 293—94). Deze koningin was naar het dorp Pingit overgebracht en stond onder bewaking van die van Kendal, doch zij zou na de vasten

(aug. 1622) naar Suka-Dana mogen terugkeren (d. J. IV, 299—300). Enige slaven waren naar daarheen reeds vooruitgegaan ¹⁾).

Te Pingit had De Haen een onderhoud met de koningin, „eene seer oude vrouwe, van ontrent 80 à 90 jaeren, heel grys”, die in Suka-Dana steeds binnen haar hof placht te blijven. Hij wilde bij haar naar Compagnies volk en goederen informeren.

Aan de veroveraar van Suka-Dana, tg. Bau-Reksa van Kēndal, werd door Agung bij wijze van onderscheiding een zijner vrouwen geschonken (d. J. IV, 304).

Aldus werd Sura-Baja ook van een zijner buitenposten beroofd, terwijl de overige, Landak en Bandjarmasin, eveneens gevaar liepen in Mataramse handen te vallen.

De 3e aanval.

1622

In hetzelfde jaar 1622 ondernamen de Matarammers tevens een derde veldtocht tegen Sura-Baja.

Gelijk wij reeds zagen, was de aanwezigheid der bescheiden factorij in Gresik de Matarammers niet ontgaan. Daarom waarschuwde tg. Bau-Reksa in het voorjaar van 1622 de Gouverneur-Generaal voor de gevaren, die de Nederlanders daar van de komende aanval der Matarammers zouden lopen. Immers, Djortan en Gresik „sullen geraseert worden” (Besch. VII, 936). Blijkbaar is de bedoeling de Nederlanders aan te moedigen, om hun Oost-Javaanse belangen maar te liquideren en zich niet meer met Sura-Baja in te laten. Daardoor zou de Mataramse vorst des te vrijer kunnen optreden. Aanleiding tot deze welmenende waarschuwing was ongetwijfeld de hinder, die het vorige jaar de Mataramse scharen van de daar liggende Nederlandse schepen ondervonden of gevreesd hadden (d. J. IV, 255; Besch. I, 653—54).

Toen de Nederlandse gezant De Haen zich in juli-augustus in Mataram bevond, vielen hem de toebereidselen tot de veldtocht op. Grote menigten volks zag hij in beweging, „die al t'saemen naer Surabaya souden gaen (d. J. IV, 314). Ook zijn gastheer, de tumenggung van Tegal, moest mee met 200 onderhorigen, „waertoe hy niet seer gesint en was”. De 15e augustus zou de vorst zijn leger laten afmarcheren

¹⁾ Dit laatste feit schijnt bevestigd te worden door De Haen's ontmoeting met een man uit Suka-Dana, die hem om een aalmoes vraagt, en „op dato” naar Kēndal zal gaan om vandaar naar Suka-Dana terug te keren (d. J. IV, 302).

en hij verwachtte nog dat jaar Sura-Baja in handen te zullen krijgen. Daarop zou Bantam aan de beurt komen enz. (d. J. IV, 306).

Inderdaad schreef Coen op 24 sept. 1622: „De Mattaram is tegenwoordich met groote macht voor Surrabaya leggende. Watter op volgen wil, sal den tijd leeren” (Besch. III, 240). Het volgende jaar wist hij echter te melden, dat een leger van omtrent 80.000 man voor Sura-Baja geweest was: „Lagen daer eenige dagen aen de landtsyde voor ende trocken daernaer door gebreck van provisie weder aff, sonder dat met de wapenen aen malcanderen geweest sijn” (Besch. I, 773). Toch is er meer gebeurd dan men uit deze sobere mededelingen zou opmaken. Gresik en Djortan werden vermeesterd en verwoest. De twee Nederlandse posthouders aldaar vielen in handen der Matarammers, van wie De Haen ze tijdens zijn tweede reis naar de hofstad in 1623 moest terugvragen (d. J. V, 34—35). De Sura-Bajanen hebben zich niet naar buiten gewaagd; ongehinderd hebben de Matarammers zich enige tijd in Sura-Baja's omstreken kunnen ophouden, totdat alles verwoest was en zij door schaarste gedwongen naar Mataram moesten terugkeren.

De 4e aanval.

1623

Ook de voorbereidingen voor het jaar 1623 bleven voor De Haen tijdens zijn tweede bezoek aan Mataram niet verborgen (d. J. V, 36—37). Reeds op 19 juni had hij te Trajem vernomen, dat de Matarammer veel gorabs liet bouwen op het valse gerucht, dat de vorst van Djohor met zijn gehele zeemacht Sura-Baja te hulp wilde schieten (d. J. V, 32). In Mataram zelf hoorde hij, dat de vorst een maand na de vasten met een aanzienlijke macht, zowel te land als te water, tegen Sura-Baja zou optrekken. Kj. *ad. Mandura-Redja*, de veldheer uit het vermaarde geslacht van ad. Manda-Raka, zou aanvoerder zijn. Onder bedreiging met de doodstraf was bevolen, om tegen het einde van de vasten 30 nieuwe en grote gorabs gereed te hebben. Hiermede hoopte de vorst Sura-Baja's zeeverbindingen geheel af te snijden. Wanneer men Sura-Baja niet kreeg, werd overwogen om Madura aan te tasten. Gelijk wij zien zullen is dit laatste bij een plan gebleven.

Inderdaad kon de gouverneur-generaal De Carpentier op 3 jan. 1624 in zijn generale missive melden, dat de vorige zomer de Mataramse vorst Sura-Baja aan de landzijde belegerd had, „maer is sonder yets notabels te verrichten weder affgetrocken. Grissy heeft hy daarna met

eenige vrouwen te water verrast, afgeloopen ende verbrant" (d. J. V, 26).

Uit deze sobere berichten is moeilijk op te maken, of de insluiting van Sura-Baja volkomen is geweest. Denkelijk niet, aangezien het volgende jaar de oorlog tegen deze stad op een gans andere plaats wordt ingezet, n.l. op Madura. Waarschijnlijk had de havenstad van hieruit nog provisie kunnen betrekken, zodat dit belet diende te worden.

De verovering van Madura.

1624

Madura was destijds onder verschillende vorstjes verdeeld, welke reeds meermalen als bondgenoten der oostelijke regenten waren opgetreden.

De uitvoerigste gegevens omtrent de inwendige toestand van dit eiland vinden wij in de „Geschiedenis van het Vorstenhuis van Madoera, uit het Javaansch vertaald door dr. W. Palmer van den Broek" (T.B.G. XX 1873 p. 233 & 471). Te betreuren valt, dat dit geschrift pas lange tijd na de daarin vermelde feiten is te boek gesteld.

Op blz. 255—56 wordt vermeld, dat de veelgeroemde pangéran Tengah van Arisbaja overleed, eer zijn zoon, *kjai Praséna*, voor de regering bekwaam was. Opvolger werd dus zijn jongere broeder, pg. Mas van Arisbaja. Van een leien dakje schijnt deze opvolging niet gegaan te zijn, want de jeugdige kj. Praséna werd gedwongen naar Madegan te verhuizen, waar hij door een andere oom, pg. Santa-Merta werd opgevoed. Deze erfopvolging treffen wij ook in de Sadjarah Dalem (gen. 166 & 167) aan. Panembahan Tengah wordt daarin opgevolgd door zijn jongere broeder pg. ad. ng. Arisbaja, terwijl zijn neef, rd. Praséna, Adipati van Sampang wordt. Overigens zij opgemerkt, dat ook de Sadjarah Dalem een vrij jong geschrift is, zodat dit wel uit dezelfde troebele bron als de Madoërese geschiedenis kan geput hebben. De naam, pangéran Tengah (de middelste), maakt in ieder geval geen erg oorspronkelijke indruk.

Volgens Hageman (par. 85) zou deze troonswisseling in het jaar 1621 hebben plaats gevonden, dus weinig jaren voor de inval der Matarammers.

Deze inval kan bevorderd zijn door het feit, dat een trooncandidaat wederrechtelijk door zijn oom werd ter zijde geschoven, hetgeen vaak ontevredenheid wekte. Verdeeldheid pleegt het werk van een veroveraar te vergemakkelijken.

Baléga, dat onder Aris-Baja stond, schijnt toch nog een eigen hoofd te hebben gehad. Sumenep en Pamekasan in Oost-Madura stonden geheel afzonderlijk van het westelijk deel en zullen hierna ter sprake komen.

De overlevering over Madura's verovering.

De Javaanse overleveringen omtrent de verovering van Madura zijn vrij uitvoerig en stemmen in hoofdzaak overeen. Wij volgen voorname-lijk de Serat Kanda (p. 753—81).

Aan het hoofd der expeditie tegen Madura wordt aria Djaja-Puspita gesteld, die tot *ad. Sudjana-Pura* is bevorderd (Babad B.P. IX, 5). Bovendien gaan *ad. Pragola* van Paçi en *pg. Sumedang* mee, terwijl *pg. Silarong*, een jongere broeder van de vorst, toezicht zal houden. De rijksbestuurder *tg. Singa-Ranu* belast zich met het oproepen der troepen. Als verzamelaars wordt *Badoleng* genoemd (Babad B.P. IX, 5). De kustbewoners gaan over zee, terwijl de binnenlanders de landweg verkiezen.

Terwijl de hoofdmacht zich tegen Madura keert, houden de *tumeng-gungs Ketawangan* en *Alap-Alap* de stad *Sura-Baja* in het oog. De omwonenden vluchten stadwaarts en de *Matarammers* bezetten enige dorpen.

De *pangéran* van Madura verzamelt onderwijl met zijn bondgenoten van *Sumenep*, *Pamekasan*, *Baléga*, *Pakatjangan* en *Sura-Baja* een legermacht van 100.000 man.

Een eerste landingspoging der *Matarammers* mislukt deerlijk. Zij vallen in een hinderlaag en worden teruggedreven. Hierop houdt *ad. Sudjana-Pura* bij zich aan boord krijgsraad en men besluit in de nacht tijdens de vloed de landing te herhalen, waarbij de aanvoerders hun eigen persoon niet mogen ontzien.

Inderdaad heeft deze tweede poging, te drie uur in de morgen onder-nomen, meer succes. Alles geschiedt ordelijk. Ook geschut wordt aan wal gebracht. Het leger is in vieren gedeeld: de *Mantja-Nagara's* links en rechts onder *pg. Sumedang* en de adipati van Paçi; de *Mataramse pamadjegans* onder *ad. Sudjana-Pura* in het midden, en de overige *Matarammers* met de vertegenwoordigers der vorstelijke familie (dus wel *pg. Silarong*) achteraan. Na 12 uur hard vechten slaan de *Madu-rezen* op de vlucht en de vier *Mataramse* afdelingen betrekken vier *pondoks* (kampen?). Tot vermaak der soldaten laat *ad. Sudjana-Pura* die avond en nacht *beđaja's* dansen.

Echter, 's nachts dringen 400 uitgelezen Madurezen de pondok van tg. Sudjana-Pura binnen en richten er een grote slachting aan. De Mataramse aanvoerder geraakt in een hevig tweegevecht met de adipati van Pamekasan. Beiden sneuvelen.

Adipati Pragola wordt in de Serat Kanḍa (p. 768) als opvolger vermeld. De Matarammers verschansen zich nu in een benteng. Door de wederzijdse verliezen moeten de wapenen enige dagen rusten. De Matarammers overleggen en zenden pg. Silarong naar Mataram om verslag uit te brengen en hulp te vragen. Daarop worden versterkingen gezonden. De gesneuvelden worden door hun zonen of broeders vervangen enz.

Op verzoek van pg. Silarong zendt nu de vorst de zoon van zijn overleden patih, ad. Manda-Raka, n.l. de stokoude pg. *Djuru-Kiting* en wel, volgens de Babad B.P. (IX, 12) naar Pamekasan. Deze grijsaard verontschuldigt zich te vergeefs wegens zijn hoge leeftijd. Men draagt hem in een tandoe naar het gevechtsterrein. Door zijn tapa (askese) dwingt deze vertegenwoordiger van een vermaard geslacht ieders aching af. Zijn komst doet de moed herleven. Hij laat toverrijst koken, die hij eigenhandig en gelijkelijk onder de strijders verdeelt. Dan laat hij zich in zijn tandoe driemaal rond de troepen dragen. Vervolgens moeten de Matarammers eerst omhoog en daarna omlaag kijken. Zo wordt men nog stoutmoediger. Geen wonder, dat in het thans volgende handgemeen de Matarammers een gemakkelijke zege behalen. Volgens de Babad B.P. (IX, 14) zouden de Madurezen reeds dadelijk bij het vernemen der toverkrachtige handelingen van Djuru-Kiting de plaat gepoetst hebben. Sampang geeft zich onmiddellijk over. Het ganse eiland wordt uitgeplunderd met uitzondering van het Sampangse gebied.

De overwinnaars keren met de adipati van Madura (met 1000 man gevolg) en die van Baléga naar Mataram terug. Halverwege ontmoeten hen de boden van de Mataramse vorst; dezen bevelen de adipati van Baléga te doden en zijn lijk in Djurang Djero te begraven. Aldus geschiedt. Zijn graf wordt later kramat (heilig). De adipati van Madura wordt echter in Mataram verwacht.

Hartelijk wordt hij daar door de vorst ontvangen, die hem het bestuur over heel Madura opdraagt, mits hij ten hove blijft vertoeven. Hij geniet er alle voorrechten van een zoon.

Naast de Javaanse traditie bezitten wij nog die der *Madurezen*, de meest geïnteresseerden. Daar is vooreerst de Geschiedenis van het Madoeresche Vorstenhuis, reeds eerder aangehaald. Op blz. 256—58 wordt de oorlog met Sultan Agung van Mataram beschreven. In

hoofdtrekken komt deze beschrijving met de voorstelling der Javaanse traditie overeen. Er zijn slechts geringe afwijkingen.

Zo wordt verhaald, dat de landing der Matarammers te Kikisik, een dorp op Madura, plaats vond. Daarentegen kennen wij een desa Kisik in het district Sidaju onder Gresik. Is hier een vergissing in het spel of is alleen maar kisik, het strand, de aanslibbing bedoeld?

Ook zouden de Matarammers bij hun eerste landing een helaas niet vermelde list toegepast hebben, waardoor zij met hun kanonnen aan wal konden komen.

Kjai Sudjana-Pura werd, „terwijl hij op zijn gemak in zijn tent zat te spelen, door de troepen van Sampang afgemaakt”.

Kjai Djuru-Kiŕing laat voor zijn troepen nasi liwet, dus in de pan gekookte en niet gestoomde rijst klaar maken. Driemaal wordt hij rondom het leger in slagorde gedragen. „Daarop beval hij hen naar den hemel te zien en zich dan ter aarde te buigen”. Daardoor ontzinkt de Sampangers de moed, zodat zij hun wapens in bundels gebonden neerleggen.

Pg. Mas van Arisbaja, dus de oom van Prasena, vlucht naar Giri, waar hij sterft. Pg. Baléga wordt naar Mataram gevoerd, doch onderweg te Djurang Djero afgemaakt.

Tg. Pamekasan overlijdt vechtende in zijn eigen stad met al de zijnen. De bupati of tumenggung van Sumenep vlucht, doch wordt achterhaald en omgebracht.

De door pg. Santa-Merta opgevoerde pg. Praséna wordt door Djuru-Kiŕing naar Mataram gebracht, waar sultan Agung hem als zoon aanneemt en met de titel van pg. *Tjakra-ning-Rat* vereert. In zijn plaats mag hij te Sampang over heel Madura het bewind voeren. Hij krijgt fraaie kleren en 20.000 geldstukken, zo mede vergunning om de gouden pajong te voeren. Daarna mag hij naar Sampang vertrekken met de opdracht de bewoners van Madura tot rust te brengen. Pg. Santa-Merta moet goed voor hem zorgen. Ieder jaar dient hij in Mataram zijn opwachting te maken.

De overeenstemming met de Javaanse overlevering is waarlijk opvallend groot. Waarschijnlijk is de 19e-eeuwse auteur daarvan op de hoogte geweest. Er zijn enkele moderniseringën aangebracht, b.v. de *Tjakra-ning-Rat*-titel, die meer dan een halve eeuw jonger is dan 1624. Hij dateert n.l. pas uit 1678 (d. J. VII, 251). Aan pg. Praséna wordt wel buitengewoon veel eer bewezen. Of de Matarammer hem inderdaad zo gemakkelijker naar Madura liet terugkeren, moet ernstig betwijfeld

worden. Een „gouden kooi” in Mataram zou een veel veiliger verblijfplaats lijken.

Evenals in de Javaanse overlevering wordt het laatste hardnekkig verzet der Madurezen aan de Sampangers toegeschreven. Pas na pg. Djuru-Kiŕing's toverij gaat Sampang tot capitulatie over, hetgeen uiteraard dan geen schande is.

Met deze West-Madurese opvatting is de Oost-Madurese overlevering, vertegenwoordigd door de Bhâbhâd Songenep van R. Werdisastra en R. Sastrawidjaja (Welt. 1921), het niet eens. Dit in het Madurees opgestelde geschrift kent de laatste heldhaftige tegenstand toe aan de Oost-Madurezen, terwijl juist de Sampangers als de grote vijanden worden uitgeschilderd. Ook lette men er op, dat deze overlevering Mataram door Demak vervangt. Het verhaal luidt dan als volgt: ¹⁾

De vorst van Songenep (Sumenep), pg. Ellor II (Radin Radjasa), gaat met zijn zoon pg. Tjakra-Nagara zijn opwachting in Demak maken. Zijn kleinzoon, *rd. Bugan* geheten, is dan nog klein. In het dorp Palakaran, dat onder Aros-Baja ligt, aangekomen, stuiten zij op struikrovers, uitgezonden door pg. Sampang. Het Sumenepse leger, gering in aantal en ontbloomt van oorlogstoerusting, lijdt zware verliezen, doch pg. Ellor II en pg. Tjakra-Nagara wijken niet, vallen zelfs zeer krachtig aan, zodat zij aan de Sampangers zware verliezen toebrengen. Ofschoon er de volgende dag nog meer struikrovers verschijnen, blijven de twee Sumenepers zich dapper verdedigen, maar op den duur zijn zij niet tegen de overmacht bestand. Ze sneuvelen en worden te Sampang begraven: pg. Ellor II in de pangérans-begraafplaats binnen de kota Sampang; pg. Tjakra-Nagara in de désa Palakaran, ten westen van Sampang. Nu nog noemen de Sampangers deze begraafplaatsen naar de pangérans van Songenep.

Radin Bugan wordt evenwel door zijn emban, verzorger, heimelijk naar Tjerebon gebracht, waar hij 'dadelijk aan de sultan van Demak verslag uitbrengt. Deze is daarop zeer ontroerd. Radin Bugan wordt vervolgens in de leer gedaan bij kjai Tjerebon, een goeroe, vermaard om zijn wijsheid en heiligheid, beschikkend over een krachtige tapa.

Als opvolger stelt de sultan van Demak iemand uit Djapara aan, mas *Angga-Dipa*, met de rang van tumenggung, die niet lang daarna zelfs tot pangéran bevorderd wordt. Daarna richt hij een moskee op,

¹⁾ Dr. A. Teeuw had destijds de vriendelijkheid enige passages van dit Madurese geschrift, niettegenstaande zijn drukke werkzaamheden, voor mij te vertalen, waarvoor hem hier openlijk dank betuigd wordt.

gelegen ten noorden van de huidige kabupatèn, en Masigit Hadji geheten. Daarin bevindt zich een steen met het Javaanse jaartal 1570, overeenkomende met het Christelijke jaar 1648.

Opvallend is in dit Sumenepse verhaal de krampachtige poging om de trouw der Sumenepers aan het Demakse (lees: Mataramse) huis te redden. Zij streden n.l. niet tegen de Matarammers, doch tegen de boze Sampangers, hun ervvijanden, die als struikrovers betiteld worden. Zij waren zelfs op weg, om de Javaanse vorst hun hulde te bewijzen (een gemeenplaats), toen zij laaghartig werden aangevallen.

Of de Tjerebonners de moed hadden kunnen opbrengen, om zich over de kleine rd. Bagan te ontfermen, lijkt niet waarschijnlijk. Zou het soms de Girische priester vorst kunnen wezen, die voor meerderen een toevlucht betekende en later op Madura een grote verering genoot?

Met mas Angga-Dipa staan wij op vastere grond. Speelman noemt hem inderdaad „stedehouder des sousouhounan's in Sumanap” (brief dd. 1 aug. 1677 d. J. VII, 128). Hij was toen reeds overleden. Over zijn afkomst uit Japara is van elders niets bekend. Wel valt op, dat hij niet tot het Sampangse huis behoort, doch er introuwt. Hij huwt n.l. de dochter van rd. Marta-Pati, stadhouder van Aros-Baja. Daar de hoofden van Japara door hun vloot in deze oorlog een belangrijke rol gespeeld hebben, kon de Babad Songenep t.a.v. mas Angga-Dipa's herkomst wel eens gelijk hebben.

Een andere aanvulling uit inheemse bron is de mededeling in de Sadjarah Dalem generatie 133, 15 vervat. Een zuster van de Mataramse vorst zou op diens bevel gehuwd zijn met de zoon van pan. Djuru-Kiṭing, geheten rd. *Wira-Kusuma*. Dit was tijdens de verovering van Madura. Vervolgens werd deze zoon aangesteld in Ima-Giri onder de naam van rd. aria Wira-Kusuma 1).

Het valt hier op, dat Djuru-Kiṭing met de zeer hoge en heilige panembahan-titel voorkomt. Wij zullen wel niet ver van de waarheid zijn, als we het vorstelijke huwelijk van zijn zoon als een beloning der verdiensten van de vader beschouwen. De redding der situatie op Madura werd door de vorst blijkbaar op zeer hoge prijs gesteld.

1) Een plaatselijke overlevering noemt als zoon van kj. Djuru-Kiṭing: rd. mas. Sasmita-Sastra, de voorvader van de wadana's djuru-kuntji van Ima-Giri. Deze Sasmita-Sastra ligt op Banju-Sumurup begraven, waar gewoonlijk „kramans” ter aarde besteld worden. Wellicht werd hij hiertoe gerekend wegens zijn verwantschap met de gebroeders Mandura-Redja en Upa-Santa, die voor Batavia gefaald hadden (zie blz. 159).

De Nederlanders over Madura's verovering.

De aanval op Madura heeft sterk de aandacht der Nederlanders getrokken, mede omdat de Matarammer een gevechtsterrein betrad, waar de Compagnie zich bijzonder thuis gevoelde, n.l. de zee. Geen wonder dat de Nederlandse bronnen, die op deze verovering betrekking hebben, ditmaal rijker vloeien dan gewoonlijk. Wij zullen dan opmerken, dat het beeld, hetwelk zij ons van deze gebeurtenis schenken, in hoofdzaak met dat der z.g. Javaanse overlevering overeenstemt, met één enkele, gewichtige uitzondering.

De eerste geruchten over een tocht naar Madura dateren van april 1624, toen de uit Demak terugkerende sjabandar Cornelis van Maseyck rapporteerde, dat „de geruchten in Damack sterck liepen, dat den Mattaram het hoofd naer Surabaya ende Madura soude hangen ende gesint was, syne macht derwaerts te wenden; 't succes leert den tyt” (D. 27 apr. 1624). Dat men in Demak reeds enigszins op de hoogte was van de Mataramse aanvalsplannen verbaast ons niet, wanneer wij weten, dat de daar gezag voerende tumenggung ook naar het oosten moest optrekken. Reeds lang te voren waren gorabs gebouwd (d. J. V, 32 enz.).

Het eerste grote treffen zullen wij omstreeks 1 juli 1624 dienen te stellen, aangezien het volgende in een brief van tg. Bau-Reksa van Kendal wordt gemeld: „Daer was . . . een harden slach geleverd . . . , invougen dat die van Madura den wyck tot in haer stadt genomen ende aen des Mattarams volck goede hope van volcomen victorye eerlang . . . gegeven hadden” (D. 19 juli 1624). Doch niet alle vijanden wachtten de Matarammers af met de wapens in de vuist, want, „een van de machtichste coninxkens op Madure” (d. J. V, 88) of „een van de sterckste steden, Chiampangh, (was) . . . den Mattaram van selve *sonder stoot ofte slach toegevallen*” (D. 12 oct. 1624). Daardoor kwamen vijf van de zeven Madurese plaatsen in Mataramse handen, t.w.: Madoura (Bangkalan?), Arosbaya (Aros-Baja), Baleya (Baléga), Samphaa (Sampang) en Pacadianangh (Pakatjangan) en nog slechts twee hielden de ongelijke strijd vol, n.l. Pamekasan en Sumenep, waarheen de bewoners der vermeesterde steden, welke men op 60.000 zielen schatte, de wijk hadden genomen.

Echter, 2000 der vluchtelingen hadden zich vermand en waren op het 50.000 man sterke Mataramse leger ingevallen „als desperate . . . ende daerinne een *amock* makende, den Mattaram een groote nederlage gecauseert hadden”.

Zeventien der grootste officieren van Mataram, onder welke de „Generael . . . benefens den tommogon van Damack ende andere Grooten, mitsgaders wel 6000 minder personen (waren) doot gebleven” (D. 22 aug. 1624; vgl. ook de samenvatting in d. J. V, 88)! Bijkans alle veroveringen gingen weer verloren (D. 15 sept. 1624). En niet slechts de Madurese mannen hadden zich heldhaftig geweerd, ook met de *vrouwen* hadden de Matarammers de handen vol gehad. Zij hanteerden de wapens even goed als haar echtgenoten „ende gaven de mannen moet, deselve dwingende tot vechten . . . Sekere manspersoonen, . . . seer gewont synde, hadden haer daerover by de vrouwen comen beclagen, dewelcke siende, dat se van *achteren* gequetst waren, deselve voorts dootgeslagen hadden”. Daarentegen wist men van de reeds vermelde tg. Damak te verhalen, „hoe de Tommagon van Damack geloopen hadde; soo hy thys quam, dat hem het gouvernement van Damack wel benomen mocht worden”. Hij zou echter reeds gesneuveld zijn, gelijk wij hierboven lezen.

De vorst van Mataram was echter niet spoedig ontmoedigd. Hij versterkte zijn leger met nog 80.000 man, zodat in het rijk „naeulyckx iemandt anders als Syne Maiesteyt ende eenige vrouwspersoonen daarin resteerden” (D 22 aug. 1624). De rijstvelden zagen er dor en verdroogd uit, „door gebreck van mannevolck, die 't water in de rysvelden niet en hadden connen brengen” (d. J. V, 42). Ook had men geen vaartuigen meer gehad om rijst naar Batavia te vervoeren, daar alle bodems voor de oorlog bestemd waren (d. J. V, 89). In totaal zou het leger 160.000 man geteld hebben.

Ten slotte was omstreeks begin augustus 1624 geheel Madura onderworpen met alle steden en dorpen (d. J. V, 40). Eind september 1624 werden de eerste Madurese groten in de hofstad verwacht (d. J. V, 47). Het aantal krijgsgevangenen wordt verschillend opgegeven: volgens de eerste berichten waren het er 4000, „en naer de reste noch sochten” (d. J. V, 40), later steeg dit getal tot 60.000, terwijl in oktober 1624 het getal, vrouwen en kinderen inbegrepen, als 100.000 zielen werd opgegeven (D. 12 oct. 1624). Ten einde het onderworpen gebied in bedwang te houden, had op grote schaal bevolkingsruil plaats. 40.000 Krijgsgevangenen werden van Madura naar Gresik en Djortan overgebracht en door andere bewoners vervangen.

Ook dienen wij nog een enkel bericht bij Van Goens (p. 189) te bespreken. In zijn *Corte Beschrijvinge* deelt hij mede, dat het „seecken Tommagon *Wiera Goena*” is geweest, die door de Vorst werd uitgezonden, „om 't eijland Madura te dwingen, dat hem *eijndelijck* gelukt

is, voerende desen Wiera Goena den *Pangeran* (van Madura) ende alle zijn geslacht naer booven in de Mattaram, die nevens d'andere aldaer een plaets is aangewezen, om hun hoff te houden”.

Dit verhaal wekt in zoverre vertrouwen, dat Van Goens blijkbaar op de hoogte is van de grote moeilijkheden, die aan de verovering van Madura verbonden waren, en tevens weet van de wegvoering van Tjakra-ning-Rat en zijn familie naar Mataram. De moeilijkheid is, dat onder de ons bekende aanvoerders geen tg. Wira-Guna vermeld wordt. Ook kan een der aanvoerders bezwaarlijk de tg. Wira-Guna zijn geworden, die tussen 1643 en '48 zulk een belangrijke rol speelde. Tg. Sudjana-Pura immers sneuvelde; Pan. Djuru-Kiting was te oud om 20 jaar later nog een rol van betekenis te spelen; ad. Pragola van Pati viel in 1627 als rebel; de pangéran van Sumedang is te hoog van rang. De enige mogelijkheid lijkt, dat tg. Wira-Guna inderdaad de militaire leider der tweede expeditie naar Madura is geweest, doch dat de Javanen later om dynastieke redenen zijn naam uit de overlevering hebben moeten schrappen. Op deze kwestie wordt later teruggekomen (blz. 286).

Het pleit echter voor de vorst van Mataram, dat hij het volgende jaar 1625, toen hij van zijn onderdanen een schatting eiste, de inwoners van Madura en het toen pas veroverde Sura-Baja bijzonder *licht belastte*, t.w. met slechts $\frac{1}{4}$ rijksdaalder per hoofd, terwijl de overige Javanen $4\frac{1}{2}$ moesten betalen. De Chinezen werden zelfs met 18 rijksdaalders aangeslagen, als ze vrijgezellen, en met $22\frac{1}{2}$, indien ze getrouwd waren (d. J. V, 98).

Met deze Nederlandse berichten komen de Matarams-West-Madurese overleveringen grotendeels overeen. Het verschil betreft vooral de plaats van de laatste grote tegenstand, die deze overlevering van Sampang laat uitgaan. Terecht kent de Sumenepse traditie met de Nederlandse berichtgeving, dit laatste verzet aan Oost-Madura toe, hetgeen zelfs nog in de Mataramse babad doorschemert, waar deze Pamekasan als het reisdoel van pg. Djuru-Kiting vermeldt.

De voorkeur van de Javaanse overlevering voor Sampang laat zich trouwens geredelijk verklaren uit de vele latere relaties tussen de vorstenfamilies. Men denke o.a. aan de reis van de Madurese sultansdochter naar Solo, onder leiding van Toontje Poland in 1832 (W. A. v. Rees, T. Poland. R'dam 1896. dl. II, 186—98).

Een vrij laat Nederlands bericht toont aan, welke inspanning de vorst van Mataram zich moest getroosten, om Madura de baas te worden.

Dagregister 1 mei 1625 bevat n.l. het bericht van iemand die in Kendal geweest is, meldende, dat „alle het volk van *Samedang* (Sumedang) nae de Mattaram vervoert was ende geen volck meer in Samedang woonde”. Nu wordt, gelijk wij zagen, in de Babad B.P. (IX, 5) verhaald, hoe behalve de gewone aanvoerders, ook ad. Pragola van Pati en pg. Sumedang naar Madura trokken. Het is de eerste maal, dat iets dergelijks in de Javaanse overlevering vermeld wordt. Geen wonder, dat het vertrek der Sumedangers — het bericht bereikte Batavia langs een omweg pas vrij laat — de aandacht, en zelfs het wantrouwen der Hoge Regering wekte (d. J. V, 99). De Sunan wilde verhinderen dat die van Sumedang Batavia met vee en timmerhout voorzagen. Inderdaad had de vorst zulk een dringende behoefte aan manschappen, dat hij die zelfs uit ver afgelegene rijksdelen zoals Sumedang ontbood, of een vazal als Pati opriep, die getoond had, niet steeds even loyaal te zijn ¹).

Aangezien wij dank zij de Nederlandse berichten het tijdstip van Madura's verovering vrij nauwkeurig kennen, ware het overbodig hiervoor nog Javaanse bronnen na te slaan, indien wij de betrouwbaarheid dezer geschriften t.a.v. de chronologie niet wilden toetsen.

Slechts de Serat Kanda geeft het Javaanse jaar 1544 (A.D. 1622), terwijl zowel de Babad B.P. (IX, 15), met de tjandra sengkala: obah kapati kang djagad, als de Babad Sengkala A.J. 1546 (A.D. 1624) hebben, wat dus met de Nederlandse gegevens klopt. Daar eer J. K. J. de Jonge het 5e deel van zijn Opkomst van het Ned. gezag in O.-Indië in 1870 publiceerde, dit jaartal zelfs voor de Nederlanders een geheim bleef, moet Javaanse ontlening aan een Nederlandse bron uitgesloten worden geacht.

Lot der Madurese vorsten.

Over het lot der Madurese vorsten zijn de berichten, behalve natuurlijk t.o.v. de pg. Sampang, moeilijk tot eenstemmigheid te brengen. Wij vermeldden reeds het Nederlandse bericht, dat twee der vorsten, zich in de ruigte van Madura zouden verborgen hebben, n.l. een ongenoemde en de vorst van Aros-Baja (d.J. V, 47). Laatstgenoemde zou de oom van rd. Praséna kunnen zijn, die immers in de Madurese overlevering als pg. ad. Arisbaja bekend staat. Is de ongenoemde soms de vorst van Baléga? Volgens de Babad B.P. IX, 15 vluchtte de ad. Aros-Baja ten

¹) Men zie over deze kwestie met Sumedang: F. de Haan, Priangan III par. 76-77.

slotte naar Giri, waar hij overleed (Mad. gesch. T.B.G. XX, 257), terwijl de bupati van Baléga eindelijk gevat en naar Mataram gevoerd werd. Onderweg werd hij te Djurang Djero ter dood gebracht. Ligt dit Djurang Djero bij Klatèn? Zijn graf werd daar kramat, dus heilig.

Van de overigen, de vorsten van Oost-Madura, verhaalt de Babad B.P. (IX, 15), dat de adipati van Sumenep gevat, meegenomen en gekrist werd, terwijl de radja van Pamekasan op de reis zijn dood vond. Vage berichten!

De Sadjarah Bantën (p. 43) verzekert echter, dat de dipati van Sumenep in Bantam hulp kwam zoeken, daar Mataram zijn land had veroverd. Aangezien de Bantammers moeilijkheden met Mataram vreesden, werden de vluchtelingen weer weggezonden. In Mataram werden ze daarop verbrand. Erg uitvoerig is men niet over deze weinig eervolle episode.

De Nederlandse berichten over deze geschiedenis zijn wat uitvoeriger. Zij verhalen van „seeckeren Coningh, die met syn hofgesin ende mobile schat van Madura tot Bantham gevlucht ende van den Pangeran vrientlyck ingenomen was, welcken . . . naderhant van den Mattaram gheëyst ende een expres gesandt daerom gesonden synde, de pangeran van Bantam sonder eenig dilay datelyck met schat en al in handen van syn dootvyandt overgelevert heeft, die corts daerna met noch verscheyden andere gevangene Coningen ende grooten van Madura voor de stadt van den Mattaram al t'samen gecrist ende omgebracht syn” (d. J. V, 94).

Uit dankbaarheid schonk de Matarammer aan de Bantamse pangéran een paard, dat een Tjerebonse bode kwam brengen.

Hierbij valt slechts op te merken, dat bij de Javanen krissen meer gewoon is dan verbranden, terwijl Tjerebon wel vaker als bemiddelaar tussen Bantam en Mataram gebruikt wordt.

De 5e aanval.

1624

De dramatische gebeurtenissen op Madura zouden bijna de strijd om *Sura-Baja* doen vergeten.

Van de Javaanse bronnen vermeldt slechts de Serat Kanđa (p. 781—2), dat een Javaanse afdeling onder de tumenggungs Ketawangan en Alap-Alap de omstreken der stad bewaakte. De omwonenden vluchten stadwaarts en de Matarammers bezetten hun dorpen.

Uit de Nederlandse bron vernemen we iets meer. Toen de Mataram-

mers het op Madura zo zwaar te verantwoorden hadden, gaf dit de Sura-Bajanen moed om met 800 man in de vroege morgen een uitval te doen. Velen der Mataramse plundersers werden daarbij gedood. Aldus een Tjerebons gezant tot de gouverneur-generaal De Carpentier (D. 22 aug. 1624).

Ten slotte behaalden de Matarammers toch de overwinning en daar bleef „de stad van Surabaya . . . te water ende te landt noch even seer benaut ende wierde 't gewas daeromher al t'samen vernielt, op hope, dat d'inwoonders haer volgens 't exempel der Maduresen (d.w.z. van de Sampangers) noch van selve overgeven souden” (D. 12 oct. 1624). Al het land rondom de stad werd „verdistrueert” (d. J. V, 52).

Hiermede was de strijd tegen Sura-Baja in zijn laatste, kritieke stadium gekomen. 80.000 Man hadden om de stad gelegen. Slechts uit Makassar en andere zeeplaatsen kreeg zij nog toevoer (d. J. V, 52 & 53).

De vorst van Mataram verzocht toen de Nederlandse gezant Jan Vos, die juist aan zijn hof vertoefde, dringend om Sura-Baja niet meer te „assisteeren, dat oock geen schepen om te handelen derrewaerts souden senden” (d. J. V, 90). Z.M. verzocht zelfs „geassisteert te mogen worden met een schip, om die van Sorbay den toevaert te water te beletten en de rivier daermede geslooten te houden”. Gul was hij voorts met beloften: een vrije woonplaats in een der steden bij straat Madura, een vrije pas, alle veroverde vaartuigen enz. Vos verwees de vorst daarop naar Batavia. Deze vreesde echter door een eventuele weigering het gezicht te zullen verliezen, zodat Vos 's vorsten wens maar moest overbrengen. Die is echter niet vervuld, hetgeen de Nederlanders de volgende jaren wel zouden merken.

Sura-Baja's overgave.

1625

De Javaanse overlevering deelt over de overgave van Sura-Baja voor zover het de Babad B.P. (IX, 16—19) en de Serat Kanda (782—90) betreft het volgende mede:

De Susuhunan geeft aan tg. *Mangun-Oneng* bevel om Sura-Baja te veroveren. Ook de tumenggungs Juda-Prana en Ketawangan worden meegestuurd, terwijl tevens enige Sampangers van de partij zijn (S.K. 782).

Het Mataramse leger rukt over Djapan (Madja-Kerta) naar Terres (S.K. 783) of *Terusan* (Babad B.P. IX, 16) waar men zich legerd. Men beperkt zich tot de verdediging en damt ondertussen de rivier de

Bengawan af. Slechts een deel van het water loopt over de dam. Dit weinige wordt nog bedorven door manden, gevuld met krenge en arènvruchten, aan palen in de stroom vast te binden. De bewoners van Sura-Baja krijgen daardoor allerlei ziekten: gepaard gaande met hoesten, jeuken, koorts en buikpijn.

Nadat de resultaten der afdamming in de stad duidelijk worden, roept de vorst van Sura-Baja zijn aanzienlijken bijeen. Lang weifelt men tussen capitulatie en doorvechten. Voor dit laatste pleit vooral ad. Sandjata, doch de overigen bespotten hem en vragen, waarom hij dit niet eerder, n.l. te Padjang gedaan heeft. Ten slotte wint de vredespartij het, maar de Pangéran is te beschaamd, om zelf zijn onderwerping aan te bieden. Hij zendt daarom zijn zoon rd. *Pekik* met zeer kostbare geschenken naar tg. Mangun-Oneng. Tevens gaan nog 1000 pradjurits mede. Maar pg. *Pekik* durft zich ook niet zo maar dadelijk aan de vijandelijke veldheer te vertonen en zendt dem. *Urawan* of *Ngurawan*, om hem aan te kondigen met een brief. Het schrijven vindt een gunstig onthaal.

Tg. Mangun-Oneng zendt daarop een tweetal boden naar Mataram, om de Susuhunan in te lichten.

Het belangrijke hulpmiddel, waardoor de Susuhunan ten slotte Sura-Baja op de knieën gekregen heeft, n.l. de *afdamming* van de Brantasrivier, heeft sterk de aandacht der Europese schrijvers getrokken. Via Hageman (II, par. 82), kwam het over Veth (2e dr. I, 368) en Van Deventer (I, 139) bij Fruin-Mees (2e dr. II, 104) terecht. Van Deventer achtte dit „een reuzenwerk, . . . alleen uitvoerbaar . . . waar over de krachten eener talrijke bevolking naar willekeur beschikt kon worden”. Daarom verdient deze prestatie een nadere beschouwing.

De plaats *Terusan*, reeds voorkomende op de kaart van 1678 in dl. VII van De Jonge, is gelegen op het punt, waar de Brantas zich splitst in de kali Mas en de kali Porong. Op zulk een plek is de rivier gewoonlijk ondiep. Nu heeft tg. Mangun-Oneng ongetwijfeld alleen de kali Mas afgedamd, en zeker niet de kali Porong, waardoor dus het opgehouden water vrijelijk kon afstromen. Bovendien was het de tijd van de oostmoeson, wanneer het water in de rivier het laagst pleegt te staan.

Voorts maakten de Javanen vermoedelijk gebruik van een methode, die bij hen wel reeds eeuwen lang in zwang zal zijn geweest, t.w. een Japara-dam, samengesteld uit klapperstammen, zware bamboes en stenen, welke materialen in de omgeving van Terusan in overvloed

aanwezig zijn geweest. Zulke dammen plegen te lekken, vooral wanneer de ondergrond, zoals in deze streek het geval is, week is. Waarschijnlijk heeft Agung van deze nood een deugd gemaakt. Het in vrij sterke mate doorsijpelende water liet hij door manden vol krenge van dieren en arènvruchten bederven. Hoe de eerste het water onbruikbaar kunnen maken, behoeft geen toelichting; ten opzichte van de vruchten van de arènpalm zij opgemerkt, dat volgens de Encyclopaedie van Ned.-Indië (sub voce: *Arenga Saccharifera*) de geelachtig-bruine sappige vruchtwand der arènvruchten oneetbaar is, maar in de mond een hevig brandend en jeukend gevoel veroorzaakt, hetgeen ook door de Javaanse overlevering verzekerd wordt.

Gezien het groot aantal arbeiders, dat de vorst tot zijn beschikking had, n.l. zijn krijgsvolk met eventueel gepreste desalieden, zo mede de aanwezigheid van voldoende materiaal, moet een dergelijk werk in dit seizoen en op die plaats zeer wel mogelijk geacht worden.

De meeste der hierboven vermelde technische bijzonderheden dank ik aan de vriendelijkheid van de Heer ir. W. Swaan, eertijds waterstaatsingenieur in Nederlandsch-Indië, voor wiens behulpzaamheid hierbij mijn oprechte dank wordt uitgesproken. Tevens verschaft hij mij de hieronderstaande notitie omtrent Japarase dammen ¹⁾.

Wat de overgave zelf betreft, het valt op, dat er in de laatste fase niet om de stad gevochten is. Onbeschadigd viel zij in handen der overwinnaars. Ad. Sandjata had inderdaad reden om door te willen vechten (zie blz. 44). De verslagenen werden n.l. zeer behoorlijk behandeld, uitgezonderd degenen, tegen wie de Susuhunan een bepaalde wrok koesterde.

¹⁾ Over de z.g. Japarasche dammen, deelt Ir. Th. D. van Maanen in zijn: *Irrigatie in Nederlandsch-Indië* (2e dr. p. 114) mede: Bij de samenstelling van een dergelijke dam begint men dwars in de rivier een klapperstam, dan wel een zware bamboe te leggen, waarvan de uiteinden in de oevers zijn ingekast. Daarop komt met hun stameinden een laag stroomopwaartsgerichte bamboes te rusten. De bamboes, welke aan de topeinden niet ontdaan worden van takjes en bladeren, worden op de stam vastgebonden. Over de laag bamboes wordt wederom een klapperstam of bamboestam aangebracht, waarop een nieuwe laag bamboes bevestigd wordt enz. De topeinden worden met een steenstorting verzwaard om het opwippen daarvan te voorkomen. Het door het water meegevoerde slib wordt door de bamboebladeren opgevangen, waardoor na verloop van tijd een waterdicht geheel verkregen wordt.

Japaradammen worden vaak toegepast, daar waar een dam in snelstromend water gemaakt moet worden, b.v. om een dijkdoorbraak te dichten, terwijl het rivierwater nog met grote snelheid binnenstroomt. Wel wordt de doorbraak daarmee niet geheel afgesloten, doch men bereikt, dat een belangrijk mindere waterhoeveelheid naar binnen stroomt.

Sura-Baja's overgave heeft in de Nederlandse bronnen niet zoveel indruk achtergelaten als de strijd om Madura.

De afgaande patriase missive van 27 oktober 1625 meldt slechts kort: „Dese soomer heeft sich Surabaya in handen van den Mattaram overgegeven, sonder slach of stoot, alleen door verloop van volck en hongersnoodt, soodat oock . . . van 50 à 60 duizend sielen . . . niet booven de duysent overgebleven waren” (d. J. V, 97—98). Het Dagregister van 1 mei 1624 maakt er zelfs 500 van, „sijnde de rest gestorven ende verlopen van miserie ende hongersnoot”. Dat was de reden, dat „die van Surrebajja haer . . . overgegeven hadden, onder andere den ouden ende jongen Coninck met veel volcx”. Het is de eerste maal, dat in een Nederlandse bron de later zo vermaarde pg. Pekik voorkomt.

Met Sura-Baja's val was de verovering van de Islamietische Oosthoek voltooid. Garnizoenen werden er niet achtergelaten, voor zover wij weten. Wel werden alle vaste steden: Sura-Baja, Pasuruhan, Aros-Baja, Gresik en Tuban „gedemanteleert” (P. A. Leupe, Het gezantschap naar Bali . . . in 1633. Bijdr. N.R. 1e dl. 1856 p. 14). Ook Sidaju (ibidem p. 29) „ende vele meer andere plaetsen, daermede hij meende Java voor hem te verseeckeren”.

Lot der Sura-Bajanen.

Over de lotgevallen der in Sura-Baja aangetroffen groten verhaalt de Javaanse overlevering het volgende:

Aanvankelijk reist slechts pg. Pekik mee met het naar Mataram terugkerende leger, doch in Pana-Raga aangekomen houdt tg. Mangun-Oneng een overleg met zijn medebevelhebbers Ketawangan en Juda-Prana. Zij besluiten ook de vorst van Sura-Baja te laten opkomen naar Mataram en zenden een bode om hem te ontbieden. Ki Urawan gaat met deze mee (Babad B.P. IX, 19) en doet de boodschap. De adipati van Sura-Baja aarzelt, maar gaat toch in gezelschap van ki Sandjata, de adipati van Padjang. In Pana-Raga wachten zij op het bevel van de Susuhunan, dat na lang wachten komt. De Sura-Bajase vorst en zijn zoon moeten naar Sura-Baja terug, doch ki Sandjata en ad. Padjang dienen door te reizen in gezelschap van de Sura-Bajase mantri's. Deze laatsten worden na een vriendelijke toespraak van de Susuhunan naar huis gezonden, onder leiding van de regent van Pana-Raga. Pg. Pekik moet zich voorts buiten de stad Sura-Baja gaan vestigen zonder dienaren, waar hij een afgezonderd en heilig leven zal leiden (tapa), aangezien hij van een der wali's afstamt. Dit gebeurt.

De oude vorst van Sura-Baja bestuurt dus zijn rijk weer als voorheen, terwijl zijn zoon zijn intrek op het heilige *Ampèl* neemt. Doch om hem gezelschap te houden neemt de vader, met zijn ganse huisgezin, ook zijn intrek op *Ampèl* en laat de stad door tg. *Sepandjang* bewaken.

Ki *Sandjata*, die naar *Mataram* moest opreizen, met *Mangun-Oneng*, ontmoet onderweg een tweede bode van de vorst, bevelende, dat hij in de rivier moet geworpen worden, met stenen bezwaard. Alzo geschiedt, en *Mangun-Oneng* reist door naar *Mataram*. Over de adipati van *Padjang* wordt verder niet meer gesproken.

Dit verhaal, dat, hoewel enigszins verward, er toch niet onwaarschijnlijk uitziet, wordt van buiten af slechts nauwelijks ondersteund. Wij zagen reeds, dat bij de overgave van *Sura-Baja* zowel de oude als de jonge koning (pg. *Pekik*) in een Nederlands bericht ter sprake kwamen. Wat de naam *Pekik* betreft, die gewoonlijk als de *Schone* vertaald wordt, kan ook wel als *pekih*, wetgeleerde verklaard worden, als hoedanig ook de vorm *fakih* bestaat. Dit zou wel uitstekend kloppen met *Pekik's* verblijf bij de heilige moskee van *Ampèl*.

In dit verband is het wel merkwaardig, dat vele jaren later in een Nederlands bericht *Pekik's* zoon als ongeschikt voor het bestuur beschouwd wordt, omdat hij zijn leven lang als „fakir” was opgevoed. Bij dit fakir zal men zeker niet in de eerste plaats mogen denken aan de wondermannen, die zich in *India* aan velerlei zelfkwelling te buiten gaan, doch veeleer aan het hierbovengenoemde *fakih*. De zoon zou dan, mede met zijn vader in *Ampèl* geïnterneerd, in diens voetstappen getreden zijn.

Wij merkten trouwens reeds eerder op, dat het onder de *Javanen* destijds gebruikelijk was, verbannen prinszen een eenzaam verblijf bij heilige plaatsen op te leggen.

Over de bestuurder van *Sura-Baja*, tg. *Sepandjang* weten wij verder niets, dan dat hij een dienaar van de adipati van *Sura-Baja* was, in welke richting zijn titel trouwens wijst. *Sepandjang* ligt enige kilometers van *Sura-Baja* aan de *Brantas*. In 1677 komen wij weer een *Urawan* tegen als „gouverneur” van *Sura-Baja* (D. 29 oct. & 10 nov. 1678). Was hij in 1625 soms patih?

Alles in aanmerking genomen bevat het verhaal der *Javaanse* overlevering zoveel waarschijnlijke elementen, dat wij het, niettegenstaande de zwakke ondersteuning van Nederlandse zijde, toch wel als zeer aannemelijk dienen te beschouwen.

DE VORST, ZIJN KRATON, ZIJN BESTUUR.

Agung's uiterlijk en karakter.

In het bijzonder de drie gezantschappen van 1622, '23 en '24 schenken ons een blik in de Mataramse hofstad, die ons later niet meer gegund wordt. Immers, van het verslag van het eerste gezantschap, hetwelk voor Agung verscheen, n.l. dat van Van Surck, is ons weinig bewaard gebleven, terwijl het laatste gezantschap, dat Mataram bereikte, n.l. dat van P. Franssen, niet tot de vorst toegelaten werd.

Het is daarom thans een welkome gelegenheid, om over de vorst, zijn hof en rijksbestuur enigszins uitvoerig te zijn.

De eerste *indruk*, die een Europeaan van Agung kreeg, was, dat er niet met hem te spotten viel: „Vreedt van ghesicht als een Turck”. „Den Keyser met zyn raetsheeren regieren met strangigheyt, alsoo het een groot ryck is”. Het is het getuigenis van de koopman *Balthasar van Eyndhoven*, die in 1614 met Van Surck naar Mataram was opgereisd, om hem met zijn regeringsaanvaarding geluk te wensen. Hij schatte zijn leeftijd op 23 jaren, zodat de vorst in 1591 zou geboren zijn (d. J. IV, 58).

De heelmester *H. de Haen* heeft hem vaker en wellicht ook wat nauwkeuriger geobserveerd en getuigt: „Desen Pangaran Angalagga is een man op 't best van syn leven, out ontrent 28 à 30 jaren, fraey van gestalte, soo veel uysterlyck konde speuren, een weynich swarter van lichaem dan de gemeene Javaenen, een smalle neus, niet ingebooghen, een platte breetachtige mont, groff van spraecke, is lancksaeem in 't spreecken, gestadich van gesichte, ront van tronie, ende soo 't schynt, cloeck van verstandt; siet rontom gelyck een leeuwe” (d. J. IV, 313). Daar De Haen deze woorden in 1622 schreef, zou Agung omstreeks 1592—94 het levenslicht hebben gezien, hetgeen weinig met de schatting van Van Surck-Eyndhoven verschilt.

Ook 's vorsten *kledij* heeft de aandacht getrokken: „Syn kledinghe was gelyck (van) andere Javaenen met een mutsken op 't hoofd van lynwaet, ende een geschildert cleetken, dat in syn landt gemaect is, om 't lyff, te weten wit ende blaeuw geschildert, met een chris ende bagge van goudt voor aen syn lyff, dat se . . . sabock noemen. Aen syne

vingers veel ringen met glinsterende diamanten". Deze schilderachtige beschrijving vereist enige toelichting.

Het mutsken van lijnwaad is vrij zeker de witte kuluk (fez zonder kwast), die sedert de invoering van de Islam door vromen, of die daarvoor willen doorgaan, gedragen werd. Het geschilderde kleedje is een inheemse, blauwwit gebatikte kain. De kris wordt hier, in tegenstelling met later tijd, van voren gedragen. De „bagge van goudt" wordt zeer terecht sabuk, gordel genoemd. Van een rokje voor het bovenlijf of van schoeisel wordt geen melding gemaakt.

In 1624 merkt de gezant Jan Vos behalve de witte kuluk op, dat de vorst als kleedje een „serasse gobar" heeft, dus, een serasah kebar, een gebatikte kain pandjang uit Koromandel met mozaiek patroon, lang 5.10 m en breed 64 cm (Rouffaer en Juynboll, *De batikkunst in Ned.-Indië* p. 487). De kris, een „slechte" (eenvoudige), draagt hij nu „achter op het lijff" en de vingers zijn getooid met 4 of 5 diamanten ringen (d. J. V, 50); het bovenlijf wordt bekleed met een badjoe van zwart fluweel, met gouden loofwerk, bloemsgewijs geschilderd. Eenmaal vernemen we, dat de vorst trippen draagt, de houten trumpah's, thans nog bij vrome Moslims in gebruik (d. J. IV, 312).

Verder rookt hij onder de audiëntie een pijp met zilveren beslag (d. J. IV, 313, V, 50), hetgeen zijn groten gedurende die tijd streng verboden is (d. J. IV, 312).

Tot zover over het uiterlijk van de vorst; thans iets over zijn *karakter*. In de eerste plaats vielen de gezanten zijn weetgierigheid en doortastendheid op. Beginnen wij met zijn dorst naar kennis.

Bij het eerste bezoek van De Haen vroeg hij „naer een kaerte van de gantsche werelt, om eens te mogen sien waer Hollandt, Engelandt ende Spaengien lach" (d. J. IV, 307). Een jaar later kwam hij daar weer op terug (d. J. V, 34). Hij informeerde, zo meldt de gezant, naar „beyde onse naemen, . . . vraechde mede, wat deselve . . . beduyden". Ook de namen der Gouverneurs-Generaal wilde hij weten; vroeg, waarom Coen in 1623 naar het vaderland vertrokken was. Het Nederlandse schrift wekte zijn verbazing en lachlust op, terwijl hij opmerkte, dat hij wel drie jaar zou nodig hebben, om dit te leren lezen en verstaan (d. J. V, 33). In dit verband is zijn voorstel merkwaardig, „datter een man by hem tot Charta woonde, om de spraecke (het Javaans) te leeren ende van alles mondelinghe met hem te spreekken van alle 't geene, datter passeerde" (d. J. V, 306). Een dergelijke rol heeft vermoedelijk de krijgsgevangene *Jan Jeremias* later bij hem gespeeld. Trouwens,

reeds eerder moeten er Europeanen aan het Mataramse hof vertoefd hebben.

Naast deze vragen, die zonder politieke bijbedoeling en slechts met het oog op kennisvermeerdering en begripsverruiming gesteld worden, zijn er nog informaties met een staatkundige bedoeling, zoals die naar het aantal stukken geschut in Bantam (d. J. IV, 306).

Overigens is hij zeer rondborstig omtrent zijn plannen, zelfs aangaande die, welke nog in een verre toekomst liggen.

Over zijn *doortastendheid* vernam reeds Jan Vos de anecdote van het spel, „dat hy mirobolani noemt”, het adu kemiri, thans tot jongensspel geworden. Een gerei tot dit spel vond men in het museum Sana-Budaja te Solo. Men neemt daarbij twee kemiri-pitten, zet die op elkaar en daar weer op een lange, platte gespleten bamboe. Dan wordt er met een houten hamer op geslagen. Wiens pit breekt, verliest. Natuurlijk werd er om geld gespeeld. Op 's vorsten bevel moest men meedoen. Toen vier groten eens van vals spel verdacht werden (29 juni 1623), liet de vorst, „datelyck hare paerden in syn presentie uyt haere huysen haelen ende voor haer oogen den hals affsnyden, ende seyde tegens haer, dat soo hy haer op een ander tyt wederom soo vont, haer sou doen, gelyck hy tegenwoordich haer paerden gedaen hadde”. Twee minder schuldigen kwamen er evenmin straffeloos af. Hun vrouwen en kinderen werden binnen het hof gehaald (d. J. V, 37).

Hoe streng hij kon optreden heeft wel de ongelukkige gevangene Antonie Paulo moeten ervaren, die onverbiddelijk voor de krokodillen werd geworpen, alleen op verdenking van toverij. Een soortgelijk geval zal wel dat van de gevangen Thomas Lacotier van Mechelen, soldaat zijn geweest: „is verleden jaer (1640) in ses stucken gecapt, doch om quaet te doen” (K.A. 1048 f. 859—60). Ook de inheemse bronnen gewagen van 's vorsten vreeswekkende toorn, b.v. na het vernemen van de opstand van Sumeḍang en Ukur: Alle hovelingen zitten verstijfd van schrikt, niemand durft een kík te geven, ieder kijkt naar de grond enz. (Babad B.P. X, 28).

Tegen het geven van gruwzame orders aan zijn uitrukkende legers ziet hij niet op: het uitroeien van ganse bevolkingen, het doden der mannen, het buit maken van vrouwen en kinderen, het roven van de roerende have, het verbranden der huizen.

Evenwel beseft hij, dat beter dan schrik verwekken, scherp controleren is. Als zijn groten zich voor hem vertonen, „siet (hij) rontom overal, off daer oock iemant absent is, en absent synde, vraeght reeden waerom” (d. J. V, 36). Aan zijn uitgezonden generaals stuurt hij vaak

een controlerende grote mee, die het goede en kwade aan hem moet melden.

Men diene zich voor te stellen, dat een dergelijk hoog geplaatst persoon in feite ook heel eenzaam is, en dat hij weinigen, zelfs zijn eigen familieleden, nauwelijks kan vertrouwen. Ook in zijn naaste omgeving kunnen verraders, ten minste bedriegers schuilen. Vleiers zullen hem een schijnbare werkelijkheid voorspiegelen. Daartegen past slechts een voortdurend op zijn hoede zijn, een gepast schrik verwekken, ten einde tegenwerkende en weerspannige krachten te weerstaan. Zelden of nooit zullen wij deze vorst zien, zoals hij is, daar de omstandigheden hem er voortdurend toe dringen, een rol, die van de machtige heerser, te spelen. Wellicht is een dier zeldzame ogenblikken, toen hij aan enige Nederlandse krijgsgevangenen *genade* schonk (K.A. 1031 f. 1522 & vlg.).

Meegesleept door het gelukkig valse bericht van de dood van zijn spion Warga en die van anderen, stelde Agung de Nederlandse krijgsgevangenen voor de keuze tussen dood of besnijdenis. Een der ongelukkigen, de onderschipper Abraham Verhulst, liet de geweldenaar door een tolk op het onrechtvaardige van zulk een keuze wijzen, door te laten vragen, „off Mahomets gelooff dat medebrenghet, dat die den Coninck schenckagie brenghet, ende versouckt peijs ende begeert den Coninck tot eene vrient te hebben, dat hij die wil dooden, ofte besnijden. Schande sal de Coninck begaen, bij alle Moorsche Coningen . . . want 't en is geen crijchsgebruijck”.

De vorst, die niet kon ontkennen dat Verhulst een der Nederlanders was, welke in 1632 tijdens vredesonderhandelingen verraderlijk waren aangehouden, vroeg driftig: „Wat Hollander ontbiet mij dat?” Het antwoord zijner groten luidde: „Een Hollander, die niet besneden wil wesen”.

Daarop zweeg Agung een tijd lang, overdacht de woorden van Verhulst. Vervolgens liet hij hun bevel geven, uit de zon in de schaduw te gaan zitten. Dit was reeds een teken van *genade*! Toen vroeg hij, of, indien zij nog een maand te leven hadden, zij daarna bereid zouden wezen, om besneden te worden.

De Nederlanders dankten hem voor de maand levens, doch verklaarden zich bereid te sterven. De vorst liet hun echter kortweg aanzeggen, dat de beslissende keuze een maand was uitgesteld. Daarna werden zij weer naar hun gevangenis teruggeleid.

Nadat veel méér dan een maand verstreken was, besloten zij weg te lopen, doch werden spoedig weer gevat. De Hollandse tolken, die in dit milieu enige ervaring hadden opgedaan, vreesden niets anders dan

een „sware doot” voor de schuldigen, doch het liep anders. Toen de Susuhunan het misdrijf was medegeedeeld, vroeg hij naar hun namen. Zij werden hem gezegd. „Den Coninck, met het hoofd voor neerbokkende, wat stil wesende, keeck weder op, en seijde: „De Hollanders en hebben niet misdaen; maer mijn volck, die op Jacatra gevangen sijn, en doen haer best niet, om weer bij mij te comen”. En toen tot de gevangensbewaarders: „Bewaert se beter!”

's Vorsten godsdienst.

's Vorsten *rechtzinnigheid* is de laatste tijd meermalen ter sprake gekomen, b.v. in: C. C. Berg, Twee nieuwe publicaties betreffende de geschiedenis en de geschiedschrijving van Mataram (Indonesië VIII, 97 & vlg.). De opvatting bestaat, dat Agung vóór 1633 slechts uiterlijk de Islam zou hebben beleden, doch daarmede pas na dat jaar meer ernst maakte. Hiervoor zou o.a. de invoering der Moslimse tijdrekening pleiten. Inderdaad staat hij in de overlevering als een vroom Moslim te boek, die zelfs bij machte was regelmatig de vrijdagdienst te Mekka bij te wonen.

Evenwel, ook vóór het jaar 1633 ontbreken sporen van orthodoxie niet geheel. De eerste Westerse bezoekers aan de Kraton Karta viel de aanwezigheid van een vooraanstaande Islamietische persoonlijkheid op, n.l. de raadsheer „ghenaempt Kalifagypan, dat den oppersten *paep is*” (d. J. IV, 58); „een beleeft man” verzekert onze berichtgever. Tien jaar later, in 1624, merkt de gezant Jan Vos in 's keizers omgeving „mannen met lange baerden” op (d. J. V, 49). Deze statige figuren verklaart de uitgever van dit bericht, J. K. J. de Jonge, als „Arabische Imams of Hoofdpanghoeloe's”. Immers, langgebaarde Javanen zijn zeldzaam. Doch wellicht mogen wij aan kluizenaars denken, te meer waar de titel van hoofdpanghoeloe uit later tijd stamt.

Blijkbaar tijgt de vorst regelmatig ter moskee, waarheen hem zijn groten *moeten volgen* (d. J. IV, 312). Dit valt te meer op, omdat zijn opvolger wèl zijn hovelingen naar de vrijdagdienst stuurde, doch zelve thuis bleef. Ook op het Garebeg-puwasafeest van 9 aug. 1622 begeeft de vorst zich naar de moskee, ofschoon dit geen jaar Dal is. Agung ging blijkbaar jaarlijks (d. J. IV, 303). Krijgsgevangenen moeten, onder doodsbedreiging, zich ook vóór 1633 laten besnijden.

Aldus zijn er verscheidene aanwijzingen, dat reeds vóór de invoering van de Moslimse tijdrekening de vorst van Mataram met de voorschriften van de Islam ernst maakte. Dat hij, op rijpere leeftijd ge-

komen, voor zich zelf en zijn omgeving in dit opzicht strenger werd, is niets verwonderlijks. Het komt tot op de huidige dag aan de Vorstenhoven voor, dat bejaarde prinszen orthodoxer worden.

In 1636 worden zijn soldaten herkend aan hun kort afgesneden haar en de witte kuluks, die zij dragen. Trouwens, kort voor zijn dood zou hij zich het haar hebben laten afscheren, hetgeen een duidelijke aanwijzing van rechtgelovigheid is.

Spoedig na zijn dood ziet het nageslacht hem reeds als een heilig man, als hoedanig hij ook gestorven zou zijn (v. Goens 123). De idealisering neemt snel een aanvang. Van Goens schildert hem als een figuur van grondige mensenkennis, diepe wijsheid en onverbiddelijke gestrengheid, b.v. in zijn optreden tegenover zijn zoon, de pg. Adipati Anom, waarop wij terugkomen (vgl. b.v. v. Goens 239—40, 243—44).

Bouw van de Kraton Karta.

1614—22

Over de *Kraton* van sultan Agung vermeldt de Babad Meinsma (p. 145): „Deze sultan had twee paleizen, het ene heette de *stad Karta*, het andere lag in de Zuidzee, daar Rara Kidul door Zijne Hoogheid . . . tot gemalin genomen was”. Aan deze stellige bewering valt moeilijk te tornen, hoevelen er ook aan getwijfeld hebben¹). De eerste Nederlandse bezoeker van deze Kraton noemt de naam ervan: „Charta . . . een seer groote ende opene plaets” (d. J. IV, 311—13), en nogmaals in 1623: „Dit Cartha is een seer groote opene plaets” (d. J. V, 35). Ook de volgende bezoeker, Jan Vos, spreekt van Carta (d. J. V, 46). Natuurlijk zal de vorst de eerste jaren, toen zijn nieuwe Kraton nog gebouwd moest worden, voorlopig in die van zijn vader en grootvader gewoond hebben, n.l. in het huidige Kuṭa Gedé’.

Een schetsmatige plattegrond van deze Kraton treft men aan op de kaart van R. van Goens, aanwezig in het Rijksarchief onder no. 1256 der Buitenlandse kaarten en gereproduceerd in diens hofreizen tussen blzn. 214 en 215. Men zal opmerken, dat Van Goens daar bij vergissing de Kraton te Kuṭa Gedé’ (no. 1) verwisseld heeft met die van sultan

¹) De vermelding op p. 356 van de Babad: „de kuṭa Karta . . . de gewezen in aanbouw zijnde Kraton van wijlen Z. H. sultan Agung, die echter, voordat hij ommuurd was, was overleden”, moet als onjuist beschouwd worden. De hier bedoelde dalem, Karta-Winata geheten, staat nu als Madu-Ganda bekend en kan wel door sultan Agung begonnen zijn, doch is stellig niet zijn kraton Karta. Vgl.: De reis van Mangku-Rat IV naar Mataram, van schrijver dezes (T.B.G. LXXXIII 1949 p. 347-48).

Agung, Karta (no. 25). Echter worden wij uit deze kaart weinig ge-
waar omtrent de inrichting van de Kraton, daar de tekening te schets-
matig is.

Evenmin kunnen overblijfselen ons helpen, daar er van deze Kraton
weinig meer te zien is dan drie stenen neuten bij de huidige desa Kerta
(L. Adam, Eenige historische en legendarische plaatsnamen in Jogja-
karta. Djawa X, 155).

Daar de vorst Karta ten minste sedert 1622 bewoond heeft, moet
dit tussen het begin zijner regering in 1613 en dat jaar gebouwd zijn,
wellicht omstreeks 1618, toen de Padjangers op bevel van de vorst
„gestadelyc meest steen moesten maecken” (d. J. IV, 90).

Deze onderstelling wordt volkomen bevestigd door de jaartal-babads.

Voor het Javaanse jaar 1539 (A.D. 1617) geeft de Babad Momana,
die overigens de meeste gegevens bevat, het begin van rooien voor de
aanleg van de Kraton te Karta, terwijl tegelijkertijd hetzelfde werd
gedaan in de desa Pamutihan ten behoeve van de Kadipatèn, het kroon-
prinsenverblijf (awit babad badé ing Karta, sareng ðusun Pamutihan
dipunbabad badé Kadipatèn).

Het volgende jaar stelt de Babad Sengkala vast, dat (de vorst van)
Mataram zijn paleis naar Karta verhuisde (Mataram mangalih pura
mring Karta), terwijl de Babad Momana, dit zo omschrijft, dat Zijne
Hoogheid in Karta begon te resideren (Ingkang Sinuhun awit ngadaton
ing Karta); de koningin-moeder bleef echter nog in Kuṭa Geḍé (ibu
Dalem taksih wonten ing Kiṭa Ageng).

Geheel voltooid was de Kraton nog lang niet, want pas in A.J. 1542
(A.D. 1620) werd de Prabajeksa (het eigenlijke vorstelijke woonver-
blijf) opgericht (Adegipun Prabajeksa ing Karta).

Daarna pas verhuisde de koningin-moeder naar Karta in A.J. 1543
(A.D. 1621) (Bojongipun ibu dalem dateng Karta).

Vervolgens werd de nieuwe Kraton opgeluisterd door de vervaar-
diging van een gamelan en een wajang kulit in het jaar 1544 (A.D. 1622)
(Ingkang sinuwun ngarsakan jasa gangsa, tuwin ringgit watjutjal).

Het nieuwe kroonprinsenverblijf werd pas in het Javaanse jaar 1548
(A.D. 1626) betrokken (Kangdjeng Pangéran Arja Mataram pindah
dateng Kadipatèn).

Jan Vos' beschrijving van de Kraton.

1624

De nauwkeurigste beschrijving der door hem bezochte ruimten van
de kraton Karta bezitten we uit het jaar 1624 van de hand van de

Nederlandse gezant *Jan Vos*, geen briljante, doch wel een nuchtere en goed opmerkende persoonlijkheid.

Hij verhaalt, hoe hij op woensdag 9 sept. 1624 op een „seer groot pleyn”, d.i. de *aloen-aloen* kwam, „rontsom met een pagger van swalpen, ruijtsgewijs gemaect” — thans nog in baksteen geïmiteerd — „met twee groote hecken opslaende”; dus: een poort met twee grote openslaande hekken.

„Die plaetse is seer effen ende wort heel schoon gehouden”, hetgeen men ook thans nog kan waarnemen. Als bij ieder Javaans woonerf groeit er geen grassprietje. „Aen beide de sijden stonden belaeijen” (balé’s, lange afdaken), „die heel ranck sijn ende seer ligt, daer op de aerde neder moeten sitten. Ende tegen hetself staen seer veel schoone, groote boomen geplant”. Dit zijn de in pajong-vorm gesnoeide waringinbomen, die de vier zijden van de aloen-aloen ook thans nog omzomen.

„En incomende van dese plaets aen de regter hant stont een groot *balleij* (balé), daer stonden veel paerden onder gesadelt, die den grooten meesters toequam(en), die ten hoff waren... Deze baleyen stonden buiten de boomen, daer de oranqueijs (orang-kaja’s, voornamen) eerst vergaderden, als se eerst ten hoff comen”.

Genoemde balé’s vinden we reeds onder Agung’s opvolger door kleine „open huijskens” vervangen, zoals er tot in de jongste tijd aan de zijden der aloen-aloen’s achter de waringinbomen gestaan hebben (vgl. v. Goens 229).

Vervolgens verlaat Jan Vos de aloen-aloen en moet daarbij een groot aantal in drie kringen gezeten hovelingen passeren, hetgeen toen blijkbaar de gebruikelijke rangschikking was, wanneer men voor de vorst zijn opwachting maakte.

Daarna komt onze gezant „wederom op een groot pleijn, rontom met groote swalpen, omtrent 24 voeten hoog, ende was een seer schoone effen plaetse, daer 2 baleyen in staen, ende daer saten omtrent 50 ofte 60 groote orang-quaеijs mede op de aerde neder, saten sonder iets onder haer te hebben”.

Op dit plein ontmoet onze gezant de tumenggungs Bau-Reksa en Tegal, die op hem zitten te wachten. Zij roepen hem bij zich en geleiden hem naar binnen. Slechts de tolk en een assistent mogen mee; de overigen moeten op dit plein bij de geschenken waken.

Dit plein, dat men de antichambre tot het allerheiligste zou kunnen noemen, waar men wacht (nganti) om binnengelaten te worden, komt in zijn functie dus geheel overeen met het plein *Srimenganti* der huidige kratons. Ook dit bezit, zoals Jan Vos opmerkte, twee balé’s.

Thans passeren ze de derde grote poort, „als voren met twee hecken opslaende, daer elff man voor sadt, iedereen een schilt met twee hasegayan”, vijf man links en vijf man rechts. Het viel Vos op, dat aan beide zijden van deze derde poort dwarsmuurtjes stonden, kelirs, die het naar binnen zien, zelfs als de poort geopend was, beletten. Ieder bezoeker van een Kraton kent ze.

Zij „quamen wederom op een viercante plaets, die seer effen ende schoon was, daer een baley in stondt ende rontom mede met een groote, hooge pagger van dicke swalpen . . . en de baley stont aen de rechterhand in 't incomen, met drij ofte vier cleijne boomtiens onder den pagger. In dese plaets hebben wij sijn Keijserlijcke Majesteijt vinden sitten” (d. J. V, 49).

Hier bevond Jan Vos zich ongetwijfeld op het binnenste hof, de *pelataran*, het plein waaraan het sacrale huis van de vorst gelegen was. Van dit laatste heeft Jan Vos de grote *paṇḍapa* (bangsal kentjana) opgemerkt, doch niet de daarachter gelegen *prabajeksa*, het eigenlijke vorstelijke woonverblijf; wellicht kwam dit, doordat hij nog al ver van de vorst verwijderd zat, die zelfs buiten de *paṇḍapa* op een matje had plaats genomen. Achter de vorst zaten nog acht tot tien manspersonen, een man met een gevlamde piek, maar geen vrouwen. Aan zijn rechterhand waren de gebroeders kj. dip. Mandura-Redja en Upa-Santa gezeten, afstammelingen van Sėnapati's rechterhand, kj. ad. Manda-Raka. In een kring zaten mannen met lange baarden en in het midden daarvan de Nederlandse afgezanten, zo maar op de kale bodem, te zamen met de tumenggung Bau-Reksa en die van Tegal.

's Avonds informeerde Vos bij de tumenggung van Tegal, waarom de vorst ditmaal geen vrouwen bij zich had, terwijl hij toch van De Haen vernomen had, dat „Syne Maiesteyt hem altijd van vrouwen liet dienen”. Hierop antwoordde de tumenggung, dat hij op de plaats geweest was, waar de vorst „sijn secreetste pitiaeringen” (besprekingen) hield. De grootste zaken werden er afgedaan. De vrouwenwacht kwam er daarom nooit, enkel zijn grootste heren, en dan alleen, wanneer zij geroepen werden. Het was dus een hoge eer, indien men daar ontvangen werd. Aan de gezant De Haen was deze onderscheiding nimmer te beurt gevallen.

Aldus zagen de voornaamste ruimten van de Kraton in 1624 volgens de preciese beschrijving van Jan Vos er uit. Men zal opmerken, dat het gehele gebouwencomplex nog uit hout bestaat. Stenen muren

worden nog niet vermeld, ook al zullen er wel stenen onderdelen zijn als vloeren (batur), neuten onder stijlen en dergelijke meer. Zelfs de afscheidingen tussen de pleinen zijn heiningen van rechtopstaande zwalpen. Dat is alles thans geheel anders geworden.

Ook zal men verschillende onderdelen missen. De sitinggil schittert door afwezigheid, evenals de pagelaran daarvoor. De kemandungan, die thans tussen sitinggil en srimenganti gelegen is, ontbreekt eveneens. Het geheel zal dus in 1624 een veel eenvoudiger en bescheidener karakter gedragen hebben, dan de huidige, weidse Kratons met hun vaak reusachtige pendapa's en grootse ruimten.

Evenwel zal spoedig na het vertrek van Jan Vos de Kraton uitgebreid zijn en daardoor een geheel ander aanzien hebben verkregen.

De uitbreiding van de Kraton.

1625

Het is op zichzelf reeds aannemelijk, dat toen de vorst van Mataram een hogere titel verwierf, hij zijn toegenomen aanzien in zijn *hof* tot uitdrukking trachtte te brengen.

In dit verband is het bericht in de Babad Sengkala opmerkelijk, dat voor het Javaanse jaar 1547 (A.D. 1625) meldt: Paseban Karta-Sura *sininggil*. Wanneer wij aannemen, dat Karta-Sura een schrijffout is voor Karta, of wel Karta-Pura — van de Kraton Karta-Sura Adi-ning-Rat is pas vele jaren later sprake — dan behelst dit bericht dat men de plaats, waar men zijn opwachting voor de Kraton placht te maken, *van een sitinggil voorzag*. Deze was er dus te voren niet. Raffles meldt voor dit jaar ook de „*erection of a throne in Mataram*”.

Voor een dergelijke sitinggil is een tamelijk groot grondverzet nodig, dat veel mankracht vereist. Daarom bevreedt ons het bericht in de generale missive van 13 dec. 1626 (d. J. V, 107) niet meer, luidende, dat „den Mattaram 't meeste volck van alle canten tot hem trect en *in syne bysondere groote wercken* te landewaert in besich hout”.

Indien men op de aloen-aloen vóór de Kraton, die oorspronkelijk een sitinggil miste, zulk een bouwsel opricht, wordt de ruimte op dit ruime voorplein wel zeer beperkt en versnipperd, zodat het aanbeveling verdient, dit plein in noordelijke richting te verplaatsen. Het houten hek, dat de vroegere aloen-aloen omringde, dient ook noordwaarts verschoven te worden, waarbij natuurlijk palen, die door de witte mieren zijn aangetast, vernieuwd moeten worden. Welnu, Van Goens verhaalt in

zijn Corte Beschrijvinge (v. Goens 191), dat de Susuhunan in het jaar 1626 „in de Matâran een *grootte affheijning* ofte een *sterck djatihouten heck* (heeft) doen maecken, tegen zijn hoff aengrensende”. Dit bericht kan op een dergelijke bijna volledige vernieuwing en verplaatsing van het hek rondom de aloen-aloen betrekking hebben. Tevens past het zeer wel bij het voorgaande bericht omtrent de oprichting van een sitinggil tijdens het voorafgaande jaar 1625. Eerst werd de sitinggil opgericht, daarna de aloen-aloen vernieuwd.

Samenvattende menen wij voor de jaren 1625 en 1626 een aanzienlijke uitbreiding en vergroting van de vorstelijke Kraton te moeten onderstellen in overeenstemming met 's vorsten titelverhoging in 1624.

Men zal zich afvragen, hoe de Susuhunan er toe kwam, zijn Kraton met een sitinggil te voorzien. Bestond er in Java's binnenland een traditie, dat een waardig vorstenverblijf een dergelijke hoge grond niet kon missen? Of volgde de Mataramse vorst een bestaand voorbeeld na? Het laatste komt ons het waarschijnlijkste voor.

Onwillekeurig wenden wij de blikken naar *Tjerebon*, waar zich tot op de huidige dag nog een Kraton met een sitinggil bevindt. Jammer genoeg ontbreken ons gegevens omtrent de ouderdom van dit laatste bouwsel. Doch wellicht is het door redenering mogelijk aannemelijk te maken, dat de Tjerebonse Kraton in aanleg ouder is dan de Mataramse. Tjerebon is wel steeds op goede voet geweest met het Mataramse rijk, doch koesterde ook een heilige eerbied voor de militaire macht der Matarammers. Het zal er daarom niet licht toe overgegaan zijn, gesteld al, dat het van ouds geen sitinggil bezat, een dergelijk voorrecht van de keizers van Java na te volgen. Gezien de aanhoudende vrees, waarin het voor de Mataramse wapenen verkeerde, is zo iets moeilijk denkbaar.

Het omgekeerde, n.l. dat Mataram zijn sitinggil aan Tjerebon ontleend heeft, lijkt veel aannemelijker. Het geestelijk aanzien, dat de Tjerebonse vorst als doorluchtig afstammeling van Susuhunan Gunung Djati in Tjerebon en daar buiten genoot, was aanvankelijk veel groter, dan dat der vorsten van Mataram, die nog het stempel van een „soldat heureux” droegen. De Matarammer had dan ook voor de panembahan Ratu van Tjerebon een diepe eerbied. Laatstgenoemde ging zelfs voor diens schoonvader door (v. Goens 240). Meermalen worden openlijke eerbewijzen aan de nazaat van de Heilige op de Djatiberg vermeld. Tot voor kort werd aan de sultan van Tjerebon jaarlijks hulde betoond, wanneer hij op zijn sitinggil gezeten was. Dit gebruik, en daarmee de functie van de sitinggil, kunnen daarom wel zeer oud zijn, wellicht

teruggaan tot op de stichter der Tjerebonse dynastie, sunan Gunung Djati.

Het zou dus helemaal niet vreemd zijn, wanneer de Mataramse vorst, die óók een geestelijk aanzien nastreefde, van de Tjerebonners het gebruik van een sitinggil overnam en er een voor zijn Kraton liet oprichten.

Bovendien bedenke men, dat Tjerebon een oude bouwkundige traditie bezat. Behalve de zeer oude Masdjid Kramat, die volgens een overlevering reeds in 1485 zou gesticht zijn (zie mijn Tomé Pires' Suma Oriental p. 154), heeft men er de kort geleden gerestaureerde Masdjid Pandjunan (Oudheidk. Verslag 1940). Voorts is er nog het schilderachtige buitenverblijf Sunja Ragi, terwijl het heuvelgraf op de Djati-berg van Sjech Ibn Maulana vrij zeker Agung tot zijn statiegraf op Ima-Giri zal geïnspireerd hebben.

Bij een Kraton hoort een *vijver*. Wij zagen reeds, dat panembahan Krapjak er een liet graven (blz. 22) en op de kaart van Van Goens, waar drie Kratons schetsmatig zijn aangeduid, komt bij ieder hof ook een soort vijver voor.

Nauwelijks was de Kraton Karta voltooid, of de vorst liet er een vijver bij maken. Op 22 juni 1620 schreven de in Mataram gevangen Nederlanders, dat de vorst nu *in* zijn hof bezig was, om een „groot water” te maken. De afmetingen waren: een roerschot lang en breed, en drie vademen diep. De wit-stenen beschoeiing stak nog drie vademen boven het water uit en had blijkbaar de bedoeling, nieuwsgierige blikken te weren. De vijver diende n.l. om er „syn vrouwen in te wasschen ende met speelpraukens in te plaijsieren, want hij well een vijftichduisent vrouwen in sijn hoff heeft” (Besch. VII, 608). Dit laatste cijfer lijkt enigszins aan de hoge kant te zijn, daar zijn zoon er slechts 10.000 wachtvrouwen op na hield, hetgeen stellig nòg overdreven is.

Deze vijver is wel te vergelijken met degene, die men thans nog in het z.g. Waterkasteel te Jogja-Karta aantreft. Zij is in het midden van een huisje voorzien, van waaruit de vorst, zelf onbespied, zijn badende vrouwen kon observeren.

Deze vijver is stellig niet de enige gebleven. Voor het Javaanse jaar 1556 (A.D. 1634—35) vermeldt de Babad Sengkala de „patambak Pungkuran” (visvijver op het Achtererf?), die ten oosten van de „paséban” gelegen was.

Onder het jaar 1559 (A.D. 1637—38) van de Babad Momana wordt het begin van het werk aan een grote dam in de Opak-rivier vermeld

(awit panggarapipun sétu-banda ing Opak). De bedoeling is natuurlijk aldus een kunstmatig meer in het leven te roepen. Hield de vorst daarin zijn krokodillen, waarmede hij aan het leven van Antonie Paulo, de standvastige Nederlandse gevangene, een eind wilde maken? Meer bepaald wordt een meer genoemd in A.J. 1665 van de Babad Sengkala (A.D. 1643—44), toen er gewerkt werd aan de gegraven vijver Plèrèd (dam) door de opgekomen krijgslieden. Dit plèrèd zal aan de volgende Kraton zijn naam geven.

In het jaar 1620 wordt door de Nederlandse gevangenen in Mataram naar Batavia geschreven, dat de vorst aan Java's zuidkust veel „*speelhoven*” liet maken, alsmede één op een berg, waarin hij op herten en wilde beesten (bantengs?) zou kunnen jagen. Rondom waren zij aan alle zijden omheind (Besch. VII, 608). Hiermede worden de wildbanen bedoeld, die reeds tijdens de regering van panembahan Krapjak konden vermoed worden, en die wij opnieuw onder Agung's opvolger, sunan Tegal-Wangi zullen aantreffen (v. Goens 216). Met name de „speelplaats” te Gaḍing trekt hierbij bijzonder de aandacht.

Dat al deze werken van de bevolking veel inspanning vergden, wordt door de Nederlandse berichtgevers stellig verzekerd, daar zij melden, dat „syn (d.w.z. 's vorsten) volck nimmermeer rust en hebben, want het een is soo haest niet gemaect, off daer is weder wat anders te doen”. Het noodlottige gevolg is, „datter menichte van armoede alle daghe wech loopen ende van honger sterven”. De vorst moet hen daarom met geweld bij elkander houden, en toch kiest nog vaak menig-een uit het strandvolk het hazenpad! ¹⁾

Meermalen werden de houten gebouwen van de Kraton of daarbij horende behuizingen *door vuur vernield*. Reeds de gezant Jan Vos woonde in 1624 een zeer hevige brand bij. De overige gegevens zijn uit de jaartalbabads.

A.J. 1554 (A.D. 1632) verbrandde volgens de Babad Sengkala de „dalem ageng” waarbij vele hofdienaren het leven verloren, aangezien een deur afgesloten was. Blijkbaar werden deze ongelukkigen binnen

¹⁾ In A. J. 1552 (A. D. 1630) had volgens Raffles' Chronological Table „the erection of the Mataram tower” plaats. Een dergelijke toren treft men nu nog in de Solose Kraton aan en bevond zich, vóór de aardbeving van 1867 ook in de Kraton van Jogja-Karta. Men zal de bouw van zulk een toren in verband dienen te zien met het geloof aan de godin van de Zuidzee, njai Lara Kidul, voor wie in de Solose toren een slaapkamer was gereserveerd.

een afgesloten ruimte door het vuur verrast. Volgens dezelfde jaartalbabad werd de dalem ageng drie jaar later opnieuw door brand geteisterd.

Volgens de Babad Momana ging A.J. 1562 (A.D. 1639) de reeds onder panembahan Krapjak vermelde lumbung te Gaḍing in vlammen op, doch hij werd reeds het volgende jaar herbouwd.

De Kapatihan.

Behalve zijn Kraton voltooide Agung nog andere bouwwerken.

Vooreerst de *Kapatihan*, bestemd voor zijn patih, *tg. Singa-Ranu*. Als bewijs voor de blakende gunst, waarin deze rijksbestuurder bij zijn vorst stond, verhaalt de gezant Corn. van Maseyck, dat de vorst voor hem een nieuwe stad „neffens de oude” laat maken, „ende . . . sal syn Majt. hem syn believen geven, wat stadt dat hy sal begeeren voor syn woonplaetse verkiesen” (d. J. IV, 93) ¹).

Over deze z.g. nieuwe stad of kepatihan horen we vier jaar later meer uit de mond van Hendrick de Haen. Deze, Karta verlatende, reed „door een groote stadt, genaempt Jeraggha (Djaga-Raga), rontom bemuurt met steenen, hooch 24 voeten ende dick 5 voeten styff; dan hier binnen waeren weynigh huysen ende volck, ende weynigh begaene wegen, toebehoorende Tommagon Singoranou” (d. J. IV, 314). Het volgende jaar passeert De Haen deze lege stad met zijn hoge muur opnieuw en merkt er wederom weinig huizen op (d. J. V, 32). Even voren had men de verheven bewoner met zijn huisvrouw ontmoet, zittende op een met twee buffels bespannen wagen, „seer magniefyckelyck toegemaect”. Zeer passend heet deze woonplaats naar de functie van zijn bewoner: „bewaker van het lichaam (des konings)”.

Deze ruime kepatihan komt terloops ter sprake na het tweede beleg van Batavia, toen *tg. Singa-Ranu* zich met al zijn resterende troepen (10—14.000 man) binnen zijn „woonhuys” terugtrok, om de toorn van zijn vorst af te wachten. De grote ruimte binnen de hoge muren zal toen wel zeer goed te pas gekomen zijn. Men vraagt zich zelfs af, of deze woning niet in de eerste plaats als versterkt legerkamp bedoeld is geweest, bestemd om tegen de Kraton gerichte vijandelijke aanvallen op te vangen.

Tg. Singa-Ranu is in of dicht bij zijn hof begraven. Wanneer in 1733

¹) Hierover koestert Brandes een andere mening in zijn artikel: Yogyakarta. T.B.G. XXXVII 1894 p. 415.

Lons van Prambanan naar de „vervallen steen poort Lawan Seketin (t.r. Lawang Sekèpèng, letterlijk: halve-duitenpoort, dus: tolpoort)” reist, die tot Sénapati's oude Kratonstad, Kuta Gedé toegang geeft, passeert hij kort voor het bereiken van zijn doel „de grafplaats van Tommongong Singa Ranoe” (C. Leemans, Jav. tempels bij Prambanan. B.K.I. III 1855 p. 7). Hij ligt dus waar men hem verwachten kon: aan de noordoostelijke toegangsweg tot de Kraton. Dat men zijn naam na 80 jaren nog niet vergeten was, toont aan, dat hij een diepe indruk had achtergelaten.

Behalve de Kraton en de Kapatihan zijn er ongetwijfeld nog meer fraaie behuizingen in Mataram geweest en wellicht ook nog daar buiten, n.l. de luisterrijke woonsteden der voornamen.

Het reeds vermelde *Karta-Sekar* of *Karta-Winata* kan er een geweest zijn, evenals de „Cleene nieuwe stadt van langwerpige witte viercante steenen”, die de vorst in 1622 liet maken, „waertoe hy alreede veel volcks van de omleggende dorpen ontbooden hadde”, zodat men „oock de geheele stad door veel hoopen van deese steenen (zag) leggen ende veel volck . . . passeeren, die dese steenen derwaerts droeghen”, zoals de gezant De Haen verhaalt (d. J. V, 52). Op Van Goens' kaart ziet men ook verschillende van die dalems aangeduid, hoewel het bezwaarlijk zou zijn, ze op een moderne kaart terug te vinden (v. Goens 214—215).

Ook de „hoffstede”, gelegen in haar „ryslant”, waarheen zich in 1622 een hulubalangsvrouw, gezeten op een olifant, „daer een huysken op stondt”, begeeft, zal een dier statige behuizingen zijn geweest (d. J. IV, 300), zoals men thans nog wel te midden der sawahs, een eenzame pangéranswoning aantreft.

De moskee.

Ten aanzien van het gebouw van de godsdienst der Matarammers, de moskee, staan wij voor ernstige moeilijkheden. Overblijfselen van Vorstenlandse moskeëen uit de 17e eeuw zijn evenmin als afbeeldingen daarvan over. Evenzo ontbreken beschrijvingen. De Javanen noemen ze nauwelijks, omdat de moskee voor hen een gewone zaak is; de Nederlanders zwijgen er over, daar hun de belangstelling ontbreekt. Bijna zou men aan het bestaan der moskee in de weinig othodoxe Vorstenlanden gaan twijfelen, indien er niet bij één Nederlands auteur weinige, en daarom kostbare gegevens voorkwamen.

Hendrick de Haen deelt n.l. in zijn Verbaal van zijn gezantschapsreis in 1622 mede, dat de Mataramse groten op vrijdagmorgen moeten verschijnen „als den Coninck in de *Musiguit* gaet, 't welck sy *Jumahadt* noemen” (d. J. IV, 312). Met dit laatste, t.r. djumahat, wordt de vrijdag of vrijdagdienst bedoeld. Hiervoor heeft natuurlijk een gebouw, de moskee bestaan. Niet enkel in de hofstad trof men zulk een gebouw aan; zij werden geacht in elke desa voor te komen. Immers, dezelfde berichtgever verklaart eveneens in zijn Verbaal, dat in oorlogstijd slechts twee of drie mannen per dorp achter mogen blijven, o.a. „een out man, die de *musiguit* bewaert” (d. J. IV, 316). En wanneer De Haen op vrijdagmorgen 26 augustus scheep wil gaan, verzoekt hem de broeder van de Tegalse gouverneur zijn vertrek nog één dag uit te stellen, „alsoo 't syn *Jumahad* was, dat hy moeste in de *musiguit* gaen” (d. J. IV, 321). Maar blijkbaar waren deze huizen des gebeds in het hart des rijks nog zo weinig opvallend, dat zij aan het scherpziend oog van de Kraton-beschrijver Jan Vos in 1624 ontgingen.

Bij gebrek aan verdere gegevens zou men hiermee kunnen volstaan, indien aan de huidige Vorstenlandse moskee niet een eigenaardig vraagstuk verbonden was, n.l. dat van aanleg en vorm.

Vooreerst worden deze moskeeën thans nog door een ondiepe gracht omgeven, die zeer gemakkelijk te doorwaden is. Deze omsingelende gracht komt ook elders voor, niet enkel op Java, doch zelfs op Sumatra. Verondersteld mag worden, dat zij evenmin aan sultan Agung's moskee ontbroken heeft.

Ofschoon volgens sommige gegevens deze gracht zo diep was, dat men er in baden of zelfs verdrinken kon, schijnt toch in veel gevallen de bedoeling te zijn geweest, de binnentredende bezoekers ongewild de voeten te laten wassen, waardoor ten minste aan één eis der rituele wassingen was voldaan.

Vervolgens bezitten de Vorstenlandse moskeeën een daaraan verbonden voorgalerij of *surambi*. In mijn artikel over de oorsprong der Javaanse moskee (Indonesië I, 289—307) nam ik aan, dat deze *surambi* aan de hoogheilige moskee van Demak ontleend was en wel op grond van een plaats in de Babad Meinsma (p. 256). Op bevel van sunan Mangku-Rat II werd n.l. te Karta-Sura een moskee naar het model van die in Demak gebouwd. Enige nieuwe gegevens hebben mij echter in deze opvatting doen wankelen.

Op verschillende tekeningen, aanwezig in het bezit van de Oudheidkundige Dienst in Indonesië, die de Demakse moskee in 1807 voorstellen, ontbreekt de *surambi* ten enenmale. Wat tijdens Mangku-Rat II

ook moge nagevolgd zijn, niet de surambi, want die was er eenvoudig niet. Wat wel waarschijnlijk bestond was de „paseban or hall of audience, a large building supported by a double row of lofty pillars. This was placed *in front* of the mosque . . .”, zoals Raffles in zijn *History of Java* (II, 124 en 133—34) vermeldt. Deze zal echter nog niet tegen de moskee aangebouwd zijn geweest, doch stond er een eind vandaan. Later, bij de verbouwing in 1845, zal men hem met de moskee hebben verenigd, gelijk op Java meer en meer gebruikelijk was geworden.

Terwijl evenwel de Demakse moskee nog geen echte surambi bezat, had die van Mataram er reeds anderhalve eeuw een. Dit weten wij uit de beschrijving van Lons, die de moskee van de Kraton Plèrèd (1648—1680) bezocht, welke bij zijn bezoek nog geheel intact was. „Dese tempel”, zo schrijft hij, „is genoehsaam vierkant; wijders is deze tempel med dies *grootte voorgalderij* en nog diverse grafsteden . . . omtrokken med een wijde en hooge muur”. De surambi is dus aanwezig.

Was deze moskee van Plèrèd de eerste, die van een surambi voorzien werd, of bezaten zijn voorgangers te Karta of Kuṭa Gedé er reeds een? M.a.w. is wijziging van het bouwplan van de moskee te danken aan Mangku-Rat I, dan wel aan diens vader, sultan Agung, of aan een nog vroegere vorst?

Ten einde hierover een gissing te wagen, zou men eerst van de betekenis dezer verandering in de moskeebouw op de hoogte dienen te zijn.

Volgens dr. G. F. Pijper (*The Minaret in Java*, in: *India Antiqua* 274—83) is het in Moslimse kringen op Java nog steeds een punt van discussie, of de surambi een deel der moskee is, of niet. Het komt mij voor, dat dit meningsverschil reeds afdoende bewijst, dat de surambi oorspronkelijk in ieder geval géén deel van de moskee uitgemaakt heeft. Deze is dus op een gegeven moment met een profaan gedeelte uitgebreid. Het is logisch hierin de daad van een wereldlijk machthebber, een vorst te zien, die daarmee zekere bedoeling had. Het waarschijnlijkste is wel, dat het gebruik van de surambi tijdens de *garebegs* hierbij een zekere rol heeft gespeeld. Bij het aanbieden der spijsbergen, die op het moskeplein zijn opgesteld, plegen de vorst of zijn rijksbestuurder met zijn hovelingen op de surambi plaats te nemen en van daaruit het gebed van de penghulu in de eigenlijke moskee te volgen, aldus op *meer daadwerkelijke wijze* aan de plechtigheid deelnemend, dan wanneer zij in een afzonderlijk staande balé gezeten waren. Nòg bouwt men bij feesten voor zijn huis wel een extra voorgalerij.

Nu weten wij, dat sultan Agung, vooral op latere leeftijd, belangstelling voor de godsdienst koesterde, ja, dat hij ook jaarlijks aan de garebegs persoonlijk deelnam (zie blz. 103). Er is dus iets voor te zeggen, aan déze vorst de verandering in de moskeebouw toe te schrijven, die zich vervolgens over een zeer groot deel van Java verbreid heeft. ¹⁾

De Tumenggung Mataram.

Gelijk Van Goens in zijn Corte Beschrijvinge opmerkt (v. Goens 226), was de „allerswaerste bediening van 't heele Javaense Rijk . . . 't officie van den *Tommagon* (tumenggung) *Mataram*”. Evenwel, als hij goed voldoet, wordt hij ook „ordinair seer verheeven”. Zijn ambt is met dat der huidige rijksbestuurders (patih's) vergelijkbaar, ofschoon aangenomen mag worden, dat zijn taak en functie niet zo scherp omlijnd zullen zijn geweest als in de Nederlandse tijd.

De overlevering ziet tg. Singa-Ranu als de rijksbestuurder bij uitnemendheid, doch hoewel deze bijzondere man lange jaren het ambt van tumenggung Mataram bekleed heeft, zijn er nog andere functionarissen met die titel geweest. Slechts met hulp van Nederlandse gegevens is het mogelijk ten naasten bij de volgende lijst samen te stellen:

kjai Suran-Tani	1613—14; sneuvelde in de slag aan de Andaka. ²⁾
tg. Singa-Ranu	1615—29; werd afgezet na het échec voor Batavia, doch bekleedde daarna nog tal van functies.
tg. Danu-Paja	1629—37; viel in ongenade wegens medeplichtigheid aan een hofrevolutie rondom de kroonprins.
ng. Dirantaka	1637—42 (of iets later); reden van aftreden onbekend.
tg. Wira-Guna	1644 (of iets vroeger) — 48; werd onder sultan Agung's opvolger om het leven gebracht. ³⁾

¹⁾ Wij willen hierbij de mogelijkheid openlaten, dat de Mataramse vorst hierbij het voorbeeld van Tjerebon volgde, dat ook garebegs kende.

²⁾ Balth. v. Eyndhoven noemt hem in zijn Remonstrantie (d.J.IV,58) „Kai Sorandanj”. In de Jav. overlevering komen de titels: kjai, arja, radèn, adipati, voor. Naast Suran-Tani verschijnt ook Sura-Tani.

³⁾ Ofschoon de positie van tg. Wira-Guna zeer aanzienlijk was, staat niet volkomen vast, dat hij tumenggung Mataram geweest is. Er bestaat n.l. een mogelijkheid, dat na Dirantaka diens ambt over vier personen verdeeld werd.

Andere hoge dienaren.

Naast deze tumenggungs Mataram vermelden de Nederlandse gezantschapsberichten terloops nog enige functionarissen.

Zo deelt Balthasar van Eyndhoven in 1615 mede, dat naast de bovengenoemde *Suran-Tani*, die intussen gesneuveld was, nog een andere raadsheer het bewind voerde, t.w. „*Kalifagypan*, dat den oppersten paep is”. Dr. Pigeaud deed mij de verbetering: Qādī fachr uddīn, aan de hand. Wellicht hebben wij hem als de vertegenwoordiger van de godsdienst te beschouwen. Beide raadsheren zijn hoog bejaard en zij gaan over alle zaken (d. J. IV, 57—62). Indien het karakter van Kalifagypan niet zo duidelijk geestelijk was en zijn naam in ieder geval erg Arabisch klonk, zou men hem wellicht als adipati Manda-Raka, de rechterhand van 's vorsten grootvader Sénapati kunnen beschouwen, die kort daarop gestorven is.

Zeven jaar later schildert Hendrick de Haen ons een wat ingewikkelder organisatie. De vorst is dan omgeven door vier secrete raden, die over alle 500 „orangquiais” (orang kaja's, voornamen) gesteld zijn, d.w.z. twee over de linker-, en twee over de rechterzijde. Elke helft kan slechts door zijn eigen vertegenwoordigers iets bij de vorst aandienen (d. J. IV, 311).

Die der linkerzijde heten: kj. dip. *Mandura-Redja* en kj. dip. *Upa-Santa*, en zij zijn broeders; die van de rechterzijde zijn eveneens broeders en worden tg. *Mangun-Oneng* en tg. *Sudjana-Pura* genoemd.

Het eerste paar broeders zijn kleinzonen van de befaamde adipati Manda-Raka, en zonen van pg. Mandura, die door pan. Krapjak werd aangesteld (S.K. 688). Aldus zijn zij verwant met de vorst en dragen zij ook daarbij passende titels. Hun grootheid is niet van blijvende aard. In 1628 falen beiden voor Batavia en worden derhalve ter dood gebracht.

Mangun-Oneng en Sudjana-Pura dragen daarentegen de tumenggung-titel, die o.a. een militaire functie aanduidt. Van een bepaalde verwantschap met de vorst is geen sprake. De eerste heet 's vorsten secretaris en ontvangt de Nederlandse gezant Hendrick de Haen in 1622 te zijnen huize (d. J. IV, 303, 305, 308, 311).

Ook hun kost de dienst van de vorst het leven. Sudjana-Pura sneuvelt in 1624 op Madura, terwijl Mangun-Oneng in 1627 voor Pati komt te vallen.

Het is vrij zeker, dat beide tweetallen vertegenwoordigers van be-

paalde, wedijverende groepen waren, die in min of meer gespannen verhoudingen tot elkander stonden. In de overlevering zijn hiervan voorbeelden aan te wijzen. Het valt ook op, dat de oudere groep, die der nazaten van Manda-Raka, hun belangen meer in de westelijke, oudste delen des rijks had ¹⁾; de andere daarentegen meer in de oostelijke, later veroverde rijksgebieden. Hiermede stemt ook hun zitplaats bij de vorst overeen.

Het volgende jaar telt De Haen op zijn tweede reis zes „secrete raeden van den Keyser”, en wel, behalve de vier reeds genoemde, nog kj. demang *Suta-Prana* en tg. *Indra-Nata*. Met hen bespreekt de keizer alle grote en gewichtige zaken en de beslissing wordt daarna door de keizer mondeling aan de overige orangkaja's, 500 in getal, medegedeeld. „De Keyser en doet oock niet, off hy vroeght haer eerst om raet, alsoo 't oude, bedaarde mannen syn” (d. J. V, 36).

Het merkwaardige is, dat onder deze raadslieden geen met *pangérans* vergelijkbare figuren optreden, ofschoon deze natuurlijk wel bestaan hebben. Ze worden evenwel nog geen pangéran, doch meestal ook kjai adipati genoemd, b.v. Quiay du pati In Imina en Quiay du pati In poger, Quiay du pati Inprobaya (resp. de kjai adipati's ing Djuminah, Puger en Purbaja) (d. J. V, 149). Pas tegen het einde van Agung's regering blijkt de pangérans-titel voor de naaste vorstelijke verwanten algemeen te zijn geworden. Misschien is dit geschied, toen de vorst zelf sultan werd, dus in 1641. Voor verdere bijzonderheden worde verwezen naar mijn: Titels en namen van Javaanse vorsten en groten uit de 16e en 17e eeuw (B.K.I. CIX, 1953 p. 62—82). Slechts een enkele maal treden tijdens Agung deze pangérans naar buiten op. De opstanden van al te zelfstandige bloedverwanten in voorgaande tijden hebben de vorst blijkbaar voorzichtig gemaakt.

Naast de prinsen van den bloede en de raadslieden ten hove komen nog als derde groep de plaatselijke *ambtenaren* voor. Van dezen vallen vnl. die aan de kust binnen onze aandacht, zoals de gouverneurs van Tegal, Kendal, Japara enz. Dezen zijn verplicht het hun toegewezen gebied te besturen, persoonlijk met hun contingent troepen ten strijde te trekken, de lagere rechtspraak uit te oefenen. Op garebeg mulud dienen zij ten hove hun opwachting te maken, maar niet met lege

¹⁾ Men zie b.v. de vermelding van „ki Toemengoeng Mangoenonëng” in de Babad Pasir p. 146.

handen. Overigens blijken zij over een hoge mate van zelfstandigheid te beschikken, welke, indien de vorstelijke waakzaamheid hun onvoldoende vrees inboezemt, in bandeloosheid kan ontaarden. „Elcke gouverneur doet, wat hy wilt, ende regeert na syn sin”, meent Coen op 11 mei 1620 (Besch. I, 542). Nu de Nederlanders ter zee de baas zijn en de handel op Bantam en Malaka belemmeren, „berooft d'eene gouverneur . . . d'ondersaeten van d'andre, ende met den rooff onderhouden haer in de goede gratie van den keyser, alsoo de beste man is, die meest weet te geven”. Deze wijsheid zal de Gouverneur-Generaal deels uit een brief van 15 april 1620 der Nederlandse gevangenen in Mataram geput hebben (Besch. VII, 536—37). Dezen halen als voorbeelden dezer onregelmatigheden aan, dat met de achteruitgang der tollende strandheren van Kendal en Japara elkanders onderdanen bestelen. Zo had tg. Bau-Reksa van Kendal 14, de hulubalang van Japara 2 jonken op deze wijze prijs gemaakt. Echter had het volk van de Kendalse tumenggung enige goederen achter gehouden, reden waarom de vorst een paar voornamen onder hen had laten onthoofden. Het schrikkelement speelt een voorname rol in de Mataramse bestuursvoering.

Opmerkelijk is, dat in twee belangrijke gevallen deze strandregenten *geen Javanen* blijken te zijn. De tumenggung van Tegal en zijn broeder kj. Rangga zijn n.l. van Turkse afkomst. Eerst hadden zij in Bantam gewoond, doch zij waren door de vorst aldaar verdreven, die hun goederen en slaven had aangeslagen (d. J. IV, 320).

De gouverneur van Japara, kodja Hulubalang genaamd, was een Gudjarat of een Pers. Sedert 1618 aanwijsbaar, kreeg hij in 1620 wegens zijn verdiensten in de oorlog, behalve een pajong de titel van kj. dem. Laksamana, welke laatste vermoedelijk stamt uit het oude koninkrijk van Japara (d. J. IV, 90, 95—97, 296, 297 enz.; Besch. VII, 392, 459—62 enz.).

Het valt op, dat hij een tulband draagt, die hij bij wijze van eerbied afzet, hetgeen Javanen nooit plegen te doen.

Voorts dient er op gewezen te worden, dat deze gouverneurs vaak enigszins militaire titels dragen, zoals tumenggung, hulubalang en laksamana. Hun gezag in het veroverde gebied, dat zij moesten besturen, zal daarom aanvankelijk een sterk militaire karakter hebben gedragen.

Het trekt de aandacht, dat naast deze ambtenaren bepaalde groten van de vorst enige plaatsen onder zich gekregen hebben, waar zij niet plegen te resideren, doch die zij door een vertegenwoordiger, een *kjai lurah* laten besturen (b.v. d. J. V, 45). Zo staat *Sumber* onder het

gezag van een oom van de Mataramse vorst, evenals *Pemalang*, dat vroeger een zelfstandig koninkrijk was (d. J. IV, 291—92).

Het volk in *Pekalongan* „zyn altermael slaven van den Pangaran Madura-Radja”, doch in 1623 blijkt dit gewest onder diens broeder kj. dip. Upa-Santa te staan. Daarvoor moet hij jaarlijks 4000 realen van achten in rijst en klapperolie aan de vorst opbrengen (d. J. V, 30). Tg. Bau-Reksa van Kendal blijkt er ook gezag uit te oefenen, daar hij er drie gestrande Nederlanders met een vrouw laat gevangen zetten (d. J. V, 34).

Ook in het binnenland, n.l. ten zuiden van Selimbi wordt een bepaalde streek als het gebied van kj. dip. Mandura-Redja aangewezen (d. J. V, 45).

Het heeft er veel van, of de Mataramse vorst er op uit was, de gewesten van zijn rijk in verschillende verhoudingen tot zijn persoon te brengen, om gemeenschappelijk samenspannen te voorkomen.

De onderdanen.

Merkten wij in het voorafgaande een zekere wel opzettelijk aan-gebrachte verscheidenheid in de bestuursvorm op, ook 's vorsten onderdanen stonden lang niet allen op een zelfde rang.

Toen de gezant Hendrick de Haen tijdens zijn eerste reis 's avonds 16 juli 1622 te Pekalongan met de Tegalse tumenggung aan de rijst-maaltijd gezeten was, kwam o.a. ook het volk aan de andere zijde der bergen, dus dat in Banju-Mas, Keđu en Bagelen ter sprake. De Haen vroeg, „off die oock slaeven waeren”. De tumenggung ontkende dit, en verzekerde, dat „die *mardickers* waeren ende *jaerlyks tribuyt* aen den Mataram gaeven in clappusolye oft geldt . . . Daermede betaelden sy haer tribuyt ende waeren niet gehouden ten oorlogh te gaen”. Zij waren dus vrij van heren- en legerdiensten en slechts verplicht tot een jaarlijkse schatting, hetzij in natura (klapperolie) dan wel in geld, daar zij de olie konden verkopen (d. J. IV, 292).

Het lijkt mij geoorloofd deze gegevens in verband te brengen met de *mantri's pamadjegan* uit Keđu en Bagelen, die in de jonge jaren van het Mataramse rijk zo'n bijzondere rol speelden (Babad Meinsma 76). Dit blijken n.l. niet maar gewone overbrengers van de schatting of het tribuut (padjeg) te zijn, doch zelfstandige mantri's, hoofden van vrijgebieden, die als vallende buiten het gewone bestuursschema, met de latere perdikan-desa's kunnen vergeleken worden. Hun hoofden beslissen n.l. zelfstandig, of zij hun schatting aan de ene of de andere troonpretendent zullen afdragen en Sénapati kan hun niets bevelen,

doch slechts aanraden. Hun erkenning van deze als vorst geschiedt vrijwillig. Men mag hen daarom geredelijk als hoofden van kleinere gemeenschappen, vrijgebieden, beschouwen, die zelfs sultan Agung nog had te ontzien.

Hoe groot hun zelfstandigheid was, blijkt uit hun overleveringen, die men in de *Babad Pasir* kan terugvinden, uitgegeven door J. Knebel (Verh. Bat. Gen. LI, 1, p. 124—32). Met name verdient het optreden van *adipati Tolé*, de zoon van Pangéran Sénapati Mangku-Bumi de aandacht. Deze valt n.l. van de Islam af en komt daardoor in strijd met zijn heer, de vorst Trenggana van Demak. Pas na een hevige worsteling slagen de Moslims er in, deze ad. Tolé uit zijn Kraton te Pasir Luhur te verdrijven. Hij vestigt zich dan in *Botjor* (Bagelen), waar hij blijkbaar iets te maken heeft met een zekere ki Botjor, vermeld in de Mataramse overleveringen. Ook deze verzet zich tegen hoger gezag, ditmaal dat van Sénapati van Mataram, en poogt deze met een vlijmscherpe kris van het leven te beroven (Babad Meinsma 77—78). Ten slotte onderwerpt hij zich. Het valt intussen op, dat Tolé's vader een titel droeg, die zeker gelijkwaardig was aan die van de grondvester der Mataramse macht. Deze feiten zal men in die streek tijdens Agung zeker niet vergeten zijn, wat een zelfstandige houding in de hand werkt.

Het is volstrekt niet uitgesloten, dat ook elders in het rijk, met name in het oude *Padjang*, zulke zelfstandige gebieden en gezagsdragers werden aangetroffen. Ook daar valt de grote overeenkomst met de latere perdikan-desa's op. Hiertoe leze men par. 435 van Pigeaud's Volksvertoningen na. In tijden van onrust laten deze gemeenschappen zich krachtiger gelden, vandaar dat er bij de bespreking van de gisting in het rijk omstreeks het jaar 1630 op zal worden teruggekomen (blz. 198).

In ieder geval zal men er zich voor dienen te hoeden het Mataramse rijk tijdens Agung te beschouwen als een groot, overal op dezelfde wijze van de Kraton uit bestuurd geheel. Van uniformiteit was nog weinig sprake en het schema, dat Van Goens ons van de Mataramse bestuursvoering zal aanbieden (v. Goens 222—26) is misschien meer als een wensdroom dan als een realiteit op te vatten.

Het hofleven.

Het *hofleven* verliep volgens zekere regelmaat.

Op maandag en donderdag hield de vorst „pitjaerdaegen" (letterlijk:

spreekdagen, van bitjara: spreken), later gewoonlijk keizersdagen genoemd. Dan diende iedereen, klein en groot, ten hove te verschijnen, tenzij ze een behoorlijke verontschuldiging hadden. Anders verloren zij hun ambt.

Op vrijdag moesten ze ook opkomen, ten einde met de vorst te 9 uur naar de moskee te gaan.

Op zaterdagnamiddag moesten zij, die daarvoor in aanmerking kwamen, te paard op de aloen-aloen verschijnen, ten einde aan het steekspel mee te doen. Ontbraken zij, dan verloren ze hun „mattis” (zitmatjes, lanté's, tekenen hunner waardigheid), of werden op andere wijze gestraft. Absenten hadden weinig kans over het hoofd gezien te worden, daar de vorst zeer scherp toekeek.

Het uitkomen op maandag en donderdag wordt in de overlevering steeds met de nodige nadruk verhaald. Het heeft ook met zekere plechtigheden plaats. Jammer genoeg bezitten wij daarvan slechts een beschrijving, uit de tijd vóórdat er nog een sitinggil bestond. Het statig verlaten van de Kraton wordt als volgt geschetst (d. J. V, 312—13):

Eerst plaatst men drie lange pieken, die boven de blijkbaar nog jonge waringinbomen uitsteken, bij de poort, waar de wacht ligt.

Wanneer de vorst zijn buitenste balé heeft bereikt, worden de pieken bij de waringins gezet. Dit is het sein voor alle slaven om te verdwijnen. Een bode ontbiedt dan de geheimraden.

Daarna worden de drie pieken bij een grote balé, „effens d'aerde” gesteld, „met noch 10 andere cleene piecken, ende een quitasol (pajong) van die bladeren gemaect, daer men de brieven op schryft” (dus: lontarbladeren) ¹⁾.

Ten slotte komt de vorst zelf te voorschijn, „ende staet overende op houten trippen, laet dan de 4 principaele roepen; alsdan coomen se op 6 piecken lenghde naerbij . . . ; de resterende sitten achter dese 4 ende slaen een ronde rinck in 't sitten, te weten 3 dick in 't ronde”. Dit zitten in drie kringen, meermalen door de Nederlandse gezanten waargenomen, geschiedt in de open lucht en op de kale grond. De hof-

¹⁾ Over dit meest antieke en meest aanzienlijke zonnescerm, de bawat of pajung bawat kan men nalezen: G. P. Rouffaer's artikel Vorstenlanden in Encyclopaedie voor N. I. 1e dr. dl. IV, p. 623. Men treft deze pajung ook in de buitengewesten aan, b.v. bij de vorst van Gowa (Men zie een afbeelding op een der tekeningen van Q. M. R. Ver Huell, waar deze vorst in 1817 zijn opwachting gaan maken bij de vertegenwoordigers van het Nederlandse Gouvernement, aanwezig in de collecties van het Gemeentemuseum te Arnhem en het Maritiem Museum te Rotterdam).

dienaren missen daarbij hun matjes, tabak en bedienden. Zij worden dus wel in onderdanigheid geoefend! Opvallend is, dat zij bij het ontvangen van één vorstelijk bevel, „loopen al wat se connen” (d. J. IV, 312). Zijne Majesteit heeft er dus de wind onder!

Bijzonder verrast waren de Nederlandse gezanten over het optreden van de vrouwenwacht, welke de vorst naar buiten begeleidde (d. J. V, 33): „Daer sat eene vrouw aen syne rechtersyde beneffens hem op haer knieyen, hadde een gevlamde pieck op haer schouderen ende ontrent 40 à 50 vrouwen saeten dicht achter hem”. Deze gewoonte komt echter ook aan andere hoven van Zuidoost-Azië voor (vgl. G. Coedès, *Les Etats Hindouisés* . . . 360), en is zelfs bij subalterne groten niet geheel onbekend. De vrouwenwacht, waaraan R. van Goens later menige regel zal wijden, (v. Goens 256—57) verschijnt evenwel niet, wanneer de vorst in zijn binnenste hof gezanten ontvangt.

Dit is het weinige, dat ons over de hofceremoniën bekend is. Besluiten wij met de verzekering, dat het garebeg-puwasafeest reeds op een wijze moet gevierd zijn, die grote gelijkenis vertoonde met de huidige manier van vieren. Toen de gezant De Haen op 9 aug. 1622 voor de Kraton wachtte om toegelaten te worden, vernam hij, dat de vorst om 9 uur v.m. naar de moskee was gegaan en omstreeks 11 uur deze verlaten had: „hadde veel volck te gaste op syn passer”. Onder de maaltijd (dus omstreeks 12 uur) „hoorden wy diversche gongen gaen ende 3 mael een charge van musquetten doen” (d. J. IV, 303). Deze gamelan-klinken en geweersalvo's zullen ter ere van de uitgedragen spijsbergen (gunungan) geweest zijn. Pas twee dagen later werd De Haen tot de Kraton toegelaten, zodat hij slechts oorgetuige van dit plechtige feest kon zijn ¹⁾, dat volgens berekening de op die datum vallende garebeg puwasa geweest is.

Ook de tiggergevechten ontbreken niet. In 1620 liet de vorst een 200 tiggers vangen, een bezigheid, waar men ongeveer twee maanden voor nodig had. Deze werden daarna naar de hofstad gebracht, waar ze tegen in een kring gezeten piekeniers werden opgehitst. „Die hem vromelijck qijt, wort van den Coninck wat vereert, de sommige officie (een ambt), de sommige vrouwen, de sommige crissen, de sommige cleeden” (Besch. VII, 608).

¹⁾ In soortgelijke omstandigheden verkeerde de gezant Corn. v. Maseyck op 22 april 1632 te Japara, toen daar het eind van de vasten gevierd werd met een dgl. garebeg puwasa, opgeluisterd door kanonschoten en musketsalvo's (K.A. 1017 f. 403v).

De jacht.

Behalve met het aanschouwen der tijgergevechten vermaakte de vorst zich ook met de *jacht*. Wij vermeldden reeds de daartoe bestemde speelhoven.

Tijdens een dezer jachtpartijen, beleefde de Sunan een avontuur, dat ook zijn nazaten een verplichting zou opleggen. Wij lezen daarover de Babad B.P. (X, 30—31) en de Babad Meinsma (p. 145) na, daar de Serat Kanda dit verhaal mist.

Toen de Sultan zich eens met zijn vrouwelijk en mannelijk gevolg in zijn tuin verlustigde, ontmoette hem een mannelijke *kidang* (ree), die erg wild was. Het dier viel de vorst aan, doch deze was op zijn hoede. Hij hanteerde een korte piek (tlempak) en trof het beest in de borst, zodat het bloed er uit spoot. Toch drong het dier maar op, tot het bij de Sultan kwam en deze met zijn slagrand in de dij verwondde. De vorst voelde er evenwel niets van, terwijl de *kidang* dood neerzeeg. Daarop zeide vorst, dat geen zijner nakomelingen meer zo'n piek van wregu-hout mocht hanteren, ten einde ongelukken te voorkomen.

Dit verhaal, dat er weinig vertrouwenswaardig uitziet, gaat toch op een historisch feit terug. De Haen tekent tijdens zijn tweede gezantschapsreis op 24 juni 1623 aan (K.A. 992), dat die dag, een zaterdag, de koning niet naar buiten kon komen om te toernooien, „alsoo niet wel te passe en was, doordien hij in 't jaegen, sittende op een pedati, een *wilt beest* wilde met de pieck steecken, omgevallen was ende in zijn rechter sijde verseert door 't hittich wilt beest, ten ware de andere grooten hem te hulp gecoomen hadden”.

De overeenstemming tussen De Haen's verslag en de episode uit de Javaanse overlevering is te opvallend, dan dat men hier niet met dezelfde gebeurtenis te maken zou hebben. Daartegen heeft de overlevering het toneel van de woelige wildbaan naar het vreedzame hertenkamp verplaatst en de banteng door een *kidang* vervangen. Bovendien valt de vorst niet ter aarde, doch hij doodt het wild eigenhandig, zonder tussenkomst zijner dienaren. Dat de verwonding, die de traditie minimaliseert, weinig om het lijf had, bewijst wel het feit, dat de vorst reeds op de eerstvolgende hofdag, maandag 26 juni, de gezant weer kon ontvangen.

Een merkwaardige bijzonderheid is wel, dat de vorst vanaf een *pedati*, een oud model ossenkar, jaagt. Hierin volgde hij van verre het voorbeeld van Madja-Pait's koning Hajam Wuruk, gelijk zijn opvolger sunan Mangku-Rat IV daartoe eveneens „eene hooge verheven buffel-

wagen" zou bezigen (H. J. de Graaf, De reis van M.R. IV naar Mataram, T.B.G. LXXXIII 1949, p. 356).

Het Mataramse leger.

Agung's machtigste wapen was zijn *leger*. Reeds in 1615 werd het door Balth. van Eyndhoven, die het vorige jaar met Van Surck naar de hofstad opgereisd was, op ongeveer 300.000 man geschat, hetgeen o.i. rijkelijk aan de hoge kant was. Denkelijk wordt het aantal weerbare mannen bedoeld. Men zal het mobiele leger op niet meer dan enige tienduizenden mogen schatten, gezien de legerscharen, die men later waarneemt.

Behalve de lijfwachten bij de Kraton en de troepen in de tolpoorten bestond het ganze leger uit militie, de op vorstelijk bevel opgekomen desa-bevolking. „Den Mattaram gageert geen soldaten, 't moet all den Prins uit liefdde dienen”, meent Antonio van Diemen (d. J. V, 178). Daarom moet de vorst steeds rekening houden met de tijden der landbouwwerkzaamheden. Pas wanneer de rijstoogst van de akker is, kan hij te velde trekken, dus omstreeks juli. Dan zijn ook de wegen eerst goed begaanbaar. Tegen de regentijd dient het leger al weer thuis te zijn, zodat voor een veldtocht slechts een 4 tot 5 maanden overschieten.

Om dit militieleger in beweging te krijgen zijn verschillende maatregelen nodig. Voor de Kraton en zijn naaste omgeving werd in 1623 de algemene wapening aangekondigd door het slaan op gongs „aen alle dese hoecken van Charta . . . met syn omleggende dorpen en steeden”. De vorst „kan in een halven dach by malckanderen hebben 2 hondert duysent gewaepende mannen” (d. J. V, 35). Later schijnt men voor dit doel het in 1625 gegoten kanon Sapu-Djagad of Guntur-Geni gebezigd te hebben. Naar de verderop gelegen desa's werden ambtenaren uitgestuurd om het volk te pressen (D. 18 sept. 1628). De plaatselijke hoofden rukten op aan het hoofd hunner contingenten, niet steeds met veel animo. Daarom stond op desertie ook straf: boete, slagen, ont-neming van de nog door iedere man gedragen kris (d. J. IV, 316). 's Vorsten dienaren controleerden de kampongs, waar „niet meer mansvolck (in mocht) blyven dan 2 à 3 ten hoochsten”. Op zekere matiging wijst het bericht (D. 13 april 1636): De Sunan had „alle plaetsen . . . yder nae haer faculteijt op een seecker getal volcx ende beesten . . . gestelt”. Intussen bewijst dit bericht, dat ook trekdiere voor de leger-trein of artillerie opgeëist werden.

Het grootste deel van het leger was infanterie. De voornamen reden

te paard, doch van grote ruitermassa's is nooit sprake. Artillerie schijnt maar zeer zelden te velde te zijn gebruikt, wel in en tegen vestingwerken. Zo worden in 1622 tegen Sura-Baja 30 stukken meegevoerd (d. J. IV, 298). Op de ontwikkeling van dit wapen schijnen de Portugezen zekere invloed te hebben gehad.

De infanterie was met piek en kris gewapend, lijfwachten voerden ieder een schild en twee assegaaien (d. J. V, 30, 43, 49). Van een uniform is nauwelijks sprake. In 1636 herkent men de Matarammers echter aan hun geknipte haren en witte kuluks.

De verzorging op mars laat veel te wensen over. Men leeft op de boer. De primitieve transportmiddelen, de gebrekkige wegen laten niet toe, veel voor de reis mee te nemen. Rijst wordt vaak langs de waterweg, indien mogelijk, aangevoerd. Van doorzicht getuigt het aanleggen van rijstvoorraden, zoals in 1629 tijdens de veldtocht tegen Batavia.

Het kamperen geschiedt in „huyskens van bananas-bladeren gemaect, ende de piecken rontom in 't vierkant overende gestelt" (d. J. IV, 318).

Ongetwijfeld moeten de verliezen zeer hoog geweest zijn door de uiterst gebrekkige verpleging. De Nederlanders zagen er in 1628 en '29 de duidelijke bewijzen van. Toch heerste er in dit leger een opmerkelijke discipline en strijd lust, zodat het tot grote dingen in staat was. Men moest zeer ver reizen, om elders in de Archipel een dergelijk militair apparaat te vinden.

DE VERHEFFING TOT SUSUHUNAN.

1624

De eigenlijke troonsbestijging.

1624

In verband met de zege op Madura in het begin van augustus 1624, zullen wij 's vorsten *verheffing tot Susuhunan* dienen te zien. In het Bataviaas Dagregister van 19 juli 1624 heet hij n.l. nog: *Pangoran Ingallage* (pangéran Ingalaga), doch in het Dagregister van 15 september d.a.v. staat hij vermeld als „den *Choechoenan*, dat is *keyser* ofte aldermachtigste monarch (soo laet hem den Mattaram tsedert syne victorie op Madura nu voortaan intituleren)”.

Van deze verheffing vinden wij de weerslag in de bejegening, die het Nederlandse gezantschap onder leiding van de opperkoopman Jan Vos in dat najaar ondervond. Van 30 september tot 9 oktober 1624 moest het gezantschap voor de hofstad wachten, eer het tot de vorst werd toegelaten. In die tijd had Vos vele bezwaren te overwinnen naar aanleiding van de titulatuur, welke in de brief van de Gouverneur-Generaal aan de panembahan gegeven was (d. J. V, 47). Dagen lang werd daarover met de tumengung van Tegal en met Bau-Reksa onderhandeld. Vos weigerde aanvankelijk in de brief enige verandering te brengen, doch bemerkende, dat hierop wellicht zijn gehele zending zou stranden, gaf hij verlof, „dat sy den titel na haren sin mochten schryven, met zooveel complimenten, als hun goed docht”. Tg. Bau-Reksa nam de pen ter hand, maar toen hij begon met: „De slaaf van Zijne Majesteit zendt met zijne slaven dit geschenk”, kwam onze gezant daar dadelijk tegen op, wenste niet, dat de tumengung verder schreef, „want dat Syn Edelheyt (de G.G.) geen slaeff noch dienaar van den Keyser was, dan wel een goeden vriend en dat Syn Ed. nymant onderdanich was als Godt en den Coninck van Hollant” (d. J. V, 48). Ten slotte werd besloten, maar helemaal geen brief te overhandigen, wat niet veel verschil maakte, omdat ondertussen reeds een afschrift de vorst bereikt had.

Bij het openbaar gehoor laat Vos door de tolk de Vorst als volgt toespreken: „Aldermachtichste Keyser Ingangolaggo!” (d. J. V, 50).

Er valt dus niet aan te twifelen, dat kort te voren de titulatuur van de Mataramse vorst verhoogd was. Een volgend jaar zou om deze echte of gewaande reden een Nederlandse bezending naar Mataram mislukken.

Men zal hierbij dienen te bedenken, dat de vorst als heerser over een rijk, dat zijn stamland Mataram vele malen in uitgestrektheid overtrof, geen bij deze grootheid passende titel voerde, m.a.w. ook feitelijk geen heerser over dat rijk kon zijn. De tot dusver gevoerde pangéranstitel was, gelijk Van Goens (p. 188) zeer juist opmerkt, te *gering*, „als gemeen met andere heeren zijne onderdaenen”. Iedereen kòn hem dus als gelukzoeker of parvenu beschouwen. Slechts een waardige titel, die tot hart en verbeelding sprak, zou hem tegenover zijn eigen onderdanen de positie verschaffen, waardoor hij op hun trouw aanspraak kon maken.¹⁾

De plechtigheid van 1624 is daarom feitelijk de *intronisatie* van de Mattarammer, zijn echte *troonsbestijging*. Nu was hij pas vorst!

Waarschijnlijk had de proclamatie van de nieuwe titel op Garebeg Puwasa plaats, welke dat jaar op 15 augustus, dus vóór de komst van het Nederlandse gezantschap in de hofstad en zeer waarschijnlijk ná de verovering van Madura viel. Op deze feestdag plegen vele aanzienlijken samen te komen. Dat de titelverhoging inderdaad op een grote bijeenkomst geschiedde, weten wij uit de enige beschrijving dezer gebeurtenis, welke wij bezitten, n.l. die van de gezant Rijklof van Goens. Deze tekende in zijn Corte Beschryvinge (v. Goens 188—89) aan, dat de vorst „alle de overheerde Koninghen, die noch in 't leeven waeren” zou „ontboden hebben . . . insgelijcks zijn bondgenoot den Cheribonder, die, hoewel ongaerne, uijt vreesse gecompareerd is”. Toen stelde een der groten, in 's vorsten tegenwoordigheid voor, deze de titelnaam van „*Soesoehoenan Ingalaga Mataram*” te geven. Dit vond algemene bijval, ook bij de vorst, die stilzwijgend knikkend zijn toestemming gaf en de handige naamgever met de titel van radèn aria *Wira-Nata-Pada* vereerde, zo mede met land en volk begiftigde. De pangéran van Tjerebon kreeg toen de titel van Panembahan.

¹⁾ Men vergelijke hiermede de argumenten aangevoerd bij de kroning van de avonturier Shivaji tot Shiva Chhatrapati: Sjiwa, de oppervorst. Voor deze self made man gold ook nog de moeilijkheid, dat hij niet eens ksatrija was, doch een gewone sudra. Zie: Jadunath Sarkar, Shivaji and his times. Calcutta 1920. Ch. IX.

Deze soort plechtigheden plegen in de geschiedenis zelden spontaan te zijn. Meestal is er een onderlinge afspraak aan vooraf gegaan. De hofdienaar, welke uitverkoren was, om deze beslissende rol te spelen, was er intussen goed mee. Van Goens zou hem later in Mataram ontmoeten.

Omtrent deze plechtige verheffing ware nog op te merken, dat in Van Goens' verhaal geen sprake is van enige godsdienstige wijding, tenzij men de aanwezigheid van de heilige vorst van Tjerebon daarvoor mag aanzien. Tussen deze en de Matarammer waren de verhoudingen immers officieel steeds goed.

De titel van *susuhunan* is mogelijk aan de *wali's* of z.g. Islampredikers ontleend. Wenste de Mataramse vorst door deze titel in zijn persoon priester- en koningschap te verenigen? Dit zou dan een feit van ongemene betekenis zijn. De Babad noemt hem al dadelijk bij zijn eerste optreden „priestervorst” (p. 122) en hij voert ook dezelfde naam als de wali sunan Bonang: *Anjakra-Kusuma*.

Ofschoon wij daar niet van op de hoogte zijn, mogen wij gerust aannemen, dat er naar gestreefd is, ook in uiterlijke vormen de plechtigheid tot een wezenlijke *troonsbestijging* te maken, b.v. door de aanschaffing van de gouden stoel, de *dampar kentjana*, die reeds in de 18e eeuw als een onmisbaar attribuut van de Susuhunan werd beschouwd.

Evenzo zullen wij in dit verband de verwerving der *pusaka's*, der voorouderlijke erfstukken dienen te zien. Deze verzameling hoogheilige voorwerpen zouden de Matarammers in de loop des tijds van deels veronderstelde voorvaderen geërfd of op meer wezenlijke vijanden veroverd hebben. Tijdens de grote opstand van 1677 blijken de voornaamste voorwerpen reeds aanwezig te zijn en genieten dan een hoog aanzien. Uit het begin der 18e eeuw beschikken wij zelfs over volledige lijsten der gewijde voorwerpen.

Indien deze verzameling *pusaka's* al niet uit de tijd van sultan Agung stamt — sommige voorwerpen zullen ongetwijfeld ouder zijn geweest — moeten deze hoogheilige zaken door het verwerven van de Susuhunans-titel wel een bijzondere betekenis gekregen hebben.

Het kanon Pantjawura.

1625

Nog op een andere wijze dan door bouwen en titelverhoging vermeerderde Agung in die tijd zijn vorstelijk aanzien, n.l. door het gieten van een zeer groot stuk geschut, *Sapu Djagad* of *Pantjawura* geheten.

Hetgeen wij hierover meedelen, putten wij vnl. uit het degelijke opstel van dr. K. C. Crucq, *De Kanonnen in den Kraton te Soerakarta* (T.B.G. LXXVIII 1938 p. 93—110).

Crucq's onderstelling, dat de naam Pantjawura een samentrekking is van de tjandra Sengkala: *pañdita tjatur wuruk ing ratu*, wat betekent: de pañdita spreekt en onderwijst de vorst, lijkt zeer aannemelijk. Indien dit zo is, zou de letterwaarde het Javaanse jaartal 1547 opleveren, hetgeen A.D. 1625 is.

Inderdaad is dit jaartal voor het gieten van het kanon zeer passend. Agung stond toen, na de verovering van Sura-Baja, op het hoogtepunt van zijn macht; hij had het jaar te voren de Sunanstitel aanvaard en was bezig met een uitbreiding van zijn Kraton. Het feit, dat het naburige Bantam reeds over een zeer groot stuk geschut, *Ki Amuk*, beschikte, zal bij de vorst de wens hebben doen rijzen, om bij zijn mededinger niet achter te blijven.

Wat de inhoud van de tjandra-sengkala betreft, zij gewezen op een droomgezicht, dat Agung tegen het einde van 1624 zou gehad hebben. Een goddelijke verschijning in wit gewaad had hem geopenbaard, dat vier der voornaamste hoogwaardigheidsbekleders moesten worden „weggenomen”.

Onwillekeurig doet deze witte verschijning denken aan de sprekende en onderwijzende pañdita van de bovengenoemde tjandra sengkala, waarvan het gerucht zelfs Batavia had bereikt. Het lijkt daarom waarschijnlijk, dat Agung inderdaad gemeend heeft, geestverschijningen te zien, wier adviezen hij opvolgde. Zij zouden dan voor hem de bewijzen zijner hogere bestemming kunnen geweest zijn.

Het gebruik, dat van het grote kanon gemaakt werd, wijst ook in de richting van het jaar 1625. In een brief van de kommandeur Jacob Couper dd. 14 mei 1680 (d. J. VII, 306) wordt het kanon *Guntur Geni*, vurige donder genoemd en tevens vermeld, dat het volgens *oude* Matarame gewoonte slechts om drie redenen werd afgevuurd: „eerstelijck om de gemeente op de been te brengen; ten tweeden om des Sousouhouans toorn te kennen te geven, wanneer hij zijn grooten liet ombrengen; en ten derden bij groote sterfte”.

Nu waren genoemde feiten in 1625 tamelijk actueel. Het samenroepen zijner onderdanen voor militaire doeleinden geschiedde in 1623 nog maar door het alarm slaan op gongs. Zo doende had hij in een halve dag 200.000 man uit Karta en de omliggende desa's bijeen (d. J. V, 35). 's Vorsten toorn, wanneer hij enigen zijner groten liet ombrengen, kon men vaststellen uit het wonderbare droomgezicht van

eind 1624. In de jaren 1625—27 werd het rijk tevens door een hevige besmettelijke ziekte geteisterd. Geen wonder, dat al deze nagenoeg samenvallende feiten het gebruik van het wonderbaarlijke kanon nader kunnen bepaald hebben.

Het kanon Pantjawura is het grootste, niet alleen van Java, doch van gans Indonesië. In afmetingen overtreft het zijn Bantams mededinger Ki Amuk, doch niet in kwaliteit. De afwerking getuigt niet van een geschutgieter, die voor zulk een bijzonder zware taak berekend was.

Epidemieën.

1625—27

Na de overgave van Sura-Baja valt er een zekere verslapping in de militaire activiteit van de Susuhunan op te merken. Behalve aan de uitbreiding van zijn Kraton en de uitputting, die het gevolg was van de inspanning der voorafgaande jaren, dient deze ook toegeschreven te worden aan *besmettelijke ziekten*.

Reeds in de afgaande patriase missive van 27 oktober 1625 (d. J. V, 100) wordt vermeld, dat het volk met „sterfte, oorloge, slappe neering, diere lyftocht en sware schattingh meest over *gantsch Java* besocht” was. In Bantam zou in vijf maanden „wel de derde man over 't gantsche ryck wechgenomen” zijn. In Tjerebon waren in de oostmoeson „by opgenomen lyste . . . over de 2000 menschen” gestorven. In Kendal, Tegal, Japara en alle zeeplaatsen tot Sura-Baja toe, zo ook in verschillende binnenlandse streken waren „ontallycke” mensen gestorven, meestal aan een borstziekte, „welcke de lieden soo benaut, dat se in een uyre gesont en doot syn”. Zelfs in Batavia waren enigen onder de Christenburgerij „van dit ongemack wechgenomen” (d. J. V, 101)!

Het volgende jaar 1626 hield de ziekte aan. Op vele plaatsen was zelfs twee derde deel van het volk bezweken, dank zij deze „extraordinarij siecte ende sterfte” (d. J. V, 107). Mede door de herendiensten was de landbouw sterk afgenomen, lagen eertijds rijstrijke velden braak.

Ook in 1627 was de verwoesting door de epidemie aangericht nog merkbaar (d. J. V, 114). Behalve door de burgeroorlog was ook door de ziekte „vrij wat volck gedesoleert”, met dezelfde noodlottige gevolgen als het vorige jaar. Zelfs sommige handelsplaatsen aan de zeekust gelegen waren verlaten, de landbouw vervallen en de overlevenden tot grote armoede gebracht.

Wij mogen dus aannemen, dat Java van 1625 tot 1627 door een

kwaadaardige, besmettelijke ziekte is geteisterd, hetgeen aanzienlijke schade aan de volkswelvaart en volkskracht toebreacht.

Aandacht voor West-Java.

1625—26

In een tijd, dat Mataram's krachten deels verlamd werden door een epidemie en de inspanning der vorige jaren, deels gebruikt werden voor grote werken, schoot voor buitenlandse ondernemingen weinig energie meer over. Wij horen voornamelijk over *plannen*, vooreerst in *oostelijke* richting, hetgeen men als een voortzetting der vorige tochten tegen Java's Oosthoek kan beschouwen. Nog werd het vrijgebied *Giri* met rust gelaten, maar de landbouw was er achteruit gegaan, de toevoer ter zee afgesneden, zodat het volk bij duizenden verliep (d. J. V, 98). De Nederlanders meenden, dat de priestervorst weldra zonder onderhorigen zou zitten.

Zo liepen er in 1625 reeds geruchten, dat de Susuhunan iets tegen Balambangan zou op touw zetten; er gebeurde evenwel niets. Daarna werd verteld, dat hij iets tegen de Baliërs wilde beginnen; ook dit bleek een loos gerucht. Een wat vastere vorm namen de aanvalsplannen in *westelijke* richting aan.

Daar de vorst in het jaar 1625, niettegenstaande het boven verwachting nog spoedig einde van Sura-Baja, buiten staat bleek, om zelf op te treden, gelastte hij de oude vorst van Tjerebon en de tumenggung van Tegal om *Bantam* „tot manschap te brengen”, d.w.z. tot vazal te maken. Weigerde het, dan zou er oorlog opvolgen (d. J. V, 98). Rekende de Sunan op de verbijsterende indruk van Sura-Baja's val in de omliggende rijken?

Bantam had bijna de hele zomer van 1625 een gezantschap in Tjerebon. Tegen de zin van de pangéran aldaar moesten zij er op Matarams bevel blijven vertoeven, zodat dit zelfs bij de Nederlanders achterdocht verwekte (d. J. V, 104). In hun verbeelding zagen zij reeds een Santa Liga tegen Batavia gesloten, niettegenstaande de optimistische brieven van de renegaat Vissozo uit Tjerebon.

Bantam liet zich zo min door list als door geweld naar Mataram's zijde brengen, zodat de Susuhunan nogmaals trachtte dit weerspannige rijkje met *Batavia's* hulp gedwee te maken.

Zo deelt de tumenggung van Tegal in het begin van 1626 mede, dat de vorst in de oostmoeson van dat jaar Bantam aan zou tasten (d. J. V, 105). Hij en tg. Bau-Reksa van Kendal zouden de krijgsmacht aan-

voeren. Tot Tanara zou de reis over zee gaan, daarna over land. Natuurlijk moest men dan ten minste van Compagnie's neutraliteit verzekerd zijn, reden waarom beide tumenggongs met een klein gezelschap zich naar Batavia zouden begeven, ten einde daarover te spreken.

Gedurende het jaar 1626 kreeg men slechts een tweetal bezendingen van tg. Bau-Reksa te zien, die op de oude wijze de Hoge Regering aan het wankelen trachtten te krijgen, n.l. door het uitspreken van bezorgdheid over de invallen der Bantammers op Batavia's gebied. Graag zou de tumenggung de Compagnie met een 2 tot 300 man bijstaan, doch volmacht daartoe bezat hij helaas niet. Die diende de Compagnie eerst zelf aan de Susuhunan te verzoeken en voorzeker zou deze hulp aan de Nederlanders niet geweigerd worden.

Het antwoord der Hoge Regering was vriendelijk en vastberaden. Zij bedankte voor de waarschuwing en verwittigde tg. Bau-Reksa ervan, dat „wy door Godes genade noch bestant waren ons selven te maintaineren”. Als de nood aan de man kwam, zouden zij hem als vriend van Batavia's welstand zeker niet voorbij gaan (d. J. V, 108).

Niettegenstaande de vrede tussen Bantam en Batavia niet hersteld werd, weigerde toch elk van beiden zich met Mataram te verbinden, welke lokstemmen of dreigementen ook van die zijde vernomen werden. Bantam, ofschoon met de Compagnie als van ouds op kwade voet, zag Batavia toch ongaarne in Mataramse handen. Slechts op Kerstdag 1627 heeft het een onberaden en mislukte poging gedaan, om zich bij verrassing van de stad meester te maken.

Voor Mataram was Batavia een geduchter tegenstander dan Bantam, dat zijn grootvader, vermoedelijk in 1597, met een 15.000 man van de zeezijde had aangetast ¹⁾. De Bantammers deelden toen hun bezorgdheid omtrent de dreigende Mataramse macht zowel aan de Nederlanders van de eerste, als aan die van de tweede Schipvaart naar Oost-Indië mede. Uiteindelijk zouden daarom alle plannen, hetzij Bantam met Mataram meedeed dan wel niet, tegen de Compagnie en haar zetel aan de Tji Liwung gericht zijn. Deze was Mataram's hoofdvijand en daarom dient aan geruchten omtrent boze voornemens van de Susuhunan tegen Batavia bijzondere waarde gehecht te worden.

Van Goens verhaalt vele jaren later, dat reeds in 1626 de Susuhunan op zijn vernieuwde aloen-aloen al zijn groten met hun gewapend gevolg,

¹⁾ Tot 6 nov. 1596, de dag van vertrek der 1e vloot uit Bantam, dreigde daar wel ieder oogenblik een Mataramse aanval, doch deze had nog niet plaats gevonden. Vóór 25 nov. 1598, de aankomst der 2e vloot, moet de Matarammer „eens te water ieys onderstaan” hebben. Dat zal dus in 1597 zijn geweest.

ten getale van niet minder dan 900.000 man, bijeen had geroepen. Onder de verzamelde scharen had hij toen een 10 tot 12.000 realen laten uitstrooien, hetgeen voor zulk een massa nog niet veel is. Ook later plachten de Javaanse zelfbestuurders op hun wandelritten onder de menigte kleingeld uit te strooien. Agung verklaarde hierbij, „dit zijn gehééle schat te weesen”, waaruit men kan opmaken, dat het financiële niet de sterkste zijde van Mataram's macht was. Alleen al voor de tweede Schipvaart brachten enige Amsterdamse kooplieden *f* 768.466,— bijeen. Voorts begeerde hij, dat, gelijk hij zijn ganse rijkdom onder hen uitgedeeld had, zij insgelijks al hun krachten en vermogens zouden aanwenden, om Batavia uit handen der „kafirs” te bevrijden (v. Goens 191). Tg. Bau-Reksa van Kendal was toen reeds tot aanvoerder benoemd.

Deze voorstelling lijkt niet onmogelijk. Men zou daarbij dienen aan te nemen, dat de opstand van Pati Mataram's aanval op Batavia een jaar vertraagd heeft.

Gezien deze krijgszuchtige stemming ten hove is het alleszins begrijpelijk, dat een hiervan onkundig Nederlands gezantschap reeds in Tegal de deur voor de neus kreeg en op 21 sept. 1626 „wel gebodtmuylt onverrichter saecke” te Batavia terugkeerde (d. J. V, 109).

DE STRIJD MET PATI.

1627

Adipati Pragola II.

Over de stad Pati werd het bewind door een adipati Pragola gevoerd, die dus dezelfde naam droeg als zijn in 1600 van het staatstoneel verdwenen voorganger. Daar de Serat Kanḍa (p. 620) hem een kleinzoon van ki Pandjawi noemt (zie over deze: Sėnapati 19—23 enz.) en de eerste Pragola diens zoon heet, zullen wij mogen veronderstellen, dat de beide Pragola's vader en zoon waren. Ter onderscheiding zullen wij de laatste Pragola II noemen.

Deze wordt in de Serat Kanḍa (p. 798) ook 's vorsten „jonger swager” genoemd, terwijl zijn vrouw diens „jonger swagerin” (p. 807) heet. Was Pragola II soms met een zuster van de Susuhunan getrouwd, zoals ook Pragola I een zuster had, die met Sėnapati gehuwd en pan. Krapjak's moeder was (Sadjarah Dalem gen. 190)? In ieder geval waren de beide takken van het uit het legendarische Sėla stammende huis door familiebanden verbonden.

Wat er met Pati gebeurd is in de jaren na de eerste opstand in 1600, is verre van duidelijk. Op het overzichtskaartje van de eerste Schipvaart komt het nog voor, doch in de tekst wordt die naam niet vermeld. Misschien wordt het door Cajaon (Djuwana?) aangeduid, welke plaats „mede haren eygen Koninck . . . doch seer luttel zeevaerdt” heeft (Begin ende Voortganck . . . Eerste Schipvaart p. 62—63).

Tijdens de grote opstand van Demak in 1602 en volgende jaren wordt het niet vermeld en speelt dan blijkbaar geen rol van betekenis. Wellicht kon het zich, doordat het ommuurd was, onzijdig houden. Ook de Oostelijke vijanden ontzien het in 1616 blijkbaar bij hun inval.

In dat zelfde jaar wordt adipati Pragola (II) van Pati het eerst vermeld bij de verovering van Lasem (Babad B.P. VIII, 57—59; S.K. 732), waarbij hij toch, als buurman, geïnteresseerd moest wezen. Ook aan de verovering van Tuban moet hij deelnemen en stelt zelfs een stormaanval voor, terwijl de aanvoerder, ad. Marta-Laja liever een afwachtede houding zou willen aannemen.

De Babad Sengkala vermeldt, dat in A.J. 1542 (A.D. 1620) de dipati van Paṭi zijn opwachting bij de vorst van Mataram kwam maken, en wel met vrouw en kind. Was dit huldebetoon uitzondering?

Paṭi's eerste opstandigheid.

1624

In 1624 gedraagt de dipati van Paṭi zich volgens het gezantschapsbericht van Hendrick de Haen, hoogst eigengerechtigd (d. J. V, 38—39). Hij had toen „grootte questie” met een orangkaja bij Japara, en wel om diens dochter, welke hij ten huwelijk begeerde. De helaas niet nader omschreven orangkaja blijkt een persoon van betekenis geweest te zijn, daar ad. Pragola hem twee olifanten met drie tot vier zeer voornamen toezond, voorzien van goud, zilver, kostbare kleden en sirih, blijkbaar als inleiding tot een huwelijksaanzoek. De orangkaja bedankte echter voor de eer, hem en zijn dochter door „sulcken grooten Koninck” aangedaan, daar de maagd reeds aan een ander beloofd was. Aldus kwamen de afgezonden zonder resultaat bij hun heer terug.

Deze ontstak daardoor in toorn, zond de volgende dag reeds een 2 tot 3000 man naar het huis van de orangkaja; zij namen diens dochter met geweld mede, plunderden zijn schatten en maakten het huis met de grond gelijk.

Kj. demang Laksamana, de bestuurder van Japara, was daarop met een 400 gewapenden in gezelschap van nog een groot heer met 300 man de orangkaja te hulp gekomen, „ende leggen noch alsoo tegen malcanderen; meenen, dat dese pangéran Pati dese andere plaetsen wilde vermeesteren”. Kj. demang Laksamana zond ook dadelijk zijn echtgenote naar de vorst van Mataram, die daarover „seer verstoort was”.

Wij komen door dit verhaal onder de indruk van de macht van de heerser over Paṭi, die een groot koning genoemd wordt, en olifanten, vorstelijke rijdieren, tot zijn beschikking heeft. Ook blijkt zijn begeerte zich niet tot het bezit ener voorname schone vrouw in de buurt van Japara te beperken, doch hij wil ongetwijfeld veel meer. Dit verklaart ook de hevige toorn van de Matarammer, toen hij hierover bericht ontving.

Geen gunstiger ogenblik had de jeugdige en eierzuchtige adipati van Paṭi kunnen kiezen om zijn veelomvattende plannen ten uitvoer te leggen.

De vorst van Mataram werd ernstig door Sura-Baja bezig gehouden, welks weerstand nog allerminst gebroken was; daartoe had hij de

krachten van al zijn bondgenoten en medewerkers, met name die aan de noordkust, van node. Het volgende jaar zou hij immers een tocht naar Madura ondernemen, waartoe de Mataramse vloot onmisbaar was. Een opstand van Paṭi zou dus zeer ongelegen komen. En deze scheen inderdaad te zijn uitgebroken. Een berichtgever uit Japara meldde naar Batavia, dat de „*pangoran van Pathy* . . . sich tegen den Mattaram opgeworpen” had, zodat er zelfs sprake van was, om het ganse leger der Matarammers, sterk 30.000 man, tegen die rebellen te laten oprukken, nog éér men Sura-Baja of Aros-Baja zou aantasten (D. 17 mei 1624).

Een dgl. broederkrijg is nog voorkomen. Wij weten dit uit het wijdelopige gezantschapsbericht van de opperkoopman Jan Vos uit 1624. Wanneer hij op 28 augustus van dat jaar ter rede van Demak verschijnt, wordt hij, bij afwezigheid van de tumenggung, door diens huisvrouw uitgenodigd aan wal te komen. Aan de vooravond van zijn bezoek komen er enige dienaren bij hem, om het voor de Susuhunan bestemde paard te meten en dezen vertellen groot nieuws, n.l. „dat de *Coninck* van Mattharam besich was met syn soon ten houwelyck te geven aen de dochter van den *Coninck* van de stadt Pady”. Men lette in dit bericht vooreerst op de gelijke titels, die de Mataramse vorst en zijn Paṭische vazal dragen: *Coninck*. Van een oorlog is geen sprake meer, doch van een politiek huwelijk, hetgeen een vrede pleegt in te leiden. Het staatkundig karakter van dit huwelijk blijkt uit de leeftijd van de jeugdige bruidegom, t.w. vijf jaar. Ook de bruid kan niet veel ouder geweest zijn, daar Pragola II volgens de overlevering bij zijn sneuvelen in 1627 nog maar een jong kind bezat.

Het plan voor dit huwelijk moet omstreeks de maanden mei-juni tot stand zijn gekomen, daar ad. Pragola II aan de verovering van Madura deelneemt, en wel, volgens de Serat Kanḍa, als aanvoerder der kustvolkeren, die hij te Djuwana verzamelt (p. 753). Zelfs zou hij, toen ad. Sudjana-Pura gesneuveld was, deze als opperbevelhebber hebben vervangen (p. 768).

De grote opstand van Paṭi.

1621

Dit experiment met de verzoende ad. Pragola II verliep dus gunstig. Doch hoe het de daarop volgende jaren ging, is ons helaas onbekend. Nederlandse gezantschappen bereisden niet meer de weg naar Mataram en de babad begint pas met de grote opstand van 1627 weer te spreken.

De Javaanse overlevering verbindt deze opstand met het overlopen van een hoog Matarams personage, tg. *Endra-Nata*. Wellicht verbaast men zich over de ontrouw van een zo voornaam dienaar, juist op het hoogtepunt van de macht van de Susuhunan. Men vergeete echter niet, dat aan het hof van deze vorst soms hevige spanningen heersten. Dit blijkt b.v. uit de generale missive van 27 oktober 1625 (d. J. V, 101), waarin het droomgezicht van de Mataramse vorst beschreven wordt, n.l. „een goddelyck visioen in witten gewaede by nachte”, hetwelk hem openbaarde, „datter vier van d'allergrootsten in syn ryck moeten wechgenomen worden . . .”. De vorst zou reeds zelve „vier personen . . . genomineerd ende vraechsgewyse aen eenige van synen raedt voorgesteld hebben”. Dit wijst duidelijk op minder gemoedelijke verhoudingen ten hove.

Een hooggeplaatste „tommagon Indranata” komt in De Haen's dagregister van 1623 voor, en wel als een der zes „secrete raeden van den Keyser” (d. J. V, 36).

De overlevering over Paṭi's opstand.

Alle Javaanse bronnen, die in hoofdzaken overeenstemmen, zijn over de opstand zeer wijdlopig. Wij gebruiken voornamelijk het uitvoerigste verslag, voorkomende in de Babad B.P. IX, 22—57, dat slechts hier en daar uit de andere lezingen behoeft te worden aangevuld (S.K. 797—829; Babad Meinsma 134—37).

De Babad Meinsma (p. 134) verhaalt, zonder opgaaf van de reden, dat ad. Pragola van Paṭi in opstand komt. De ganse omtrek wordt onderworpen en hij stelt er zes bupati's aan: Mangun-Djaja, Kanḍurawan, Radja-Menggala, Toh-Pati, Sawung-Galing en Sindu-Redja. Allen, op de eerstgenoemde na, zweren hem trouw tot in de dood. Dit laatste doet de adipati niet aarzelen en dagelijks verzamelt hij oorlogstuig voor een groot leger.

Serat Kanda en Babad B.P. beschrijven nu een hofdag in Mataram. De vorst vraagt naar de afwezigheid van adipati Pragola. Tg. Endra-Nata licht de vorst in: ad. Pragola is in opstand gekomen en heeft het ganse noorden meegesleept (plaatsen worden genoemd); slechts Demak blijft trouw.

De vorst ontsteekt hierop in hevige toorn; hij wil zelf optrekken naar Paṭi. De volgende dag zal men afmarcheren.

Inderdaad staat de andere morgen het leger gereed. De vorst heeft zich fraai uitgedost en draagt o.a. een tulband.

De Serat Kanḍa verhaalt nog, hoe de vorst de slagorde regelt: rechts ad. Marta-Laja over de oostelijke Mantja-Nagara, links pg. Sumeḍang over de westelijke; de Madurezen in het midden; daar achter de volken van Keḍu, Bagelèn en Pamidjèn; als slot de vorstelijke familie, die de Mataramse pamadjegan-troepen aanvoert. Een lijfwacht van 2000 man, onder welke alle kapeḍaks, moet de vorst volgen.

De Babad B.P. verhaalt, hoe men over Tadjì en Padjang naar Paṭi oprukt, terwijl de Serat Kanḍa nog mededeelt, dat terwijl de vorst nog in Padjang is, de voorhoede reeds Paṭi bereikt heeft.

Op de komst van het Mataramse leger vlucht het landvolk naar de stad Paṭi. De adipati laat hofdag houden. Een groot getal vazallen, bij name genoemd, verschijnt. De vorst vraagt naar de reden van de opschudding en de kadjineman verhaalt hem deze uitvoerig (Babad B.P. IX, 28): het oprukkende Mataramse leger, door Agung zelf aangevoerd. De vorst spreekt zijn bij name genoemde getrouwen moed in en zij beloven hem bij te staan tot de dood toe (blijkbaar een variant op dit verhaal, dat in de Babad Meinsma aan het begin staat). Vervolgens laat hij hen door zijn njai's onthalen op arak, wijn, jenever en brandewijn (Babad B.P. IX, 30), schenkt hun klederen, goud, zilver, geld, borèh en olie, zo mede sumpings. Hij beveelt zijn selirs te dansen. Dronken beloven de krijgslieden hem, zijn goedheid te zullen vergelden door tot de dood te vechten en dgl. meer. Ook de adipati verzekert met zijn mannen te zullen sterven.

De manschappen worden eveneens gelijkelijk met kleren begiftigd (Babad B.P. 32).

's Nachts troost de vorst zijn gemalin i.v.m. zijn naderend einde. De volgende morgen neemt hij een bad, dost zich fraai uit en voorziet zich van pusaka-klederen, vol djimats (S.K. 808). Op het slagveld gekomen, laat hij ponḍoks opzetten en nodigt de vreesachtigen uit, heen te gaan. Allen willen echter blijven, waarna men te zamen een maaltijd houdt.

Het Mataramse leger stelt zich in de beschreven slagorde op. De Mataramse vorst verschuilt zich achter een omheining van djarakplanten, om niet gekend te worden.

De eerste aanval van Paṭi is tegen de rechtervleugel der Mataramers onder ad. Marta-Laja gericht, waarbij zich ook ad. *Endra-Nata* bevindt. De Matarammers lijden zware verliezen b.v. Radja-Niti, Mangun-Oneng, Karta-Djaja enz., terwijl tijdens de slag tg. *Endra-Nata* vlucht en overloopt. Ook het centrum en de linkervleugel hebben het zwaar te verduren, zodat slechts de vorstelijke familie met de 2000 man lijfwacht standhoudt.

Ad. Pragola dringt op en richt zich naar de Susuhunan. Tg. Singa-Ranu is al zijn manschappen kwijt, zodat er een noodtoestand ontstaat.

De vorst van Mataram slaat dan op de pusaka-gong, *kj. Bitjak*, doch deze geeft geen geluid. De moed ontzinkt hem en hij bidt tot Allah; daarna geeft de gong weer een heldere klank. Dit verlevendigt de moed der wijkende Matarammers, die opnieuw ten strijde oprukken.

Toch is ad. Pragola nog van de overwinning zeker en hij richt onder de Matarammers een verschrikkelijke slachting aan. Tegen hem keert de vorst nu zijn lijfwacht, zo mede zijn familie en pg. Purbaja met de hunnen. Daardoor sneuvelen er velen uit Paṭi, onder welke ad. Kanḍuruwan, Prawira-Taruna, Toh-Pati, tg. Sindu-Redja en Radja-Meng-gala, terwijl tg. Sawung-Galing gevangen wordt genomen.

Desniettenstaande dringt ad. Pragola onstuimig naar voren, doch de Mataramse vorst stelt de piek *kj. Baru* ter hand aan de lurah der kapedaks, Naja-Derma. Juist als de vorst opnieuw op zijn gong slaat, brengt deze Pragola een lichte wond in de linkerszijde toe, waardoor hij van zijn paard valt en de geest geeft. Endra-Nata vindt hierin aanleiding, om weer naar het Mataramse leger terug te keren. Alle Paṭische troepen worden vernietigd; ook zij, die levend gevangen worden genomen, verkiezen de dood.

De vorst laat Pragola's lijk overeind zetten en van djimats beroven. Vervolgens geeft hij aan tg. Alap-Alap bevel, om de dalem, die nog door 200 man verdedigd wordt, met 1000 mannen te plunderen en de vrouwen te roven. Voor de prijaji-vrouwen dienen draagstoelen gebruikt te worden. Aan de bloedvlek op *kj. Baru* ontdekt de vorst, dat zijn jongere broeder door dit wapen gedood is.

Intussen is tg. Mangun-Djaja naar de dalem gevlucht en deelt het nieuws van de nederlaag aan de vrouwen mede, ook aan de vier wacht hebbende mantri's: Sura-Praméja, rg. Djaladra, Sura-Antaka en Pangalasan. Met de nog overgebleven 200 man besluiten zij, zich dood te vechten. Dit heeft plaats op de aloen-aloen; slechts Mangun-Djaja, die de vrouwen inlicht, vlucht haastig met de jeugdige erfopvolger door de achterpoort naar de berg Prawata.

Vervolgens plundert tg. Alap-Alap met de zijnen de dalem en neemt de vrouwen overeenkomstig het bevel mede naar Mataram.

Op de vraag van de Susuhunan naar de reden van de opstand, antwoordt Pragola's weduwe, dat tg. Endra-Nata de eigenlijke aanstoker is. De vertoornde vorst geeft derhalve op de volgende hofdag aan zijn dienaren Marta-Lulut en Singa-Negara bevel, tg. Endra-Nata op de

pagelaran te krissen, hetgeen dadelijk gebeurt. „Zijn ingewanden worden op de grote pasar ten toon gesteld”.

Beoordeling der overlevering.

Over de historische juistheid der bovengenoemde feiten en personen valt het moeilijk een afdoend oordeel uit te spreken. Met name zouden wij gaarne over de deelnemers aan de strijd ingelicht zijn, die van beide zijden met naam en titel vermeld worden. Inderdaad is het bij velen mogelijk vast te stellen, dat zij bestaan hebben, b.v. bij de verrader tg. Endra-Nata; de patih Singa-Ranu, wiens rol zeer bescheiden is; tg. Mangun-Oneng, de veroveraar van Sura-Baja. Bij anderen gelukt dit evenwel niet.

De vermelde heilige voorwerpen: de gong kjai Bitjak en de lans kjai Baru zijn bekende pusaka's, die zich nog steeds in het bezit van de zelfbestuurders bevinden, en het is waarschijnlijk, dat zij de vorst op zijn veldtocht naar Paṭi hebben vergezeld. Hun inspirerende werking zal in ieder geval aanzienlijk zijn geweest.

Overigens valt er nog op te wijzen, dat de voorstelling alsof ad. Pragola II door een enkel ondergeschikt dienaar, die met een heilige lans slechts een kleine wond toebrengt, sneuvelt, in overeenstemming is met het duidelijke streven van de Babad, om geweld tussen vorstelijke bloedverwanten een onschuldig karakter te geven of dit te verzachten. Wij merkten reeds iets dergelijks op ten aanzien van de dood van ad. Pragola I (Sénapati 128). Het zal weer opvallen in het treffen tussen Mangku-Rat I en zijn broeder pg. Alit (Babad Meinsma 150).

Met mindere goden als tg. Endra-Nata wordt minder omslag gemaakt. Zijn terdoodbrenging en de behandeling van zijn lijk liggen geheel in de lijn van de tijd.

Misschien valt er uit de mededeling omtrent de *hofdag*, die ad. Pragola (II) verzuimde, een gegeven te putten voor de datering. De grote feestdag der Vorstenlanden, *garebeg puwasa*, viel in 1627 op 26 juni. Indien toen de afwezigheid van de vorst van Paṭi duidelijk opviel, was er een zeer goede gelegenheid om daarna, vóór het invallen der regens, een veldtocht tegen Paṭi te ondernemen.

Ten aanzien van de verhalen omtrent Paṭi's einde ware ook nog op te merken, dat zij opvallen door hun grote omvang. Geen andere episode uit Mataram's lotgevallen wordt zo breedvoerig verteld. In de Babad Balai Pustaka beslaat zij niet minder dan 35 bladzijden, terwijl de belegeringen van Djakarta (Batavia) slechts 20 bladzijden vragen.

Ook de vorm is eigenaardig en heeft een sterk litterair karakter. Er is een zekere parallelisme tussen de gedragingen der beide doorluchtige tegenstanders aangebracht; de eigenlijke veroorzaker van de opstand leren we pas aan het slot kennen, ofschoon zijn naam reeds op de 3e bladzijde (IX, 24) voorkomt. Ook het verhaal van de slag is regelmatig opgebouwd. Eerst hebben die van Paṭi de overhand, daarna die van Mataram. Beide episoden worden opgeluisterd door een lange reeks van uitvoerig, doch traditioneel verhaalde tweegevechten tussen voorname tegenstanders, waarbij in het eerste deel de grote heren van Mataram, in het tweede deel die van Paṭi sneuvelen. Aan waardige redevoeringen en toespraken is geen gebrek. Het verhaal van de wrede oorlogsgebeurtenissen wordt afgewisseld door weemoedige gesprekken met de vrouwen van Paṭi.

Een en ander doet vermoeden, dat de onbekende schrijver gepoogd heeft aan deze gebeurtenissen een zeker episch karakter te verlenen. Het is daarom wellicht geen toeval, dat hij in de Babad B.P. de helden van het epos *Brata-Juda* vermeldt, dat juist een broederstrijd tot hoofdthema heeft (IX, 47). Het lijkt zelfs niet onmogelijk, dat een Babad-redacteur een reeds bestaand gedicht, wellicht enigszins omgewerkt, in zijn geschiedwerk heeft opgenomen. Dit zou dan een der „liedekens” kunnen zijn, die volgens Van Goens daarover nog gezongen werden (v. Goens 139). Een nagalm dezer poëzie vangen wij mogelijk ook nog op in de Prana-Tjitra, de liefdesgeschiedenis van Rara-Mendut, de schone krijgsgevangene uit Paṭi en de knaap Prana-Tjitra¹).

De Nederlanders over Paṭi's opstand.

Gelukkig behoeven wij niet uitsluitend op de litteraire voorstelling in de Javaanse overlevering af te gaan. Paṭi's val wordt in enige Nederlandse berichten vermeld, waardoor in ieder geval de kern der Javaanse verhalen bevestigd wordt.

In zijn afgaande missive van 9 nov. 1627 meldt *Coen* (Besch. V, 55): „Dese somer heeft sich de Mattaram gants stil gehouden, totdat nu onlangs de *Coninck van Paṭi* . . . sich tegen hem geopposeert heeft, soodaenich dat de Mattaram genootsaect is . . . *sels in persoone* met een

¹) Pranatjitra (Rara Mendut) 2e dr. B.P. 1932 serie No. 449. Vertaald door C. C. Berg, met medewerking van M. Prawiroatmodjo onder de titel van: Pranatjitra, een Javaansche liefde. Santpoort 1930. Volgens de Babad Alit (p. 36) zou het graf van deze Rara Mendut aangewezen worden in de desa Kadjor, aan de voet van een kleine heuvel, waartegen de Pranatjitra Wira-Guna's apanage-desa Tjeporan noemt.

goede macht die van Pati te gemoedt te gaen, hebbende den anderen omtrent een maent geleden slach geleverd, alwaer de Mattaram de victorie behouden ende gants Pati in sijn geweldt becomen heeft; van de geblevene . . . werdt seer divers gesproocken . . .”.

Hieruit leren wij dus dat, gelijk ook de Javaanse overlevering het wil, de strijd door ad. Pragola II begonnen is, daarop de Mataramse vorst persoonlijk tegen Paṭi is opgerukt en de beslissende slag in oktober 1627 geleverd is, waarbij de Matarammer een volkomen overwinning behaalde.

Van ruim een kwart eeuw later is het bericht van *Rijklof van Goens*, voorkomende in zijn *Corte Beschrijving* (v. Goens 187): „Doch Patij, een wel gelegen land ter defentiën, heeft hij (n.l. de Mataramse vorst) lang moeten beoorlogten, zijnde desen Pangeran in zijn hoofdstadt Patij geretireert, die hij met een *dicken muer* liet beschanssen, met een voornemen deese stadt *met het leven* te gelijck te verliezen . . . en werd voor seecker gehouden, dat deese belegeringe wel 150.000 belegerde ende 200.000 belegeraers, alle mans, 't leven gecost heeft”. Het geslacht van Paṭi, werd volgens Van Goens, „*totaliter* uijtgeroeijt”, terwijl de overwinnaar „de stadt Patij van zijn muren deede ontblooten, daarvan ick de *ruijne* selver gesien heb” (v. Goens 189).

Van Goens schrijft dus de muur van Paṭi aan ad. Pragola II toe, wat betwijfeld mag worden. Dat deze het leven bij de opstand inschoot, wordt in de overlevering uitvoerig geschilderd. Daarentegen spreekt deze laatste over een veldslag, nauwelijks over een belegering, zoals Van Goens meldt. Eveneens spreekt de overlevering niet zo volstrekt over een algehele uitroeiing van het Paṭische geslacht, gelijk Van Goens dat doet. In 1652 bezocht Van Goens Paṭi en bezichtigde daar de schone stad met de „*seer oude* dicke muur” (v. Goens 113).

In zijn *Corte Beschrijving* deelt Van Goens mede (v. Goens 223), dat er ná de verwoesting geen pangérans meer waren, doch wel, evenals in Japara, „des Koninghs eijgen Gouverneurs”, dus wellicht *tumenggungs*. Inderdaad treffen wij er veel later een tg. Mangun-Oneng aan, die dus de naam droeg van de voor Paṭi gesneuvelde opperbevelhebber.

DE BELEGERINGEN VAN BATAVIA.

1628—29

Het mislukte gezantschap van Sebald Wonderaer.

1626

Na de bloedige onderdrukking van Pati's verzet, kon de Susuhunan de uitvoering van zijn reeds lang gekoesterd voornemen, de verovering van de zetel der Nederlandse Compagnie in het Oosten, ter hand nemen. Gaan wij echter eerst na, hoe zijn verhouding tot de Compagnie was, nadat hij in 1625 met Oost-Java afgerekend had.

In het jaar 1625 werd geen Nederlands gezantschap naar Mataram gezonden. Wel was de rijst nog schaarser dan in het voorafgaande jaar, en had de Susuhunan de uitvoer daarvan op lijfstraffe verboden, doch de Hoge Regering had tijdig naar andere kwartieren geschreven, zodat zij dat jaar geen voetval voor de Matarammers behoefde te maken (d. J. V, 98—99). Zelfs voelde men op het Kasteel geen aandrift om de vorst met zijn grote overwinning op Sura-Baja te gaan gelukwensen.

Wegens het aflopen en plunderen van twee burgerjachtjes in Japara, werd evenwel in augustus 1626 in Rade besloten, wederom een boodschap naar Mataram te doen overbrengen „door onsen expresse gesant . . . met brieven van complimenten ende voordere clachten van 't gepasseerde in Japara, nevens eene vereeringe tot de weerdye van omtrent duysent realen van achten” (d. J. V, 108—9). De opperkoopman *Sebald Wonderaer* werd op 23 aug. 1626 als hoofd van dit gezantschap uitgezonden (D.). Maar, reeds in Tegal werd hij door de gouverneur afgewezen, „alsoo . . . de Tytels van Z.M. niet hoogh enough verheven ende wy ons niet laegh genouch vernedert hadden . . . Soo is dan onsen gesandt . . . weder teruggekeerd met een voorgeschreven modelle, hoe men voortaan de tytels van de Mattaram in de brieven, mitsgaders onse nedericheyt formeren soude . . .”. Ook het aangeboden geschenk had de goedkeuring niet kunnen wegdragen.

De Hoge Regering besloot toen de zaak maar zo te laten, niettegenstaande de tumengging van Tegal bode op bode zond, om alsnog een gezant uit Batavia naar Mataram te krijgen (d. J. V, 109). De Hoge

Regering bleef onvermurwbaar. Daardoor werd de verhouding tot Mataram er niet beter op. Het was derhalve voor Batavia een gelukkige omstandigheid, dat, gelijk wij zagen, 's vorsten opmerkzaamheid gedurende het jaar 1627 door een binnenlandse oorlog: de opstand van Pați, bijna geheel in beslag werd genomen. Het volgende jaar genoot Batavia weer zijn volle aandacht. Zodra de rijstogst van het land was, zond hij zijn eerste leger naar de stad van Coen.

De beide belegeringen van Batavia worden in de Javaanse overleveringen tamelijk uitvoerig behandeld, evenwel op zodanige wijze, dat het enige moeite kost in deze fantastische voorstellingen waarheid en verdrinking van elkander te scheiden. Wij zijn daar echter toe in staat, omdat uiteraard de Nederlandse bronnen over dit onderwerp rijkelijk vloeien. Het verdient daarom aanbeveling de Javaanse lezing der gebeurtenissen pas te bespreken, nadat verhaald is, hetgeen de Nederlanders daarover te berde brachten.

Daarom volgt hier eerst een enigszins uitvoerig Nederlands verslag dezer belegeringen, waarbij, omdat in de eerste plaats dit geschrift bedoelt de lotgevallen der Inheemsen te beschrijven, de gebeurtenissen binnen de wallen grotendeels verzwegen worden. Deze zaken zijn trouwens reeds vaak uitvoerig en kundig behandeld, terwijl het verhaal omtrent hetgeen zich buiten de muren afspeelde, voor aanvulling of verbetering vatbaar is. Bronnen voor deze beschrijving worden overvloedig aangetroffen in de uitgaven van De Jonge, het Bataviaas Dagregister van 1624—28 en in het 5e deel der Bescheiden omtrent Coen.

Het eerste beleg van Batavia.

1628

Het eerste teken, dat de Javanen iets bijzonders in de zin hadden, was het op bevel van tg. Bau-Reksa van Kenḍal bijna geheel afsluiten van de Javaanse kust. Deze afsluiting was bij de aanvang van het jaar 1628 reeds begonnen en ging zelfs zover, dat alle vreemdelingen, die het Mataramse rijk bezochten, daar werden aangehouden. Wij zullen hierna (blz. 265) zien, dat ook de nog steeds in Japara voortbestaande Engelse loge voor enige tijd werd opgeheven. Het overigens reeds enige jaren oude gerucht, dat de Matarammer met 48.000 dan wel 100.000 man Batavia zou aantasten, hield onverzwakt aan. Een overval op Batavia, met Kerstmis 1627 door Bantammers op touw gezet, had evenmin tot gerustheid gestemd.

Op 13 april 1628 kwam namens de tumenggung van Tegal een zekere *kjai Rangga* met 14 rijstprauwen voor Batavia. Deze, de broeder van genoemde tumenggung, verzocht ernstig, dat de Nederlanders de Susuhunan tegen Bantam wilden helpen en bij wijze van inleiding een gezant naar de hofstad zouden sturen. Het eerste verzoek werd door de Hoge Regering in beraad genomen, het laatste op grond van het streng afsluiten der havens afgeslagen.

Op 22 aug. 1628 verscheen uit naam van tg. *Bau-Reksa*, opperbevelhebber der Javaanse vloot, een eskader van niet minder dan 50 gorabs en prauwen, op Batavia's rede. Zij waren geladen met 150 stuks vee, 120 lasten rijst, 10.600 bossen padi, 26.000 kokosnoten, 5900 bossen suiker enz. en bemand met niet minder dan 900 koppen. Drie dagen later werden nog 27 prauwen met vee verwacht. Het groot getal zo opeens wekte bezorgdheid. De beesten werden gedeeltelijk gelost, de meeste prauwen buitengaats gehouden, tot groot misnoegen der Javanen (Besch. VI, 414). 's Avonds, de 24e augustus, kwamen nog 7 prauwen, voor Malaka bestemd, die slechts om een pas vroegen. Pogingen werden gedaan om de laatste 7 prauwen van de eerste gescheiden te houden, opdat zij aan hun eerder gekomen makkers geen wapens zouden overhandigen. Ten slotte mislukte dit, de prauwen kwamen toch bijeen en te middernacht overviel de bemanning van een 20 prauwen, die binnen gebleven waren, de pasarwacht en het nog onvoltooide grote fort. Ook de Javanen, die buiten waren, waadden door het water en voegden zich bij hun makkers. Zij drongen door tot aan de voet der wallen. Pas tegen het ochtendkrieken trokken de Javanen af, veel doden achterlatende. Volgens David Pietersz. de Vries zouden er zelfs binnen het Kasteel zijn gedrongen. 's Morgens, zo verhaalt hij in zijn „Korte Historiael ende Journaels Aenteyckeninge”, „wasser noch een in 't Fort gebleven met sijn pieck in de handt, liep als een dol mensch door 't Fort, en riep „Amock!” en men kost hem niet gevangen krijgen; ende daer wierden wel dertig schoten Mosketten gelost eer hy viel” (p. 119). Stellig mogen wij in deze dolleman een echt Javaanse voorvechter zien, wiens taak het was, het spits af te bijten. Doch zo waren niet allen.

Met de opkomende dag zag men de toegezegde zeven prauwen naderen, maar toen zij van de teruggedreven Javanen de droevige uitslag vernamen, landde het volk in de Maronde, een riviertje niet ver ten oosten der stad.

De volgende dag, de 26e augustus, kwam een groot leger met vliegende vaandels, aangevoerd door tg. *Bau-Reksa* van Kendal, aanmar-

cheren. Op bevel werd daarop de zuidervoorstad ontruimd, terwijl eveneens de nieuwe wijk aan de westzijde der rivier verlaten werd. Woningen en opstallen aldaar werden verbrand en met de grond gelijk gemaakt. Toen de eerste Javanen er zich wilden nestelen, was het niet moeilijk hen er met verlies uit te verdrijven. Het verdere aankomende leger trok zich toen meer terug naar „de thuyne van Specx”, waar zij zich achter klapperbomen, pinangstammen en paggers van gevlochten bamboe verschansten (Besch. VI, 416).

In de nacht van 10 op 11 september schoven de vijanden hun linies naar voren tot op een pistoolschot van de stad en groeven zich in achter een schotvrije barricade van hout en gespleten bamboe. Op 12 september deden 65 soldaten onder dekking van 150 musketiers op de wal een uitval, infiltreerden tussen de nieuwe approche en het vijandelijke kamp en joegen er een 2 tot 300 vijanden uit, van welke een 30 à 40 doodgeslagen werden. Dit animeerde de Chinezen tot een geestdriftige uitval, waarbij de approche in brand werd gestoken.

Op 21 september tastten de vijanden de vooruitgeschoven redoute *Hollandia* aan. De hele nacht door trachtten zij deze met ladders te beklimmen of met balken stuk te rammen, doch de 24 man bezetting hield dapper vol, tot alle kruit verschoten was. De vijand groef zich nu op verschillende plaatsen in. Door een algemeen alarm rondom de hele stad hadden de Javanen gepoogd, de aandacht van de bedreigde redoute af te leiden.

Toen het bleek, dat het enkel op *Hollandia* gemunt was, ondernamen de Nederlanders een krachtige uitval met 300 soldaten, 100 burgers, „ende groot gevolg van Mardickers ende Chineesen” en dreven de vijand uit al zijn approches. Zelfs in het legerkamp werd verwarring gesticht. Alle vooruitgeschoven werken des vijands waren vernield en verbrand. Men schatte hun verlies op 12 tot 1300 doden en 2 tot 3000 gevangenen. Dit laatste hoge cijfer zou op zekere ontbinding van het Javaanse leger kunnen wijzen (Besch. VI, 418).

Inderdaad kreeg men van de afzonderlijke gevangenen te horen, dat de rest van het leger, met de dragers niet meer dan 3 tot 4000 koppen telde, nog velen door het bos zwierven om voedsel te zoeken. Derhalve werd voor de 21e oktober een algemene uitval onder aanvoering van de Bataviase kommandant *Jacques Lefebvre* ondernomen. Deze wist een legermacht van 2866 man in het veld te brengen. De vloot — twee gesloten sampangs met zeven schuiten en enige boten met 150 varensgezellen — zou het ene kamp der vijanden van de rivierzijde aantasten, terwijl het andere door de landmacht werd aangevallen.

„'t Vendel van de Japonders was eerst op des vyants werck”, terwijl de Chinezen nog aarzelden. Dit werd anders, toen het tweede kamp, waar tg. Bau-Reksa lag, aan de beurt kwam. Na een hevig gevecht van man tegen man werd ook dit veroverd en verbrand, doch door de hitte van het vuur werd nagelaten de wallen te slechten. Onder de omstreeks 200 vijandelijke doden vond men ook tg. Bau-Reksa en zijn zoon, „ende veel andere adel”. De volgende nacht werd met klein vaartuig de vijandelijke zeemacht in de Maronde grotendeels vernield of vermeersterd, zodat de vijand van zijn 200 vaartuigen nog maar 50 over had.

Nog eer de uitgevaren zeemacht in de stad terug was, werd een 1000 man uitgezonden ter slechting der overgebleven wallen en velling van hinderlijke bomen, doch men trof de vijand weer in zijn oude kamp, waaruit hij pas na hevige tegenstand verdreven werd. Evenwel, hij verzamelde zich opnieuw en bleek, tot grote schrik der Nederlanders, talrijke versterkingen te hebben ontvangen. Inderdaad was een *tweede leger* Javanen het eerste komen aanvullen. Bijna was het een *débaclé* geworden, mede omdat velen al hun kruit verschoten hadden. Pas het geschut van twee sampangs en de stadsmuren bracht de stormloop der opdringende Javanen tot staan. Indien dezen hun onstuimige aanval hadden doorgezet, zou de stad, ja zelfs het Kasteel verloren zijn geweest, daar er geen gewapenden meer in de stad lagen. Zestig man hadden het leven verloren, 140 hun wapens. De vijand kon zijn oude legerkamp weer betrekken, omdat die dag niets meer vernield was.

Als aanvoerders van het nieuwe leger worden tg. *Sura-Agul-Agul* en de gebroeders kj. dip. *Mandura-Redja* en *Upa-Santa* genoemd (Besch. VI, 421). Zij zouden met hoge verwachtingen voor Batavia zijn aangekomen, menende de stad al veroverd te zien, zodat zij slechts de kleden, het geld en de opium in beslag behoefden te nemen. Toen kj. dip. *Mandura-Redja* de ware stand van zaken zag, zou hij zich „seer perplex” op zijn borst geslagen en uitgeroepen hebben: „Wat sal ick de Mattaram, mynen heere medebrenge?” Thans bleef hem niets over dan de stad te nemen of zich dood te vechten. In het eerste geval mocht geen Nederlander gespaard worden. Daar hij geen kans zag, Batavia met storm te veroveren, greep hij terug naar een voor *Sura-Baja* zo beproefd gebleken middel, n.l. de *afdamming* van de rivier. Hieraan werkten een mijl boven de stad een maand lang 3000 man, doch zij vorderden weinig en het volk verging van honger en gebrek.

De enige aanval, tijdens de tweede helft van dit beleg ondernomen,

was een nieuwe poging om zich van de redoute *Hollandia* meester te maken. Dit gebeurde in de nacht van 27 op 28 november, eerst met 100, daarna met 300 man, maar toen zij ontdekt en enigen neergeschoten werden, gingen de overigen ervan door.

Op 1 december liet daarom tg. Sura-Agul-Agul de beide aanvoerders Mandura-Redja en Upa-Santa met hun volk binden en „by forme van justitie, by ordre van den Mattaram . . . dooden, omdat Batavia niet verwonnen, noch haer niet doot gevochten hadden”. Sommigen werden onthoofd, de meesten met pieken of krissen doorstoken. Toen het leger de 3e december 1628 oprak liet men de doden „tot een speektakel van syn wreede executie boven d'aerde. Hadden wy selfs die lichamen niet gesien, souden 't niet wel connen geloven; 744 doode lichamen syn daer by een van d'onse getelt” (Besch. VI, 423). Aldus eindigde dit eerste beleg van Batavia, dat de Matarammer het volgende jaar herhaalde.

Het tweede beleg van Batavia.

1629

De opmars van het nieuwe Mataramse leger begon eind mei 1629. Toen verlieten n.l. de artillerie en de daarbij behorende ammunitie de hofstad. Een drietal weken later, omstreeks 20 juni 1629 ging ook de rest op mars. Men hoopte in een maand tijds voor Batavia te komen (Besch. VI, 436).

Evenwel, pas op 21 augustus kreeg de Nederlandse buitenwacht, die 3 tot 4 mijlen de Tji Liwung op was geplaatst, de eerste voorlopers in het gezicht. Een veertigtal Javaanse ruiters poogden Compagnies vee weg te drijven, wat hun door de ruitery der Compagnie en de gewapende veehoeders belet werd. De beesten konden veilig langs de Herenweg binnen de stad gevoerd worden. Tot 31 augustus vond de nadering der overige troepen plaats, die zich, buiten kanonschot, ten oosten, zuiden en westen der stad legerden. Men onderscheidde een grote menigte volk, te voet en te paard, met vaandels, vlaggen en olifanten. Liederen, die bij de vijand gevangen hadden gezeten, doch weer waren losgelaten, wisten dadelijk al van rijstgebrek te verhalen. Dit behoeft geen verwondering te wekken.

Reeds lang hadden intussen geruchten over Mataram's voorbereidingen tot een herhaling van het beleg Batavia bereikt. De koningen van Tjerebon, zowel de oude als de jonge, zonden geheime waarschuwingen (Besch. VI, 434). Heen en weer varende Chinezen bevestigden deze.

In tegenspraak hiermede leek de zending van de Javaan *Warga*, die met brieven van zijn heer, de tumenggung van Tegal, de vrede kwam aanbieden. Indien hij dezelfde is, die in 1621 met drie anderen een brief van deze gouverneur kwam brengen, was hij geen onbekende in Batavia (Besch. III, 121). Hij ging thans zover, dat hij beweerde: „Radja Mataram minta ampon” (de koning van Mataram vraagt vergiffenis). Hem werd toegezegd, dat de onderdanen van de Matarammer vrij op Batavia mochten handel drijven. Onder voorwendsel hiervan konden de Javanen nu grote hoeveelheden rijst langs de kust vervoeren en opstapelen (Besch. VI, 435). Zulk een transport zagen twee Nederlandse jachten, die ter verkenning waren uitgezonden, in Tegal. Ruim honderd daar aankomende prauwen met padi zouden, aldus de tumenggung, ten slotte slechts voor Batavia bestemd zijn. Hij wilde de padi alleen maar in Tegal doen stampen.

De ware bedoeling kwam aan het licht bij *Warga*'s tweede bezoek aan Batavia op 20 juni 1629. Aan boord zijner prauwen bevond zich een zekere Javaan, een goede bekende van de ontvanger Cornelis van Maseyck, die van 1618 tot 1621 als gevangene in het binnenland had vertoefd. Door deze werden de Nederlanders omtrent de oorlogstoerusting van de Matarammer onderricht.

Het eerste wat men deed, was *Warga* arresteren en op de gebruikelijke wijze ondervragen. Behalve over de reeds vermelde opmars van het Mataramse leger, verhaalde hij, dat *Tegal* de spijskamer zou zijn.

Drie schepen werden nu langs Java's noordkust gezonden. Zonder één man te verliezen werden in Tegal op 4 juli 200 prauwen, 400 huizen en een padiberg van 12 roeden lang en 4 breed vernield. Zo groot was de schrik, dat geen Javaanse prauw zich meer dorst vertonen. Enige weken later werd een tweede berg padi te Tjerebon vernietigd. Hiermede was feitelijk over de uitslag van deze veldtocht al beslist, welke inspanning of vaardigheid het Mataramse leger voor Batavia ook mocht ten toon spreiden. Door voedselgebrek duurde het gehele beleg slechts ruim een maand.

Op de morgen van de 8e september ontwaarden de belegerden, dat de Matarammers met een stevig versterkte loopgraaf weer tot dicht bij de redoute *Hollandia* genaderd waren. Een enkele uitval in de namiddag ondernomen vernielde het werk. De volgende nachten besteedden de Javanen aan graafwerken, die schotvrij bleken. Op de 12e werd de redoute Bommel door 200 man bestormd; acht tot negen waren al aan het klimmen, toen ze werden afgeslagen.

Op 14 en 15 september naderden karren, met 12 tot 18 buffels be-

spannen, kennelijk beladen met geschut. De Javanen hadden al batterijen gereed gemaakt, om er de kanonnen te planten en naderden de Nederlandse buitenwerken zo dicht mogelijk. Op de 17e werd daarom een uitval beraamd, die onder leiding stond van de heer *Antonio van Diemen*. De vijand leed zware verliezen en zijn werken werden gedeeltelijk verbrand, niettegenstaande heftige tegenstand. Een opkomende regen kwam de blussende Javanen te hulp.

Ook de volgende dagen werkten de Javanen aan hun batterijen, zodat op de 21e september, juist een maand nadat de eerste Matarammers voor Batavia verschenen waren, het eerste schot kon gelost worden.

De Gouverneur-Generaal *Jan Pietersz. Coen* had op de 17e september 's vijands werken nog in ogenschouw genomen. In de avond van de 20e overviel hem een ziekte, waaraan hij reeds die nacht te één ure overleed (d. J. V, 155). De 22e september werd hij voorlopig in het stadhuis begraven, daar de kerk tijdens de vorige belegering verbrand was.

Aangezien de vijand ondertussen zijn batterijen voltooid had, begon hij zowel van de oost- als de zuidzijde te schieten. Ook aan de westkant stonden twee tot drie zware en enige lichtere stukken. De aangerichte schade en de verliezen aan mensenlevens waren militair te verwaarlozen.

Een nachtelijke aanval op de redoute Weesp (29 sept.), die voor de Javanen slechts zware verliezen opleverde, kan men als een laatste wanhopige krachtsinspanning beschouwen, immers, de catastrofe was zelfs voor de Nederlanders duidelijk geworden. De 27e hadden zij besloten niet meer tot een algemene uitval over te gaan, daar gevangen genomen Javanen een toenemende hongersnood meldden. Bij een kleine uitval op 1 oktober toonde de vijand nog maar weinig geestkracht. De volgende dag begon de aftocht. Het aftrekkende leger liet een spoor van dode mensen en buffels, van verlaten karren en ander materiaal achter, en wel, naar mate men verder van de stad kwam, in toenemende mate (Besch. VI, 442).

Tijdens dit tweede beleg was er niet de minste opschudding in de stad geweest. Alle zaken waren hun gewone gang gegaan. Van de Nederlanders hadden slechts tien tot twaalf het leven verloren; van de Chinezen, Japanners en Mardijkers nog minder. Bantammers, die de stad en 's vijands werken hadden bezichtigd, waren over deze kalmte verbaasd geweest.

Batavia had de krachtproef van het Mataramse beleg goed doorstaan. Dit betekende een keerpunt in de geschiedenis der stad, van Java, ja zelfs van geheel Indonesië.

Verdiensten der Javanen.

Bij het beschouwen van dit op Nederlandse gegevens berustende overzicht der beide belegeringen valt het moeilijk aan de Javaanse krijgslieden zekere verdiensten te ontzeggen.

Het plan ener gemeenschappelijke verrassing van Batavia heeft, afgezien van het afkeurenswaardige om in vreedetijd een overval te doen, iets groots en opmerkelijks. Slechts de paar dagen verschil tussen de aankomst van leger en zeemacht deden het mislukken.

De Javaanse soldaat blijkt goed gedisciplineerd te zijn, dapper te vechten en zich gemakkelijk aan te passen bij voor hem vreemde strijdwijzen, als de belegering van een Europees versterkte stad. Slechts wanneer op het laatst gebrek en ziekte de overhand krijgen, ontzinken hem moed en veerkracht.

De oorzaken van hun falen schuilen in het te kort schieten der verpleging, in hun geringe vuurkracht, vergeleken met die der Europeanen, hun kleinere lichaamsgestalte. Ook de Europese vestingwerken, hoe primitief en gebrekkig ook, leverden onoverkomelijke bezwaren op. Men denke slechts aan hun vergeefse bestorming van een kleine redoute met ruim een dozijn man bezetting.

Dat de afdamming van de kleine Tji Liwung mislukte, terwijl die van de veel grotere Brantas indertijd slaagde, zal daaraan te wijten zijn, dat men voor het opgestuwde Brantaswater wèl een afvoer had, n.l. de kali Porong, maar voor dat van de Tji Liwung niet. Ook het jaargetijde zal een rol gespeeld hebben, daar de regentijd in West-Java gewoonlijk eerder invalt dan in het oosten van het eiland. Bovendien waren de Javanen al aan de late kant.

Kortom, nog nimmer had de Matarammer militair zo hoog gegrepen als voor Batavia; daardoor trof hem het falen dubbel hard.

De Javaanse overleveringen omtrent de belegeringen.

1628—29

Over de belegeringen van Batavia is de Babad Meinsma zeer uitvoerig (p. 140—43) ofschoon weinig exact. Wij geven daarom een uittreksel uit dit werk, aangevuld door gegevens uit de Serat Kanda (p. 877—902) en de Babad B.P. (IX, 77 — X, 16).

Na de ondergang van de priester vorst van Giri, op welke gebeurtenis wij later terugkomen, wordt verhaald, dat de vorst naar buiten komt en aan zijn oom pg. *Mandura-Redja* beveelt Djakarta te veroveren, dat

nu door de Hollanders is bezet en welks bupati („onze Regent”, zegt de S.K. 877) de strijd verloren heeft. Pg. Mandura-Redja moet daartoe de lieden van de Pasisir gebruiken, terwijl de bupati's van Sampang en Gresik de strijd ter zee moeten voeren. „Neem twee van mijn kanonnen mee!” beveelt de Sunan. Deze laatste worden (per vaarttuig) naar Sampang gevoerd voor een eventuele zee-oorlog, terwijl de bupati's afspreken te Astina bij elkaar te komen.

Volgens de Serat Kanḍa wordt aan pg. Mandura-Redja nog ad. *Bau-Reksa* toegevoegd om de vorst te vertegenwoordigen (S.K. 878).

In Tjerebon wordt alles geregeld. Daar sluiten zich ook de Sunda-nezen erbij aan (S.K. 879). Voor Batavia wordt het anker uitgeworpen. Men legert zich ten zuidoosten van de stad. Alle Djakartanen (of volgens de S.K. 880: vele bij name genoemde regenten van Priangan) onderwerpen zich, zodat slechts de Compagnies dienaren in hun fort met zijn hoge wallen overblijven. De kanonnen worden nu in stelling gebracht, granaten en bommen liggen gereed. Bij de Hollanders heerst grote verwarring. Hun acht aanvoerders worden bij name genoemd; de eerste heet *Djakuwès*. De trom wordt geroerd, niemand waagt zich buiten het fort. De aanval der Javanen wacht slechts op de komst van de dipati Sampang over zee. Dan zendt de sultan van Mataram zijn oom, pan. *Purbaja* de anderen achterna met de boodschap: „Waak over de strijdenden, maar maak vooral geen ernst van de oorlog; breng alleen de schrik onder de Hollanders. Neem niet te veel manschappen mee, ga in het geheim en ga over zee”. De panembahan stapt nu te Japara aan boord van zijn eigen schip, de Kala-Duta. Volgens de Serat Kanḍa (p. 885) zou dit een pantjalang zijn, gemaakt uit één stuk hout uit een bos bij Pamalang. Des panembahan's gevolg telt 40 man. De tocht verloopt snel en voorspoedig.

Pg. Mandura-Redja, geprikkeld door het bericht van Purbaja's zending, geeft terstond bevel tot de aanval. Ondertussen is ook ad. Sampang aangekomen. Dan volgt een verwarde beschrijving der Hollandse slagorde' 4 brigades; de kanonnen in een vierkant opgesteld; 4 kapiteins voeren bevel. Kapitein Djakuwès doet de ronde. Men staat op een plein met de ruggen tegen elkaar en belooft elkander trouw tot in de dood. Zij die in het zuidwesten staan krijgen de meeste versterking, meer kanonnen, kalantaka's, léla's en mortieren. Overal ziet men snaphanen blinken.

Hevige aanval der joelend oprukkende Javanen! De duisternis maakt een einde aan de verschrikkelijke worsteling. De volgende morgen mengt zich ook de Sampangse vloot met haar geschut in de strijd. De

Hollanders lijdten zware verliezen. Dan komt pan. Purbaja en verslaat de Hollanders te water. Drie Hollandse schepen geven op hem vuur, doch hij komt toch de rivier binnen, (volgens de S.K. 888) of, volgens de Babad B.P. X, 9: van de drie wordt er één vernietigd, terwijl de twee andere op de vlucht slaan. Dan verplaatst hij de strijd naar het land. Er volgt een zwaar artillerieduel. De Hollanders schieten op de panembahan zonder hem te raken, waarna hij overleg pleegt met de reeds aanwezige adipati's (S.K. 891). Bij het schieten wordt een Javaans stuk beschadigd (ook in Babad B.P. X, 10). Beide partijen lijdten zware verliezen ter zee en te land. De Hollanders beginnen gebrek aan kruit te krijgen en bezigen nu drek als ammunitie, wat vele Javanen doet overgeven.

De Hollanders bestoken de thans door de lucht vliegende pan. Purbaja met hun geweervuur, terwijl hij bedaard een pijp rookt (Babad B.P. X, 11). Hij blijkt echter onkwetsbaar en doet, alleen maar door er naar te wijzen, een mensgroot gat in de fortmuur onstaan. Daarop trekt hij zich terug.

Ad. Bau-Reksa bestormt de volgende morgen het fort, doch wordt gewond door een „lang scherp” aan de linkerarm (S.K. 893).

Pg. Mandura-Redja zet de strijd wel krachtig voort, maar de als projectielen gebruikte drek maakt verdere operaties onmogelijk. Zowel Serat Kanda (p. 891) als Babad B.P. (X, 13) vermelden nog andere viezigheden. In de rivier heeft een noodzakelijke reiniging plaats. Er zijn meer gesneuvelden dan overlevenden. Vele Javanen deserteren reeds. Doch ook de Hollanders hebben drie van hun vier brigades verloren en zij beven van angst.

Pan. Purbaja, over Japara naar Mataram teruggekeerd, brengt aan de vorst verslag uit en geeft de raad, de oorlog te staken, „daar de Hollanders hier alleen gekomen zijn, om handel te drijven”, of, volgens de Serat Kanda (p. 896) en de Babad B.P. (X, 15), geeft hij in overweging nòg een troep te zenden, waarmede men de Hollanders wel zou kunnen verslaan.

De vorst besluit het beleg op te heffen en voorspelt bovendien, dat de Hollanders later een zijner nakomelingen, die de nederlaag heeft geleden, zullen helpen. Nu wilde hij slechts een voorbeeld stellen, opdat ze in het vervolg bang zouden wezen (Babad Meinsma 143), of volgens de andere bronnen: de Hollanders zullen onze vrienden en bondgenoten worden en het hof beveiligen.

Daarop worden pg. Mandura-Redja en de anderen terug geroepen door een ganḍèk, die volgens de Serat Kanda (p. 818—79) Bau-Reksa

moet doden. Zowel tg. Bau-Reksa als pg. Mandura-Redja worden te Kali-Wungu gedood en begraven. De Babad B.P. (X, 16) meldt, dat Mandura-Redja gekrist wordt.

De Hollanders, zeer verheugd over het opbreken van het beleg, schrijven dit toe aan de vorst, die hun vergiffenis heeft geschonken. Daarop zenden zij een afgezant naar Mataram met talrijke en verschillende geschenken (Babad Meinsma 143). Volgens de Serat Kanḍa (p. 980) worden die te Japara afgegeven.

Beschouwingen der overleveringen.

Ofschoon de historische waarde dezer geschriften gering moet geacht worden en deze weinig bijdraagt tot vergroting van onze kennis der gebeurtenissen, zullen toch enige opmerkingen niet achterwege mogen blijven.

De vorm waarin wij deze verhalen kennen, dateert van ten minste na 1680, aangezien de in de mond van de Sultan gelegde voorspelling toespelingen bevat op het verlenen van hulp door de Hollanders aan de uit zijn Kraton gevluchte sunan Mangku-Rat I (1677), zomede op de stichting ener Hollandse benteng met bezetting, die het hof zou bewaken (1680). Met de reeds behandelde delen der overlevering omtrent sultan Agung's regering heeft deze late opschriftstelling zeer zeker niet plaats gehad, aangezien die delen ongetwijfeld ouder zijn en eerder werden opgetekend, n.l. tussen 1641 en 1645. Bovendien heb ik eertijds getracht aannemelijk te maken, dat de verhalen, waarin de *Purbaja*-figuur een opvallend grote rol speelt, zoals dit bij het beleg van Batavia het geval is, pas hun uiteindelijke vorm tijdens sunan Paku-Buwana III (1749—88) hebben ontvangen, daar diens moeder een Purbajase was (Over het ontstaan van de Javaanse Rijkskroniek p. 24).

Vergeleken met de betrekkelijke nauwkeurigheid en nuchterheid der voorafgaande verhalen, is deze geschiedenis enigszins verbijsterend. De schrijver heeft zich veel moeite getroost om de zware nederlaag, welke sultan Agung juist op het hoogtepunt zijner glorie voor Djakarta geleden had, voor de Javaanse hofgroep aannemelijk en verklaarbaar te maken. Dit was geen lichte taak. Zelfs in de tegenwoordige vorm van het verhaal kan de scherpzinnige lezer er nog de nederlaag in vermoeden.

Deze Javaanse overlevering is ook zó laat te boek gesteld, dat men niet meer goed wist, dat Batavia *twee* maal belegerd is, zodat de auteur alle gebeurtenissen zich gedurende *één* beleg laat afspelen. Sporen van de vroegere toestand lijken mij het niet gelijktijdig aankomen der

hoofdpersonen op het toneel van de strijd. Zij verschijnen daar op verschillende tijdstippen. Gelijk wij reeds in de Nederlandse verslagen konden opmerken, hebben al deze Javaanse aanvoerders inderdaad aan de belegeringen deel genomen. Zo was tg. Bau-Reksa, hoofd van Kendal, de aanvoerder van het eerste uitgezonden leger, Mandura-Redja van het tweede, terwijl pan. Purbaja inderdaad aan het tweede beleg heeft deelgenomen. Bovendien gingen er nog enige andere voornamen uit Mataram mee, over welke wij hierna zullen spreken.

De beide meegenomen *kanonnen* zijn wel de reeds vermelde stukken Sagara-Wana en Sjuh-Brasta, die de Compagnie in het jaar 1615 aan de vorst van Mataram had geschonken. Coen wist, dat het geschenk van 14 jaar geleden nu tegen de gevers gebruikt werd en was daar slecht over te spreken. Zij zijn behouden in de hofstad teruggekomen en pronken nu nog op de aloen-aloen van Solo. Dat zij in 1629 per schip zouden zijn vervoerd, is mogelijk, hoewel de Nederlanders het geschut door grote spannen ossen zagen aanslepen.

Zo zijn er wel meer bijzonderheden, die treffend juist zijn, b.v. de plaatsing van het kamp der Javanen ten *zuidwesten* van de stad, hetgeen klopt met de kaarten in het Rijksarchief (Buitenl. kaarten no. 1079).

Reeds Brandes heeft in *Djakuwès*, de voornaamste aanvoerder der Hollanders in Djakarta, de opperkoopman en raad van Indië *Jacques Lefebvre* herkend, de man, die in 1619 bij de verovering van Djakarta de voorhoede kommandeerde en in de jaren 1628 en '29 hoofd der verdediging was. De Javanen hebben, gelijk bij zoveel Nederlanders het geval was, zich slechts zijn doopnaam herinnerd, zoals deze door zijn landgenoten toen werd uitgesproken.

De vierkante slagorde der Hollanders doet denken aan het kwadraat van de *Kota Inten*, gelijk het Kasteel bij de spraakmakende Inlandse gemeente genoemd werd naar de vier bastions, die de namen van edelstenen droegen: *Diamant, Robijn, Safier* en *Parel*.

De episode der met drek werpende of schietende Hollanders is vermoedelijk wel historisch, ofschoon de officiële berichten er over zwijgen, hetgeen begrijpelijk is. Valentijn doet het verhaal met smaak (IV, 93) n.a.v. de nachtelijke bestorming van Maagdelyns sterkte — zo heette Hollandia naar de kommandant —, aan de uiterste hoek der stad gelegen op 20 oktober 1629. Nog jaren lang was deze „kota tahi” een historisch monument. De Javanen maakten zelfs een volksetymologische verklaring van de naam Batavia-Betawi met hulp van het woord ambet (reuk) en tahi.

De Javanen mogen in hun overleveringen over deze episode schro-

melijk overdreven hebben, toch is zij, gezien de omstandigheden, op zich zelf niet onwaarschijnlijk. De Javanen verschaftte dit „foul play” een welkome verontschuldiging om het beleg op te breken, doch reeds Valentijn merkte op, dat dit hen niet van Hollandia deed wijken, „maar voornamelijk ook ’t ontzet, dat zij uit de stad op hen zagen afkomen”.

Het uiteinde der bevelhebbers tg. Bau-Reksa en pg. Mandura-Redja wordt door de Nederlandse berichten bevestigd, ook al zijn er verschillen in onderdelen, met name t.a.v. Bau-Reksa. Deze sneuvelde met twee zijner zonen op 21 oktober 1628 in het kamp voor Batavia (Besch. V, 140).

Uit Coen’s schrijven van 10 februari 1629 krijgt men de indruk, dat kj. ad. Mandura-Redja met kj. ad. Upa-Santa, „gebroederen, welke in ’t grootste aensien naest de Mattaram geweest zijn”, nog tijdens het beleg zijn gebonden en ter dood gebracht (Besch. V, 142). Dit geschiedde op bevel van een niet in de overlevering vermelde tg. Sura-Agul-Agul, „omdat Battavia niet verwonnen, noch haer niet dootgevochten hadden”.

De overlevering daarentegen laat hen in Kali-Wungu de dood vinden (S.K. 989 & 901—2), wat gezien het stellig getuigenis der Nederlanders, moeilijkheden oplevert. Zij zagen immers 744 lijken liggen, en waarom zouden de aanvoerders tot zover gespaard zijn. Misschien zijn zij ginds wel begraven, zodat daaruit de gedachte kon opkomen, dat zij er ook gedood waren.

Tot de voorstelling, dat de Nederlanders herhaaldelijk afgezanten met geschenken naar Japara zonden, die zij daar mochten deponeren, hebben zij zelf door hun herhaalde, op den duur niet steeds even waardige vredesopgingen aanleiding gegeven.

Bijzondere Javaanse bronnen.

De reeds behandelde Javaanse overleveringen kunnen wij aanvullen en vergelijken met enige andere, n.l. die vervat zijn in de Geschiedenis van *Baron Sakéndher*. Dit werk is ongetwijfeld jonger dan de Babad, aangezien de titel van *baron* de Javanen moeilijk eerder bekend kan zijn geworden dan vóór hun kennismaking met de gouverneur-generaal Gustaaf Willem *baron* van Imhoff en de eerste gouverneur van Java’s Oostkust, Johan Andries *baron* von Hohendorff, welke in de 40-er jaren der 18e eeuw viel. Aan Pigeaud’s uittreksel van dit geschrift (Alexander, Sakèndèr en Sénapati, Djawa VII, 1927 p. 325—26) ontlenen wij nog, dat in het veel beknopter verhaal van het beleg van

Djakarta naast de verjaagde pangéran van die plaats ook diens jongere broeder pg. Purbaja ter sprake komt, doch deze kan tegen de kogels niets uitrichten. Op raad van zijn vader Sukmul laadt Moor Djangkung (*Jan Pietersz. Coen*) zijn kanonnen met goudstukken — een klassieke list — zodat de naar goud grabbelende Javanen gemakkelijk overwonnen worden. De pangéran van Djakarta vlucht daarop naar de bergen.

Worden wij hierdoor niet veel wijzer, méér levert de *Sadjarah Bantèn* op, die trouwens ook veel jonger is. Deze onderscheidt o.a. de twee belegeringen.

Bij de eerste staat Bau-Reksa aan het hoofd, die tijdens een aanval door een schot getroffen en meegesleurd wordt. In een boom blijft hij hangen en sterft niet dadelijk. Het leger, zijn aanvoerder verloren hebbende, trekt af. De komst van het tweede leger blijft achterwege.

Aan het hoofd van de tweede tocht staan de mangku-bumi (voor rijksbestuurder) tg. Singa-Ranu en pg. Djumenah, welke, gelijk wij zien zullen, ook in andere bronnen voorkomen. Ziekte en gebrek dwingen de Matarammers tot de aftocht.

Een bijzondere vermelding verdient de houding der Bantammers. Aan de grens bij Tangerang leggen dezen bewakingstroepen onder tg. Wira-Utama en rg. Wira-Patra. Zij zouden zowel de Matarammers als de Hollanders van voedsel voorzien hebben, wat niet met de feiten klopt. Rg. Wira-Patra wil de Matarammers te lijf, Wira-Utama echter niet.

Dan volgt een verklaring van de spotnaam „si bendul”, de doodskop, sedert de belegeringen aan de Matarammers gegeven, vanwege hun magerte (XXXIV). Hiermede eindigt onze schaarse oogst uit de verdere Javaanse overleveringen, die inderdaad onze rijkdom van Nederlandse gegevens nauwelijks vermeerdert.

Een bijzondere vermelding verdient nog een *piagem*, waaraan K. F. Holle een opstel wijdde in het T.B.G. XIII, p. 492. Deze is gedateerd Donderdag 10 Moharram uit een jaar Wau, hetgeen moet zijn 8 augustus 1631. Zij werd uitgereikt aan een zekere *Mukarab* uit de desa Tji Keruh onder Sumedang gelegen, aan zijn kinderen, kindskinderen en verdere nakomelingen, aangezien hij tijdens de belegering van Batavia (Jaketra) kjai *Wira-Menggala* met zijn arm had beschut, waarbij dit lichaamsdeel door een gewerschot verbrijzeld werd.

Wira-Menggala is reeds in de 16e eeuw geen onbekende Mataramse naam en inderdaad ontmoeten wij hem in een brief van de Javaanse rijksbestuurder kj. ng. Dirantaka aan een der in 1642 in de baai van Batavia gevangen genomen Javanen, kj. Hadji (de brief in vertaling

opgenomen in De Jonge V, 258—58 noot 3). De daarin vermelde ng. Wira-Menggala zou tegelijk met tg. Sura-Agul-Agul en kj. Djiwa-Raga omstreeks 1638 wegens een samenzwering met de dood gestraft zijn. Deze twee Wira-Menggala's kunnen dus wel identiek zijn, mede omdat tg. Sura-Agul-Agul ook aan het tweede beleg van Batavia heeft deel genomen.

Voor de volledigheid zij nog vermeld, dat *Valentijn* in IV, 80—81 een zeer beknopt en blijkbaar verknoeid verslag geeft van de belegeringen, dat hij niet als zodanig heeft herkend. Van Sultan Agung, hier „Mohamed” genoemd, wordt verhaald, hoe zijn „eerste toleg geweest is, om Jakatra te vermeesteren, voorgevende dat die Koning . . . bevorens onder zyn kroon gestaan had, en van hem afgevallen was. De hulptroepen, die hy hiertoe gebruikte, waren zeer veele . . . Uit het Oosten verschenen die van Soerabaja, Sampan, Passaroewan, Cadiri, Wirasaba, Pannaraga en Madion. Uit het Westen quamen die van Sammedang, Ocker en Timban-Antan.

Wat moeite hy toen ook dede, en hoe sterk hy was, zoo kon hy Jakatra niet veroveren, en moest dus onverrichter zake weer aftrekken . . . Kort daar aan stonden die van Ocker tegen hem op, welke hy overwon, brengende veelen van hen na Mataram, daar hy wel 1100 man krissen liet”.

De vermelding der talrijke vazallen, het verhaal van de opstand van Ukur — waarover meer hierna — geven ons de overtuiging, dat deze heldhaftige verdediging niet aan de vage koning van Djakarta mag toegekend worden, maar aan de meer reële Jan Pz. Coen.

Waarschijnlijk komt dit verhaal, dat onze kennis weinig verrijkt, uit Tjerebonse bron, gezien o.a. het verband waarin het voorkomt bij *Valentijn*.

De Javaanse aanvoerders voor Batavia.

1628—29

Terwijl wij bij de voorafgaande krijgsverrichtingen van de Susuhunan voor de eigennamen der aanvoerders nagenoeg geheel op de Inheemse overlevering aangewezen waren, zijn wij zo gelukkig in dit opzicht voor de beide belegeringen van Batavia te mogen afgaan op bijna gelijktijdige Nederlandse bronnen, die door een grote rijkdom aan persoonsnamen uitmunten. Zij zullen die voor een goed deel aan Javaanse documenten ontleend hebben, waarvan wij er een in Nederlandse vertaling in het 5e deel van De Jonge (p. 140—41) afgedrukt

vinden, t.w. een schrijven van tg. Bau-Reksa gericht tot de Gouverneur-Generaal en de havenmeester dd. 21 september 1628.

Wanneer wij ons eerst tot de Javaanse overlevering wenden, vinden wij in alle drie door ons benutte bronnen nagenoeg gelijktijdig dezelfde personen aan het beleg deelnemen, t.w. pg. *Mandura-Redja*, tg. *Bau-Reksa* (om hem te begeleiden) en ten slotte pan. *Purbaja*.

Gelijk wij zien, was tg. Bau-Reksa, gouverneur van Kendal en hoofd der zeemacht, de aanvoerder van het eerste tegen Batavia oprukkende leger. Tg. Mandura-Redja was een subaltern aanvoerder van het tweede leger, terwijl pg. Purbaja een der aanvoerders was tijdens het tweede beleg.

Laat ons thans zien, welk een oogst van eigennamen ons een nauwkeurig onderzoek van alle Nederlandse gegevens oplevert.

Alle bronnen kennen het eerste Mataramse leger geen andere aanvoerder toe dan tg. Bau-Reksa, gouverneur van Kendal, die tijdens de grote uitval der Nederlanders op 21 oktober 1628 met zijn beide zonen sneuvelde.

Coen kent in zijn brieven de aanvoerders van het tweede in 1628 optredende leger: tg. *Sura-Agul-Agul*, als opperbevelhebber met 10.000 man, en onder hem de gebroeders tg. *Mandura-Redja* en tg. *Upa-Santa* (Besch. V, 412; d.J. V, 142—43).

Valentijn (IV, 82—94) geeft in zijn op Compagniesstukken berustend verslag wel enigszins andere namen, doch deze blijken bij nader onderzoek aan reeds genoemde personen te behoren. Zo is tg. Djawana van blz. 86 wel dezelfde als tg. Sura-Agul-Agul, en kj. dip. Widikda moet een andere naam wezen voor tg. Upa-Santa.

De namen der bevelhebbers van het tweede beleg geven meer moeilijkheden.

De spion Warga, die op 27 juni 1629 „ter examinatie gebracht” was, verklaarde dat over het in aantocht zijnde Javaanse leger zouden kommanderen „Quiay du pati In Imina en Quiay du pati Inpogger”, beiden ooms van de Susuhunan, benevens „Quiay du pati Inprobaya”, neef van de Mataram (d.J. V, 149). Brengen wij deze namen uit de gebrekige oud-Nederlandse in moderne Javaanse spelling over, dan wordt het: kj. adipati *Djuminah*, kj. adipati *Puger* en kj. adipati *Purbaja*, dus weer drie aanvoerders, doch van hoger rang dan de voorgaande drie, daar zij allen van vorstelijken bloede zijn.

Op een kaart in het Rijksarchief, voorstellende een plattegrond van het 2e beleg (Buitenl. kaarten no. 1079) komen de namen der verschillende bevelhebbers bij hun kampen voor. Wij vinden dan hetzelfde

drietal, als reeds vermeld, dus de kjai dipati's Djuminah, Purbaja en Puger, respectievelijk aan de west-, oost- en zuidzijde van Batavia gelegerd.

Evenwel, bij iedere naam wordt nog vermeld, door wie zij werden geassisteerd, n.l. kj. ad. Djuminah door tg. *Singa-Ranu*, rd. aria *Wira-Nata-Pada* en tg. *Madiun*, terwijl bij kj. ad. Puger nog een kj. ad. *Singenap* vermeld wordt. Dit vinden we ook in de reeds aangehaalde brief van 15 dec. 1629 (d.J. V, 151), waar dezelfde personen voorkomen, doch dan in andere verhouding „Quiay di pati Madiun, geassisteert met di pati Engogger ende Singenap”. Daar Puger een naam van een prins van den bloede is, kan deze onmogelijk assisteren, doch moet deze door Sumenep en Madiun geassisteerd worden.

Wij zien hier dus, dat het leger in naam aangevoerd wordt door drie prinsen van den bloede, doch dat deze niet in werkelijkheid het bevel voeren, doch dit door lagere goden laten doen, die de verantwoordelijkheid dragen. Hun hoge aanwezigheid dient slechts om de soldaat vertrouwen in te boezemen, op dezelfde wijze als toen in 1624 pan. Djuru-Kiŕing het ontmoedigde Mataramse leger op Madura opnieuw moest bezielen.

Kj. ad. of pg. Djuminah en Puger waren inderdaad broeders van panembahan Krapjak (Vgl. Sadjarah Dalem gen. 132 nos. 18 en 21), terwijl wij niet weten, wat in dit verband met neef bedoeld wordt: cousin of oomzegger. Allerwaarschijnlijkst is echter broeder gemeend, daar Agung nog een broeder Purbaja bezat.

Wat de „assistenten” dezer grote heren betreft, tg. *Singa-Ranu* is de tumenggung Mataram, de rijksbestuurder of patih, die, voor zover wij weten, thans voor het eerst met een legerkommando belast wordt. Rd. aria *Wira-Nata-Pada* is de schrandere hoveling, die in 1624 voor de vorst de susuhunanstitel zou bedacht hebben (v. Goens 188) en dus wel in blakende gunst moest staan. Met de andere „assistenten” is het minder eenvoudig. Kj. ad. Madiun zou even goed kj. ad. Djuminah kunnen wezen, daar deze over Madiun aangesteld was, terwijl een dipati van Sumenep ons voor de moeilijkheid stelt, dat dit gebied nog een vijf jaar geleden in krachtig verzet tegen Mataram was. Is zijn functie daarom slechts formeel?

Opvallend is, dat de Sadjarah Bantën (p. 47) alleen oog heeft voor de aanvoerders in het westelijke kamp, t.w. pg. Djuminah en tg. *Singa-Ranu*, hetgeen een welkome bevestiging der ongetwijfeld uit Javaanse mond vernomen berichten oplevert.

De bestraffing der aanvoerders.

Het is merkwaardig, dat alle overlevende aanvoerders van het eerste beleg om het leven zijn gebracht. Tg. *Sura-Agul-Agul* liet reeds op 1 dec. 1628 de gebroeders ad. *Mandura-Redja* en kj. dip. *Upa-Santa* met hun volk binden en „by forme van justitie volgens ordre van de Mattaram . . . doden, omdat Battavia niet verwonnen, noch haer dootgevochten hadden”. Waarschijnlijk waren het deze aanvoerders, wie het hoofd werd afgeslagen, terwijl de minderen gewoon met pieken en krissen doorstoken werden (d.J. V, 153). Deze straoefening valt te meer op, daar beide broeders uit het roemrijke geslacht van de rijksbestuurder adipati Manda-Raka, de rechterhand van panembahan Sènapati stamden. Dit leefde nu nog voort in de djuru-kuntji's van Ima-Giri (zie blz. 290).

Het droevige einde der kleinzonen van deze vermaarde patih moet in Mataramse hofkringen en wellicht ook daarbuiten opschudding verwekt hebben. Althans er is een bericht, dat de vorst hun gewelddadige dood niet voor zijn rekening wilde nemen. Toen Sura-Agul-Agul met het verslagen leger in Mataram terug keerde, zou Agung beweerd hebben, dat hij niet de dood van ad. *Mandura-Redja* en kj. dip. *Upa-Santa* bedoeld had, doch slechts die van hun volk. Voor die noodlottige vergissing moest tg. *Sura-Agul-Agul* boeten. Ook hij werd, met vele edelen, ter dood gebracht. De laatsten trof dit vonnis, omdat zij geen victorie bevochten hadden.

Werden de van het eerste beleg terugkerende veldheren door hun vorst met de dood gestraft, de aanvoerders, die in 1629 in Mataram terugkwamen, viel een beter lot te beurt. Rijklof van Goens is in zijn *Corte Beschrijvinge* (v. Goens 192—93) vrij uitvoerig over de terugkomst van de rijksbestuurder tg. *Singa-Ranu*, hetgeen een eigenaardig licht werp op de toestanden in het rijkscentrum, onmiddellijk na de tweede mislukking. Zowel na het eerste als na het tweede beleg moesten de terugkerenden op vorstelijk bevel worden doodgeslagen. Tot dit doel had de vorst alle passen of tolpoorten laten bezetten, opdat niemand tot zijn gezin zou terugkeren.

Tg. *Singa-Ranu*, die dit wel zag aankomen, hield het overblijfsel zijner manschappen, door Van Goens nog op een 10 tot 14.000 man geschat, bij zich. Het was grotendeels zijn eigen volk, gelicht uit het hem door zijn vorst toegekende gebied. Met deze macht trok hij door alle passen heen, de daar op wacht staande manschappen zo nodig buiten gevecht stellende, tot hij in zijn eigen gebied kwam binnen de

woning, die indertijd de vorst voor hem had laten bouwen. Hij trok zich tussen de wijde muren daarvan met de zijnen terug en nam dus, gezien ook het voorafgaande geweld, een dreigende houding aan. Evenwel, om zijn vorst de weg tot genade te banen, zond hij deze zijn vrouwen, bijvrouwen en kinderen toe, ten einde voor zijn schuld te boeten. Immers, het geheel placht voor een deel getraft te worden. Tevens stuurde hij zijn wapens aan de vorst ten teken, dat hij zich geheel aan diens beslissing onderwierp. Thans kon de vorst zijn genade aan hem betonen, waartoe, meent Van Goens, nog meer hielp, dat Singa-Ranu's dochter een van 's konings schoonste en liefste vrouwen was en deze de koning wist te bewegen, haars vaders huis genadig te zijn. Dit vermurwde de vorst, die de vrouwen en kinderen naar huis liet terugkeren en tg. Singa-Ranu in zijn rang en ambt handhaafde onder voorwaarde echter, dat hij in geen drie jaar 's vorsten aangezicht zou mogen aanschouwen ¹⁾).

Ook zijn ambtgenoot rd. arja Wira-Nata-Pada kwam er genadig af, daar Van Goens hem nog in 1654 aan het hof ontmoette (v. Goens 148, 155). Over het lot van de derde, kj. ad. Singenap zijn wij niet ingelicht. De drie hen vergezellende pangérans zullen uiteraard wel gespaard zijn.

Men kan zich afvragen, of het veel zachter optreden van de vorst ten aanzien der overlevende veldheren van het tweede beleg, alleen maar veroorzaakt is, door het kordate optreden van zijn rijksbestuurder tg. Singa-Ranu. Er valt m.i. iets voor te zeggen, dat Agung na de tweede mislukking het nutteloze en zelfs gevaarlijke van zulke straoefeningen begon in te zien. Gezien de onrust in zijn rijk tijdens de volgende jaren lijkt dit niet onmogelijk.

¹⁾ Het is intussen waarschijnlijker, dat tg. Singa-Ranu niet in zijn vorige functie gebleven is, daar sedert 1630 een zekere tg. Danu-Paja vermeld wordt, als „representerende de plaetse van den Sousounan” (W. Fruin-Mees, P. Franssen's Journael. T.B.G. LXVI 1926 p. 414).

MATARAM EN DE PORTUGEZEN.

1629—34

Eerste toenadering.

De onwrikbare houding van de Matarammer tegenover Batavia zelfs na de mislukte belegeringen, moet voor een deel bepaald zijn door de bijstand, die hij van de *Portugezen* verwachtte. Dezen hadden n.l. in de jaren 1629 en '30 enige opvallende successen ter zee behaald, waarvoor hun admiraal Dom *Nuno Alvarez Botelho* de verdienste toekomt.

In het eerstgenoemde jaar ondernam sultan Iskandar Muda van Atjeh (1607—36) een groots opgezette aanval op Malaka. Vier maanden later lag zijn vloot van 30 grote en 380 kleine vaartuigen voor de versterkte stad. Honderd stukken geschut bombardeerden haar, doch de 20.000 Atjehers kwamen zelfs niet aan een bestorming toe. Ten slotte daagde ontzet op. Een Portugese vloot onder Botelho van 30 zeilen, versterkt door hulpvaartuigen uit Djohor en Patani, verdreef de blokkadevloot en deed haar in een rivier wijken, waar zij vernietigd werd. De Atjehers vluchtten of werden door Djohorezen en Patanezen gevangen genomen. Tot de buit behoorden twee stukken geschut, die later in de verhouding der Portugezen tot Mataram nog een rol zouden spelen.

Het volgende jaar zette Botelho zijn successen voort, ditmaal tegen de Nederlanders. Terwijl een tweetal Compagnies jachten na een kruistocht voor Malaka in de rivier van Djambi voor anker lag, verscheen daar op 5 april 1630 een Portugese flotille onder Botelho, bestaande uit een grote galjas en 36 prauwen. De gehele dag werd gevochten. Het ene jacht werd lek geschoten en verlaten; het andere vatte vlam en vloog in de lucht. Ook een daar aanwezig Engels jacht werd door de Portugezen aangetast, van zijn acht kanonnen beroofd en in brand gestoken. Twee Compagnies schepen werden vervolgens geblokkeerd, doch vonden bescherming achter evenveel batterijen der Djambinezen. Een aanval op deze vaartuigen mislukte daardoor, doch naar buiten

komende ontmoetten de Portugezen op 6 mei 1630 het schip Walcheren, dat geënterd en na hevige tegenstand werd overgegeven. Daarop raakte het in brand en sprong, waarbij de dappere Dom Botelho, die juist aan boord wilde komen, met vele andere Portugezen, het leven verloor.

Toen eindelijk een Nederlands eskader van vijf schepen met ruim 400 koppen voor de Djambi-rivier verscheen, waren de Portugezen net naar Malaka teruggekeerd (N. Mac Leod, *De O.I. Comp. als zee-mogendheid* . . . I, 347—49).

Deze fraaie Portugese successen zullen, niettegenstaande de grote afstand, de Matarammer niet onbekend gebleven zijn. Integendeel! Reeds sedert 1617 was zijn aandacht op Sumatra gevestigd (*Bouwstoffen* I, 169), evenals die zijner handeldrijvende onderdanen, gewend als zij waren Malaka van de onmisbare rijst te voorzien. Djambi, waar het bittere gevecht plaats vond, zal zich enige jaren later als vazal van Mataram beschouwen.

In 1628, toen de Susuhunan zich opmaakte om Batavia te belegeren, had hij naar Malaka om bijstand geschreven. Dit verzoek had de gouverneur aldaar ernstig opgevat en „expresselijck” naar Goa doorgezonden. Met een adviesjacht, dat in vier maanden van India naar Lissabon wist te varen, was het nieuws van Mataram's toenadering aan de Koning overgebracht. De Bewindhebbers der Compagnie duchtten (zie hun schrijven van 28 aug. 1629), dat deze heugelijke tijding de Portugezen zou aansporen, om hun uitzendingen naar Indië te vergroten. In hun benarde toestand moest hun iedere bondgenoot welkom zijn en deze gunstige gelegenheid zou ongetwijfeld worden uitgebuit. Het moet dus aannemelijk worden geacht, dat de Portugezen de Mataramse toenadering beantwoord hebben (*Besch.* VI, 854).

In het jaar 1630 herhaalde de vorst zijn verzoek aan Malaka (d. J. V, 175). De gouverneur van Japara, kj. demang Laksamana, deed een „depesche” daarheen, om hulp tegen Batavia te vragen. Daarbij gaf hij nog al hoog op van zijn macht. „Soo (wij) daervoor verveert ware, zoude (hij) haest meester zijn”, besluit de repatriërende directeur-generaal Ant. van Diemen dit bericht.

Op deze verzoeken om samenwerking hebben de Portugezen gunstig gereageerd.

Het eerste Portugese Gezantschap.

1631

Op 16 maart 1631 kwamen van Java's Oostkust te Batavia twee jachten terug, medebrengeende een zevental Atjehers, die zij op 25 febr.

1631 voor Samarang met een prauw aan boord gekregen hadden (D. 16 maart 1631). Dezen, ontvlucht uit Portugese gevangenschap, „brochten tijdingh, dat eenige Portugesen naer den Mattaram vertrocken waeren met een schenckagie van een wit Arabijs paert, hooch 18 palmen, om den Mattaram aen te raden, den oorlogh tegens Batavia te continuëren, daertoe (zij) hun wilde(n) assisteren met veertigh vaertuijgen...”. De westmoeson benuttende, zal dit gezantschap omstreeks de jaarwisseling 1630—31 met een eigen fregat uit Malaka vertrokken zijn (D. 27 mei 1631).

Het kostbare geschenk wijst erop, dat Goa in de voorbereiding van dit gezantschap betrokken was. Het aantal toegezegde vaartuigen steeg in een later bericht zelfs tot zestig en zij zouden reeds het „toecomende jaer” (1632) komen.

Aanvankelijk luidde het, dat de Portugezen in Mataram zouden worden vastgehouden, tot de beloofde hulp verscheen, doch de vanuit Tjerebon aangekondigde tuchtigingsvloot der Nederlanders schijnt in dit besluit verandering gebracht te hebben. Althans de gouverneur van Japara kreeg dadelijk bevel om zich uit Mataram naar zijn standplaats te begeven, „ende was met de Portugesen ambassadeur vijff daghen voor de compste der (Nederlandse) jachten aldaer aengecomen”, n.l. op 4 juni 1631 (D. 17 juni 1631).

In Japara bewezen de Portugezen op 10 en 11 juni d.a.v. uitstekende diensten, aangezien „den Portugiesen ambassadeur met sijn bijhebbende sijnste, bestaende in 50 soo blancke als mistice copen, het geschut gemanieert ende groot debvoir gedaen hadde”. Desniettegenstaande werd de Portugees, zelfs in Japara, eenvoudig onthaald, zodat hij armoedig leefde, „bijsonder sijn geselschap, die al *bedelende* bij de wegh loopen” (D. 17 juni 1631).

Het eerste bericht over hun afscheid was in dezelfde geest, n.l. dat de Portugese ambassadeur „omtrent halff Julij wederom nae Malacca vertrocken was, en dat den gouverneur van Japara... denzelfden *gantsch slechtelijck* gedespecheert hadde, hebbende hem doen betalen den tol van alle sijne uijtgevoerde goederen en coopmanschappen” (D. 8 aug. 1631). De reden van deze oneervolle behandeling was het uitblijven der beloofde scheepsmacht, en „dat de aengeboden assistentie... als desperaet gehouden wiert”. De Japarase gouverneur, die blijkbaar tegenover zijn meester hiervoor borg had gestaan, voelde zich „als geaffronteert en geabuseert”.

Een tweede bericht over dit afscheid, dat op 27 aug. 1631 Batavia bereikte, klinkt gunstiger. Te elfder ure heeft de Portugese gezant,

blijkbaar uit naam van de Onderkoning, toezeggingen kunnen doen. Een goede macht van groot en klein vaartuig zou tegen december 1631 voor Japara verschijnen. Waarschijnlijk had deze de bedoeling om een naar Batavia opvarende prauwenvloot te dekken en alzo een derde beleg van Batavia te vergemakkelijken. Bovendien schijnt er, op grond van een Engels bericht, zelfs een *bondgenootschap* tot stand te zijn gekomen (Cal. of State Papers Col. Ser. E.I. 1630—34 p. 177), hetgeen uit Portugese bron bevestigd wordt (L.d.M. XXXV f. 108 no. 27).

Hiermede in overeenstemming werd de Portugese gezant op zijn vertrek „nae der Javanen manier wel *beschoncken en vereert*” (D. 27 aug. 1631). De goede verstandhouding was dus hersteld, doch ruim een half jaar had de Portugees op Javaanse bodem moeten verblijven eer hem vergunning tot vertrek verleend was.

Wij zagen, dat de Portugezen zich bij de Javanen zeer verdienstelijk maakten door het hanteren der *artillerie*. Juist in die tijd was „den Mattaram geoccupeert met geschut gieten” (D. 17 juni en 27 augustus 1631). Het zou wonderlijk zijn als de vreemdelingen, die bij het afschieten der artillerie zo behulpzaam waren geweest, bij het gieten daarvan geen advies gegeven hadden. Van Goens (p. 190) verhaalt ook, dat de Portugezen van Malaka aan de Javanen de vervaardiging van buskruit geleerd hebben, dat dezen te voren van hen moesten kopen of ruilen. Al geeft ook Van Goens voor dit onderricht onder zeker voorbehoud het jaartal 1624, het is toch zeer verleidelijk deze lessen in het buskruit maken een zevental jaren later te plaatsen, dus onder omstandigheden, die dit onderricht veel meer in de hand werkten dan in 1624. Mogelijk zijn toen reeds enige Portugezen achtergebleven, o.a. een „paep”, die wij daar in 1632 zullen ontmoeten (K.A. 1017 f 400 r).

Het is merkwaardig, dat dit eerste gezantschap in de Javaanse overlevering vermeld wordt. Niet in de gewone babads, doch in een der jaartallijsten. Onder het Javaanse jaar 1553 (A.D. 1631) wordt in de Babad Sengkala medegedeeld: Sadatengè *Kapitan Djoharsih, wong Pratokal* mentas mring Djapara, tur kuda dateng nitih, wawu 1553. Kala Pratokal pinanggih ingundangan dodotan batik aséba mring Mataram. Hetgeen in vertaling luidt: Toen kapitein Djoharsih kwam, de Portugezen pas (voor het eerst) naar Japara kwamen met aanbod van een Spaans (?) paard (of een soort van paard) om op te rijden, was het in het jaar van de achtjaarse reeks Wawu 1553 (A.D. 1631). Toen de Portugezen ontvangen werden, werden zij opgeroepen om met gebatikte staatsiekleden aan naar Mataram de hofreis te ondernemen.

Wat nu de naam van de gezant betreft, ofschoon Djoharsih ook een Javaanse naam kan zijn, is het toch zeer goed mogelijk, dat het een Javaanse verbastering is van de voornaam van *Jorge d'Acunha*, de gezant die wij pas bij de 3e Portugese gezantschapsreis zien optreden. Er valt daarom veel voor te zeggen, dat deze gezant de leider van alle Portugese ambassades geweest is.

Wat het tooien der Portugezen met Javaanse prachtkledij betreft, het is de enige maal, dat wij zo iets op Java aantreffen, terwijl het elders niet ongewoon was, buitenlandse gezanten met prachtige kledingstukken te bedenken, b.v. in Voor-Indië. Meestal beperkten de Javanen zich later tot het hangen van de gewoonlijk door hovelingen gedragen gele band om de hals der vreemdelingen (v. Goens, 53, 82, 265).

De schenking van een paard heeft op de Javanen een diepe indruk gemaakt, zodat het feit in de jaartalbad werd opgetekend. Reeds eerder zagen wij, hoe zeer het bezit van een bijzonder rijdier, dat aan bepaalde eisen van hoogte, kleur, inplanting der haren en dgl. voldeed, door de Javaanse vorsten op prijs werd gesteld. Juist toen door de oorlog met de Compagnie het verkeer overzee bemoeilijkt werd, zal de toevoer van fraaie paarden uit Voor-Azië schaars geweest zijn. Het is daarom zeer wel mogelijk, dat de Javaanse gezanten, die wij weldra naar Goa zien opreizen, last hadden naar een paard om te zien, dat nog beter aan de vereisten voldeed. Iets dergelijks zien wij n.l. ook in 1648—49 gebeuren (v. Goens 25—26).

Dit eerste Portugese gezantschap is vrij spoedig door een *Javaans* beantwoord, waaromtrent wij heel wat slechter ingelicht zijn dan over de Portugese.

Op 1 dec. 1632 schrijft de Hoge Regering naar patria, dat de Mataram „na men verneempt, *alsnoch* syne gesanten in Goa is hebbende” (d.J.V, 19). Zij vertoeven daar dus reeds geruime tijd. Volgens een Portugees bericht dd. 2 april 1632 (L.d.M. XXIX f. 245) zou de koning van Mataram zijn gezant eind april 1632 naar Goa gezonden hebben. Waarschijnlijk zullen de Portugezen bij de overtocht behulpzaam zijn geweest. Zij waardeerden de komst dezer gezanten bijzonder, daar zij er van overtuigd waren, dat de „Rey de Matarão” . . . *esta com animo muy disposto contra os Olandezes*” (dat de koning van Mataram zeer op de Hollanders gebeten was). Hij had dan ook een groot aantal „navios de remo” (roeivaartuigen) laten vervaardigen. Helaas konden de Portugezen hem daarbij minder van dienst zijn dan zij wel wensten, wegens de talrijke „Reys suos tributarios” (zijn

vazalvorsten), die het meest met de Hollanders hielden. Wilde de Matarammer soms zijn roeivloot gebruiken om zijn macht in de buitengewesten te bevestigen of uit te breiden?

Doch het staat vast, dat dit Mataramse gezantschap nog meer beoogde. Het historische handschrift van *Pedro Barreto de Resende* bevat twee kaarten van Batavia, die van een leerrijk bijschrift voorzien zijn (C. C. F. M. le Roux, Twee Portugese plattegronden van Oud-Batavia uit den stichtingstijd der stad. T.B.G. LXXVIII 1938 p. 515—35). Hier lezen wij: „Toen de graaf van Linhares vice-Koning van Indië was, zond de Keizer van Mataram hem een gezantschap, waarin hij hem verzocht een vloot te willen zenden om te beletten, dat het (Jacatara) hulp zou ontvangen; want dit alleen wilde hij, omdat hij van plan was het te belegeren met meer dan 100.000 man. En dat hij op die vloot hem zou sturen ingenieurs, die verstand hebben van machines en van het door beklimming nemen van vestingen, en anderen, die kennis hebben van geschut; en dat hij (de Keizer) na de inname die stad aan hem (de vice-Koning) zou geven met de artillerie en het meerdere, wat daarin zou zijn, en dat hij al de kosten van de vloot zou dragen. En dat hij alleen verlangde, dat men voor hem met deze (vloot) de toegang zou nemen, zodat het (Jacatara) niet zou kunnen geholpen worden.”

Hoewel er in 1634 nog een tweede Matarams gezantschap in Goa kwam, de schrijver in dat jaar zijn handschrift beëindigde om in 1635 te repatriëren, moet toch wel alleen het eerste gezantschap door hem bedoeld zijn. Hij zal deze regels geschreven hebben vóórdát het tweede gezelschap arriveerde en het overbodig hebben geacht, zijn mededeling nog aan te vullen. Wij mogen die dus wel met het eerste bezoek der Javanen aan Goa in verband brengen.

Duidelijk draagt dit bericht het stempel van zijn tijd. De Susuhunan, nog sterk onder de indruk van zijn dubbel falen en zich zeer wel er van bewust, waaraan het schortte, poogt het ontbrekende van de Portugezen te verwerven, t.w. een vloot met deskundigen voor de artillerie en de belegeringskunst. Uiteraard doet hij overdreven beloften, waaraan het ook de onderkoning niet zal ontbroken hebben.

Het is waarschijnlijk, dat de Javanen met het tweede Portugese gezantschap naar hun vaderland teruggekeerd zijn.

Het tweede Portugese Gezantschap.

1632—33

Het blijkt niet, dat het tweede Portugese gezantschap door de Vice-Roy in Goa is gezonden, maar veeleer dat dit geschied is door de *gouverneur van Malaka* (d.J. V, 207). Reden was waarschijnlijk de benarde toestand van deze plaats. Er lagen niet meer dan 46 tot 50 soldaten in garnizoen, zomede 40 getrouwde Portugezen (D. 19 nov. 1632). Men vreesde voor een nieuwe belegering door de Atjehers, reden waarom aan verschillende koningen in de omgeving hulp werd gevraagd, „bysonder aen den Mattaram”, van wie pas 40 stuks vaartuigen met rijst aangekomen waren.

Met dit verzoek om hulp zal wel de ambassade bedoeld zijn, van wie de Hoge Regering in haar reeds aangehaald schrijven van 15 aug. 1633 mededeelt, dat zij „voorleden wester mouson” uit Malaka vertrokken was, met als doel „omme den Mattaram noch meer ende meer tegens ons te verbitteren ende in termen van hostiliteit met ons te onderhouden (d.J. V, 207).

De expresse gezant, die waarschijnlijk *Jorge d'Acunha* was, had tot opdracht, „op 't gevouchelijkste geëxcuseert hebbende, dat den Vice-Roy . . . de toegeseijde assistentie van volck ende schepen desen iaere niet en heeft gesonden, nu vaste toeseegginge te (doen) . . . dat de Vice-Roy . . . toecomende wester mouson soodanigen macht . . . soude toesenden, als hem om Batavia te vermeesteren ende de Nederlanders van Java te verdrijven, noodich is”. Deze Portugese armada werd op 120 schepen en jachten geschat.

Daartegenover zou de Matarammer, blijkens een brief van een in Japara gevangen Mardijker (D. 29 mei 1633), „15.000 man soo te landt als te waeter” afzenden, „om ondertusschen dat de armada verwacht wordt, op ons ende onse vrunden te roven”. De Mataramse kaapvaart was dus slechts een voorspel, van hetgeen Batavia te wachten stond.

Behalve met de politiek hield de gezant zich ook met de handel bezig, zodat de Hoge Regering voorzag, dat de Engelsen in Japara wel met hun kleden zouden blijven zitten (Bat. 3 juni 1633 K.A. 759).

Ook overigens was deze bezending een succes, daar uit Bantam werd gemeld, „dat den Portugeeschen ambassadeur in de Mattaram *wel gesien ende geëstimeert* was, ende dat in Japara een *groot vaertuijch* toegemaect wierdt, om denselven nae Malacca te convoijeeren”

(D. 17 juni 1633). Hierop reageerde de Hoge Regering natuurlijk door dadelijk enige schepen uit te zenden ten einde bedoelde gezant met zijn begeleiders bij de Lingga-archipel te onderscheppen, hetgeen echter mislukte (D. 27 juni 1633). De Portugese ambassadeur zal dus in de maand juni van dat jaar in gezelschap van een „parthije Javaensch vaertuijch” naar Malaka teruggekeerd zijn.

Daar zich aan boord van het grote vaartuig, dat de Matarammer voor de Portugese gezant bestemd had, ook een „*principael orancay* van den Mataram bevond”, merkte de Hoge Regering terecht op, dat de Susuhunan „van syn aengenomen inpressiën van des Portugysen assistencie . . . noch niet can afstaen” (d.J. V, 215).

Men kan aannemen, dat het Portugese gezantschap, dat in 1633 Mataram bezocht, met voldoening op zijn resultaat kon terugzien.

Het goed succes van de tweede Portugese ambassade bleek wel uit de komst van een *tweede Javaans gezantschap*, „expresselyvk naer Goa afgeveerdicht, omme de belofde . . . assistentie van den Vice-Roy selfs te bevorderen”. Het was *Jorge d’Acunha*, die de Javanen naar Goa begeleidde, zodat deze het ook zal geweest zijn, die als Portugees gezant in Mataram is opgetreden (Brief v/d Vice-Rey a/d officieren te Malaka, Kron. Hist. Gen. 1853, p. 31).

Dit tweede Mataramse gezelschap ontving in Goa „goede accomodate, honorable tractement ende cortosye” van de onderkoning, waarvoor zij zeer gevoelig waren. Hun werd, volgens gewoonte, „groot secours belooft, opdat duer haer disperaty van d’onse (de Portugezen) geen walginge krijgen”.

De onderkoning beval het hoofd van Malaka de Javanen op soortgelijke wijze aan te moedigen, „ter tijt dat Godt belieft de dingen van deesen staet te beeteren”, welke sombere woorden aantonen, hoe weinig de schrijver van zijn eigen grootspraak gelooft. Verder kregen de Javanen vrij vervoer, terwijl zij, „soo lange in Malacca zijn, in alles gevavoriseert moogen worden”.

Aldus de door Pieter Vlack opgevangen brief van de Vice-Rey.

Hoe deze inderdaad over de toestand in Malaka oordeelde, bewijst wel de brief van de koning aan de onderkoning, dd. 24 febr. 1635 (L.d.M. XXXV f. 108 no. 27), waarin hij schreef vernomen te hebben van de Conde de Linhares omtrent de „grande aperto en que aquella praça estava e o comercio quasy extinto, levantamentos dos reys vixinhos e de como ficava o Matarão quasy desconfiado de se effectuar a liga cõ elle contra os Olandezes”, dus: de grote benaauwenis, waarin

deze plaats zich bevond, de bijna uitgestorven handel, de opstanden der naburige vorsten en hoe de Mataram als met wantrouwen vervuld was t.o.v. het resultaat van het verbond met hem tegen de Hollanders.

Over de thuisreis der Javanen naar hun vaderland is niets bekend. In ieder geval schijnen ze nog niet terug te zijn geweest, toen in oktober 1634 de Nederlandse gezant Jan van Broeckum voor Tegal verscheen. De Matarammer wenste n.l. eerst het antwoord zijner gezanten uit Goa te vernemen alvorens op de boodschap der Nederlanders te reageren (L.d.M. XXXIV f. 39v dd. 3 dec. 1635).

Waarschijnlijk zijn zij pas met het Portugese gezantschap weer naar Java gevaren, dat eind 1635 uit Goa naar Mataram werd gezonden.

MATARAM EN DE V.O.C.

1629—34

De opening der onderhandelingen.

1630

Na de dubbele nederlaag voor Batavia heeft de Susuhunan het niet meer ernstig gewaagd, ten derden male zijn geluk voor deze onneembare muren te wagen. Waar hij wel naar gestreefd heeft, is een duidelijk en onweersprekelijk huldebtoon van de zijde der Compagnie. Na de vroegere vijandelijkheden had zij tot driemaal toe een aanzienlijk gezantschap naar de hofstad gezonden; waarom ook thans niet?

Aanleiding was de terugzending van de spion *Warga*, die in juni 1629 met \pm 12 prauwen voor Batavia verschenen was, om onder de schijn van vreedzame koophandel, de stad en zijn verdedigingswerken te verkennen (Besch. VI, 564). Hij was aangehouden, doch de gouverneur-generaal Jan Pz. Coen had hem, op voorwaarde, dat hij ronduit de waarheid zou spreken, de vrijheid toegezegd. Deze was hem nu, na lang aandringen, geworden. Evenwel vatte men van Javaanse zijde deze vrijlating op als een tegemoetkomende handeling der Nederlanders, als een eerste stap op de weg naar onderdanigheid (d.J. V, 171).

Toevallig kruisten voor Japara enige Nederlandse jachten, die in verband met geruchten, dat de Susuhunan een nieuwe aanval op Batavia voorbereidde, Java's noordkust verkenden. De kommandeur van dit eskader, de opperkoopman Dan. Thesel, kreeg een zekere entjik Muda aan boord, uitgezonden door tg. aria Wangsa, opperste raad van de vorst over Samarang. Deze boodschapper nodigde hem uit voor die plaats te komen, daar de Matarammer tot vrede genegen en bereid was, om met een gezant een brief van deze aria Wangsa naar Batavia aan de Hoge Regering te zenden. De ontvangst in Samarang was uitstekend. Inderdaad verscheen op 11 april 1630 te Batavia met de jachten Tayouhan en Bonremedio een vrij groot Javaans gezantschap: lurah Juda, een zoon van entjik Muda, en 14 Javanen met een brief van aria Wangsa aan de Gouverneur-Generaal. De inhoud luidde aldus: aria Wangsa had het verzoek van Z.Ed. om vrede — aldus werd de

loslating van de spion Warga geïnterpreteerd — aan de Susuhunan Ingalaga voorgedragen. Deze was daarmede ingenomen geweest, „maer wilde persoonlyck mett des Heeren Generaels gesanten van de saeck spreeken”. Daarom ried hij aan zo spoedig mogelijk een „bequaem persoon nevens Loura Jouda” aan Z.M. via Samarang te zenden. Genoemde Jurah Juda beweerde de Sunan persoonlijk te hebben horen zeggen, dat „hij van sijn sijde den peijs van herten begeerden, oprecht meijnde te doen onderhouden, ende alle hostileyten in 't diepst van der zee te begraven, bijaldien (de Nederlanders) . . . oock soo gesint waren” (Memorie voor P. Franssen Bat. 3 mei 1630 K.A. 758). Men behoefde bij het „committeeren van een aensienelyck man niet beducht te wesen”. De vorst had zelf beloofd, behoorlijke gijzelaars naar de Nederlandse jachten te zenden, indien men bedenkingen maakte. Behalve de brief, werden ook 10 zakken rijst, een koe, 10 hoenders en wat fruit meegezonden.

Ook bij het gehoor, dat de Gouverneur-Generaal op 15 april 1630 aan de gezant verleende, verzocht deze, dat „nevens hem een *presentabel* persoon” mocht gezonden worden, om aan de Susuhunan de vredesgezindheid van Z.Ed. te openbaren. Dat de vorst tot vrede bereid was, had hij deze zelf horen verklaren, „zoo den Generael daertoe meede inclineerde”, m.a.w. : zich de mindere toonde.

De Hoge Regering besloot hier niet dadelijk op in te gaan. Zij wantrouwde de boodschapper, dachtte een botte terugzending of een nutteloze verspilling van geschenken. Zij besloot, om tijd te winnen, Wangsa's brief met een *expresse* te beantwoorden, dus niet met een echt gezantschap. Zij wilde n.l. alvorens verdere stappen te doen, eerst eens goed nagaan, of inderdaad de uit Mataram ontvangen brief met voorweten van de Susuhunan geschreven was.

Het gezantschap van Pieter Franssen.

1630

Tot deze bezending werden aangewezen de assistent of tolk *Pieter Franssen* en een zekere Jacob Ventura, die blijkbaar een zeer bescheiden rol gespeeld heeft. Men heeft de Hoge Regering gegispt, omdat zij zulke weinig belangrijke lieden Mataramwaarts zond. Men overwege echter, dat een aanzienlijke ambassade, onmiddellijk na de twee zware belegeringen, veel op een capitulatie zou hebben geleken. Bovendien was de Hoge Regering beperkt in haar keuze. Op staande voet moesten enige lieden gevonden worden, voor wie het Javaanse

milieu niet al te vreemd zou zijn. Sedert 12 jaar was het onmiddellijk contact door middel van een loge verloren; het laatste bezoek aan de hofstad dateerde van 1624. Bestonden er nog wel geschikte lieden, die voldoende met de Javaanse zaken vertrouwd, bereid waren hun hoofd in deze leeuwenmuil te steken? Er was nog de opperkoopman Cornelis van Maseyck, doch deze had aan zijn laatste gezantschapsreis derwaarts niet zulke aangename herinneringen bewaard. Bovendien zag het aanbod om „suffffisante ostagiers” op de schepen te plaatsen er vreemd genoeg uit. Zou de vorst waarlijk bereid zijn, even aanzienlijke Javaanse groten als de gezant, die hij verwachtte, in handen der Nederlandse scheepsbevelhebbers te stellen? Over het wantrouwen der Hoge Regering behoeft men in de gegeven omstandigheden zich daarom niet te verbazen.

Bovendien overwege men, dat Pieter Franssen nog een der deskundigste personen was, over wie men beschikte. Hij verstond Javaans; men had hem in 1629 te Bantam geplaatst, „om ondertusschen van ’t voorvallende in Bantham verwitticht te werden” (Besch. V, 749). Daarentegen was hij niet van hoge rang, sedert 1620 assistent (Besch. III, 585), miste diplomatieke talenten en, wat erger was, vasthoudendheid.

Zijn ambassade is dan ook een mislukking geworden. Hij kwam met een bescheiden gevolg — één Nederlander — zonder geschenken, slechts met een Maleise brief, die te voren mondeling in het Javaans moest worden overgezet. Waarschijnlijk waagde deze tolk zich niet aan een Javaans epistel. Tot op een kwartier uurs is hij de Kraton genaderd; blijkbaar is toch nog overwogen hem tot de Susuhunan toe te laten, doch, nadat hij zijn brief aan tg. arja Wangsa reeds uit handen gegeven had, heeft hij na enige dagen wachters zijn afscheid gekregen. Dit afscheid, dat hij afzonderlijk beschreven heeft, is echter duidelijk genoeg, om ons over de bedoelingen en verwachtingen der Javanen in te lichten.

Vooreerst kreeg hij zelfs niet de schrijver van de brief aan de Hoge Regering, tg. arja Wangsa, te spreken, die zwaar ziek zou wezen, zodat niemand bij hem mocht komen (P. Franssen's Journaal 416). In plaats daarvan kwamen tg. Danu-Paja, die de Susuhunan vertegenwoordigde, en kj. Djajeng-Pati, de preceptor van tg. arja Wangsa. Beide heren legden uit, waarom de Nederlandse gezant niet voor de vorst mocht verschijnen. Vooreerst was tg. arja Wangsa door zijn ziekte verhinderd de gezant aan de Sunan voor te stellen. Voorts ontbraken er zowel brieven als geschenken voor de vorst. Daarom herhaalden de twee afgezonden nogmaals 's vorsten vredesgezindheid. Indien de

Gouverneur-Generaal óók tot een oprechte vrede genegen was, diende hij „metten eersten” andere gezanten te zenden, die „van meerder qualiteijt” waren. Pieter Franssen en zijn gezel Jacob Ventura waren „niet genoeg gequalificeert, om voor den Sousounan te verschijnen”.

Ten slotte kwam de aap uit de mouw. Als de Hoge Regering tot vrede bereid was, diende zij haar gezanten binnen twee maanden te zenden, „off den Sousounan soude wellicht veranderen van opinie, daerbij zeggende, *dat de padij binnen 3 maenden van 't velt soudensijn*”.

Nu was het de gewoonte der Matarammers om pas ná de rijstooft ten strijde te trekken. Laatstgenoemde waarschuwing is dus een verkapt dreigement, hetgeen door Pieter Franssen ook zeer wel begrepen is, toen hij schreef, dat zij daarmede te kennen wilden geven, „dat sij haer wellicht weder naer Batavia soude vervoeegen” (P. Franssen's Journaal 417).

De herhaalde verzekering, dat zij het op prijs zouden stellen, indien Pieter Franssen aan het komende gezantschap deel wilde nemen, toont aan, dat de Javanen deze gezant wel waardeerden. Hij begreep hen zeer goed, verstond zelfs de Javaanse woorden, die zij met elkander spraken, hetgeen de Matarammers niet zal zijn ontgaan. Een dergelijk persoon pleegt bij onderhandelingen goede diensten te bewijzen.

Uit het laatste onderhoud blijkt intussen wel duidelijk, welk karakter een gezantschap zou moeten dragen, dat de vorst welgevallig kon zijn, n.l. aanzienlijk en huldigend. Het diende vóór de veldtocht van 1630 haar opwachting te maken, opdat de Matarammers het als het resultaat der beide (mislukte) veldtochten van 1628—29 konden zien. Aldus zou het ontzag voor de Susuhunan opnieuw stijgen. In dezelfde geest was ook de missive van tg. arja Wangsa, die Pieter Franssen meekreeg (P. Franssen's Journaal 415—16).

Het is zeer wel te begrijpen, dat de Hoge Regering op een dergelijk voor haar zeer vernederend voorstel niet inging.

Evenwel, allen die in Mataram belang hadden bij het tot stand komen van een vrede met de Compagnie, zoals de heren van Japara en Tegal, spoorden haar aan, toch tot een tweede bezending over te gaan, ja, men noemde zelfs verbloemd het geschenk, dat moest worden meegebracht, t.w. een goed Arabisch paard. Ook de Chinezen polsten de Hoge Regering omtrent haar bereidheid tot een nieuwe ambassade, doch zij bleef onvermurwbaar. Vooraf diende verzekerd te worden, dat een gezant behoorlijk zou worden ontvangen. Blijkbaar dachtte men, voor een huldigend vazal te worden aangezien (d.J. V, 173—74).

In Mataram werd deze afwijzende houding ten zeerste kwalijk genomen. Dadelijk werd de aanvoer van verschillende waren en in het bijzonder die van rijst verboden — het gewone middel, waarmede de Javanen het rijst behoevende Batavia tot andere gedachten poogden te brengen. Het ongelukkige hoofd van Samarang, lurah Juda, die er niet in geslaagd was de Nederlanders als nederige vazallen in Mataram te brengen, werd na deze mislukking gevangen gezet (d.J. V, 174).

Het merkwaardige is, dat de Nederlanders 's vorsten bedoelingen zeer wel doorzagen, maar toch bereid waren de vorst in de waan te laten, dat de Nederlanders bij hem om vrede verzochten, „als (wij) maer voirdeel connen doen”. Het leek hun nl. niet ongeraden, „met den Mattaram voor eenighe tijdt wat te simuleeren”, b.v. door hem jaarlijks met enige geschenken te bezoeken, als men daardoor de oorlog, al was het maar voor een tijd, kon afweren. Een definitieve oplossing zou dit niet wezen, wel een tijdelijke, voor een jaar of twee. Daardoor zouden de omstreken van Batavia gespaard blijven en de handel niet gehinderd worden. Kwam er daarom een redelijk verzoek, dan zou men wel een gezantschap willen zenden en in vredesonderhandelingen treden. Daarna zou men het wel spoedig eens kunnen worden (d.J. V, 174—75).

Aldus formuleerde het hoofd der retourvloot, Antonio van Diemen, op 5 juni 1631 de mening der Hoge Regering, die echter, sedert zijn vertrek in maart daaraan voorafgaande, enigszins gewijzigd was.

Pieter Vlack's aanval op Japara.

1631

De wenk aan Pieter Franssen, om op korte termijn een gequalificeerd gezant met vredesvoorstellen naar Mataram te sturen, of dat anders een derde aanval op Batavia te wachten was, is, gelijk wij zagen, moeilijk anders dan als een verkapt *ultimatum* te beschouwen.

Na het vertrek der retourvloot in maart 1631 schijnt de Hoge Regering hiervan steeds sterker overtuigd te zijn, en haar stemming zal er zeker niet beter op zijn geworden, toen zij in het midden van die maand nieuws vernam omtrent het Portugese gezantschap aan de Susuhunan. Zij moet zich bedrogen gevoeld hebben. Het gezantschap, dat de Susuhunan vergeefs van Batavia eiste, kwam wèl uit Goa. Het Arabische paard, dat hij ondershands van de Nederlanders liet vragen, werd hem door de Portugezen geschonken. Deze intieme verhouding tussen de Matarammers en Compagnies ervrijanden en handelsconcur-

renten moet de Hoge Regering versterkt hebben in haar voornemen, om door een krachtige daad te tonen, dat zij niet met zich liet spelen.

Naar aanleiding van allerlei geruchten omtrent een aanstaande derde belegering van Batavia, liet zij, evenals kort voor het tweede beleg, een vloot langs Java's noordkust varen, die de toebereidselen der Javanen diende te ontdekken en te verstoren.

Op 16 mei 1631 vertrok daarom van Batavia een eskader van 8 schepen en jachten onder bevel van *Pieter Vlack*, raad van Indië en kommandeur, en onze bekende *Cornelis van Maseyck*, ontvanger-generaal en vice-kommandeur. Zijn kennis van Javaanse toestanden zal hem wel aan Vlack hebben toegevoegd (D. 16 mei 1631). Er waren niet minder dan 500 matrozen en 195 soldaten aan boord. Doel was: vernieling van vaartuigen en verhindering van de vorming van rijstvoorraden. Men was daartoe volledig ten oorlog uitgerust.

Het resultaat is zeer bescheiden geweest. Na een lange reis — men was in de oostmoeson — werd Japara pas 9 juni bereikt. De meeste daar aangetroffen jonken wisten zich binnen de rivier te redden. Vier, die genomen werden, bleken niet aan Javanen te behoren. Via Tjerebon was de Matarammer reeds lang van de te verwachten komst der Nederlanders op de hoogte gesteld en had maatregelen getroffen. De stad Japara bleek in een uitmuntende toestand van verdediging te zijn. Wij verhaalden reeds, dat de Portugese ambassadeur met de zijnen ijlings naar Japara gereisd en daar 5 dagen voor de verschijning der vloot, aangekomen was. Een landing werd daarom ongeraden geacht; een beschieting der bolwerken had weinig effect, ook al doodde een Hollandse kogel vier Javanen. Men trok dus na dit mager resultaat weer af, wist in ieder geval, dat de Matarammer geen toebereidselen voor een nieuwe aanval op Batavia trof (D. 17 juni 1631).

De overval op het gezantschap van Cornelis van Maseyck.

1632

Wegens ons niet volkomen duidelijke redenen besloot de Hoge Regering na deze mislukking in 1632 toch maar weer de weg der onderhandelingen te betreden en zond een nieuw gezantschap naar Japara (Fruin—Mees, 167—69).

Hoofd van het gezantschap was de ontvanger *Cornelis van Maseyck*, dezelfde die reeds van 1618 tot 1621 onvrijwillig de gast der Matarammers was geweest — wat zijn kennis van Java en de Javanen bevorderd zal hebben — doch ook een der aanvoerders van de vloot, die het

vorige jaar Japara beschoten had. Indien men dit laatste in Japara geweten had, kan dit moeilijk als een goede introductie beschouwd zijn.

Bovendien kwamen de Nederlandse schepen juist tegen het einde der Moslimse vasten (20 april 1632) voor Japara aan, op welk tijdstip de volksstemming van een Islamietische havenplaats, die nog geen jaar geleden door een Christelijke vloot gebombardeerd was, onmogelijk erg vriendschappelijk kon wezen. Er bestaan inderdaad aanwijzingen, dat de bevolking opgewonden was.

Bij de ontvangst van het Nederlandse gezantschap van 1632 in Japara zal men ook in het oog dienen te houden, dat er steeds een grote wedijver heeft bestaan tussen de kuststeden onderling, niet enkel op het gebied van de handel, doch ook op dat der politiek. Dit verklaart waarschijnlijk veel van de wonderlijke ervaringen, die de Nederlanders toen op Japara's rede opdeden.

Bijna onmiddellijk, nadat de gezant Cornelis van Maseyck door bemiddeling van de Suratse schipper Malabagadadi zijn komst aan de gouverneur, kj. demang Laksamana, had laten bekend maken, en wederzijds saluutschoten waren gewisseld, verschenen twee prauwen met witte vlaggen uit *Pekalongan*. Deze maakten zich bekend als te zijn afgezonden door Suwandana, een zoon van tg. Bau-Reksa, aanvoerder der Javanen voor Batavia in 1628. Gelijk men zich zal herinneren, was deze tijdens het eerste beleg van Batavia gesneuveld. Er bestaat daarom ernstige aanleiding te vermoeden, dat de zoon de Compagnie minder goed gezind was.

Terwijl men zich op de rede van Japara bevond, werd door de Pekalonganners gevraagd naar het doel van de komst der schepen. Men eiste zelfs schriftelijk antwoord. De Nederlanders bepaalden zich echter tot een mondelinge mededeling en een geschenk in opium, een en ander onder de vriendelijkste bewoordingen.

De 18e april, toen de brief aan de Susuhunan met een geschenk aan wal werd gezonden, kwam weer een Pekalonganse prauw langszij, waarop zich Malang-Karsa, een „officier” van Suwandana bevond, die opnieuw naar de bedoeling der Nederlanders informeerde, en wat voor boodschap of zij medebrachten. Hij kreeg ongeveer hetzelfde antwoord en geschenken als de vorige dag. Kennelijk hebben we hier een poging voor ons, om zich in de zaken van Japara in te dringen. De Nederlanders bleven echter met kj. demang Laksamana besprekingen voeren, hetgeen die van Pekalongan verdrotten, maar niet afschrikt moet hebben.

In de nacht van 18 op 19 april is de in het Javaans vertaalde brief aan de Susuhunan „te post” (dus: zeer snel) over Samarang naar Mataram verzonden, begeleid door 150 man, onder aanvoering van twee der voornaamste „officieren”, n.l. Patra-Menggala en Karta-Juda, „dewelcke in goede estiem bij den Mattaram sijn”.

Omstreeks de 22e of 23e april zal de brief in de hofstad zijn aangekomen; evenwel, de dag te voren was de komst der Nederlanders en hun voornaamste geschenk door de lieden van Pekalongan al aan de vorst gemeld. Dit eerste bericht stemde deze niet tot tevredenheid, daar hij gemelijk had verklaard, „dat hem verwonderde, dat Quey Demang (Laksamana) hem sulx mede niet aen en diende”. Het zal ook wel niet de bedoeling der Pekalonganners geweest zijn, de vorst t.o.v. Japara of de Nederlanders gunstig te stemmen. Mogelijk hebben zij daarvoor zelfs 's vorsten antwoord aan zijn gouverneur beïnvloed of geïnspireerd.

Intussen bevond kj. demang Laksamana zich in een moeilijk parket. Het schrijven der Hoge Regering zou hij gaarne „met behoorlycke eere . . . ingehaelt ende ontfangen hebben, doch heeft hetselve naergelaten uyt jalousie van quade oorblasers”. De volgende dag (de 19e) klaagde hij over „veel benijders”. Hij was ook uitermate „schurpuleus”, zodat hij slechts op bevel van de Sunan wilde toestaan, dat er „Chinezen en andere vrunden” aan boord kwamen. Kennelijk aarzelde hij om al te vriendelijk voor de Nederlanders te schijnen. Ook de 21e durfde hij nog niemand aan boord te sturen, voordat hij antwoord van de Sunan had.

Misschien waren de daar gevestigde Portugezen de tolk der heersende stemming geweest, toen zij tijdens garebeg puwasa de Suratse schipper, afgezant der Nederlanders, „met scheltwoorden seer leelyck geafronteerd hadden, hem verwytende, dat (hij) het met de Hollanders hield”. Mogelijk waren ook hierbij de lieden van Pekalongan de grote stokebranden tegen de Nederlanders, maar kj. demang Laksamana had niets over hen te zeggen. Zowel Pekalongan als Tegal vielen buiten zijn gezag, verklaarde hij. Ook uit andere berichten blijkt, dat de stemming der bevolking opgewonden was.

Op 27 april in de morgen moet het antwoord door Patra-Menggala uit Mataram gebracht zijn. Men zag twee witte vlaggen boven de stadsmuren opsteken en een schot verkondigde dat een bespreking gewent werd. Het antwoord was blijkbaar alleen tot de gouverneur gericht, werd althans niet vertoond. Slechts werd medegedeeld, dat de Sunan tot vredesonderhandelingen bereid was, „alsmede, soo wij begeerden

voor de Souchouhouan te verscheynen, dat Quey Demang ons voor hem met het geschenk soude brengen”.

Een dergelijke uitnodiging uit vorstelijke mond is bijna een bevel. Mogelijk waren er aan het niet-opreizen sancties verbonden. Evenwel, van een bezoek aan het hof kon geen sprake zijn en Van Maseyck beperkte zich tot het statig aan land laten brengen der geschenken. Dit geschiedde door de koopman van het jacht Wessanen, *Antonie Paulo*, terwijl ondertussen een aantal Javanen als gijzelaars in twee inlandse vaartuigen bij de Nederlandse schepen gemeerd bleven, tot de afgezondenen weer aan boord terug waren. Een en ander geschiedde met grote aarzeling pas na eindeloze besprekingen, en eerst nadat k. demang Laksamana daartoe strikt bevel had gegeven (27 april '32).

De ontvangst liet ditmaal niets te wensen over. Er waren wel duizend en meer (gewapende?) Javanen op de been voor de dalem van de gouverneur, die *Antonie Paulo's* hand drukte en hem welkom heette. Het kleed van het geschonken paard vouwde hij persoonlijk op en borg het met de pluim zorgvuldig weg. Voorts nam hij „syne tuylbant tot drie mael tot der eerde toe af . . . seggende, d'eerste mael voor den Ed. Heer Generael, ten tweede, dat is voor d'Ontfanger (v. Maseyck) . . . ende de derde mael, dat is voor de schenckagie”. Eindelijk nodigde hij *Antonie Paulo* uit, om die nacht in de dalem door te brengen. Deze sloeg dit vriendelijk aanbod echter af.

De volgende dag, de 28e, werd *Antonie Paulo* nogmaals aan wal gezonden, ten einde te spreken over het herstel van de handel en het huiswaarts ontbieden der oorlogsprauwen. Daar de gouverneur niet over alle havens te zeggen had, diende hij dit eerst aan de Sunan te vragen. Dat nog niet alles in kannen en kruiken was, bewijst het die avond gedane verzoek, om nog een dag of zeven tot acht te blijven. De Nederlanders verklaarden echter, met zijn antwoord dadelijk te willen terugkeren.

Ook toen op de 29e april een der personen, die naar Mataram opgereisd waren, n.l. *Patra-Menggala*, aan boord kwam, scheen er nòg wat aan te haperen.

Wel héél nadrukkelijk verzekerde deze Javaan, die een geschenk van de gouverneur begeleidde, tot twee maal toe, dat zij bereid waren, de Nederlandse gezant naar boven voor de Susuhunan te brengen. Van Maseyck verklaarde echter, tot deze tocht geen last te hebben. Deze weigering was koren op de molen der geestdrijvers. Immers, de Nederlanders toonden zich ongehoorzaam.

Dat de zaken nog allerminst bevredigend geschikt waren, blijkt ook

uit het bericht van die avond, dat de gouverneur de Nederlanders nog een acht tot tien dagen begeerde aan te houden, „alsoo . . . een edelman . . . Danoupraya uyt Mattaram verwachtte, die hy vermoedde uyt last van de Mattaram te comen”. Ongetwijfeld zal kj. demang Laksamana deze Danu-Pradja wel naar het hof gestuurd hebben, waar hij vandaan kwam; hoe zou hij anders de naam van des Sunans bode kennen? Klaarblijkelijk was de eerste boodschap uit Mataram niet gunstig geweest. Waarschijnlijk had de gouverneur order gekregen, de Nederlanders iets onaangenaams aan te doen, b.v. de gezant met geweld naar de hofstad te brengen, waartoe hij aarzelde over te gaan. Door overdreven beleefdheid poogde hij toch van zijn goede gezindheid blijk te geven, zonder zich bij zijn rijksgenoten te sterk te compromitteren. Danu-Pradja's zending naar Mataram kan dan beoogd hebben, in het vorstelijk bevel alsnog wijziging aan te brengen. Ondertussen hoopte hij, dat de Nederlanders lang genoeg zouden blijven, om met hen tot een voor alle partijen gunstige oplossing te komen. Evenwel, de Nederlanders zagen dit uitstel slechts voor „complimentos” aan en drongen aan op een spoedige terugzending.

De gouverneur raakte nu in een moeilijke situatie, waaruit hij ten slotte door het optreden der Pekalonganners gered werd, die, gelijk wij zagen, met schepen op de rede lagen. Toen op 30 april twee sloepen met 24 Nederlanders en een Gudjarat, vertrouwend op de tot dusverre genoten goede ontvangst, zich aan wal begaven om de antwoordbrief van de gouverneur in ontvangst te nemen en nog een en ander in te slaan, werden zij door dit volk uit Pekalongan gevangen genomen. Kj. demang Laksamana, die wist, dat zij op vorstelijk bevel handelden, of voorgaf, daarvan overtuigd te zijn, zou het hun niet hebben durven beletten, nam de Nederlanders zogenaamd in bescherming en voerde hen naar het binnenland. Men kan aannemen, dat hij door omstandigheden gedwongen werd, hiertoe over te gaan. De wandaad was wel door factoren buiten zijn wil om tot stand gekomen, waartoe wij kunnen rekenen de volksstemming, de vijandschap en het optreden der Pekalonganners, de daardoor beïnvloede wil van de Vorst. Toegegeven moet worden, dat zich deze factoren, dank zij de schaarsheid der gegevens, niet meer nauwkeurig laten splitsen, terwijl in het voorafgaande betoog meermalen slechts gissenderwijze te werk kon gegaan worden. Evenwel, voor de geringe schuld van kjai demang Laksamana pleit ook zijn vrijmoedig schrijven.

De brief, die de gouverneur van Japara aan de vertrekkende gezant Corn. van Maseyck 's avonds bezorgde, bevatte in de eerste plaats een

overzicht der geschenken, die hij verklaarde in goede orde ontvangen te hebben. Voorts herhaalde hij enige malen, dat slechts een „expert man van qualiteit . . . bequaem om voor Zijne Majjt. te verschijnen” in Mataram kon gebracht worden. Als men geen „gequalificeert persoon” zond, was het nutteloos van vrede te spreken. Eerste voorwaarde daarvoor was het loslaten der in Batavia gevangen Javanen. Hij stelde reeds de datum voor de nieuwe bezending vast: augustus a.s. In plaats van verontschuldigen uitte hij verwijten. De „capiteijn Tima” (C. v. Maseyck) was te wantrouwend geweest. Dat was ook de reden, waarom de 24 man gevangen waren genomen. Ten slotte herinnerde hij er aan, dat ook de Nederlanders eertijds tijdens Jan Pz. Coen wel vreedzame Javaanse bezendingen gevangen namen.

Dit laatste verwijt is wel heel misplaatst. Genoemde bezendingen hadden in het midden van 1629, aan de vooravond van het 2e beleg van Batavia, plaats gevonden. De Nederlanders hadden toen alle reden om de komst van iedere Javaanse flotille te wantrouwen, gezien hetgeen er het vorige jaar 1628 geschied was. Bovendien was een der leiders, de spion Warga (Sripada), reeds in 1630 losgelaten.

Voor een Javaan is dit schrijven wel zeer vrijmoedig. Zijn boosheid over het wantrouwen van Corn. van Maseyck is ten dele begrijpelijk. De wijze van overhandigen van geschenken voor de Susuhunan bestemd is bepaald weinig elegant. De Serat Kanda heeft er de herinnering aan bewaard (p. 901). Doch Van Maseyck handelde geheel volgens zijn instructie, die hem gebod de geschenken slechts te overhandigen aan de gouverneur. Met de herinnering aan het gebeurde in 1618 zal deze gezant weinig lust hebben gehad, zijn vrijheid aan de wal in de waagschaal te stellen, en de uitkomst gaf hem gelijk.

Hoe waren intussen de in Japara gelande Nederlanders gevaren?

Terwijl zij wachtten op het schriftelijk antwoord van de gouverneur aan de Hoge Regering, werden zij eensklaps door bijeenvergaderde piekeniers overvallen en onder veel slagen in het gevangenhuis gebracht. Daar werden ze ondervraagd naar de betekenis van het dagelijks vroeg uitzelen van een der beide jachten, de Wessanen, dat tegen de middag weer placht terug te komen. Ofschoon zij verklaarden, dat dit dienen moest om de van de Grote Oost komende Nederlandse vaartuigen te waarschuwen, dat ze geen prauwen meer langs de kust zouden lastig vallen, mocht deze toelichting toch niet baten. De gevangenen werden met de benen in het blok gesloten. De volgende morgen hoorden ze uit een der vertrekkende jachten een schot lossen, waarmede voor het laatst, maar tevergeefs, contact met de wal gezocht werd.

Daarop keerden beide vaartuigen naar Batavia terug, om daar het droevige nieuws te melden. Van Maseyck zal zich echter gelukkig geprezen hebben, dat hij niet mede aan land was gegaan en wederom met de Javaanse gevangenschap had kennis gemaakt, gelijk veertien jaar te voren.

De *excuses* voor de gewelddaad zijn behalve het wantrouwen van Van Maseyck, wat toch geen reden mag leveren om 24 zijner ondergeschikten te arresteren, de beschuldiging van spionage, het eerst geuit kort na de aanhouding (K.A. 1031 f. 1522 & vlg.), waarschijnlijk door of namens de gouverneur van Japara, later herhaald door de Susuhunan zelf tijdens het tweede gehoor op 10 mei 1632. Ook dit vermag geen voldoende reden tot een gewelddadige en hardhandige gevangenneming verschaft hebben, hoogstens tot een beschuldiging of aanklacht. De ware oorzaak der arrestatie kan hierin dan ook niet gelegen hebben. Het is evenwel opvallend, dat te zelfder tijd meer gewelddaden geschieden in of bij Japara. Een burger van Batavia, Joost Jacopson genaamd, vandaar gevlucht, was te Japara „gecruijst . . . ter saecke ende ter instantie van de Mooren zijn Christendom niet en heeft willen verlaten”. Een aantal Portugese krijgsgevangenen, die men naar Makassar had willen sturen om ze tegen gevangen Nederlanders uit te wisselen, waren in de buurt van Japara door de Javanen aangetast, vermeesterd en gevangen genomen. Hierbij waren er zes gedood (D. 7 mei 1632).

Hieruit blijkt in ieder geval, dat er in Japara een zekere vreemdelingenhaat heerste, die zich tegen elke Westerling keerde. De hardhandigheid van de arrestatie der Nederlanders wijst mede in die richting.

Dat de Japaarse gouverneur tot zulk een gevangenneming louter op eigen initiatief zou zijn uitgegaan, lijkt hoogst onaannemelijk. Hij zal ten minste geweten hebben in de geest van zijn heer te handelen, indien hij al niet te elfder ure nog een bevel uit Mataram heeft ontvangen. De Susuhunan herhaalt ook zijn beschuldiging van spionage. Er is geen sprake van meningsverschil tussen Japara en Mataram. De Susuhunan staat achter zijn gouverneur, handhaaft ook de gevangenschap der onschuldige Nederlanders. Het feit, dat de Nederlanders tot driemaal toe voor de vorst geleid werden, toen deze zich statieus in het openbaar vertoonde, n.l. op de maandagen 3 en 10 mei, en 20 sept. 1632, wijst er op, dat hij gaarne met zijn buitenlandse gevangenen, hoe ook verkregen, pronkte. Zij heten ook later 's vorsten eigen gevangenen, in tegenstelling tot hen, die door schipbreuk in Mataramse handen waren gevallen. Tot aan zijn dood blijft de Susuhunan hard-

nekkig weigerachtig om deze gevangenen los te laten of uit te wisselen.

Het komt mij daarom bezwaarlijk voor, de verantwoordelijkheid van de Susuhunan voor hun gevangenneming, en in ieder geval voor hun gevangenhouding, te ontkennen.

De voortzetting der onderhandelingen.

1632—34

De verraderlijke gevangenneming der 24 Nederlanders heeft op de Hoge Regering een diepe indruk gemaakt, welke niet spoedig werd uitgewist. Zij bleef een hindernis op de weg naar verzoening, daar de Hoge Regering geen aanzienlijk persoon meer kon vinden, die zijn vrijheid in het Mataramse binnenland in de waagschaal wilde stellen (Bat. 17 mei 1636, K.A. 762 f. 329), „want (wij) connen niet een persoon bewegen, omme aan den Sousouhunan in ambassade te gaen”, en nogmaals op 31 aug. 1638 (K.A. 764 f. 426) weerhoudt de vrees voor een herhaling van het gebeurde in 1632 de Gouverneur-Generaal een gezant te sturen.

Daartegenover ging men tot hernieuwd geweld over. Besloten werd, „met besettinge (blokkade) van schepen en jachten Japara's zeevaart (te) infesteren”. De pas optredende gouverneur-generaal Brouwer had weliswaar uit patria de instructie meegekregen, de vrede met Mataram te bevorderen, doch men beperkte er zich toe, deze vredelievende gezindheid aan de vorst van Tjerebon mee te delen (Fruin—Mees 175).

Inmiddels zag men naar bondgenoten uit tegen het trouweloze Mataram en meende er een in de koning van *Bali* gevonden te hebben. Daarheen werd in februari 1633 een gezantschap onder de opperkoopman *Jan Oosterwijck* gezonden. Evenwel, de Dewa Agung, de Balische oppervorst van Gelgel, was niet te bewegen de wapens tegen zijn Mataramse nabuur op te nemen en het gezantschap verwierf slechts enige merkwaardige gegevens omtrent het wondereiland en zijn bewoners. Ds. *Justus Heurnius*, die de gezant begeleidde, won de eerste berichten in over de godsdienst der Baliërs, waaraan men natuurlijk nog niet de maatstaf van moderne exactheid kan aanleggen.

De betuiging van vredelievendheid aan de vorst van Tjerebon, die meer dan eens de bemiddelaar was tussen Mataram en zijn westelijke bureu, schijnt aan de Susuhunan te zijn doorgegeven. Althans op 15 juli 1633 verschenen bij Krawang een viertal prauwen, waarin zich behalve enige Javanen twee Nederlandse gevangenen en een Gudjarat

bevonden; waarschijnlijk was de laatste het vorige jaar met de 24 Nederlanders aangehouden. Aan het daar op uitkijk liggende Compagnies wachtschip overhandigden zij een brief, die zij van de Susuhunan ontvangen hadden. Dit schrijven bevatte 's vorsten wens naar vrede en zijn geneigdheid, om de tumenggung van Tegal aldaar te laten onderhandelen met gevolmachtigden uit Batavia. Een brief van genoemde regent bevestigde dit. Bovendien verzochten de afgezonden het wachtschip bij Krawang weg te nemen, opdat de Javanen op de Bataviase rede zouden kunnen verschijnen; ook wilden ze gaarne enige Nederlanders als gijzelaars meenemen.

De Hoge Regering besloot hierop in te gaan. Het wachtschip werd teruggeroepen en van alle schepen op de Bataviase rede wapperde de witte vlag ter geruststelling. De Nederlandse gevangenen liet men, voorzien van een pas voor Batavia—Tegal (heen en terug) naar de op de rede van Batavia wachtende Javanen terugkeren, terwijl tevens in een vissersprauw een boomklerk *Abraham van der Geer*, die goed Maleis verstond, zomede vijf Bataviase Javanen, met hen naar Tegal terugkeerden. Ook de reeds ontvangen brieven van de Susuhunan en de gouverneur van Tegal gingen terug, opdat zij later met de nodige eerbewijzen te Batavia zouden worden ingehaald. De onderhandelingen zouden dus, zo was de opvatting der Hoge Regering, aldaar gevoerd worden.

Evenwel, de Javanen keerden naar Tegal terug en lieten zich niet meer zien. Hierover was de Hoge Regering danig ontstemd, vermoedde een nieuw bedrog en vreesde, dat de twee Nederlanders verraders waren geworden.

Dit schijnt evenwel niet het geval te zijn geweest. Twee Bataviase Javanen werden teruggezonden met een briefje, verontschuldigen bevattende: Zij hadden de assistent meegenomen, om hun heer te tonen, dat ze echt in Batavia geweest waren. De Hoge Regering moest maar een schip of twee naar Tegal sturen, dan konden dáár de vredesonderhandelingen beginnen.

Ofschoon verontwaardigd en teleurgesteld, stuurde de Hoge Regering het wachtschip naar zijn oude plaats bij Krawang terug, nu voorzien van 25 soldaten, maar tevens met de opdracht, om onder de Javaanse vissers het gerucht te verspreiden, dat het bestemd was om naar Tegal te gaan, ten einde daar over de vrede te onderhandelen. De volgende zet was thans aan de Javanen.

Deze liet vier weken op zich wachten. Op 18 aug. 1633 kwamen uit Tegal twee prauwen met een Javaan en de Gudjarat, die tot (aan het

wachtschip bij) Krawang door 11 andere prauwen begeleid waren. Ze brachten brieven mede van tg. Danu-Paja, de rijksbestuurder, en de tumenggung van Tegal, meldende, dat de Susuhunan wel tot vrede genegen was. Besprekingen konden in Tegal gevoerd worden. Ook de assistent, de twee gevangen Nederlanders en de drie Javanen werden nu teruggebracht, mèt een brief vol excuses over het wegvoeren van de assistent.

De Hoge Regering, thans enigszins gerustgesteld, liet daartegenover twee Javanen uit de ketting los en ontving de afgezonden uit Tegal zo hartelijk mogelijk, toonde hun de verdedigingswerken der stad, opdat zij er zich van konden overtuigen, dat men „daer binnen niemant als den eenigen ende Almachtigen Godt en (zou) hebben te vreesen”. Toch wilde men wel vrede; evenwel, gezien de trouweloze aanhouding te Japara, dienden eerst de toentertijd aangehouden gevangenen bevrijd te worden. Dan pas zou een expresse gezant naar Tegal gezonden worden. Overigens was men royaal met geschenken en andere vriendelikheden. Dat was dus weer een stap terug.

Op 22 aug. 1633 vertrokken de Javaanse afgezanten en twee maanden lang werd niets meer over hen vernomen. Toen verscheen een nieuw gezantschap met niet minder dan 18 prauwen, waarvan 10 bij de hoek van Krawang (bij het wachtschip?) bleven liggen en 8 naar Batavia mochten doorvaren. Zij brachten geen Nederlanders terug, wel brieven van de Susuhunan, de rijksbestuurder en de tumenggung van Tegal. Evenwel, de eerste twee zagen er door het ontbreken van enig koninklijk zegel verdacht uit. Was dit een betoon van minachting? De Javaanse gezanten werd voor de voeten geworpen, dat de gevangenen niet teruggebracht werden en de brieven vervalst waren. De Compagnie zou de oorlog zo krachtig hervatten, dat men tienmaal zoveel Javanen ter uitwisseling tegen Nederlanders in handen zou krijgen.

Van die bedreiging kwam het volgende jaar niet veel terecht, ook al zond de Hoge Regering de kommandeur *Lodensteyn* met een vloot er op af, om eerst haar belangen voor Makassar krachtdadig te behartigen, en daarna, „op alle plaetsen onder de protectie van 't canon der jachten den Javanen en haer vaertuijch allen mogelijcken affbreuck te doen”. *Lodensteyn* maakte eerst veel tijd bij Celebes zoek, waar hij nog op 16 aug. 1634 vertoefde. Toen hij zich eindelijk naar Java wendde, was hij zelf met een groot deel der bemanning te ziek om veel te kunnen uitvoeren. Slechts een viertal dagen kunnen zij voor Japara gelegen hebben, waar zij een enkel vaertuig, dat geen Javaan, maar een Bandjarees toebehoorde, in beslag namen. Later moesten zij het teruggeven.

Meer is niet bekend. Op 5 sept. 1634 lag de vloot weer op Batavia's rede (D.).

Al die tijd waren de onderhandelingen dus niets gevorderd. Pas op hernieuwde aandrang uit patria poogde men ze te hervatten, zij het met zekere zelfoverwinning. Dit bewijzen de daartoe gebezigde argumenten, b.v. dat de rijsttoevoer uit des Sunans land op een verbeterde stemming aldaar wees.

Op 17 oct. 1634 ging de Hoge Regering er daarom toe over, een statige bezending naar *Tegal* te ondernemen. Gezant was het lid van de Raad van Indië, *Jan van Broeckum*. Het geschenk, dat met de brief gezonden werd, was kostbaar: een grote spiegel, 30 flessen rozewater, 10 ellen fijn karmozijn rood laken en 5 fijne cassen opium. Ook de tumengging van Tegal werd bedacht, hoewel op meer bescheiden wijze. Het grote retourschip „Prins Willem” zou de gezant naar Tegal brengen. Aan land gaan was hem echter verboden. Voor de gevangenen kon hij zelfs een *losgeld* aanbieden. Mataram's *souvereiniteit* over Batavia en Ommelanden mocht in zekere vorm erkend worden. De Hoge Regering betoonde dus zoveel eer als maar mogelijk was, en verbood slechts ten strengste de opreis naar Mataram.

Toen daarom vanuit Tegal het verzoek gedaan werd, de geschenken door twee gequalificeerde Nederlanders opwaarts te laten vervoeren, moest Van Broeckum dit weigeren, onder verwijzing naar de droevige gebeurtenissen te Japara anno 1632. De verzekering, dat de schuldige *kj. dem. Laksamana* al dood en de tumengging van Tegal niet met hem te vergelijken was, vermocht de gezant niet aan het wankelen te brengen, welke moeite de verlegen tumengging ook aanwendde. Op 2 nov. 1634 vertrok Van Broeckum weer naar Batavia.

Nog op 24 dec. 1634 was de Hoge Regering van mening, dat er wel antwoord op de gezonden brief en geschenken zou komen, doch dit bleef lang uit. Pas na anderhalf jaar wachten werd er op gereageerd.

Werpen wij ondertussen een blik op de krijgsv verrichtingen.

De zee-oorlog.

1630—34

De Matarammer heeft in de jaren 1631 en 1632 een vrij sterke actie ter zee ontwikkeld.

Dat hij van plan was met niet minder dan 2000 prauwen naar Bandjarmasin over te steken, zal wel niet meer dan een gerucht zijn geweest (D. 29 juli 1631); doch dat vrij geregeld Mataramse eskaders de wateren voor Batavia onveilig maakten, staat vast. In aug. 1632

hielden zich in de bocht van Tanara acht Mataramse oorlogsprouwen op (D. 23 aug. 1632) en bewesten Batavia zelfs een vloot van 24 vaartuigen (D. 12 aug. 1632). Half juli van dat jaar had een Mataramse vloot van 36 oorlogsvaartuigen de havens van Mataram verlaten om jacht te maken op het klein vaartuig der Compagnie (D. 24 aug. 1632). *Warga* van Tegal was de admiraal. In december 1632 kruisten omtrent 50 Mataramse vaartuigen in het bijzonder tussen Bantam en Batavia (D. 25 dec. 1632). Bij Japara waren 30 tot 40 vaartuigen in aanbouw (D. 29 mei 1633) hetgeen, gezien de geruchten waartoe zij aanleiding gaven, stellig geen vreedzame bedoeling had. Tot begin 1634 werd daarom steeds een aanzienlijke prauwenvloot in de zee voor Batavia gehandhaafd.

Van tijd tot tijd boekten deze kleine oorlogsscheepjes enig succes. In sept. 1631 werd een kleine jonk, geladen met rijst en andere provisiën, van de Oost komende met koers naar Batavia onderweg door Mataramse prauwen vermeersterd en verbrand (D. 16 sept. 1631). Is dat het Hollandse vaartuig waarvan te Bantam bericht werd, dat het voor Panarukan zou zijn afgelopen? De bemanning werd vermoord; 11 Hollandse hoofden zouden te Japara zijn binnengebracht en op staken gesteld (D. 21 sept. 1631).

Chinese vaartuigen werden evenmin ontzien. Binnen het gezicht van een Compagnies jacht werden twee zorgeloze Chinese jonken besprongen en verbrand (D. 30 sept. 1631). Maar „seeckere Japoonders prauw”, die tussen Bantam en Batavia door niet minder dan 8 Mataramse oorlogsprouwen was aangerand, had zijn belagers door gestadig musketvuur op een eerbiedige afstand kunnen houden (D. 12 jan. 1633).

Begin jan. 1633 werden een Mardijker prauw met 16 en een Bandanese prauw met 12 man door twee Mataramse prauwen aangevallen. De Mardijker sloeg na enige tijd vechten om en werd vermeersterd. De Bandanees nam de vlucht en wist zich in veiligheid te stellen (D. 14 jan. 1632).

Een Gudjaratse prauw met 8 man werd door zes Mataramse oorlogsprouwen nagejaagd. Ten einde raad zetten zij hun schip op het strand van zeker eiland bij Batavia. Twee Gudjaratten en evenveel slaven wisten zich in het bos te redden, de overigen vielen in handen der Javanen. Pas toen twee prauwen met vrije Bandanezen op hen afvoeren, namen de Matarammers de vlucht (D. 6 jan. 1633). Men ziet dus, dat de vijand zich onder de rook van het Kasteel waagde.

Het stoutste stukje, dat de Matarammers hebben uitgethaald was de

bezetting van zeker eilandje bij Onrust, dat zij als steunpunt voor hun rooftochten dachten te gebruiken. Op 20 aug. 1632 werd aan de Gouverneur-Generaal bericht, dat vier Javaanse prauwen met provisie zich bij een eilandje ten westen van Batavia ophielden. Een vlootje kleine vaartuigen onder kapitein Jochem Roelofsz van Deutecom voer er op af en wist reeds de volgende dag de vaartuigen te vernielen, doch kon niet beletten, dat de bemanning zich aan land in veiligheid bracht. Twee jachten en zoveel klein vaartuig, als men bijeen kon krijgen, werden er nu heen gestuurd. Van vijf kanten wordt nu op het eiland geland. In de ruigte ontstaat een woest gevecht, waarbij een koopman en een soldaat het leven verliezen en vijf Nederlanders gekwetst worden; daartegenover bemachtigt men maar zeven Javaanse koppen en drie onlangs weggelopen Gudjaratse slaven. Na enige dagen het eiland geblokkeerd te hebben, keert Van Deutecom onverrichterzake terug. Blijkbaar hebben de Javanen zich 's nachts bij donkere maan op drijvende bamboes uit de voeten weten te maken (D. 20—24 aug. 1632). Inderdaad worden enige weken later een veertigtal van het eilandje gevluchte Javanen in Bantam aangetroffen (D. 9 sept. 1632).

Ook aan de oostzijde van Batavia durfden de Matarammers zich vertonen. In maart 1633 joegen 9 Javaanse oorlogsprouwen twee Chinese prauwen na tussen de Maronde en Pulau Putri. Niet minder dan 22 Compagnies tingans met Chinezen, Japanners, Mardijkers en 45 soldaten bemand worden er op uit gezonden (D. 28—29 mrt. 1633).

In Batavia werden de gevolgen dezer kaapvaart ter dege merkbaar. De generale missive van 1 dec. 1632 meldt, dat het vaarwater om Batavia heen door de Matarammers vaak onvrij wordt gemaakt (d.J. V, 191). Die van 15 aug. 1633 is nog uitvoeriger over het euvel (d.J. V, 204). De Matarammer houdt bij Batavia „partye volck in 't velt ende praeuwen te waeter". Door de laatste wordt het vaarwater tussen Batavia en Bantam zo onveilig, dat ter beveiliging van de scheepvaart een jacht moet ingezet worden. Toch boeken de Matarammers bij tijden succes, zodat er, de bemanning van het gestrande schip Schiedam inbegrepen, een 80-tal Nederlanders in Mataram gevangen zitten. Kruistochten te water vermogen daar weinig aan te verhelpen.

Ook de buitenwereld viel de onveiligheid van het Bataviase vaarwater op. De Engelse posthouder te Makassar durft een gouden ketting ter waarde van 1145 realen niet per klein vaartuig te verzenden, „because of the Materan's forces trying to intercept all passengers for Jacatra" (Cal. of State Papers Col. Series 1630—34 no. 289 July 31 1632).

Uiteraard verschijnen in die tijd geen Mataramse handelsvaartuigen ter rede van Batavia, terwijl evenzo de Mataramse havens en redenen door de schepen der Compagnie onbezocht blijven. Pas in 1633 komen met voorweten of oogluiking van de vorst van Tjerebon en de gouverneur van Japara verscheidene Chinese en Maleise prauwen met wat rijst, vrij veel zwarte suiker en andere Javaanse koopwaar te Batavia aan (d.J. V, 204).

Daarentegen dreven de Javanen wel een levendige handel op het Portugese Malaka, voor zover dit natuurlijk met het oog op Compagnies oorlogsschepen mogelijk was.

Wijziging in Mataram's politiek.

± 1635

Evenwel, in het begin van 1634 schijnt de politiek van de Mataramse vorst vrij plotseling te veranderen. De 40 tot 50 Javaanse scheepjes, die bij Krawang gelegen hebben, worden in het begin van maart 1634 teruggeroepen. Slechts vier moeten tot nader order bij de hoek van Krawang blijven liggen. (D. 21 maart 1634). Als gevolg daarvan wordt sedertdien weinig meer van een grootscheepse kapersoorlog vernomen.

Zo wordt in 1636 slechts driemaal iets over Mataramse kaapvaarders gehoord, b.v. de afgeslagen aanval op een Chinese wankang, die na verlies van twee doden en een gekwetste naar Batavia terugzeilt (D. 30 juli 1636). Enige malen wordt kapitein Jan Silvernagel met een prauwenvloot er op afgestuurd, doch in de meeste gevallen zijn de vogels al gevlogen.

Terwijl men dus steeds minder van de Mataramse oorlogsvloot bemerkt, trekt de handelsmarine des te meer de aandacht. Vooral in de latere jaren van sultan Agung's regering heerst er een levendig handelsverkeer tussen de Mataramse zeehavens en Batavia, zodat men nauwelijks zou willen geloven, dat er oorlog was. Dat hierbij zowel de Matarammers als Batavia's bewoners wel voeren, lijdt geen twijfel.

Het is verleidelijk, de levendige militaire bedrijvigheid van de Mataramse vorst gedurende de jaren 1632—34 in verband te brengen met de gunstige verwachtingen, welke hij van de Portugese bijstand koesterde. Wij zullen echter zien, dat omstreeks het jaar 1635 de Susuhunan zijn vertrouwen in de Portugese hulp bijkans geheel verloren had. „Dat den Mattaram nae Batavia aspireert, is buyten twyffel, maer immer soo seker daarvan meester te worden *al over langh ge-*

desespereert heeft”, heet het in de generale missive van 12 dec. 1641 (d.J. V, 253).

Dit betekent ook, dat met dat jaar 1635 tevens 's vorsten houding ten opzichte van de Compagnie wel moest veranderen. Niet dat hij met haar onvoorwaardelijke vrede wenste te sluiten. Dat belette hem zijn trots! Hij meende de Nederlanders enkel als hulde betonende vazallen genadig te kunnen ontvangen. Slechts een volledige overgave zou hem geheel voldoening kunnen schenken. Hiertoe was de Compagnie ongenegen. Zij stelde voorwaarden: de loslating der in 1632 onrechtmatig gevangen genomen 24 Nederlanders in de eerste plaats. Een echte vrede was daardoor onbestaanbaar. Doch de vorst achtte het gewenst, zonder tot krachtige militaire acties over te gaan, uit deze halve vrede zoveel voordeel en eerbetoon voor zich zelf te trekken, als maar mogelijk was.

Op deze wijze laten zich de verwarde berichten over politieke en economische onderhandelingen tussen Mataram en de Compagnie het best tot een vrij harmonisch beeld rangschikken, waarvoor wij naar een volgend hoofdstuk mogen verwijzen. Van een *tragisch misverstand* tussen twee in de grond tot vrede geneigde machten te spreken lijkt mij onjuist.

DE ONRUST IN HET RIJK NA DE TEGENSLAGEN VOOR BATAVIA.

1628—35

De opstand van Sumedang en Ukur.

1628—35

De dubbele mislukking zijner troepen voor Batavia moet op de Susuhunan een zeer diepe indruk gemaakt hebben. Wellicht vinden wij deze weerspiegeld in het verhaal van de afval van *Sumedang* en *Ukur*, die aan het eind van het eerste beleg plaats vond, voorkomende in de Babad B.P. (X, 28): De vorst vernam, dat er in Sumedang en Ukur een afval was. Groot was de toorn van Z.M. Hij trad naar buiten om gehuldigd te worden. Vol krijgslieden was het er. Zijn dienaren waren er mee vertrouwd, als de vorst toornig was. Allen bogen het hoofd ter aarde. Zij waren te bang, om Z.M. aan te zien. Niemand dorst zich te verroeren. Allen bogen zich neer.

Inderdaad was er na de katastrofe voor Batavia alle reden voor de vorst om zich te verontrusten. Vooreerst onttrokken zich de volkeren van Priangan aan zijn gezag, daar het hun verdroot zich voor Batavia's muren op te offeren en voorts hadden merkwaardige woelingen nabij de kern des rijks plaats, die van nog bedenkelijker gevolgen konden zijn. Beginnen wij thans met de *afval van Sumedang en Ukur*.

Priangan schijnt een der laatste veroveringen van Mataram geweest te zijn. Wanneer deze precies plaats vond, is niet te zeggen. Een pangéran Sumedang treedt volgens de Babad B.P. op tijdens de verovering van Madura.

Als de dichtst bij Batavia gelegen onderdanen zullen zij in de eerste plaats voor deelneming aan een aanval op die plaats in aanmerking zijn gekomen. Het is echter bij het eerste beleg gebleven — hun kamp werd op 21 oct. 1628 overvallen — zodat zij, toen dit opgebroken werd, er dadelijk van door gingen. Zij ontboden hun in de dorpen achtergebleven volksgenoten, zomede hun vrouwen en kinderen, en begaven zich westwaarts, tot ver in Bantam (Besch. VI, 423).

Voorlopig moest de Mataramse vorst hen daar met rust laten, aan-

gezien de regentijd aanbrak en het volgende jaar het tweede beleg hem te veel in beslag nam. Daarna kon hij over een hernieuwde onderwerping en een bestraffing gaan peinzen.

De tuchting dezer Sundanezen vinden wij, evenals de belegeringen van Batavia, het uitvoerigst in de Nederlandse berichtgeving beschreven, terwijl de Javaanse bronnen, in de eerste plaats de Babad Meinsma, nogal sober zijn. Wij laten daarom de Nederlandse berichten vooraf gaan.

Pas in 1630 kon de vorst iets ondernemen. Hij zond toen enig volk „tijdelijk” naar de „affgeweekene van Oecker ende Sammedangh”; doch dit werd afgeslagen (d.J. V, 175). Dit geschiedde waarschijnlijk bij de berg Lumbung (Priangan II par. 87).

Het Mataramse machtsvertoon had de Sundanezen echter angstig gemaakt en zij hadden hun macht gesplitst. Bovendien moesten zij zich, om hun levensonderhoud te vinden, wel in het gebergte verspreiden, daar één plaats hen niet kon onderhouden (D. 15 juli 1631). Zo kwam het dat van de ganse menigte van 8 tot 10.000 zielen slechts namens een 1000 zielen, onder welke 400 weerbare mannen, op 15 juli 1631 een drietal gecommitteerden zich bij de Hoge Regering aanmeldde met het verzoek, zich in de buurt van Batavia onder de vleugelen der Compagnie te mogen nederzetten. Verscheidene malen hadden zij een dergelijk verzoek tot de Bantammers gericht, doch de beide partijen hadden het over allerlei kleinigheden tot dusverre niet eens kunnen worden.

De gecommitteerden werden „vrundtlijk ende minnelijk bejegent”, met de toezegging, „dat t’haerder geriff ende accomodatie Battavia niet alleen open stondt, maer dat oock sijne Edt. bereijt was, haer tegen den Mattaram in sauvegarde te nemen”. Eerstdaags zou een gecommitteerde van de Gouverneur-Generaal hen in hun woonplaatsen, twee dagreizen ver in het gebergte, komen opzoeken. Voorts werd hun een hoeveelheid rijst geschonken, die zij blijkbaar in Batavia konden afhalen. Dit deden zij echter niet, daar op 1 sept. 1631 twee gecommitteerden verschenen met het verzoek om een tingang, ten einde genoemde rijst naar hun woonplaats aan de rivier van Untung Djawa te bezorgen (D. 1 sept. 1631). Zij waagden zich dus nog niet onder de rook van Batavia. Deze schuchterheid moet wel wantrouwen gewekt hebben, althans, toen de afgevaardigden op 6 sept. 1631 weer vertrokken, ging een gecommitteerde der Hoge Regering met hen mede, „om de plaetse ende gelegentheijt van de . . . affgewekene wel te doorsien en verspieren”. En terecht! Hoe kon de Compagnie op dit tijdstip het verschil opmer-

ken tussen haar goedgezinde Sundanezen en vijandelijke Mataramse kolonisten. Daarna hoort men er niets meer van. De Haan's slotsom, dat „'t eeuwige wantrouwen tegen Javanen" deze vestiging van zo „nuttige immigranten vlak bij de stad" deed mislukken, komt mij voorbarig voor. Het wantrouwen was ten minste wederzijds en terecht wilde de Compagnie geen kat in de zak kopen. Ook de vestiging dicht bij Bantam was „om eenig scrupulen aen wedsijden" mislukt (D. 15 juli 1631). Men vergete niet, dat de Compagnie in oorlog verkeerde met een even machtige als listige vijand op Java en dat haar kennis der binnenlanden zeer gering was.

Intussen werd de tuchtigingsexpeditie voorbereid.

De jonge *koning van Tjerebon* kreeg bevel om met zijn volk naar Ukur op te trekken en de opstandelingen te vernietigen. Mocht dit niet gebeuren, dan zou de Mataramse vorst „hondert slaven, die den voorseijden Coninck van Cherebon in de stadt Mattaram" had, „... om 't leven helpen" (D. 19 febr. 1631). Begin mei werd reeds veel volk rondom Tjerebon verzameld, terwijl daar tevens een 70-tal grote en kleine vaartuigen door enige passerende Compagnies jachten opgemerkt werden, waaruit de voorbarige conclusie getrokken werd, dat de Matarammer het weer op Batavia gemunt had (D. 13 mei 1631). Ten onrechte, de vloot zal bestemd zijn geweest om de Tji Manuk op te varen. Pas op 27 aug. 1631 werd bericht, dat een leger van ettelijke duizenden naar Ukur en Sumedang op mars was (D. 27 augustus 1631).

Niet voor 19 juli 1632 werd via Bantam vernomen, dat de Matarammers, 40.000 man sterk naar Ukur opgetrokken waren, de bewoners verslagen en verjaagd hadden, terwijl „de principale orangkaijs meest alle dootgeslagen" waren (D. 19 juli 1632).

Hoe dit doodslaan in zijn werk was gegaan, leert ons een mededeling in het journaal van een lid van het gezantschap van Corn. van Maseyck, dat in april 1632 naar Japara was gereisd, doch daar op verraderlijke wijze overvallen en naar Mataram gesleept was. De Nederlandse gevangenen werden toen bij de tolpoort Trajem opgesloten. Deze verslaggever, de onderstuurman *Abraham Verhulst*, verhaalt hoe na de overwinning op de Sundanezen „de Coninck een deel hiervan gecregen hebbende, manspersoonen gingen door de poort van Tourayam 't getal van 1260, behalve de vrouwen; de mans in de stadt (Mataram) comende, worden se alle 1260 op een rye geleyt en 't hoofd affgesmeten" (d.J. V, 190).

Gelijk reeds uit het voorgaande is gebleken, wisten sommigen aan

de Matarammers te ontkomen, b.v. de Sundanees, die op 2 jan. 1632 binnen het Kasteel werd gebracht, nadat een lijfeigen van zeker burger hem bij zijn vee had aangetroffen. Deze stakker gaf zich uit voor een vluchteling uit Ukur, die zich drie maanden in het oerwoud schuil gehouden had, zonder iemand te ontmoeten. Intussen waren zijn beide makkers door de tijger verslonden. Of wel het volk, dat op 14 januari 1633 door de bemanning van twee uitgezonden prauwen in de rivier van Untung Djawa verrast werd en, zoals enigen hunner verzekerden, ook tot de vluchtelingen uit Ukur en Sumedang behoorde (D. 15 januari 1633). Uit vrees voor de Matarammer hadden zij zich daar gevestigd en er zelfs al rijst geplant. De overigen, zo beweerden zij, zouden zich naar een plaats hoog in de bergen teruggetrokken hebben, waar hun overste, kjai Demang genaamd, nog met zijn voornaamste macht verbleef. Dit hoofd zou dipati *Ukur* kunnen zijn, die zich volgens De Haan pas in 1635 met zijn acht umbuls onderwierp (Priangan II, par. 89). Ook zij werden wreedaardig ter dood gebracht. Enkelen vonden een toevlucht in het Bantamse, waar zij door een gezant van de vorst van Tjerebon, een handlanger van de Matarammer, werden opgeëist (D. 16 november 1632).

Pas in 1636 was de Preanger in zo verre tot rust gebracht, dat men er geen Mataramse troepen meer aantrof (D. 9 sept. 1636).

Tegenover de Nederlandse berichten is de *Javaanse overlevering* vrij sober. De Babad Meinsma deelt bijna niets mede. De Babad B.P. (X, 28) verhaalt, na 's vorsten toorn geschilderd te hebben (zie hiervóór blz. 193), dat tg. *Singa-Ranu*, de in ongenade gevallen rijksbestuurder, met het opperbevel belast wordt. Hij krijgt de strengste bevelen, om alles uit te roeien. Allerlei troepen en corpsen worden vermeld. Beide overleveringen delen mede, dat het verzamelpunt Banju-Mas was, hetgeen zeer goed mogelijk is, daar we dan aan een dubbele aanval langs de Tji Manuk (van de jonge koning van Tjerebon) en langs de Tji Tanduwi (van tg. Singa-Ranu) te denken hebben. Ook spreken beide berichten van de verovering van een kuṭa, stad, die we ons in het eenvoudige Priangan niet al te luisterrijk dienen voor te stellen. Tevens beschrijft de Babad B.P. de slagorde der Matarammers (X, 29): de Pasisir in het noorden, die van Banju-Mas in het westen, die van Bagelen in het zuiden en die van Bumi-Dja in het zuiden. Dat beduidt dus een omsingeling. Alle gevangenen worden gedood, tot de knapen toe. Verzet der ingeslotenen is vergeefs. Adipati Sumedang wordt gevat. 1000 Gevangenen van Ukur worden afgemaakt. Bij de terugkeer is de vorst zeer verheugd. De Babad B.P. onderscheidt flauw Sume-

dang en Ukur. Het langdurige karakter van deze verdelgingsoorlog komt in de overlevering, gelijk gewoonlijk, nauwelijks tot uiting.

Blijkens Priangan III, par. 261 en 262 wist men zich in later jaren nog goed de bemoeienis te herinneren, die tg. Singa-Ranu met de vestiging Javaanse kolonisten in Tjiasem gehad had.

De onrust in het binnenland.

1630

Veel bedenkelijker dan deze opstand in een grensgewest was de *onrust vlak bij Mataram*, daar deze het hart des rijks bedreigde.

Men moet aannemen, dat de katastrofe van 1628 en '29 brede kringen van het Javaanse volk heeft beroerd. Een onafgebroken reeks van zegeprelen was plots onderbroken. „Wij vernemen zeeckerlijck”, schrijft Antonio van Diemen dd. 5 juni 1631, „dat alle des Mattarams adel een *schrick van Battavia* hebben, ende den Choechoenang ontseytt hebben om weder derwaerts te gaen, ten ware persoonlyck mede quam” (d.J. V, 175—76). De vorst was in 1630 buiten staat iets bijzonders te beginnen: „’t Schijnt door de voorjarige tochten ende principalyck die van '29 soo gematteert is, geen lust heeft gehad, gelijk voorgaff, dat jaer de saecke te hervatten ende dat tijdt van respiratie van doen heeft” (d.J. V, 170). Doch niet alleen onwil der voornamen of algemene uitputting beletten een krachtig optreden; ook het op de voorgrond komen van een groep, die tot dusver in de schaduw was gebleven, vormde een hinderpaal.

Sinds onheugelijke tijden hebben er op Java kringen bestaan, die minder getroffen werden door de glans van de Kraton, dan door het prestige der vertegenwoordigers van zeker gezag, welks oorsprong vaak ouder was dan de invoering van de Islam. Het waren soms bewoners van z.g. *perdikan desa's*, wier plichts het was, een heilig graf of bijzondere godsdienstige stichting te onderhouden. Tegenover de vertegenwoordigers der vorstenmacht namen zij vaak een zelfstandige houding aan, ja, zij verzetten zich soms tegen de vorst zelve. De leiders dier groepen plegen zich bijwijlen op een hoger geestelijk gezag dan op dat van de vorst te beroepen, en in dat geval zijn zij dubbel gevaarlijk. Aan enkelen dezer geestelijke autoriteiten was de vorst immers soms zijn gezag verschuldigd. Zo dankte de vorst van Padjang zijn gezag wel aan de heren van Tembajat, terwijl hij zich tevens op sunan Parapèn van Giri beriep. De Mataramse heersers waren behalve aan laatstgenoemde

priestervorst ook aan sunan Kali-Djaga van Kali-Wungu hun grootheid verschuldigd.

Zeer waarschijnlijk is het, dat in soortgelijke kringen een beweging is ontstaan, die tegen de vorst gericht was.

In het jaar 1630 werd Mataram n.l. reeds weer bezocht door een Nederlandse gezant, de assistent of tolk *Pieter Franssen*. Aan het verslag van deze weinig briljante vertegenwoordiger der Compagnie danken wij de volgende merkwaardige mededeling over de toestand in het binnenland. Hij had vernomen, „dat eenige Javanen haer onderwonden hebben, haer selfs Overhooffden te maecken, doende aldus: gaende van dorp tot dorp in schijn van *Bedelaers*, bedelende rijs, toeback ende andere eetbaere (sic) waeren, ende het volck te persuaderen ende aen haer sijde te trecken, meenende aldus den Sousounan te verwerpen, ende selfs eene Heer te kiezen ende andere Overhooffden; 't welck sijne Mat. is geadverteert, heeft deselve met haer goet, wijff ende kinderen uijt haer huijsen doen vertrecken, ende dezelffde bij het dorp *Taedzij* in 't veldt doen nederslaen in menichte van hutten, daer sij laegen met vrouwen ende kinderen; oock hebben wij dagelijcx veel van dese conspirateurs nae de stadt Mattaram sien brengen om geëxamineert te werden. De Javanen segghen, dat dese 27 dorpen haer tegen den Sousounan geopposeert souden hebbe, soo het noch een tijd lang was secreet gebleven . . .”

Er is dus een opstandige beweging ontstaan, die 27 desa's in beroering brengt. Er is een begin van organisatie op touw gezet door lieden, die het uiterlijk van bedelaars hebben. Evenwel, de aanslag is bijtijds onderkend en de schuldige dorpelingen worden en masse naar de tolpoort Tadjï overgebracht, waar de steeds aanwezige wacht hen kan bewaken, terwijl zij eventueel uit de daar ontvangen tolgelden enig onderhoud kunnen genieten.

De hier genoemde bedelaars kunnen niet als eenvoudige armlastigen beschouwd worden, doch maken meer de indruk van rondzwervende geestelijken, zoals er tijdens de opstand van de geestelijke grote, radèn Kadjoran of panembahan Rama, in 1677 en '78 wederom zullen opduiken, daar diens „creaturen en tempelpriesters . . . continueel het gantsche land door en weer doorloopen en de grootste fielten van de wereld zyn . . .” (Instructie van C. Speelman aan Is. de Saint-Martin dd. 23 maart 1678 d.J. VII, 199). Het komt mij voor, dat de rondzwervende en opruiende bedelaars van 1630 verwant zijn met de eveneens ronddwalende en opstokende „tempelpriesters”.

Men vraagt zich echter af, uit welk geestelijk middelpunt bedoelde

geestelijke zwervers, die veel weg hebben van bedelmonniken, afkomstig zijn.

Een enkel bericht in de Babad Sengkala bevat een vingerwijzing. Voor het Javaanse jaar 1652 (A.D. 1630) wordt n.l. vermeld: Tan antara wawarsa rusaknja akèh wong kenèng wisaja, kabentjana wong dessa kiduling *Wedī* guguru ing Sèh Bungas, dat in vertaling luidt: kort daarop, binnen het jaar, gingen veel mensen te gronde, getroffen door valstrikken; de desalieden werden door onheilen getroffen, ten zuiden van *Wedī* ging men in de leer bij Sjech Bungas.

Nu kennen wij helaas niet de persoon van Sjech Bungas. Dit laatste staat misschien voor Bongas, de naam van meer dan één desa, o.a. twee bij Indramaju en één bij Pekalongan, zodat deze sjech uit de kuststreek kàn afkomstig zijn. *Wedī* helpt ons beter op weg. Wij kenden het reeds als de woonplaats van een edelman, die de Nederlandse gevangenen welgezind was. Het ligt wel niet ten noorden, doch ten westen van Tembajat, het werkterrein van k.j. ageng Panḍan-Arang, anders gezegd: *sunan Bajat*, en in de vele overleveringen omtrent deze merkwaardige heilige uit de eerste helft der 16e eeuw speelt de desa *Wedī* een zekere rol (D. A. Rinkes, *De Heiligen van Java IV*, T.B.G. LIII 1911 p. 445). Het lijkt daarom niet onmogelijk, dat het verzet van *Tembajat* is uitgegaan.

Deze onderstelling vindt steun in het feit, dat *Tembajat* min of meer als een geestelijk steunpunt der voorafgaande dynastie van Padjang te beschouwen is (zie: Sénapati 85—86), dat de Susuhunan er enige jaren later een reis naar zal ondernemen, die men bijna als een bedevaart kan zien, terwijl deze plaats in latere jaren nog vaak van zich zal doen spreken als een nest van „oproerige papen”, die pas in 1720 hun welverdiende tuchtiging zullen ontvangen (vgl. Babad Meinsma 373). Bovendien komt de titel van *Sèh* meermalen in de Tembajatse stamboom voor (zie de bijlage bij mijn artikel: Het Kadjoranvraagstuk. Djâwâ XX 1940 no. 4—5).

In dit verband is opmerkelijk de vermelding van een „edelman van *Wedy*” door de bij Tadjī gevangen Balth. van Eyndhoven, welke, zo schrijft hij aan het slot van zijn brief dd. 20 maart 1620, „ons dagelycx veel vriendschap bewijst, want ten ware sonder hem wylieden niet by de Chineesen soude mogen coomen”. Het is ook een zijner dienaren, die de genoemde brief naar Batavia brengt (Besch. VII, 536). Zou het soms mogelijk zijn, dat deze voorname bewoner van *Wedī*, die buiten de Kratonkringen staande, een meer onafhankelijke houding vermocht aan te nemen, tegenover vreemdelingen welwillender kon optreden dan

de overige hovelingen uit vrees voor hun vorst dorsten te doen? Wedi is n.l. een centrum van oude, voor-Moslimse tradities geweest en dr. Pigeaud wees mij er op, dat de kjai's van Wedi allerminst als rechtgelovigen mogen beschouwd worden, doch eerder als aanhangers van een mystiek-Javanistische richting, vol vóór-Moslims volksgeloof. Wedi is ook een middelpunt van topèng-(masker-)spelers geweest (Pigeaud, Volksvertoningen par. 23, 54, 63, 73). Daarentegen nemen wij later waar, dat, naar mate de Kraton zich nauwer bij Batavia aansluit, juist deze kringen zich van de Nederlanders verwijderden.

Het lijkt daarom niet onmogelijk, dat de hevige rebellie, die zich in 1630 tegen de vorst richtte, voortkwam uit de omgeving van Tembajat en met dit godsdienstige middelpunt ook geestelijk samenhang ¹⁾.

Des Sunans bedevaart naar Tembajat.

1633

Hoe het verzet tegen de vorst ten slotte verlopen is, bleef ons onbekend, doch wel kennen wij, hetgeen men als het besluit daarvan beschouwen kan: de bedevaart naar *Tembajat*.

Wij namen aan, dat de onrust in het rijkscentrum in verband stond met de bijzondere positie, die de geestelijke heren van Tembajat en hun aanhang innamen. Vanuit dit gezichtspunt zal men 's vorsten tocht

¹⁾ Misschien is het mogelijk, nog een ander gegeven in verband met deze rebellie te brengen. In 1677 bracht de hoveling kj. Djaga-Pati een verslag uit aan de admiraal Cornelis Speelman over verschillende binnenlandse onderwerpen (K.A. 1218 f. 1634r & vlg.).

In dit rapport vermeldt hij een zekere *Angga-Juda*, die naar de opstandige rd. Kadjoran was overgelopen (Vgl. mijn: Het Kadjoran-vraagstuk. Djâwâ XX 1940).

Deze Angga-Juda wordt de zoon van pg. *Tepa-Sana*, „soedara sepoupou, dat is germain, van panembaan Cedaan Carpea” (d.i.pan. Sèda ing Krapjak) genoemd. Tijdens het leven van sultan Agung had deze pg. Tepa-Sana gerebelleerd, doch was dadelijk ontdekt, gedegradeerd en geplaast op „een landt buijten de poort Tadije”. De vorst had hem honderd mensen en land om te bezaaien gegeven en omstreeks 20 jaar geleden, dus circa 1657, was hij daar overleden.

Het valt op, dat deze pg. Tepa-Sana te zelfder plaatse een stuk land met honderd opgezetenen kreeg, als waar Pieter Franssen in 1630 de verbannen rebellen met hun gezinnen zag kamperen, n.l. bij het dorp Tadjj.

Tevens is opmerkelijk, dat Tepa-Sana's zoon Angga-Juda dezelfde neiging tot het geslacht van Tembajat had, waarmede rd. Kadjoran verwant was, als deze rebellen vermoedelijk koesterden. Mocht er inderdaad tussen de rebellie van 1630 en die van pg. Tepa-Sana verband bestaan, dan zou deze opstand een nog veel ernstiger aanzien krijgen, aangezien er een prins van vorstelijken bloede, germain van panembahan Krapjak, bij betrokken was.

naar dit heilige graf dienen te bezien. Het belang dezer reis blijkt wel daaruit, dat zij zelfs naar buiten ruchtbaar en in het Bataviaas Dag-register aangetekend werd.

Onder 29 mei 1633 van dit journaal vindt men: „. . . uijt de Mattaram is comen gevlucht seecker slaef, een langen tijt in de Mattaram gevangen geweest sijnde, dewelcke rapporteert, dat den Mattaram *persoonelijck* opgetrocken is nae een plaetse *Tambaijat* genaempt, om aldaer *sacreficie* te doen, ende dat hij nae de voorseijde plaetse vertrekkende, hadde belast 50.000 man . . . te vergaderen . . . om nae Batavia en . . . Balimboan te zenden, met ordre, dat deselve zijn wedercompste van Tambaija verbeijde . . . soude”.

De Susuhunan is dus naar het heilig oord van Tembajat, de grafstede van de vermaarde heilige van Midden-Java, kj. ageng Panḍan-Arang, getrokken, ten einde daar een offer te brengen. Wel kende de Islam de offers niet, zoals de oude Israëlieten die brachten en de 17e-eeuwse Nederlanders uit hun Bijbel kenden, doch de bedoeling der mededeling zal wel wezen, dat de grote, machtige heerser zich als een nederig gelovige bij het heilige graf heeft aangediend, ten einde de gunst van de eerwaarde dode te verwerven. Wellicht is daarbij wierook gebrand, zodat men toch van een reukoffer kon spreken. Overigens schrijft Pieter Franssen in zijn brief van 3 juni 1633 over dit bezoek: „wanneer in Tambaijat sijn *factijcie* sal gedaen hebben . . .”. Hij noemt het dus eenvoudig toverij naar het Portugese *feitiço*.

Daar de kring van Tembajat, die hoogstwaarschijnlijk oudtijds Mataram's voorganger Padjang begunstigde, zich na de Bataviase mislukking tegen de Mataramse dynastie gekeerd had, diende deze geestelijke macht met het vorstenhuis verzoend te worden door een onmiskenbare stap van toenadering. De vorst zelf besloot deze moeilijke schrede te doen. Aldus waren de tocht naar het vermaarde graf en het aldaar gebracht „offer” te beschouwen.

Bezoeken van vertegenwoordigers der Mataramse dynastie aan dit gewijde oord zijn hoogst zeldzaam, daar kjai ageng Panḍan-Arang niet bepaald in de gunst van Mataramse hofkringen stond. Veel meer geniet hij tot op de huidige dag de belangstelling van kleine luiden, handelaars en handwerkers, die door zijn tussenkomst op een gunstige wending in hun zaken hopen. Een bezoek aan dit heilige graf moet daarom voor de fiere vorst een zekere zelfopoffering geweest zijn, waartoe slechts bijzondere omstandigheden hem konden dringen.

De vorst van Mataram heeft verschillende *bouwwerken* op de door hem bezochte heilige plek laten oprichten. Vooreerst een poortgebouw,

dat van een tjandra sengkala voorzien is: Wisaja Anata Wisiking Ratu, Strikken regelen het geheime onderricht van de Vorst, hetgeen het Javaanse jaartal 1555 oplevert, beginnende 8 juli 1633. Aan de andere zijde van de poort komt het jaartal in cijfers voor met een toevoeging, en wel alzo: opstelling in 1555 in de vierde mangsa, of: datering op . . . (Zie: D. A. Rinkes, *De heiligen van Java IV*. T.B.G. LIII 1911 p. 437). Genoemd tijdvak ligt tussen 18—19 sept. en 12—13 oct. 1633. Men kan aannemen, dat de poort toen voltooid of opgericht werd, nadat enige maanden eerder hiertoe het besluit was genomen. Bovendien vindt men er nog een kleine penḍapa, die, naar men mij ter plaatse mededeelde, ook door Sultan Agung zou zijn opgericht, en waar hij zou gegeten hebben.

De vorst ging dus niet heen zonder geschenken achter te laten, of deze ten minste toe te zeggen.

Over het bezoek van Agung aan Tembajat wordt in de min of meer officiële Javaanse overlevering met geen woord gesproken. Daarentegen geschiedt dit wel in de *Babad Nitik*, welke, naar aan dr. D. A. Rinkes werd medegedeeld, „onderwerpen van meer intiemen aard uit het leven der vorsten behandelt”, en min of meer „tot de speciale kraton-litteratuur (wordt gerekend) . . . die men ongaarne naar buiten vulgariseert” (D. A. Rinkes *ibidem* p. 490 noot).

Wij mogen dus aannemen, dat in deze Babad Nitik ietwat kritieke momenten uit het leven der vorsten worden verhaald. Stellig is dit bezoek van Agung daaronder te rekenen. Men lette er slechts op, hoe het in deze Babad Nitik wordt behandeld. De pijnlijke gang naar het Bajatse Canossa wordt voor de grote Sultan in een triomftocht gemetamorfoseerd:

Nadat de vorst zich bezwaard te moede gevoelde wegens de afwezigheid van zijn helper Djuru-Taman (zie mijn *Sénapati* p. 87—89), beoogt hij loutering der Verering, zonder dat hij echter het Volmaakte kan bereiken. Dan verschijnt hem de „Sunan, die te Bajat resideert”, welke hem onderwijst in de ilmu gaib (toverkunst). In de mouw der Verschijning keert de vorst daarna op wonderbaarlijke wijze naar zijn Kraton terug.

Hierop volgt het verslag omtrent de verfraaiingen aan het mausoleum te Tembajat:

Patih Singa-Ranu krijgt tijdens een gehoor de opdracht, het graf van de heilige Sunan Tembajat opnieuw aan te leggen. Voor het transport der stenen van Mataram naar Bajat mogen geen draagpaarden

gebruikt worden, doch geschikte lieden, die in (eerbiedige) sila-houding op een lange rij zullen zitten en elkaar de stenen zullen overreiken, desnoods 300.000. Aldus geschiedde onder toezicht van de patih met de najaka's in Bajat en van panembahan Purbaja in Mataram. Het resultaat was zeer fraai, „sierlijk zag de keḍaton er uit aan beide kanten bevonden zich de paséban's, de poortjes stonden in volgorde achter elkaar, de poorten staken hoog uit. De ringmuur was van steen, het voorplein zag er aangenaam uit, er stonden allerlei planten in potten . . .”

Na afloop der werkzaamheden „werd de Vorst vermaard om het ontzag, dat hij inboezemde, en zijn voortreffelijke vermogens. Algemeen ruchtbaar was, dat hij zijn vrijdagsdienst te Mekka bij de Ka'abah vermocht te houden . . .”.

Deze laatste bijzonderheid illustreert dus, in welke mate de vermogens van de vorst gestegen waren (Rinkes p. 490—96).

Een andere lezing van 's vorsten bezoek aan Tembajat levert de *Serat Kanda* op (p. 868—78), welke als volgt luidt:

De sultan, belust om de (Hindoe-Javaanse) wajang in Balambangan te zien, laat zich daarheen dragen door zijn dienaar Djuru-Taman. Tweeërlei ervaring had hij daar. Vooreerst genoot hij van het schone spel en de vaardigheid van de ḍalang. Ook vernam hij van de toeschouwers, dat de vorst van Balambangan met die van Bali tegen Mataram samenspande.

Doch tevens ondervond hij God's gramschap, welke de geleidegeest bewoog, zijn heer en meester in de steek te laten en zich voor 's Vorsten gemalin te interesseren. Tevergeefs zocht de Sunan naar zijn begeleider, vreesde, dat zijn einde gekomen was, boog zich ter aarde, kuste de grond en bad God om vergiffenis.

Inderdaad erbarmde zich Allah over hem en liet in zijn slaap een grijsaard verschijnen, voorzien van een staf, die zich voorstelde als de Susuhunan, welke op Tembajat begraven ligt, de zoon van de pangéran van Pulu-Tirem in het Samarangse. De Vorst mocht het ondereind van zijn stok vast grijpen, en met een krachtige zwaai van zijn staf, slingerde de heilige zijn beschermeling hoog door de lucht naar diens Kraton, waar hij tegen de dageraad aankwam.

De verraderlijke Djuru-Taman werd nu afgestraft, kreeg van de Vorst een pijl in het linker oog, zodat hij vlood en in Djakarta (bij de Nederlanders?) dienst nam.

Evenwel, de grafstede van de Susuhunan van Tembajat liet de vorst schitterend in orde brengen. Hij omgaf het graf met stenen muren als een Kraton en legde vier poorten aan.

Zit in het verhaal een veroordeling van 's Vorsten omgang met heidense geesten en een aansporing, om zich ernstiger met de heilige van Tembajat te bemoeien?

De nieuwe tijdrekening.

1633

Behalve door het bezoek aan Tembajat is het jaar 1633 belangrijk door de daarna volgende invoering der *Moslimse-Hindoejavaanse tijdrekening*, n.l. op vrijdag 8 juli 1633, feitelijk (volgens Rouffaer) „een zonderling Hindoe-Javaanse variant van een Mohammedaansche jaartelling” (Encyclopaedie v. N.-I. 1e dr. dl. IV s.v. Tijdrekening p. 458). Rouffaer vermoedt hier invloed van de Groot-Mogol Akbar in Voor-Indië, die een dergelijke hervorming in zijn kalender aanbracht. Voor nadere uitvoeriger bijzonderheden moge naar het aangehaalde artikel in de Encyclopaedie verwezen worden.

Hier zij slechts vermeld, dat men na 1633 de oeroude Saka-jaartelling, beginnende met A.D. 78, voortzet, doch in plaats van met zonne-, met maanjaren van 354 of 355 dagen. Daardoor krimpt het oorspronkelijke verschil tussen de Saka- en de Christelijke jaartelling geleidelijk in en bedraagt thans een 68 jaar.

Belangrijker dan het tijdstip, waarop de nieuwe kalender geacht werd te beginnen ware het ogenblik te weten, waarop tot de invoering dezer hervorming besloten werd. Was het soms tijdens 's vorsten verblijf in Tembajat? In ieder geval is zij te beschouwen als een uiting van krachtiger Moslims besef.

DE ONDERGANG VAN GIRI.

1635—36

De Priestervorst van Giri.

1600—35

Twee jaar na zijn bezoek aan Tembajat en de instelling van de nieuwe kalender heeft de vorst van Mataram de wapens tegen de *grote priester van Giri* opgenomen. Alvorens deze kwestie te bespreken, dienen wij de lotgevallen van deze priestervorst, sedert zijn bestaan aan de Nederlanders opviel, na te gaan.

Het oudste Nederlandse bericht over de Girische priestervorst is afkomstig van de Eerste Schipvaart en komt voor in een algemeen overzicht van de Javaanse kust, beschreven van oost naar west en vermoedelijk uit een Portugese bron te Bantam geput (Begin ende Voortgangh . . . A'dam 1646 dl. I, p. 62—63): „Ende op de westelijcke zijde van de Reviere (van Joartan) leydt *Gerrici*, welcke een *Koningh* heeft, die van alle d'andere Javaense Koningen *met ghevouwen handen* altoos aengesproken wordt . . . als de Slaven hare Over-heeren . . .”.

De bijzondere vermelding van de begroeting, de *sembah*, maakt het aannemelijk, dat wij hier met een *Panembahan* te maken hebben, en wel een heel bijzondere, daar ook *koningen* hem dit huldebewijs brengen. De vermelding van *Gresik* zou er op kunnen wijzen, dat zelfs die plaats nog onder het gezag van deze priestervorst stond.

Een nadere plaatsbepaling treffen wij aan in de wereldreis van Olivier van Noort (Begin ende Voortgangh, A'dam 1646 dl. I p. 53): „In Joartan woonde de opperste *Priester* der Indianen in Iava, die een *stuck weegs buyten de stad een hof* hadde met veel huysen, en was wel 120 jaar oud; dies niet tegenstaande hielt noch *veel vrouwen*, die hem moeten verwarmen . . . Was een groot *vyand van de Christenen*”.

In deze beschrijving komt het geestelijk karakter van de panembahan tot uiting en wordt zijn woonplaats (te Giri) nader omschreven. Aldaar staat hij inderdaad aan het hoofd van een grote gemeenschap. Verder vielen zijn hoge leeftijd, veelwijverij en fanatisme op.

Jacob van Heemskerck noemt hem in zijn schrijven van 4 juli 1602 „een groot *bisschop*”, terwijl hij later bij verschillenden (A. Gijssels en zijn tegenstander Coen) als *Paus* te boek staat.

Ook omtrent de *buitenlandse invloed* van de Giriër waren de Nederlanders vrij goed ingelicht. Artus Gijssels verhaalt in zijn „Grondig verhaal van Amboyna” (p. 361—62) over deze „Raedja Bouckit” (bergheer), dat de Hitu-ezen tot ver in de Hollandse tijd toe, nog jaarlijks aan „haren paus” een bahar of twee kruidnagelen plachten te sturen, in ruil waarvoor zij dan, behalve enige tot hun „orangcays ende opperste papen” gerichte brieven, ook „seeckere Javaensche mutskens” (witte fezzes), „daer hij eenige heylichceyt” (gewijde spreuk) . . . schrijft, tot recompense” ontvingen. „Zij houden wt der maten veel van desen paus, ja beelden haer in, dat hij de doode menschen levendich can maecken”. Voor andere berichten leze men mijn *Sénapati* p. 60—61.

Over de namen en titels van de priestervorst zijn de Nederlanders bovenmate slecht ingelicht. Slechts éénmaal spreekt Coen over de „*Panabahan van Giry*” in zijn brief van 11 febr. 1622 (*Besch. IV, 272*), die, naar hij wist, representeerde „’t hooft der geestelyckheit in deze quartieren”, hetgeen hem, als oud-Romein, bijzonder moest treffen. Voor verdere namen dienen wij ons daarom tot de Javaanse traditie te wenden.

Na het overlijden van sunan Parapèn, die het tweede hoogtepunt in de reeks van priestervorsten vormt, werd deze vermoedelijk in 1589 opgevolgd door panembahan *Kawis-Guwa*, die zeer waarschijnlijk tot 1616 het bewind voerde. Het zal onder deze panembahan geschied zijn, dat de handelsplaats Gresik-Djortan, welke tijdens de eerste schipvaart nog onder het gezag van Giri wordt gesteld, aan Sura-Baja is gekomen. Wiselius, de eerste, die over deze priestervorsten een artikel schreef, meent zelfs, dat deze politieke achteruitgang zich weerspiegelt in de lagere titel, welke pan. Kawis-Guwa voert in tegenstelling tot zijn voorganger, die als *susuhunan* bekend staat (p. 489). Hageman (*Ind. Archipel III, 15*) schrijft deze titelverlaging evenwel aan een bevel van de vorst van Padjang toe, hetgeen onwaarschijnlijk is. Ook de *Serat Kanda* (p. 608—9) constateert een achteruitgang van gezag, aangezien het overlijden van sunan Parapèn aan de pangéran van Sura-Baja gelegenheid verschaft had, „om zijn rol naar welgevallen te spelen”, immers, het gezag en de eerbied voor diens opvolger waren niet zo groot als voorheen.

Daar de invloed van pan. Kawis-Guwa bij de eerste vestiging der

Nederlanders in de Archipel toch nog aanzienlijk was, valt uit de mededelingen omtrent de achteruitgang slechts vast te stellen, dat deze eertijds, tijdens sunan Parapèn, nog véél groter was, zodat de overlevering zelfs de gezagsverlening der vorsten van Padjang en Mataram aan hem toeschrijft. Deze soort invloed zal min of meer aanhouden tot 1680, toen er met geweld een eind aan werd gemaakt.

Als Sura-Baja's opkomst omstreeks de eeuwwisseling aan Giri slechts achteruitgang bracht, zouden de invallen der Matarammers na 1610 tegen deze koopstad gericht aan de priester vorst verlichting hebben moeten brengen. Het blijkt echter nergens, dat pan. Krapjak of zijn opvolger Giri als een waardevolle bondgenoot hebben gewaardeerd, ook al legt men de priester vorst een voor Mataram gunstige uitspraak of voorspelling in de mond. Onbeschroomd trekken de Mataramse legers over het gebied van Djortan en Gresik en verbranden deze plaatsen.

In 1616 overleed pan. Kawis-Guwa (Babad B.P. VIII, 35), en werd opgevolgd door panembahan *Agung*, in wie de Girische traditie blijkbaar iets groots moet hebben gezien.

Uit deze tijd ongeveer bezitten wij een aanwijzing omtrent Giri's houding ten aanzien van de Nederlanders. In 1615 waren n.l. „twee mannen van de logie” (te Gresik), „aen 't geberchte buyten Grissé, daer der *Mahometisten paus* is woonende, als honden doot geslagen” (Coen in zijn brief van 22 oct. 1615 Besch. I, 120). De vorst van Sura-Baja, bij wie men blijkbaar was gaan klagen en door wie men toen juist „meer gefavoristeert” werd, „dan van eenige in geheel Indiën, hielt hem hieromme geheel gestoort, maer wie sal den *paus* in den ban doen?” A. Gysels, hoewel toegevende, dat die van „Bouquit” (bukit = berg) „eenen hoop quaey schelmen sijn”, achtte in dit geval de Nederlanders zelf daarvan de oorzaak, „want onser natie dronckenschap veel kan te weege brengen” (p. 531—32). Daartegenover staat, dat het geringe contact met deze naaste buur der Nederlanders in Gresik, zelfs na dit pijnlijke incident niet op overgrote sympathie wijst. De bemoeienis der Compagnie met Hitu en Banda moet dit wel bevorderd hebben.

Bandanezen, door Coen uit hun vaderland naar Batavia gedeporteerd, zien in de priester vorst een bondgenoot en zenden aan hem evenzeer boden met verzoek om hulp tegen de Nederlanders, als aan de vorst van Mataram (Coen in zijn brief van 22 maart 1622, Besch. I, 705). Zij worden daarvoor streng gestraft.

Ook met Ambon blijven de goede relaties gehandhaafd. Men levert er nog kruidnagelen aan de „raedje Bouquit” (brief van H. v. Speult

dd. 21 sept. 1618, Besch. VII, 394) en de zoon van de kapitein Hitu, de later zo vermaarde *Kakiali*, begeeft zich in gezelschap van een orangkaja naar Giri om er onderricht te ontvangen (Besch. VII, 775).

Opmerkelijk is ook Giri's rol als toevluchtsoord voor Mataram's verslagen vijanden. Wij zagen reeds, dat de vorst van *Tuban* er bescherming zocht. De vorst van *Padjang* was er toen reeds ontvangen. Op den duur moeten deze vluchtelingen zich daar onveilig hebben gevoeld, naarmate Sura-Baja's toestand gevaarlijker werd.

Kort voor Sura-Baja's val schreef P. de Carpentier dd. 27 jan. 1625 (Besch. VII, 1097), dat de volgende droge moeson de Matarammer wel met Sura-Baja zou gaan strijken; „resteert hem aen die candt dan niemandt als den *Paep van Girij . . .*”, terwijl een tiental maanden later, toen Sura-Baja intussen gecapituleerd had, de Hoge Regering naar patria schreef (dd 27 oct. 1625, d.J. V, 98): „Die van *Giry* off de *Bouckit*, synde wel soo stercq van volck als Sourabaya was, lyden mede grooten hongersnoodt, vermits de landbouw door den oorlogh vermindert en den toevoer te water beleth word, soodat 't volck met duysenden van selfs verlopen ende den Paus van *Giry* sich eerlang sonder volcq sal vinden; waerna den *Mattaram* alleen tracht”.

Dit laatste duidt op een slechte verstandhouding tot de overwinnaar en een door deze uitgeoefende druk, waaronder de priestervorst echter niet bezweek. Integendeel, de overlevering verhaalt, dat de Mataramse vorst door de hardnekkige weerstand van de Giriër zelf ziek werd. Het is zelfs niet onmogelijk, dat de priestervorst verder is gegaan en besloot „de *vaan des oproers te ontrollen*, om aldus de verloren magt terug te krijgen”, zoals Wiselius uit een niet meer aanwijsbare Girische kroniek voor het jaar 1629 opgeeft (Wiselius 495).

Hij bleef ook, gelijk wij zien zullen, zijn buitenlandse relaties handhaven, terwijl de plaats *Bukit* in 1632 en 1634 nog als een afzonderlijke zeehaven in de Nederlandse bronnen vermeld wordt, van waaruit schepen op de Molukken plachten te varen (D. 30 oct. 1632, 18 jan. 1634). Niettegenstaande de ontvolking tijdens de oorlog van Mataram tegen Sura-Baja had het toch zekere economische betekenis behouden.

Giri's geestelijk aanzien was, voor zover wij kunnen nagaan, ongeschokt gebleven. Men blijkt er zelfs over zekere militaire organisatie te hebben beschikt. De Susuhunan van Mataram heeft het derhalve niet rechtstreeks durven aantasten, doch op geniale wijze daartoe de zoon van zijn vroegere tegenstander, *pangéran Pekik* van Sura-Baja benut. Een voorafgaande verzoening met de Sura-Bajanen was daar-

voor natuurlijk onmisbaar, en de Javaanse overlevering weidt hierover breedvoerig uit.

Mataram verzoent zich met Sura-Baja.

1628—33

Het uitvoerige verhaal van Giri's verovering op bevel van de vorst van Mataram, zoals het in de Javaanse overlevering voorkomt, verdelen wij in drieën, t.w.: de verzoening van de vorst met de zoon van Sura-Baja's laatste koning, pg. Pekik; de uitzending van pg. Pekik met zijn echtgenote naar Giri; de onderwerping van de panembahan van Giri.

Vooreerst dus: *de verzoening met pg. Pekik* (Babad B.P. IX, 52—62; S.K. 830—40; Babad Meinsma 137—38). Deze wordt ons als volgt verhaald:

Na de dood van de oude pangéran van Sura-Baja besluit de Susuhunan in overleg met zijn oom, pg. Purbaja, de zoon van de overledene, rd. mas Pekik, naar Mataram te laten komen. Tg. Alap-Alap wordt derhalve uitgezonden, om pg. Pekik te ontbieden, die een afstammeling in het 7e geslacht van rd. Rahmat, sunan Ngampèl is (S.K. 831). Tg. Sepandjang, stadhouder van Sura-Baja, krijgt de opdracht, pg. Pekik en de zijnen met een troep te begeleiden (of deze tumenggung krijgt van tg. Alap-Alap de last, Sura-Baja goed te bewaken).

Te *Butuh* (bij Padjang) (Babad Meinsma 137) gaat pg. Pekik slapen bij het heilige graf van de sultan van Padjang en ontvangt er de openbaring, dat zijn kleinzoon grootvorst zal worden en diens Kraton te Wana-Kerta, ten westen van Padjang, zal komen te liggen. Zijn leger zal uit verschillende volken bestaan en hij zal Mangku-Rat genaamd worden (of, volgens S.K. 832: hier te Padjang zal een nieuw rijk komen en een zijner kinds kinderen zal er regeren). Daarop schrikt pg. Pekik wakker. Hij deelt zijn openbaring aan de sleutelbewaarder mede, die er zeer mede ingenomen is en Allah dankt.

De vorst, door twee mantri's van tg. Alap-Alap omtrent pg. Pekik's komst verwittigd, verzoekt hem zijn schreden te verhaasten (S.K. 833). Alvorens pg. Pekik te ontvangen, bespreekt de vorst met zijn oom de vraag, op welke wijze hij deze zal begroeten. Pg. Purbaja meent: als een mindere. Bovendien acht laatstgenoemde twee ganḍeks wel voldoende, om de Sura-Bajaan af te halen (S.K. 835).

In Mataram gekomen neemt pg. Pekik nederig ten zuiden der beide omtuinde waringins plaats en gaat pépé-zitten. Door de vorst geroepen, bestijgt hij de sitinggil, biedt zijn kris aan, brengt de voetkus en maakt

het gebaar van de sembah onder het stamelen van verontschuldigen over zijn late komst.

De vorst antwoordt genadig, verheugt zich over het innemende en jeugdige uiterlijk van pg. Pekik. Deze ziet er bijna uit als zijn tweelingbroeder. Onder het maken van schone vergelijkingen, b.v. zon en maan, waterstraal en meer, zetting en juweel, deelt hij aan pg. Pekik mede, dat hij hem in Mataram wil houden en in zijn familie opnemen, zodat zijn nakomelingen langs de vrouwelijke lijn over Java zullen heersen. „Ik geef . . . Sura-Baja aan jou terug . . . Je macht . . . blijve, zoals die was. Blijf gerust . . . in Mataram . . . Laten Mataram en Sura-Baja gelijk voor je zijn” (Babad Meinsma 138).

Pg. Pekik gehoorzaamt en krijgt de Kadipatèn als woonplaats aangewezen. Niet lang daarna schenkt de vorst hem zijn jongere zuster, *ratu Pandan-Sari* tot echtgenote. De jonggehuwden kunnen het best met elkander vinden.

Blijkens deze berichten hebben er dus ingrijpende veranderingen in de positie der vroegere regeerders van Sura-Baja plaats gevonden.

Wij zagen reeds, dat na de capitulatie van Sura-Baja het bestuur over deze stad aan tg. Sepandjang kwam. Deze was waarschijnlijk een vroegere onderhorige van de Sura-Bajase vorst, die misschien de Mataramse zijde had gekozen, waardoor hij als bestuurder van Sura-Baja voor de Matarammers aannemelijk werd. De vorstelijke familie daarentegen werd in de wijk Ampèl-Denta, bij het heilige graf van rd. Rahmat ondergebracht. Aldus bleven de oude banden tussen Sura-Baja en zijn vorstenhuis min of meer bewaard. Achteraf zou ook blijken, dat deze zeer hecht waren.

Na de dood van de oude koning achtte de Mataramse vorst het ogenblik gekomen, om het Sura-Bajase vorstenhuis nauwer aan het zijne te verbinden. Daartoe liet hij pg. Pekik bij zich ontbieden door tg. Alap-Alap, wiens naam valk betekent. Pg. Pekik trok met de zijnen naar Mataram op, al dan niet door tg. Sepandjang vergezeld; hierover is de overlevering het niet eens. In ieder geval trokken vrij wat Sura-Bajanen mede. In Mataram bracht hij hulde, na zich voor de omtuinde waringinbomen vernederd te hebben door het pépé-zitten in de zonneschijn. De vorst slaagde er in pg. Pekik geheel voor zich te winnen. De gebruikte dichterlijke beelden herinneren er wellicht aan, dat dit inderdaad als een zeer belangrijke diplomatieke overwinning moet beschouwd worden. Een vijand had de Matarammer tot vriend maakt.

Het verbond werd bezegeld door een huwelijk van pg. Pekik met 's vorsten jongere zuster, *ratu Pandan-Sari*, die in de Sadjarah Dalem ook onder de jeugdnaam rd. adjeng Walik bekend staat (Gen. 133, 5).

Ook deze echtverbintenis heeft een staatkundige betekenis gehad, n.l. de vereniging der vorstelijke huizen van Mataram en Sura-Baja. Dat dit ongetwijfeld in de bedoeling gelegen heeft, blijkt wel uit de mededeling van de Javaanse hoveling, kj. Djaga-Pati, aan admiraal Cornelis Speelman op 15 maart 1677. Het was tijdens de bedreiging van de Kraton Plèrèd door de opstandige rd. Truna-Djaja, dat de sunan Mangku-Rat I, door ouderdom en ziekte vrijwel machteloos, het rijksbestuur aan zijn vier zonen overliet, die het meestal met elkander oneens waren. Admiraal Speelman, ter observatie naar Java's Oostkust gezonden, informeerde bij deze kj. Djaga-Pati, „een man van staat en regeeringe”, een hoveling „van aensien en geposeerde sinnen” (D. 30 maart 1677 p. 79) naar „de standt der vier broeders en wat van de successie te conjectureeren was”, waarop deze schriftelijk in een rapport (K.A. 1218 f. 1631v) antwoordde. Daarin bespreekt hij de afkomst van de pg. Adipati Anom, een der vier genoemde zonen, en schrijft over diens pretenties: „Hierbij voegt men in faveur van de Pg. Anom, dat selfs den outsten Sulthan” (sultan Agung), vader des Sousouhounans (Mangku-Rat I) al gezegt en aenbevolen zoude hebben . . . dat niemant als Anom . . . Java moet regeeren, alsoo hij uijt moeders- soo wel als vaderszijde van conincklijke huijse uijt alle de Javaanse groote geslachten gesprooten was. 't Welcke men derhalve aensiet voor een wet, door den ouden Sulthan op sijn sterven naer-gelaten”.

Kennelijk was het dus de bedoeling van Agung om door het huwelijk van zijn zoon, de latere Mangku-Rat I, met een dochter van pg. Pekik eenmaal een vorst op de troon van Mataram te krijgen, die zowel bloed van het Mataramse als van het Sura-Bajase vorstenhuis in de aderen had.

Voor deze gebeurtenissen staan ons verder geen andere gegevens ten dienste, dan die in de jaartal-babads voorkomen.

Voor het Javaanse jaar 1550 (A.D. 1628) meldt de Babad Sengkala: Pg. Sura-Baja praptannja, marek ing Sultan (Komst van pangéran Sura-Baja, hij maakt zijn opwachting bij de Sultan), terwijl voor het Javaanse jaar 1555 (A.D. 1633) opgegeven wordt: Dipati Sura-Baja nangkil, ladjeng wisma Mataram (Adipati Sura-Baja onderwerpt zich, daarna woont hij in Mataram). Deze laatste adipati kan bezwaarlijk onze pangéran Sura-Baja zijn, zodat we wellicht met tg.

Sepondjang te maken hebben. Daarom mogen we het jaartal in dit verband verwaarlozen.

Daarnaast hebben we in de Babad Momana voor het Javaanse jaar 1552 (A.D. 1630) de mededeling: Pg. Pekik katriman ratu Panḍan (Pg. Pekik krijgt ratu Panḍan-Sari tot echtgenote). Dit laatste zou zeer wel met de voor het jaar 1628 vermelde gebeurtenis, t.w. het eerste verschijnen voor de vorst, kunnen kloppen.

In het jaar 1633 wordt het huwelijk van de kroonprins met een Sura-Bajase prinses gesteld: Kala pangéran Haria Mataram angsal Putri Sura-Baja, op welk feit wij hierna zullen terugkomen. In ieder geval past dit jaartal zeer goed, voor zover het de kroonprins betreft, aangezien deze in dat jaar de huwbare leeftijd van 14 jaar bereikte.

Wanneer onze veronderstelling juist is, zouden de gebeurtenissen zich als volgt hebben kunnen afspelen:

1628 Pg. Pekik verhuist na zijns vaders dood uit Sura-Baja naar Mataram; hij onderwerpt zich aan de Sunan en mag zich nu in Mataram vestigen.

1630 Pg. Pekik huwt 's vorsten jongere zuster ratu Panḍan Sari.

1633 Een dochter van pg. Pekik uit een vroeger huwelijk trouwt met de kroonprins van Mataram, de latere sunan Mangku-Rat I.

Het bezoek aan Butuh (bij Padjang) en de daar ontvangen openbaring is kennelijk een invoegsel uit later tijd, n.l. van ná 1680, toen pg. Pekik's kleinzoon, Mangku-Rat II Amral de troon bestegen had en zijn nieuwe Kraton inderdaad in Wana-Kerta stichtte, de bekende kraton Karta-Sura Adining-Rat, welke van 1680 tot 1743 vorsten uit het Mataramse huis tot residentie diende.

Pg. Pekik als cultuurverspreider.

Wat pg. Pekik's verblijfplaats in Mataram betreft, deze wordt afwisselend *Kadipatèn* en *Kasura-Bajan* genoemd. Aangezien pg. Pekik zijn zwager een dertiental jaren overleefde, had hij de kans enige malen door de Nederlandse gezant Rijklof van Goens te worden opgemerkt. Deze tekende op zijn kaart van de hofstad (v. Goens 214—15 onder no. 11) ook het verblijf van de pangéran van Sura-Baja aan. Wij weten niet, of genoemde pangéran daar reeds in 1628 verbleef, aangezien de Kraton omstreeks 1648 verplaatst is, en daarmede ook de woonplaatsen der pangérans en andere groten.

Tot 's mans bereidheid, om zich bij de door de Mataramse vorst voorgestelde beschikking neer te leggen, kan zijn weinig energiek

karakter, dat meer tot een beschouwend dan tot een actief leven geneigd was, zeer zeker bijgedragen hebben. Zijn hierna te beschrijven optreden bij de onderwerping van de pandita van Giri munt niet uit door sterke krachtsontplooiing. Daarentegen moet zijn invloed als cultuurverspreider in zijn nog ruwe binnenlandse omgeving aanzienlijk zijn geweest, afkomstig als hij was van een geslacht, dat erfgenaam der meer beschaafde kusttradities pretendeerde te zijn. Met name moet hij een rol gespeeld hebben bij het tot stand komen ener *Babad Tanah Djawi-redactie* tussen 1641 en 1645, waarop wij hierna terugkomen.

Voorts staat hij in Winter's Javaansche Zamenspraken te boek als de auteur van de *Serat Djaja-Lengkara Wulang* (p. 361), terwijl hij enige bladzijden verder (p. 373) mèt kj. *Pandjang-Djiwa* als dichter uit de tijd van sultan Agung wordt genoemd. Andere overleveringen omtrent de culturele betekenis van deze Sura-Bajase prins vermeldde ik reeds in mijn artikel: Soerabaja in de XVII eeuw . . . Djâwâ XXI 1941 p. 213—14, waarvan hier een samenvatting volgt. Behalve als dichter van verschillende Suluks (mystiek religieuze gedichten), is pg. Pekik vermaard als schrijver van de *Damar Wulan*. Mogelijk heeft hij deze slechts uit het beschaafdere Oost-Java naar het nog weinig gepolijste Mataram overgebracht. Zelfs bedacht hij een speciale wajangsoort, de *wajang-krutjil*, waarmede de lotgevallen van Damar Wulan vertoond werden. Als jaartal hiervoor wordt A.J. 1671 (A.D. 1649) opgegeven (L. Serrurier, *De Wajang Poerwa* p. 57). Ook zou hij een brug geslagen hebben tussen de Maleise en Javaanse letteren. Op zijn wens vertaalde een *Ketib ing Giri* de *Tjarijosipun Sultan Iskandar* uit het Maleis in het Javaans. Daarop nam hij deze vertaling mee naar Mataram.¹⁾

Vele verschillende overleveringen zien dus pg. Pekik als cultuurschepper en overbrenger en het lijkt mij onjuist, deze veelvuldige tradities volstrekt te negeren.

De uitzending van pg. Pekik naar Giri.

1635

De Javaanse overlevering laat op pg. Pekik's huwelijk met ratu Pandan-Sari zijn *uitzending tegen de priestervorst van Giri* volgen (Babad B.P. 62—66; Serat Kanḍa 840—48; Babad Meinsma 138—39). Deze wordt als volgt verhaald:

¹⁾ In het Javaanse jaar 1654 (A. D. 1729) werd het werk op bevel van Ratu Mas Balitar in dichtmaat overgebracht (Almanak tahoen 1930 angewrat kawontenan Soerakarta, uitgegeven door de Pakempalan Narpawandawa, No. 23).

Na enige tijd ontbiedt de vorst zijn jongere zuster ratu Panđan-Sari, omdat hij zich ziek voelt. Een dienaars leidt haar de binnen-Kraton binnen. Zij vraagt haar broeder, wat er aan scheelt. De kwaal blijkt van psychische aard te zijn. Hij ergert zich n.l. over de hardnekkigheid van de pañđita van Giri, de enige der Javaanse machten, die zich nog niet aan hem heeft onderworpen. Daarom moet haar echtgenoot, pg. Pekik, Giri aanvallen en verwoesten, „want hij is óók een afstameling van een pañđita” (Babad Meinsma 139).

In de Serat Kanđa wordt nader uitgeweid over 's vorsten keuze: Niemand der overige rijksgroten durft deze geestelijke panembahan door geweld tot gehoorzaamheid te dwingen, uit vrees voor rampen, zomede uit angst voor God's wraak en toorn, dan deze panembahan (bedoeld is pg. Pekik), die mede een nakomeling is van sunan Ampèl; terwijl de Babad B.P. (IX, 63) betoogt, dat de stamvader van de Girische priester vorst nog bij rd. Rahmat van Ngampèl-Denta in de leer is geweest.

Pg. Pekik stemt ogenblikkelijk toe in het hem door ratu Panđan-Sari overgebrachte voorstel van de vorst. (In de Babad B.P. IX, 63—64 pas na een sexuële gemeenschap, die men als een poëtische vrijheid van de samensteller kan beschouwen). Zij besluiten samen de vorst verlof te vragen, om gemeenschappelijk tegen Giri op te trekken, hetgeen grif wordt toegestaan. Of, volgens de Serat Kanđa (p. 844), op 's vorsten uitdrukkelijke wens moet ratu Panđan Sari volstrekt meegaan, voor het geval pg. Pekik mocht sneuvelen. Zij krijgen een goede som reisgeld (10.000 realen), goud en zilverwerken, fijne zijden stoffen en andere textiel mede. Beiden nemen thans afscheid van de vorst onder het brengen van de voetkus. Deze bidt voor de zege.

Met grote geestdrift vertrekken de 1500 Sura-Bajanen (S.K. 847) uit Mataram, nadat pg. Pekik hen heeft toegesproken (Babad B.P. IX, 66). In Sura-Baja roept pg. Pekik al zijn groten bijeen en beveelt hun 10.000 gewapenden bijeen te brengen, waarmede hij naar Giri zal optrekken.

Over deze passages valt weinig meer op te merken dan dat reeds tijdens de voorbereidingen tot de tocht de rol der Ratu belangrijk is, een voorspel van hetgeen zij later zal te zien geven.

Het lijkt overigens gans niet onaannemelijk, dat de bovennatuurlijke kracht, die van de pañđita van Giri uitstraalde, de vorst van Mataram weerhouden heeft hem tot onderwerping te brengen, gelijk hij het met nagenoeg alle vorsten van Java gedaan had. Hiervóór zagen wij reeds, dat hij het op de ondergang van Giri gemunt had, doch dat de

priestervorst hardnekkig volhield. 's Vorsten zielesmart is daarom alleszins verklaarbaar.

Dat hij, om deze geestelijke hindernis te nemen, iemand behoefde, die de Giriër in geestelijk prestige ten minste evenaarde, is hierdoor volkomen aannemelijk. Slechts een zodanig persoon zou zich met de heilige priestervorst kunnen meten. Vandaar dat 's vorsten streven was, een persoonlijkheid, welke hij in de meegaande pg. Pekik meende te ontdekken, aan zich te binden. Immers, de in de Babad opgetekende overleveringen omtrent de voorvaderen van de priestervorst en de Sura-Bajaan, leren, dat de eerste de leerling van de laatste was geweest. Bijgevolg moest pg. Pekik wel geestelijk krachtiger dan de pandita van Giri wezen.

Voor de materiële kant van de zaak, soldaten en geld, zorgde de Matarammer wel.

De onderwerping van Giri.

1636

Ten slotte volgt in de Javaanse overlevering de *strijd om Giri* (Babad B.P. IX, 66—67, Serat Kanḍa 848—64, Babad Meinsma 139—40):

De pandita van Giri, volgens de Serat Kanḍa (848) „agterklijnzoon van de voormalige sunan Giri”, de aanval vooruitziende, geeft zijn verwanten en moskeebeambten, evenals zijn leerlingen bevel, om zich gereed te maken. Vooral rekt hij op de hulp van een aangenomen zoon, een Mohammedaanse Chinees, *Endra-Séna* genaamd, die 250 man van zijn natie onder zich heeft; dezen zijn allen scherpschutters (S.K. 850; Babad B.P., IX 68) en hun nimmer missende schoten zullen de Matarammers veel last bezorgen. Onder de geestelijken vermeldt de Babad B.P. (p. 67—68): merbots, modin's, santri's, ketib's, pengulu's.

Het eerste treffen brengt de Matarammers een zware nederlaag, zodat zij ontmoedigd afdruipe. De ganse nacht plegen de punggawa's raad (S.K. 851—52). Ratu Pandan Sari, hiervan horende, wenst ook een stem in het kapittel en zelfs ten strijde te trekken, hetgeen haar echtvriend, op haar hevig aandringen, ten slotte moet toestaan (S.K. 825—53).

Zij wendt zich tot de verslagen soldaten en dreigt hun lafheid aan de vorst te zullen mededelen, als zij niet beter hun best doen. Ter aanmoediging verdeelt zij 10.000 realen onder de strijders, terwijl zij aan 500 batur's of draagkoelies fraaie stoffen vereert, om er oorlogs-

gewaden van te vervaardigen. Vervolgens worden deze lieden bij het leger ingelijfd. Door een en ander herleeft de moed, die zich in groot-spraak uit.

De volgende dag wordt het gevecht hernieuwd. De Serat Kanda (855—58) is hierover zeer breedvoerig: een dubbele aanval van het zuidoosten en zuidwesten. 500 Pradjurits en evenveel batus lokken Endra-Séna met 700 der zijnen van de Giri-berg af naar het zuidwesten en houden hen, zij het onder zware verliezen, bezig. Dan laat de vorstin drie schoten uit haar veldstukken doen, waarop de rest van haar troepen Endra-Séna c.s. van het zuidoosten aantast en vernietigt. Endra-Séna wordt daarna onthoofd; de panembahan van Giri vlucht naar zijn huis, waar hij orders voor de ontvangst geeft, en daarop naar het graf van zijn vader, waar hij zich verbergt.

Het echtpaar, pg. Pekik en ratu Panḍan-Sari, beklimt thans de berg (Babad B.P. IX, 75). Zij ontmoeten de vrouwen van de panḍita, die in klachten losbarsten.

Op bevel van pg. Sura-Baja verschijnt de panḍita ten slotte en krijgt order, zich naar Mataram te begeven. Dit geschiedt per tanḍu; na vijf dagen is Sura-Baja bereikt, vanwaar de reis ijlings wordt voortgezet.

De Sura-Bajase krijgers, verwoed over het lange verzet van Giri, willen feitelijk de panḍita doden, doch pg. Pekik verzet zich daartegen en verklaart: „Ik wens geen panḍita te doden. Mettertijd zal mijn kleinzoon gerechtigd zijn Giri te verwoesten en de . . . Panḍita . . . te doden” (Babad Meinsma 140).

In Mataram wordt de buit de Vorst aangeboden. Deze wijst hem evenwel grootmoedig van de hand, daar hij alles aan pg. Pekik afstaat. Sura-Baja mag voortaan over Giri heersen (Babad B.P. IX, 76).

In deze episode valt vooreerst de aanwezigheid der *Chinezen* op, die als scherpshutters uitmuntend, door een landgenoot met een weinig Chinese naam: Endra-Séna, worden aangevoerd.

Hierbij zij vooreerst opgemerkt, dat de eerste belijders van de Islam op Java voor een deel uit de aldaar handel drijvende Chinezen gerecru-teerd werden (vgl. N. J. Krom, Hindoe-Javaansche Geschiedenis, 1e dr. p. 440—41). Destijds werden zij volgens het getuigenis van hun land- en geloofsgenoot Ma Huan, vooral te *Gresik*, Tuban en Sura-Baja aangetroffen. Daar dan vooral de eerste plaats als handelsstad sterk op de voorgrond treedt, behoeft hun aanwezigheid aldaar niet te verbazen. Aan bezoekers der omliggende desa's valt thans nóg het groot aantal Chinese typen onder de bevolking op.

De beslissende rol van ratu Pandan-Sari in dit verhaal kan enigszins waarschijnlijk gemaakt worden door het belangrijke aandeel, dat de Javaanse vrouw steeds in de handel, en meer dan eens in de politiek gehad heeft. Ook in een latere episode zien wij deze energieke dame nogmaals een zware verantwoordelijkheid mede op zich laden (Babad Meinsma 158).

De datering van Giri's verovering.

In de Javaanse overlevering komt de geschiedenis van Giri's verovering voor tussen het verhaal van de opstand van Paṭi en dat der belegeringen van Batavia (1628—29). Behalve dat het weinig waarschijnlijk is, dat de vorst tussen twee zulke belangrijke gebeurtenissen, tijd en aandacht kan gehad hebben voor een expeditie in een gans andere richting, komen we voor de moeilijkheid te staan, dat de onderwerping en verzoening van pg. Pekik, zomede diens huwelijk met ratu Pandan Sari wel in een klein tijdsbestek (drie jaren, n.l. 1625—28) worden samengeperst. Men zou eerder menen, dat voor zulke ingrijpende veranderingen in de houding der betrokkenen meer tijd nodig was. Voorts zij er op gewezen, dat de verhalen omtrent het beleg van Batavia een zodanige grondige wijziging hebben ondergaan, dat zij óók wel buiten de chronologische rangschikking kunnen geraakt zijn. Er zij ook aan herinnerd, dat het wonderverhaal omtrent sultan Agung en de mannetjes-kidang (Babad Meinsma 145), dat tussen de verovering van Balambangan en 's vorsten overlijden voorkomt, dus op grond van deze rangschikking in de laatste jaren van sultan Agung zou dienen geplaatst te worden, inderdaad hoogstwaarschijnlijk op een gebeurtenis uit het jaar 1623 betrekking heeft, waarover wij reeds spraken (blz. 124). Aan de rangschikking der feiten uit de tweede helft van Agung's regering, zoals deze in de overlevering voorkomt, valt dus zeer weinig waarde t.a.v. de chronologie te hechten. Voor de juiste datering van Giri's val moeten wij ons daarom tot zuiverder bronnen wenden.

Gelukkig komt de verovering van Giri zowel in de Babad Sengkala als in de jongere Babad Sengkalaning Momana voor; beide geven hetzelfde Javaanse jaar 1557, dat op 17 juni 1635 begon en op 5 juni 1636 eindigde. De eerste jaartallijst geeft: Sabedāhing Giri-èsti, taun Djimawal 1557, dus: Bij de verovering van Giri-olifant, het jaar Djimawal 1557. Deze olifant wordt reeds door Valentijn (IV, 120) vermeld, mèt de daaraan verbonden legende: „Javaanze verdichtzelen, waarvan zy vol zijn”. De jongere jaartallijst heeft: Angka 1557, taun

Djimawal, prang Giri; sénapati: pg. Pekik, dus: het cijfer 1557, het jaar Djimawal, de oorlog van Giri; aanvoerder was pg. Pekik.

Voor dit jaartal 1635—36 pleit allerlei:

1e. Het is in overeenstemming met de reeds besproken jaartallen betreffende pg. Pekik's verhuizing uit Sura-Baja naar Mataram, zijn onderwerping aan de vorst en zijn huwelijk met diens jongere zuster.

2e. Het Bataviase Dagregister van 14 en 16 juni 1636 vermeldt de reis van „den coninck van Surbajja” naar Mataram met een grote macht van 100 tingangs. De route gaat over zee naar Samarang. Dit zou de roemrijke terugkeer na de zege op Giri kunnen zijn, waarbij het feit, dat de Javaanse overlevering een route over land beschrijft geen al te ernstig bezwaar behoeft te wezen. Een deel van pg. Pekik's gevolg kan de landweg gekozen hebben.

3e. Verschillende berichten wijzen er op, dat de Grische gemeenschap en haar leider, de priestervorst, vóór 1636 nog een belangrijke rol speelden; daarna houdt dit soort van berichten op.

Rumphius verhaalt in zijn Ambonsche Historie, hoe in het begin van het jaar 1629 op Hitu een Javaanse jonk was aangekomen. De bemanning beweerde, „dat ze van *Radja Boekit* off *Giri* een gesant aan de Hitoe-esen bragten... om de *oude vrundschap* te onderhouden”. Daar de Nederlanders hen voor specerijenhandelaars aanzagen, werden ze gevangen genomen. Hieruit ontsproot een hevige geschil. Een vernederde of verbannen priestervorst zal wel nooit zo'n vaartuig met een gezant hebben kunnen sturen.

In het jaar 1634 veroverden de Nederlanders wederom een Javaanse jonk, „komende van *Radja Boekit*... om de Hitoe-esen te begroeten en den soon van haeren marinho (bode) weder in 't Land te brengen, die voor drie jaeren na Java gezonden was, (om) in de Moorsche wet te studeeren” (G. E. Rumphius, De Ambonsche Historie I, 67 & 110. B.K.I. LXIV 1910).

Deze jonge man heeft dus van 1631 tot 1634 ongestoord in Giri kunnen studeren, wat met een oorlog, verovering van Giri en wegvoering van de priestervorst naar Mataram kwalijk te rijmen zou zijn. Ook dit pleit er dus voor, de oorlogsgebeurtenissen later te stellen, juist zoals onze jaartalbabads doen.

Het lot van de priestervorst.

Hoe is het met de priestervorst na zijn nederlaag gegaan?

Eenstemmig zijn de overleveringen omtrent zijn overbrenging naar

Mataram. Daarna zijn de berichten minder duidelijk. Het uitvoerigst is het late bericht in de *Serat Tjabolang* en *Serat Tjentini*, waarvan dr. Th. Pigeaud ons een zeer welkome inhoudsopgave heeft verschaft (Verh. K.B.G. LXXII, 2e st. 1933). Jammer, dat het vooral over de drie kinderen van de Girische pandita spreekt, die na de verovering van Giri de vlucht nemen: Djajèngresmi en Djajèngsari, zomede hun zuster Rantjangkapti. Dezen geraken in de strijd van elkander, zwerven over gans Java en beleven daarbij zoveel merkwaardigs, dat al hun lotgevallen bovengenoemde vrij omvangrijke werken vullen. Daarbij worden zij door de spionnen van pg. Pekik naarstig gezocht (p. 37 en 38). De eerste vluchteling, Djajèngresmi, neemt de naam Amongraga aan en wordt, daar sultan Agung hem voor de rust gevaarlijk acht, in zee geworpen (p. 56). *Sunan Giri*, die naar Mataram is gevoerd, *sterft daar van smart en wordt er begraven. Zijn verwanten mogen naar Giri terugkeren en worden djimat pradikan der graven.*

Dit helaas late bericht sluit zich goed aan bij de mededeling van Wiselius, dat de priester vorst Kawis-Guwa in 1638 overleed. Mogelijk was dit 1 of 2 jaren later. Daarentegen meldt de Babad Meinsma (p. 149) eenvoudigweg: „En den pandita werden al zijn misslagen vergeven”, terwijl de *Serat Kanḍa* (p. 863—64) mededeelt, dat de panembahan van Giri geheel ter beschikking van pg. Pekik werd gesteld en dat deze hem met zijn huisgezin weer naar Giri terugzond, om „aldaar, mits onder de gehoorzaamheid van . . . pg. Pekik, zijn verblijf te houden”. Hageman (par. 91), die als gewoonlijk zijn bron niet noemt, verhaalt, dat de priester vorst naar Mataram werd gevoerd, doch weder vrijgegeven op goede beloften.

Een oplossing geeft wellicht de onderstelling, dat niet de in 1636 gevangen priester vorst naar Giri mocht terugkeren, doch diens opvolger, nadat hij zelf, na een verblijf van een paar jaren, in Mataram overleden was. In ieder geval wijst er veel op, dat gedurende de laatste levensjaren van sultan Agung de verhouding tussen het geestelijke centrum Giri en de Mataramse Kraton goed was. Het is n.l. zeer waarschijnlijk, dat tussen de jaren 1641 en 1645 de officiële Javaanse *rijkskroniek* althans in beginsel werd samengesteld. Hierin speelt het geslacht der Girische priester vorsten een belangrijke rol. Het is aannemelijk, dat de gedeelten welke Giri betreffen, ontleend zijn aan aldaar in omloop zijnde overleveringen, b.v. de jeugdgeschiedenis van de eerste priester vorst, prabu Satmata (Babad Meinsma, p. 21—22); de dubbele aanval der nog heidense Javanen op Giri (p. 28—30); het regentschap van 40 dagen over het Javaanse rijk door sunan Giri na de val van

Madja-Pait, „om de nagelaten sporen van een ongelovig vorst te doen verdwijnen”, en wel op advies van de sunan van Ampèl-Denta (p. 31). Ook later is van de activiteit van sunan Parapèn van Giri, meestal ten gunste der Mataramse regeerders, herhaaldelijk sprake. Meer dan eens treedt hij als profeet van Mataram's grootheid op.

Het is moeilijk denkbaar, dat dergelijke verhalen in de Babad van 1641—45 zouden hebben ontbroken. Doch dit brengt tevens met zich mede, dat in dat tijdvak de verhouding Mataram-Giri haar vijandig karakter moet hebben verloren.

Omgekeerd moet het ook onmogelijk geacht worden, dat vóór 1636, het jaar der wegvoering van de panembahan uit Giri, één dezer voor Giri zo gunstige stukken in de Mataramse Babad een plaats kan hebben gevonden; daartoe was de vijandschap tussen de beide grootmachten toen te bitter. Van een Babad-editie uit circa 1633, die m.n. het verhaal over de 40 dagen regering van prabu Satmata over Java zou hebben bevat, moet daarom worden afgezien.

De grote rijksvergadering.

1636

Het is waarschijnlijk, dat de gewelddadige overbrenging van de priester vorst van Giri in enig verband staat met een gebeurtenis, die voor Mataram van groot gewicht is geweest, doch waaromtrent wij minder goed ingelicht zijn dan wij wel zouden wenschen. De gewone Javaanse overlevering zwijgt er n.l. ten enenmale over, terwijl de schaarse Nederlandse berichten, als gewoonlijk juist en betrouwbaar, doch onvoldoende zijn. Het betreft hier de *grote rijksvergadering van 1636*.

Door hun vrij goede relaties met Tjerebon is de aandacht der Nederlanders ten aanzien van dit feit voornamelijk op de oude *konink van Tjerebon* gevallen.

Zo vermeldt het Bataviase Dagregister van 13 april 1636 uit Demak bericht te hebben ontvangen, „dat den ouden coninck van Cheribon, pangoran Ratou, ten hove bij den Sousouhounan soude verschijnen, ende dat alreeds uijt Cheribon te water vertrocken was met groot gevolch van praeuwen ende volck; dat oock op alle plaetsen, daer aencomen ende door passeren soude, scherpelijck belast was, gemelten Coninck feestelijck t' ontfangen, alle eer nae de Javaense wijze aen te doen, ende dat den geseijden Sousounam persoonlijk buijten sijn

stadt Mattaram den voorseijden . . . Coninck te gemoet soude comen ende inhaelen". Deze lang voorbereide ontvangst had op 9 juni plaats (D. 18 aug. 1636). Dat dit bezoek van de Tjerebonner een algemeen staatkundig karakter droeg, toont het bericht van 10 juli 1636 in het genoemde dagregister aan, volgens hetwelk „de *vergaderingh* in de stadt Mattaram noch niet gescheijden was, ende dat den Sousounam veel staet van den Coninck van Cheribon maeckte”.

Inderdaad heeft de vergadering lang geduurd, zoals ook de generale missive van 27 dec. 1636 (d.J. V, 228) weet te melden: „Desen jaere heeft (de Matarammer) lange *vergaderinge* ende *beraedslaginge* in de stadt Mattaram gehouden; alle de grooten byéén ontboden . . . selfs de oude Coninck van Cheribon, die hy seer feestelyck heeft doen inhaelen en tracteren. Wat daer besloten is, blyft secreet; men seyt, dat hem den naem van *Rato* gegeven is . . .”

Het is om deze reden, dat in de jaren 1636 en 1637 de Hoge Regering de vorst van Mataram met Ratu aanduidt (schrijven dd. 17 mei 1636 K.A. 761 f. 329).

Op 4 sept. 1636 (D.) wordt gemeld, dat de Tjerebonse koning weer uit Mataram terug is, zodat hij omstreeks half aug. 1636 vertrokken is. Hij zal er dus ruim twee maanden hebben vertoefd, een vrij lange tijd voor een eenvoudig beleefheidsbezoek. Garebeg Mulud, wanneer de vazallen ten hove verwacht worden, kan er de voornaamste aanleiding niet toe gevormd hebben, daar deze feestdag pas op 14 aug. 1636 viel. De bijeenkomst moet daarom wel een heel uitzonderlijk karakter gedragen hebben. Was de aanleiding soms de geboorte van een kleinzoon? De latere sunan Mangku-Rat II kan dit niet geweest zijn, aangezien hij volgens schattingen (zie blz. 249) tussen 1639 en 1642 moet geboren zijn. Echter moet hij nòg een broeder gehad hebben, daar zijn moeder volgens de Sadjarah Dalem (gen. 135), na *twee* kinderen gehad te hebben, stierf. Naam noch geslacht worden ons van dit eerste kind gemeld, zodat het wellicht niet zeer oud geworden is. Daar de moeder volgens Speelman's mededeling 40 dagen na de geboorte van de latere Mangku-Rat II stierf, moet het niet genoemde kind in ieder geval ouder zijn geweest en kàn het daarom in 1636 geboren zijn.

Ofschoon het niet volkomen vaststaat, dat de panembahan van Tjerebon Agung's schoonvader is (zie blz. 247—48), zou er in dit geval wel een héél bijzondere reden voor deze waardige man zijn, om het feest van 's kroonprinsen eerstgeborene bij te wonen. Hij zou dan n.l. als *overgrootvader* een bijzondere luister aan het feest hebben bijgezet. Daar-

door zouden de hem verleende, overvloedige eerbewijzen een zeer eenvoudige verklaring vinden.¹⁾

Men kan zich afvragen, of er op dit geboortefeest nog niet meer is gebeurd, gezien de tot Batavia doordringende geruchten. Men beweerde n.l., dat de Panembahan de Matarammer een titel zou hebben aangeboden. Daar eerstgenoemde „als heylich” gold, klinkt dit niet onredelijk, ook al voelde hij zich als hoofd van een klein gebied zeer nietig tegenover de dreigende Mataramse macht. Evenwel kan Agung deze titel of nimmer of slechts zeer kort gedragen hebben, daar spoedig het bericht kwam, „dat den titel van Ratouw gerefuseert” is (d.J. V, 233).²⁾

¹⁾ Een kort, doch weinig bevattende verslag omtrent een bezoek van de panembahan Ratu van Tjerebon aan Mataram komt in de Sadjarah Banten (p. 57) voor. De indruk wordt gewekt, alsof de panembahan enkel om de Susuhunan een tocht naar Tjerebon te besparen, zijn schreden naar Mataram richtte. Hij kwam dus geheel vrijwillig. Inderdaad zal eerder het omgekeerde het geval geweest zijn. Zijn terugkeer werd bespoedigd door een plotseling uitbrekende epidemie in de hofstad. Hij kreeg toen zelfs het verzoek om maar heen te gaan.

²⁾ In de jaartalbadads zijn wel berichten, die op een vergadering zouden kunnen slaan, doch het is bezwaarlijk, ze met deze grote rijksvergadering in verband te brengen.

De Babad Sengkala heeft voor het jaar 1559 (25 mei 1637 - 14 mei 1638): Duk Sultan Mataram paparing ing wadya akèh, sipat wong mlaku gawé ageng alit wrata, myang kapedak tekèng patinggi désa, wrata pasisir mentja-nagara, ing taun dal 1559. Dus: Toen de sultan van Mataram zijn mensen, die zijn werk verrichtten, groot en klein gelijk, van de vorstendienaren tot de desa-hoofden, de pasisir (kunststreek) gelijk met de montja-nagara (binnenland buiten de kernlanden) begiftigde.

Iets dergelijks kan natuurlijk op een hofdag geschied zijn, doch behoeft niet in 1636 te hebben plaats gevonden.

Een omgekeerde strekking heeft het bericht in de Babad Sengkalaning Momana voor A. J. 1560 (15 mei 1638 - 3 mei 1639): Para Bupati bang wétan sowan ingriku pamétangipun siti Tanah Djawi...: de Oosthoekse regenten brachten hulde. Toen vond de telling van de grond van het eiland Java plaats. Deze telling wordt ook in de Babad Sengkala en Raffles vermeld.

Uit het vervolg blijkt dan, dat deze telling een fiscaal karakter droeg. Het zijn n.l. lange lijsten met opgaven van hoeveelheden grond in Mataram, de Montja-Nagara, de Pasisir, bij Batavia (Batavia zelf hoort er ook bij), de Pasisir bij Samarang, de Oostelijke Pasisir en de Pasisir bij Madura.

Ook dit bericht, hoe merkwaardig ook, behoeft niet op de rijksvergadering van 1636 te slaan.

Men zou dit praten over een titel in verband met het feit kunnen zien, dat het in 1636 juist 12 jaar geleden was, dat de vorst Susuhunan was geworden. Met deze herdenking kan de komst van de Tjerebonner echter geen direct verband houden, daar hij daarvoor te laat in Mataram kwam.

MATARAM EN DE PORTUGEZEN.

1634—40

Het derde Portugese gezantschap.

1636

Het derde, reeds vermelde Portugese gezantschap kwam eind febr. 1636 over Malaka te Japara aan (vgl. ook een extract uit een Portugees schrijven dd. febr. 1636 uit Malaka, waarin over het convoyeren van de Portugese ambassadeur sprake is). Het bracht expresse brieven van de onderkoning te Goa mede, benevens als kostbare geschenken: twee grote *klokken*, een gouden sirihoos, vier Gudjaratse slavinnen, terwijl tevens enige kleden en wat opium naar de hofstad werden gebracht (D. 29 april 1636). In een later bericht is de Portugese galjas voor Japara verdubbeld, terwijl vastgesteld wordt, dat de Portugezen ook handel drijven. Nog in mei 1636 zouden ze weer vertrekken (D. 12 mei 1636). Al dit nieuws kwam van de opperkoopman Jan Coen, die met het „Wapen van Delft” omtrent Krawang op wacht lag.

Uitvoeriger nieuws omtrent het doen en laten der Portugezen aan het hof kreeg men pas van de Nederlandse gevangenen in Mataram, wier schrijven eerst 18 aug. 1636 Batavia bereikte (D.). Daarin stond, dat op 10 april 1636 de Portugese ambassadeur *Jorge d'Acunha* benevens drie mestiezen uit Malaka in Mataram was aangekomen. Als geschenken bracht hij: een *klok*, een zilveren quitasol of pajong, 8 verguld zilveren koppen, 50 musketten, een kleed of alcatief, een zeer kostelijke sabel, een paar vergulde pistolen en slechts drie Gudjaratse vrouwen.¹⁾

Het schrijven van de onderkoning bevatte weer het traditionele voorstel om gemeenschappelijk Batavia aan te tasten. Weliswaar stond de onderkoning, de reeds meermalen vermelde graaf De Linhares op het punt te repatriëren, doch hij beloofde terug te komen en dan een

¹⁾ Volgens het hierna te bespreken schrijven van Agung bestonden de geschenken uit: een klok, een uurwerk, een geweer, een musket, een mantel, een zonnescerm, vrouwen (slavinnen), een tapijt, zilveren bekers, kleedjes.

flinke vloot mee te brengen (L.d.M. XLI, 274). Hij zou volgens de Nederlandse berichten reeds begonnen zijn de huid van de beer te verdelen nog eer deze geschoten was, daar hij de Matarammer verzocht, Batavia te mogen behouden, als het veroverd was. Niet alleen zou er een vloot van 16 galjoenen uit Manilha verschijnen, doch ook een grote armada uit Goa. Verwacht werd, dat er voor zoveel schepen voldoende rijst in voorraad zou zijn.

Deze verzoeken waren, althans volgens de Nederlanders „plat affgeslagen”. In bijzijn zijner groten zou Agung er zelfs mee gespot en gelachen hebben, en ook ronduit verklaard hebben, dat de „Portugijzen allesints logenachtigh waeren”. D'Acunha was dus zeer slecht onthaald en werd weinig geacht. Herhaaldelijk had hij om zijn afscheid verzocht en dit op 26 mei ten slotte verkregen, zonder veel resultaat bereikt te hebben. Als enige geschenken zouden hem twee horens van neushorens zijn overhandigd, zomede een gouden kop (D. 18 aug. 1636), hetgeen een sobere vergelding der aangeboden kostbare verering was. Na ontvangst van dit verslag schreef de Hoge Regering op 1 sept. 1636 (K.A. 761) aan de gevangenen terug, dat de verzekeringen der Portugezen „idele woorden sonder cracht” waren.

Men mene echter niet, dat de Javaanse vorst de lastgevers van de Portugese gezant even onheus antwoordde, als hij hem zou hebben ontvangen. Een brief aan de koning van Portugal, in dit geval Philips IV van Spanje, bleef met een begeleidend schrijven aan de onderkoning in het Portugese staatsarchief, het Arquivo Nacional da Torre do Tombo bewaard (L.d.M. no. XLI f. 273 en 274).

Het briefje aan de onderkoning is kort en mist alle anders zo gebruikelijke complimenten. Hij hoopt slechts, dat de onderkoning zijn belofte om met een vloot uit Portugal terug te keren, gestand zal doen, of ten minste iemand anders sturen. Want 's vorsten hart zal niet tevreden zijn, eer hij Zijne Excellentie zal zien om de vijanden te verslaan.

Het schrijven aan de koning is uitvoeriger en complimenteuzer. Helaas laat de Portugese vertaling aan duidelijkheid van schrift en zinsbouw te wensen over, doch in hoofdzaak is de strekking van de brief wel te begrijpen. Hij bevat vele loftuitingen (over zich zelf) en zegewensen voor de geadresseerde. Hij noemt zich met de hulpe Gods de vriendelijkste voor alle armen en meest ongelukkigen, ook voor alle wezen, vermaard in de zuidelijke oorlogen met de Hollanders. Met de hulp der *profeten* is hij koning van Mataram. Met deze profeten moeten wel niet zo zeer Mohammed, als wel de wali's of Islampredikers

bedoeld zijn. Ook de koning van Portugal (Spanje) krijgt vele lofprijzingen.

Hij meldt daarna de komst van de gezant *Jorge d'Acunha da Costa*. Over de ontvangen geschenken, die opgesomd worden, betuigt hij zijn tevredenheid, doch niet zijn dank.

Ook vernam hij over het plan, om gezamenlijk de Hollanders in Djakarta te gaan belegeren. Hij voelt daar veel voor en zal met groot genoegen de vloot van de Portugese koning met Gods hulp in Djakarta zien komen. Doch indien de koning dit inderdaad van zins is, dient het binnen twee jaar (duas monçois) te geschieden, want hij wenst slechts twee jaar te wachten. Want als er binnen twee jaar geen armada komt, zal hij niet meer kunnen wachten. Dag en nacht ziet hij naar een armada uit Goa uit en hij hoopt, dat er geen uitstel kome in het gezamenlijk belegeren van Djakarta.

Als geschenk biedt hij slechts twee krissen aan met gouden gevesten, zomede twee degens. Voor de geringheid wordt verontschuldiging aangeboden.

Aldus het hoffelijke, doch tevens zeer besliste antwoord van de Mataramse vorst, waarmede men in Goa en Lissabon wel enigszins verlegen zal gezeten hebben. Immers, er was geen sprake van, dat binnen twee jaar een Portugese vloot in Malaka, laat staan voor Batavia kon gebracht worden. Daardoor kreeg het schrijven van de Matarammer het karakter van een ultimatum. Het bittere karakter van de brief wordt nog onderstreept door het kleine geschenk. Met deze onaangename boodschap konden de Portugese gezanten huiswaarts keren.

Heel lang moesten de Portugezen in Japara wachten, eer zij konden vertrekken (D. 8 en 10 juli 1636). Is de thuisreis soms over Makassar gegaan? (D. 15 juli 1636 p. 167). Pas op 15 oct. 1636 keerde de gezant in Malaka terug (D. 15 nov. 1636). Mèt hem bereikte ook een vloot van 33 of 34 Javaanse en 10 tot 12 Maleise vaartuigen deze haven, beladen met rijst, zout e.a. provisiën. Zij dankten dit geluk aan het tijdelijk wegtrekken der Nederlandse blokkadevloot om de zuid. Voor zijn bezoek aan Java was de Portugese ambassadeur dus een achttal maanden van huis geweest. Succes was uitgebleven, maar een zijner geschenken getuigt thans nog van Goa's onvermoeibare pogingen om de Susuhunan tegen Batavia in het veld te brengen: de *bronzen klok*.

In het museum van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap bevindt zich een bronzen klok, genummerd: 20889. Deze draagt twee Portugese opschriften: *Este sino mandou fazer o Conde de Linhares, en daar-*

onder: *Vizorei da India Pera el Rei do Matarao A.* (1)633. Het is dus een klok, gegoten op bevel van de Graaf de Linhares, onderkoning van Indië, voor de koning van Mataram in het jaar 1633.

Deze onderkoning, *Michel de Noronha, graaf van Linhares*, bekleedde dit ambt van 1629 tot 1635. Een in het jaar 1633 te Goa gegoten klok kon pas aan het derde Portugese gezantschap naar Mataram meegegeven worden en inderdaad vertoont de lijst der geschenken een klok. Dat hiermede een hartewens van de Susuhunan vervuld werd, bewijst de mededeling in de brief der Nederlandse gevangenen, dat als geschenk voor de vorst bijzonder een klok in aanmerking zou komen, „daer den coninck *groot vermaeck* in heeft, ende al *doende is geweest, om selfs een te gieten*, doch niet lucken woude” (D. 12 sept. 1636). Voor een Moslims vorst vormt een klok een wonderlijke wens. Men mag terecht veronderstellen, of de Portugezen hem deze niet gesuggereerd hebben. Immers, aan klokgelui zijn Christelijke associaties verbonden (Vgl. Goethe's *Faust II*, 11151: *Verdammtes Läuten!*). Het geklank der Buddhistische klokken was op Java reeds lang verstomd. Of had het gelui der Bataviase klokken de oren der Javanen bereikt? Klokken werden destijds bij de onvoldoende verspreiding van uurwerken voor veel meer doeleinden gebruikt dan tegenwoordig.

Tot 1934 heeft deze klok in het fort Vastenburg te Solo gehangen, ten einde er de wachtren mee aan te geven. Men kan zich vrij gemakkelijk voorstellen, hoe zij daar beland is. Hoe groot ook Agung's verlangen naar een klok bijwijlen geweest moge zijn, voor een klok bestaat in de latere Javaanse samenleving geen bestemming. Zo biedt de Susuhunan op 12 april 1719 aan een „metale klok hoog 4 voeten en onder in zijn diameter $3\frac{1}{2}$ voeten, die al enege jaeren binnen het Hoff . . . *ten onnutte* op de grond gestaen heeft”. Deze grote klok kan in de Nederlandse benteng gebruikt worden, terwijl de klok van de benteng, die blijkbaar kleiner is, voortaan voor de hofwacht zal dienst doen. Tot dusver had men zich daar met gongs beholpen, doch die werden telkens stuk geslagen (Karta-Sura 17 april 1719, Bat. Ink. Briefb. 1720 K.A. 1821 p. 330—31). Helaas is deze grote klok, waarvoor zelfs een bijzondere stellage moest gebouwd worden, reeds in 1731 gebarsten en als oud metaal in brokken naar Samarang vervoerd (Karta-Sura 30 aug., 6 nov., 14 nov. 1731, Bat. Ink. Briefb. 1732 K.A. 2095).

Mogelijk is de kleinere klok van de hofwacht onze Portugese van 1633, die, indien onze onderstelling juist is, dan reeds vóór 1719 door

de Vorst voor dit doel zal zijn afgestaan. Hiertoe bestond reden. Het fort was in naam zijn eigendom en de bezetting maakte zijn lijfwacht uit, die hij ook bezoldigde en onderhield. De wachtklok veranderde dus niet van eigenaar, indien hij uit de Kraton naar de benteng verhuisde. Naderhand is men haar echter als Nederlands militair bezit gaan beschouwen.

Hoewel aan één zijde licht beschadigd, vertoont deze Portugesce klok geen barsten of scheuren. In 1934 stond het Departement van Oorlog haar aan het Kon. Bataviaasch Genootschap af. Dr. K. C. Crucq vestigde er het eerst de aandacht op in zijn artikel: De kanonnen in den Kraton te Soerakarta. T.B.G. LXXVIII 1938 p. 107 noot 2.

Latere gezantschappen over en weer.

1636—41

Na het derde gezantschap der Portugezen in 1636 valt het minder gemakkelijk hun verschillende bezoeken aan de Susuhunan te onderscheiden. Het is niet steeds duidelijk, of een bepaalde Portugese gezant door de vice-rey te Goa, dan wel door de gouverneur van Malaka werd uitgezonden, doch over het algemeen kunnen we aannemen, dat het laatste regel was. De blokkade van Goa en die van Malaka zullen te grote hinderpalen voor gezanten van de onderkoning geweest zijn.

Ofschoon de vorst van Mataram overtuigd moet zijn geweest van de ijdelheid der Portugese beloften, ging hij er toch mee door, de Portugezen in de waan te laten, dat hij naar hun galjoenen dagelijks uitkeek. Omgekeerd ging Goa voort met het paaien van de Matarammer met schone beloften en soms kostbare geschenken. De gouverneur van Malaka werd hiertoe de vrije hand gelaten. Immers, als de Susuhunan op de „amizade” der „Olandezes” inging, zou dit tot een „total ruina das cousas do Sul” (een volkomen ondergang der zuidelijke zaken) leiden (L.d.M. XXXIX no. 5 f. 9).

Gaan wij thans de berichten na, die de aanwezigheid van Portugezen in Mataram melden.

Volgens A. Paulo's memorie dd. 20 sept. 1638 kwam kort na het derde Portugese gezantschap uit Goa op 30 dec. 1636 een gezant uit Malaka in Mataram aan (K.A. 1037 f. 597—98). Deze, *Manuel de Cosa* geheten, had de vrijmoedigheid de komst van een armada uit Goa binnen twee tot drie maanden aan te kondigen. Op 14 febr. 1637 vertrok hij weer, zonder zelfs tot de Sunan te zijn toegelaten. De gezant

uit Makassar daarentegen, met wie hij blijkbaar gezamenlijk was opge-reisd, werd „treffelijk onthaelt”.

Toch kan deze slecht ontvangen gezant wel iets bewerkt hebben, n.l. de toelating der Portugezen in Japara en elders. Wanneer de Hoge Regering, nadat zij in geen tien maanden iets uit Mataram vernomen heeft, op 31 aug. 1638 aan de gouverneur van Tegal schrijft, stelt zij met verwondering vast, dat de Susuhunan aan de Portugezen vergund heeft, hun residentie in Japara te vestigen. Dit kan dus gevoegelijk reeds op het eind van 1637 hebben plaats gevonden en mogelijk waren er toen zelfs enige geestelijken bij.

Om aan te tonen, hoe zwak deze nieuwe vrienden zijn, worden door de Hoge Regering vervolgens enige successen der Compagnie bij Goa en op Ceylon medegedeeld. Enige maanden later melden de Nederlandse gevangenen, dat de Portugezen ook al te Pekalongan zijn (K.A. 1037 f. 580—83). Zulk een binnendringen van Portugeze handelaars moest natuurlijk het contact tussen Malaka en Mataram bevorderen. Het stelde de Portugezen in staat, om langer in de Archipel te ver-toeven, dan hun militair vermogen toestond, n.l. als gasten der inheemse vorsten.

Het is waarschijnlijk, dat de naar Goa terugkerende ambassadeur Jorge d'Acunha een tweetal *Javanen* heeft meegenomen, die zelfs Goa bereikt hebben. Daar brachten ze het verzoek om hulp voor Mataram aan de vice-rey over, n.l. een „armada poderosa” (machtige vloot). Om redenen van staat werd deze beloofd. Daarop keerden de gezanten naar hun vaderland terug „com pouca confiança, mas muitos presentes” (met weinig vertrouwen, maar vele geschenken), waartoe men heel wat schatten moest gebruiken (Brief van de Vice-Rey aan de Koning dd. 15 febr. 1637, L.d.M. XXXVIII no. 1 f. 6r).

Het volgend jaar 1638 ontving men in Goa weer een schrijven van de vorst van *Mataram*, vergezeld van een geschenk: krissen en een „espada”, terwijl de brief gebracht werd door dienaren van de „laxamana” en van de koning van Palembang. Met de „laxamana” wordt natuurlijk k. dem. Laksamana, de gouverneur van Japara bedoeld, van waaruit de brief verzonden was (Brief van de Vice-Rey aan de Koning dd. 1 sept. 1638; L.d.M. XLI no. 62 f. 55r & v.).

Men besefte in Goa wel, dat er iets gedaan moest worden, wilde men de Matarammer niet naar de Hollandse rebellen zien overlopen. De vorst had reeds moeite genoeg met de ontevreden in zijn rijk, die op vrede met de Nederlanders aandrongen.

Het is daarom begrijpelijk, dat tijdens de west-moeson 1638—39 opnieuw een *Portugese* gezant naar het Mataramse hof is opgereisd, hoewel deze wel niet van Goa vertrokken is, maar van Malaka.

IJverig vroeg de Hoge Regering de gevangen Nederlanders naar de reden van zijn komst, zijn geschenken, zijn ontvangst ten hove en zijn verrichtingen aldaar (dd. 10 mei 1639 K.A. 766 f. 260). In haar schrijven van 8 juni 1639 (K.A. 766 f. 335) meende zij te weten, dat de Portugees met Engelsen uit Japara naar Mataram was opgereisd en de Sunan met diamanten en *geschut* had beschonken.

Het bericht over het laatste geschenk blijkt waarheid te bevatten. Toen in 1639 een Matarams gezantschap in Malaka verscheen, had men de Javanen „*Twee stukken grof kanon, vóór dezen van den Atchinder verovert*”, aangeboden. Dit rijke geschenk werd door de vice-rey *Antonio Telles* in zijn brief van 24 april 1640 goedgekeurd, daar hij van mening was, dat der Javanen „vrienschap dient geconserveert te worden”. De Portugese gezant, die zozeer de belangstelling van Batavia had gaande gemaakt, had dus wel tot taak, het Javaanse gezantschap naar Mataram terug te brengen en het geschut aan de Susuhunan te overhandigen. In dit laatste zijn de Portugezen geslaagd, maar niet in het bestellen van een schrijven dd. 27 april 1640 aan de Matarammer, waarin de onderkoning deze berichtte: „Ik ben verblijd geweest, dat den kapitein van Malakka Uwe HH. een grof stuk kanon, de beste van het Kasteel, heeft toegezonden . . .”. Beide brieven misten n.l. hun bestemming, daar ze door de Nederlanders, eer ze nog Malaka bereikten, werden onderschept en vertaald. Deze overzetting publiceerde P. A. Leupe in: *Stukken betreffende het beleg en de verovering van Malakka . . . 1640—41* (Ber. Hist. Gen. 1862 p. 406 en 409).

Het schijnt, dat dit royale geschenk in Mataram nogal indruk heeft gemaakt, en geen wonder. Reeds in 1637 (gen. miss. 9 dec. 1637) had de vorst de Hoge Regering te Batavia om grof geschut lastig gevallen en kreeg dit pas in 1640—41 te *koop* aangeboden (zie hierna blz. 245). Ten onrechte verbaasde daarom de Hoge Regering zich over het grote crediet, dat de „onmachtige en leugenachtige Portugezen” bij de Sunan genoten (dd. 24 april 1640 K.A. 766 f. 143). Zij heeft daarentegen weer gelijk, wanneer zij opmerkt, dat de Portugese belangstelling niet spontaan is, maar door druk te voorschijn geroepen wordt, n.l. door die der Compagnie. De Javanen danken de hun door Malaka geschonken kanonnen dus feitelijk aan de Nederlanders. Toen de Portugezen nog in volle fleur waren, dachten ze niet aan de Susuhunan. Overigens zal deze, zo min als voor de hem vijandige Nederlanders, voor de

met hem verbonden Portugezen zijn hartewens naar grof geschut verborgen hebben gehouden.

Ook liet de Hoge Regering de Javanen weten, dat zij de bovengenoemde brieven van de onderkoning onderschept had en daarin stof vond om de rijksbestuurder tg. Dirantaka nogmaals tegen dit „onmachtich volck” te waarschuwen. Het geschut was 11 jaar tevoren op de Atjehers door Botelho veroverd. „Leth op de bedriegerije van dit volck”, besloot zij haar schrijven van 21 aug. 1640, „want ’t Atchinse metalen geschut deucht niet, is bros ende can niet geschoten werden” (K.A. 766 f. 467).

Toch valt het op, dat juist in deze tijd de Matarammers als loon voor het loslaten der gevangenen en het staken der vijandelijkheden geschut beginnen te eisen. Onder zekere voorwaarden blijkt de Hoge Regering zelfs bereid aan deze eis te voldoen. Ware deze transactie doorgegaan, dan zouden de Javanen terecht hebben kunnen opmerken, dat ze deze Hollandse kanonnen feitelijk aan de Portugezen te danken hadden.

De missie der Dominicanen.

Kort voor de relaties tussen Mataram en de Portugezen door Malaka's val een einde namen, kregen zij door het *geestelijke element* een bijzonder karakter.

B. J. J. Visser ontleent in zijn, *Onder de Compagnie* (p. 173) aan het 4e deel van Lucas de S. Catharina's *Historia de S. Domingos* (1, 4c VII Lissabon 1866 VI bl. 303 e.v.) het volgende verhaal:

Op een reis van Malaka naar Solor waren twee *Dominicaner missionarissen*, Fr. Manoel de S. Maria en Fr. Pedro de S. Joseph uit de koers gedreven naar Japara. Met de ganse scheepsbemanning werden beide geestelijken daar als Christenen gevangen gehouden.

Toen de vorst van Mataram omtrent deze gevangenneming vernam, liet hij hen aanstonds in vrijheid stellen. Hij hoopte van de Portugese handel te kunnen profiteren en vermoedelijk zag hij ook in hen bondgenoten tegen de Compagnie. Daarom liet hij *een stuk grond in Japara* aanbieden voor een nederzetting. De paters bouwden daarop een *kerk* en kregen de *toezegging*, dat zij altijd goed zouden behandeld worden. In een *verdrag* met de Portugezen werd door Mataram goedgevonden, dat de in Japara bevrijde Christenen *zich ongehinderd op Java zouden kunnen bewegen*.

Ofschoon Visser voor deze mededeling geen bevestiging in Neder-

landse bronnen kon vinden, schijnt deze toch wel te bestaan. Ten minste op 31 aug. 1638 schreef de Hoge Regering aan haar vriend kJ. Sripada te Tegal, dat zij met verwondering vernomen had, dat de Susuhunan aan de Portugezen nog al geloof hechtte en hun „*tot Japara te resideeren toegestaen*” had. Zij trachtten Z.M. slechts te „abuseren”, doch als hij ze goed kende, en wel in het bijzonder hun *geestelijken*, zou hij ze nooit in zijn land „geadmitteert” hebben (K.A. 764 f. 426).

Het bericht omtrent de paters Dominicanen en hun gezelschap en het citaat uit de Bataviase brief vertonen zoveel overeenkomst, dat zij wel op dezelfde gebeurtenis moeten betrekking hebben. Een Portugees schip is dus op de Javaanse kust verzeild en de bemanning is aanvaankelijk gevangen genomen, later weer losgelaten, toen men vernam, dat het bevriende Portugezen waren. De vorst ging er zelfs toe over, hun een stuk grond in zijn havenstad Japara af te staan en te vergunnen, zich door zijn ganse rijk te begeven. Deze gunsten kregen zelfs de vorm van een overeenkomst met de Portugezen. De tot de passagiers behorende Dominicaner paters maakten van de gelegenheid gebruik om in de aldus ontstane Portugezenwijk een kerk (kapel) te bouwen. Een en ander zal in het jaar 1638 geschied zijn.

In hoeverre deze toevallige aanraking met Portugese leken en geestelijken samenviel met de officiële onderhandelingen tussen Goa-Malaka en Mataram valt bij gebrek aan uitvoeriger gegevens moeilijk meer na te speuren. Wel is zeker, dat deze laatste successen der Kerk in Goa met welgevallen werden beschouwd. De vice-rey Pero de Silva 1635—39) schreef op 3 maart 1639 aan de koning Philips IV over het verlangen van de Mataramse vorst, om de „religiosos de San Domingo” bij te staan door het stichten van een „Igreja na *principal cidade* de seu Renio” (een kerk in de voornaamste stad van zijn rijk). Hij beloofde zelfs „despeza de fabrica para o fazimento da mesma Igreja” (de bouwkosten voor de oprichting van genoemde kerk) (L.d.M. XLIV, f. 257r & v.). Bijna zou men hieruit kunnen besluiten, dat bedoeld kerkgebouw in of bij de hofstad van het Mataramse rijk zou verrijzen. Doch wellicht wordt hier slechts de voornaamste havenstad, dus Japara gemeend, hetgeen i.v.m. het voorgaande, ook meer voor de hand ligt. Daar bevond zich immers een Portugese kolonie, wier kerk het zou worden. Dit is waarschijnlijker dan dat deze kapel voor gerkerstende Javanen zou dienen.

Lang heeft deze Javaanse Missie niet geduurd, want het bericht van Lucas de S. Catharina vervolgt, dat de beide missionarissen hun eerste zorg aan de daar aanwezige Christenen, dus de Katholieke Portugezen

wijdden. Tegelijkertijd trachtten zij ook onder de belijders van de Islam het H. Evangelie te verkondigen.

Dit laatste had echter geen succes en daarom besloten zij deze onvruchtbare akker te verlaten. Eerst vertrok pater Fr. Pedro de S. Joseph naar Solor, terwijl zijn confrater pater Fr. Manoel de S. Maria pas na de val van Malaka Japara verliet en eveneens naar Solor trok (Visser, Onder de Compagnie p. 174).

De Portugese kolonie bleef echter nog jaren bestaan. De meesten zullen wel tijdens de grote opstand van rd. Truna-Djaja in 1676 uit Japara naar Bantam verhuisd zijn, toen in laatstgenoemde plaats drie vaartuigen met enige Portugezen en hun huisgezinnen uit Japara verschenen, met de bedoeling, „om voortaan op Bantam te wonen” (D. 7 oct. 1676). In 1672 komt hen nog een geestelijke uit Bantam bezoeken, om een erfenis van 8000 roepiah te incasseren, zodat men hieruit kan vaststellen, dat er zich onder hen bevonden, die rijk en tevens vroom waren.

MATARAM EN DE V.O.C.

1636—42

Het lot der Nederlandse gevangenen.

Zo lang de vorst van Mataram met de Compagnie in oorlog is geweest, waren er steeds *Nederlandse gevangenen* in zijn rijk. Zij trekken pas sterk de aandacht, nadat op 30 april 1632 een 24 man, behorende bij het gezantschap van Cornelis van Maseyck, verraderlijk te Japara werden gevangen genomen en naar het binnenland gevoerd. Zij ontmoetten daar al spoedig een Nederlander, Cleijn geheten, zoon van de doodgraver van Batavia, die in de eerste oorlog, dus tussen 1618 en 1621, gevangen was genomen. Gesteld voor de keuze tussen dood of besnijdenis, had hij „door de swackheyt van de mensch” het laatste gekozen. Deze keuze had hem wel belet ná het herstel der goede verstandhouding naar Batavia terug te keren. Daarna komen zij nog meer dergelijke Nederlanders tegen: Jan Stoeltjen, Dirck Moerstoffs en Lambert. Sommigen hunner hebben Javaans geleerd en doen dienst als tolk (Verslag Verhulst K.A. 1031 f. 1522 & vlg.). Overigens vrijwaarde een overgang tot de Islam niet van broodgebrek, getuige de twee Nederlanders, die in 1629 bij de rivier Sewouw (?) gevat waren, zich hadden laten besnijden, maar toch „in de stadt Mattaram den kost gingen beedelen” (d.J. V, 173). Men kan daarom aannemen, dat zij over het algemeen uit vrees voor erger de Islam omhelsd hebben.

De belangrijkste vermeerderingen der Nederlandse krijgsgevangenen zijn: de 23 gestranden van het schip Schiedam (Vgl. hiervoor v. Goens 196 noot 5); de acht, die op de rivier van Batavia verrast en gevangen genomen werden; een zelfde aantal, dat in het bos bij Batavia gevat werd. Vervolgens horen daar nog een drietal dienaren van Roelandt Crape, generaal in India van wegen Z.M. van Denemarken bij, en dan nog 17, wier herkomst onbekend is.

In het geheel zijn er sedert 1631 minstens 83 Nederlandse gevangenen in Mataram geweest, van welke er in 1641 nog 40 in leven waren. Dit getal was in 1645 tot 33 gedaald (d.J. V, 278). Slechts

weinigen waren weten te ontsnappen, n.l. in het jaar 1636 (zie hierna blz. 239).

Wat de verblijfplaatsen der gevangenen betreft, de eerste 24 worden vrij spoedig naar een der tolpoorten, *Trajem* gebracht, die men op de grens van Keđu en Jogja-Karta aan de grote weg zal dienen te zoeken. Men leefde daar van de tolopbrengst (D. 13 aug. 1636 p. 194; men zie ook het journaal van A. Verhulst, waarvan een uittreksel in d.J. V, 190). Hier waren ze getuigen van het afmaken van 1260 Sunda-nezen, afkomstig uit de grote opstand van Sumedang en Ukur.

In 1635 werd een elftal naar de westelijke tolpoort *Djaga-Baja* gebracht, maar aangezien deze tol onvoldoende opbracht om de weinige gevangenen te voeden, werden ze bij „meesters” uitbesteed.

Aanvankelijk werden ze zeer zwaar geboeid. Telkens vernemen wij, dat de gevangenen in het blok worden opgesloten (Verhulst passim), doch gaandeweg wordt hun meer bewegingsvrijheid gegund. Hoe zou het anders ook mogelijk zijn, dat ze een vertrouwde omgang met de kroonprins konden hebben, gelijk Van Goens verhaalt (v. Goens 200—1).

In ieder geval worden ze in het jaar 1637 weer in de boeien gezet, eerst op 22 aug. een 16-tal, later, op 9 dec. 1637 de overigen (Memorie A. Paulo), mogelijk in verband met een ontvluchtingspoging. Zeker tot juli 1638 bevinden ze zich in ellendige toestand, dus wel in de boeien. Maar kort daarop worden ze in staat geacht een geschenk, n.l. een sarasse gobar, persoonlijk aan de Vorst te overhandigen. De helft van uit Batavia toegezonden opium wordt onder hen, 43 koppen sterk, verdeeld om te verhandelen en aldus zich een inkomen te verschaffen (schrijven H.R. dd. 3 nov. 1638 K.A. 1037 f. 580—83). Zo kon iedereen zijn kost verdienen, reden waarom men hun geen geld meer toestuurde.

Evenwel is hun toestand in 1640 weer beklagenswaardig. Met leedwezen neemt de Hoge Regering van hun zware gevangenis kennis (dd. 21 aug. 1640 K.A. 766 f. 469). En twee jaar later staan ze voor de keuze tussen een langdurige opsluiting of verloochening van de Ware God (dd. 8 febr. K.A. 769 f. 67).

Van 1639 tot 1642 staan de gevangenen officieel onder leiding van een hunner, de onderkoopman *Antonie Paulo*, die in 1632 met het gezantschap Van Maseyck gevangen was geraakt. Mogelijk heeft hij daarom reeds vóór 1639, hoewel vergeefs, invloed trachten uit te oefenen op zijn lotgenoten. Van Goens schildert de tijd, dat deze onderkoopman de geestelijke leidsman der gevangenen was wellicht ietwat

te schematisch. Volgens hem zouden toen de gevangenen, die van het gezantschap Van Maseyck afkomstig waren, zekere vrijheid genoten hebben en 's Vorsten *eigen gevangenen* genoemd zijn, terwijl de overigen, gewone krijgsgevangenen, onder meesters verdeeld, zwaar moesten werken.

Met de dood van Antonie Paulo, die z.g. wegens toverij voor de krokodillen werd geworpen, zijn blijkbaar de meeste gevangenen weer in de boeien gesloten. De lijst der gevangenen, die na de dood van deze onderkoopman heimelijk is opgesteld, vermeldt, dat van de 40 nog in leven zijnde gevangenen, er slechts 8 buiten de boeien rondliepen. Dit achttal heeft blijkbaar de Islam omhelsd.

De toestand der gevangenen zal daarom, niettegenstaande enige lichtere perioden, over het algemeen vrij somber geweest zijn. Behalve de hoge sterftcijfers wijst hierop de uitlating van een hunner op 20 sept. 1638: „Liever de Compagnie voor niet te dienen een tijd lange, als hier één dach” (K.A. 1037 f. 598).

Geen wonder dat zwakke broeders of koel berekenenden zich tot de Islam lieten overhalen. De bekendste onder hen was *Jan Jeremiasz. van der Veer*. Vermoedelijk is hij dezelfde, die Verhulst in 1632 reeds als renegaat in Mataram aantrof onder de bijnaam van Jan Stoeltjen. Hij was indertijd met drie anderen in het bos (bij Batavia?) door de Matarammers gevangen genomen. Dat moet in 1632 al heel wat tijd geleden zijn, want toen trad hij met een zekere Dirck Moerstoffels reeds als tolk der nieuwe gevangenen op. Als zodanig kon hij natuurlijk vrij wat over de Susuhunan te weten komen en op 2 dec. 1636 verzoekt de Hoge Regering de Nederlandse gevangenen bij Jan Jeremiasz. te informeren, „wat de Sunan van de Compagnie denkt en wat hij denkt te attenteren” (K.A. 761 f. 884). Zij moeten zich tot de tolk Jan richten, „die acces bij den Sousouhounang heeft onder belofte van recompense” (Bat. 31 aug. 1638 K.A. 764 f. 426). Bij de aankoop van diamanten voor de vorst, verleent hij zijn welwillende medewerking. Aan derden schrijft de Bataviase Regering: „Dat Jan bij de Sousouhounang groot gemaect ende aengenaam is, hooren wij gaerne” (K.A. 766 f. 335).

Ter beloning van zijn goede diensten krijgt hij de andere helft van de aan de krijgsgevangenen toegezonden opium (K.A. 765 f. 513), waarvoor hij hoffelijk bedankt (K.A. 1037 f. 580—83). Men verwaardigt zich op dit schrijven dd. 25 febr. 1639 uitvoerig te antwoorden. Als de Sunan zo op hem gesteld is, mag hij desnoods na de oorlog als „jurebasse” (Mal.: djurubahasa, tolk) aan het hof blijven. Men

zal hem dus niet wegens zijn afval vervolgen. Toch krijgt hij nog een wijdloperige vermaning over terugkeer tot het Christelijk geloof. Het slot luidt: „Wij willen U nog graag iets bevalligs sturen”, en men zendt hem al vast een fles goede Spaanse wijn (K.A. 766 p. 110). In 1642 blijkt hij nog in leven te zijn.

Na herstel van de vrede hebben ook nog *Michiel Sooburgh* of *Zeeburgh* en *Matthijs Pietersen* aan de Compagnie diensten bewezen. Beiden behoorden tot de in 1632 aangehouden Nederlanders.

De eerste, afkomstig uit Rija (Riga) was in 1642 uit de boeien geraakt, d.w.z. Moslim geworden en vermoedelijk ook getrouwd. Daarom werd hij pas laat verlost en deed sedert 1651 dienst als tolk in de herstellende loge te Japara. Begin 1654 verliet hij Compagnies dienst (K.A. 782 p. 631). In 1657 heet hij de Hollandse Javaan, was dus blijkbaar nog al verinlandst (zie v. Goens 95 noot 7). Hij woont in 1658 ook in Djuwana, waar hij Nederlandse schipbreukelingen van dienst is.

Mathijs Pietersen, bootsman, was in 1642 in de boeien, dus nog Christen. Bij de derde en vierde ambassade van Van Goens diende hij als tolk, en werd door deze zeer gewaardeerd.

Het is waarschijnlijk, dat zij Van Goens bij het verzamelen van kennis over Mataram grote diensten hebben bewezen.

Sedert het jaar 1636 had de Hoge Regering vrij regelmatig contact met de gevangenen en wel vooral via de meermalen tussen Mataram en Batavia op en neer reizende *Sripada*, een dienaar van de tumeng-gung van Tegal. Op 18 aug. 1636 overhandigt hij hun eerste brief te Batavia en op 1 sept. 1636 werd het eerste antwoord aan hen onder-tekend (K.A. 761; vgl. D. 2 sept. 1636).

Deze correspondentie ontging de Javanen niet, werd vermoedelijk oogluikend toegelaten en soms zelfs bevorderd. Zo beveelt de Hoge Regering aan, enkel met voorweten en consent van de Sunan of de bewakers te schrijven (Bat. 31 aug. 1638 K.A. 764 f. 426). Een enkele maal moet zelfs op Javaans bevel geschreven worden, of de Javanen informeren naar hetgeen de gevangenen aan hun superieuren gemeld hebben (K.A. 1037 f. 580—83). Doch daarnaast wordt ook wel eens iets heimelijks overgebriëfd, waartegen de Hoge Regering waarschuwt. Als men gevaarlijke dingen schrijft, zo meent zij, worden de brieven toch niet bezorgd (Bat. 24 april 1640 K.A. 766 f. 243).

De Hoge Regering benutte deze briefwisseling in de eerste plaats om zich met de rampzalige gevangenen in verbinding te stellen, hun moed in te spreken, hen over de verlossingspogingen in te lichten.

Doch daarnaast kregen de gevangenen meermalen berichten, waarvan men kan aannemen, dat zij op enigerlei wijze de Sunan zouden bereiken. Ook nieuws werd de gevangenen niet onthouden, in de eerste plaats natuurlijk, dat voor de Compagnie gunstig was. Blijkbaar werd gehoopt, dat het in wijder kring bekend zou raken. Eigenaardig is de toezending van een Courant uit het jaar 1636—37, bevattende het „Journael van de belegering voor Breda gehouden”. Daarnevens komen familietijdingen voor, meestal berichten van overlijden. Verder werden, behalve brieven, kleding, stof daarvoor, geld, verhandelbaar opium of saffraan gestuurd.

Geestelijke zorg voor de gevangenen.

Naast de stoffelijke hulp ontbrak ook de geestelijke verzorging niet. De gevangenen vroegen er zelf om. Op hun verzoek hadden predikanten te Batavia, Amsterdam en Middelburg in de Dienst des Woords voor hun verlossing gebeden (Bat. 31 aug. 1638 K.A. 764 f. 426). Met de Javaan Sripada werden hun een Bijbel en een (Nieuw) Testament toegezonden. „Doorleest deselve vlijtig ende vermaant den ander trouwlijk”, luidde de raad der Regering (Bat. 2 dec. 1636 K.A. 761). Twee jaar later krijgen ze een paar Christelijke „gebedenboecxkens, daerinne UEd. recommanderen t'oeffenen” (Bat. 31 aug. K.A. 764 f. 426).

Deze laatste wenk is in het bijzonder gericht tot de geestelijke leider der gevangenen *Antonie Paulo*. Reeds bekend met de gevangenschap onder de Portugezen was deze onderkoopman in april 1632 tijdens het gezantschap Van Maseyck mede het slachtoffer geworden van het verraad der autoriteiten te Japara.

Het beeld, dat Van Goens van zijn werk tijdens de gevangenschap schetst, is wat te rooskleurig. In zijn schrijven van begin nov. 1636 (K.A. 1037 f. 580—83) beklagt hij zich daarentegen bitter over het kwaad gedrag zijner medegevangenen, over hun „droncken drincken, spelen ende andere onbehoorlijke dingen, die wij niet en connen verbieden”. Daarom verzoekt hij de hoge heren met een klein briefje het volk in het algemeen te willen bestraffen. Doch hij voegt er aan toe: „Laat . . . niet weten, het door mijn verstaan te hebben, maar door Sarapada (Sripada)”.

Op het vernemen van dit sombere nieuws verklaarde de Hoge Regering zich „tot in het ingewant geraeckt” over „het goddeloos leven . . . met droncken drincken, dobbelen ende andere reukeloosheyd”.

Daarom beval zij de onderkoopman Antonie Paulo „amptshalve” . . . in hun plaats te „surrogeren” (Bat. 25 febr. 1636 K.A. 766 f. 108).

Dat onze onderkoopman zich door zijn medegevangenen „voor hun hoofd en leermeester” deed erkennen, berust dus niet slechts op zijn persoonlijk gezag, doch ook op een officiële aanstelling uit Batavia. Toch zal hij „sich met hun tot alle arbeid om de cost te winnen, als d’ijverigste inspannende, maer des avonds, ’s morgen en sondags, als hun tuchtmeester, predicant ende vertrooster” optredende in de troosteloosheid der gevangenschap voor velen tot steun zijn geweest, wellicht juist omdat hij „somwijlen, die ’t verdiende, sonder simulatie . . . naer eijsch van saecken met snelle rottangslaegen” deed straffen. Het resultaat was, dat alle gevangenen hem gaarne mochten, en slechts wensten, dat hij niet zou werken, waartoe hij echter niet te bewegen was. Binnenkort muntte hij uit in het lezen en schrijven van het Javaans, waarin hij zelfs de Javanen zou hebben overtroffen. Bij dezen was hij zo gezien, dat zij, indien een der zijnen iets misdreef, bij hem kwamen klagen, daar hij steeds een billijk vonnis velde, zonder tussen de krijgsgevangenen en die des konings onderscheid te maken (v. Goens 194—97).

Aldus zou deze man voor die tijd belangrijk hebben kunnen bijdragen tot vermeerdering en verbreiding der kennis omtrent Java en de Javanen, indien hij niet het slachtoffer was geworden van ’s vorsten toorn wegens de Nederlandse aanval op de Mataramse gezanten aan boord van de „Reformation”.

Bij de vredessluiting in 1646 werden de meeste gevangenen losgelaten. Slechts zij, die Moslim geworden en met een Javaanse vrouw gehuwd waren, moesten blijven. In 1648 trof Van Goens hen zo „hermelijck gestelt, dat een barbaar sich daerover zoude hebben erbarmt” (v. Goens 62). Het vorige jaar had tg. Wira-Guna enigen hunner laten doden, omdat zij tegen de Nederlandse gezant Hermanssen over hun bevrijding hadden durven spreken. Op den duur zijn zij echter allen vrijgekomen.

Even hardnekkig als de Mataramse vorst zijn Nederlandse gevangenen bewaakte, even halsstarrig zette de Hoge Regering haar poging voort, om deze Nederlanders te bevrijden, in het bijzonder hen, die verraderlijk onder de witte vlag te Japara waren aangehouden. „Soo seer als den visch nae het water verlangen wij nae uwe verlossinge”, schreef zij op 10 mei 1639 (K.A. 766 f. 260). Dit is begrijpelijk, omdat zolang déze mensen niet werden lotgelaten, geen dienaar der Compagnie bereid was zich als gezant in Mataram’s binnenlanden te wagen. Op

deze wijze kon een goede verhouding tot Mataram nooit tot stand komen. Op het vasthouden der gevangenen stuitten alle schikkingen af.

Intussen zaten de gevangenen zelf evenmin stil. In hun correspondentie met de Hoge Regering brachten zij meermalen het plan ener *ontsnapping* ter tafel. Zo meende een hunner, dat „een wel beroeijde sloep de . . . reviere (Praga) bij nachte zou connen inloopen, ende hun . . . verlossen, soo maer het schip . . . waermede de voornoemde sloupe derwaerts vertrecken soude, sich des daechs buijten het gesicht van het landt onthield” (D. 10 mei 1634).

Ook gaven zij vaak de *politieke adviezen* omtrent de wijze, waarop men de Susuhunan het dichtst zou kunnen benaderen, zoals met een diamant, een horloge, of een klok (D. 12 sept. 1636). Men dient echter te beseffen, dat dergelijke raadgevingen in hoge mate beïnvloed werden door het verlangen naar vrijheid, zodat dikwijls de wens de vader der gedachte was. Bovendien was de correspondentie niet vrij.

Over het algemeen ging de Hoge Regering zelden of niet op hun voorstellen in. Zo lang zij hoopte, door vreedzame onderhandelingen de gevangenen op korte termijn te kunnen verlossen, ontried zij elke onberaden bevrijdingspoging en adviseerde „ondertusschen met gedurich bidden tot Godt den tijt van relaxatie *patientelijck*” af te wachten (D. 12 sept. 1636).

Pas toen na zes jaren onderhandelingen haar geduld uitgeput raakte, is zij er toe overgegaan in bedekte termen tot ontvluchten te raden.

Een ontsnapping.

1636

Intussen was het aan een vijftal gevangenen gelukt uit de Mataramse gevangenis te ontsnappen. Een hunner, de onderstuurman *Abraham Verhulst*, heeft daarvan een belangrijk verslag nagelaten, dat in de Overgekomen brieven van 1637 1e Boek (K.A. 1031 f. 1522 & vlg.) een plaats vond.

Een eerste ontvluchtingspoging ondernam hij vanuit de poort *Trajem*, toen hij daar onder een sterke wacht met de voeten in het blok zat. De vorst had hem n.l. een maand uitstel gegeven om te kiezen tussen dood of besnijdenis. Tijdens een hevige regenbui in het holst van de nacht van 7 op 8 nov. 1632 wist hij met vijf anderen de voeten uit het blok te krijgen en door een gat onder de pagger te kruipen. Het plan was naar de Dirk de Vriesbaai (bij Tjilatjap) te lopen, er een vaartuig te roven en daarmee in zee te steken. De derde dag werden zij weer gepakt

en beter opgesloten. Allen verwachtten, dat de vorst de weglopers wredelijk ter dood zou laten brengen, doch het vonnis, op een „pitsjaerdach” (11 nov. 1632?) uitgesproken, viel in zekere zin mee. Zij werden wel niet gedood, maar hun voeten werden in het blok gesloten, hun handen op de rug gebonden, terwijl om hun hals een lange bamboe met een houten kraag werd bevestigd. Zelfs die thuis gebleven waren, werden zo behandeld, waarschijnlijk omdat men hen van medeplichtigheid verdacht.

Pas in januari 1635 werd Verhulst met nog tien anderen uit de gevangenis gehaald en naar een andere poort, aan de zeezijde bij *Djaga-Baja* gebracht. Hier kwamen echter zo weinig mensen voorbij, dat deze tot niet in staat was de gevangenen te onderhouden. Zij werden dus bij „meesters” uitbesteed, die hen moesten bewaken en de kost geven, allicht voor verrichte arbeid. Toen Verhulst's meester, een „paep” hem Moslim wilde maken, weigerde hij hardnekkig. Hij kreeg daarom geen eten en werd ten slotte ontslagen, om de kost dan maar zelf te zoeken. Verhulst trachtte toen aan de kust een bestaan te vinden, doch de zee was eenzaam en verlaten. Slechts bij de kali *Bagawanta* trof hij zeebouwende prauwen aan. Als goed zeeman ging hij na, wanneer de branding wat placht te verminderen, zodat zij dan naar buiten konden varen. Met twaalf anderen maakten ze de afspraak, op 14 mei 1636 bij elkaar te komen in *Djaga-Baja* ¹⁾. De voorbereidselen werden onder elkaar verdeeld: het verschaffen van prauwen, het gereed maken van rijstbrood en blazen met zoet water, pagaaien en wapens. Zelfs touwen van boombast en gereedschap hadden zij aangeschaft. De prauwen werden van slapende vissers gestolen. Bij nieuwe maan, 's nachts om drie uur staken zij „in den name des Heeren” van het strand af. Ofschoon de prauw meermalen door de branding omver geslagen werd, gelukte het toch, haar weer recht te krijgen en de open zee te bereiken. Drie hunner waren echter ontmoedigd terug gezwommen. Van een bamboe en een kleed maakten ze een noodzeil en voeren voort: „Wij wenschten, dat de *Coninck* op strant stond en soude ons zien seijlen . . .” Het brood was doorweekt, het drinkwater ten dele verloren of brak geworden. Reeds tegen de avond passeerden zij *Karang Bolong*. Daarna kregen ze uit het westen opzettende buien, zodat ze moesten laveren. Op 21 mei 1636 bereikten ze *Trouwerseiland*, waar zij zich aan de Inlanders voor Engelsens uitgaven, die hun schip verloren hadden. Zo werden zij voor

¹⁾ Op Valentijn's kaart in zijn 4e deel (Vierde Bestek) aangeduid als: Jager boomen.

100 realen bij de Engelsen op *Bantam* gebracht, die hun de vracht voorschoten en hen op een schip naar de kust van Koromandel zetten, daar ze gebrek aan volk hadden. Pas na deze omweg kwamen ze op 31 oct. 1636 te Batavia aan. Bij deze ene groepsonsnapping is het gebeven ¹⁾.

Mogen wij Van Goens geloven, dan zou de *pg. Adipati Anom* door zijn omgang met de gevangenen, met de zeden en gewoonten der Nederlanders enigszins vertrouwd zijn geraakt. Tussen de kroonprins en de onvrijwillige gasten zijns vaders ontstond een „familiaerheijd”, die na de dood van de oude vorst rijke vruchten zou afwerpen (v. Goens 201). Hij zou dadelijk na zijn troonsbestijging „drie van zijn liefste . . . die hij ooit onder de Hollanders meest bemind” had, ontboden en hun bevolen hebben, dat een hunner naar Batavia moest reizen, om van de Gouverneur-Generaal vredesonderhandelaars te vragen. Daarna waren de onderhandelingen begonnen en was de vrede tot stand gekomen.

Overigens neme men in aanmerking, dat het merendeel der gevangenen eenvoudige lieden waren, die weinig geschikt waren om Westerse cultuur onder een sterk traditionele bevolking uit te dragen. Wellicht vormde hun leider, Antonie Paulo, de enige uitzondering.

Nederlands-Mataramse besprekingen.

1636—42

Het jaar 1636 moet als een gewichtig tijdstip voor de Mataramse vorst beschouwd worden. Het is het jaar der grote rijksvergadering, welker bedoeling weliswaar niet geheel vast staat, doch waarop de vorst ongetwijfeld al zijn macht en aanzien ten toon gespreid heeft.

Toch heeft Agung's vermogen zijn grenzen gevonden. Over een derde beleg van Batavia wordt blijkbaar niet meer gerept, wat wel samenhangt met de nietigheid der toegezegde Portugese hulp. De Matarammer zal de relaties met hen slechts waarderen, omdat de Portugese gezantschappen hem geschenken brengen en zijn prestige verhogen.

Evenmin breekt hij de onderhandelingen met de Nederlanders af. Slechts veranderen zij van karakter. Doordat beide partijen onverzoenlijke standpunten hebben ingenomen, schijnt een vergelijk uitgesloten.

¹⁾ Op 12 Sept. 1636 (D.) kwam in een jonk uit Japara de vrije Mardijker Diego Fernandus, luitenant van een compagnie Mardijkers, te Batavia aan, die in 1631 door de Matarammers in het bos bij Batavia gevangen was genomen. Zijn huidskleur kan zijn ontsnapping bevorderd hebben.

De Nederlanders wensden de wederrechtelijk in 1632 aangehouden landgenoten bevrijd te zien, alvorens een nieuw gezantschap te overwegen. De vorst wil onder geen enkel beding ook maar van één Nederlands gevangene afstand doen; de Nederlanders moeten zich als onderworpen aan hem vertonen, dan pas valt er over vrede te praten. Dat aldus geen vrede tot stand kan komen, schijnt de Matarammer weinig te deren. Zijn vredesbetuigingen blijken holle woorden. De enige bedoeling, waarmee de onderhandelingen gerekt worden is niet, zoals de Nederlanders zich voorstellen, de bevrijding der gevangenen en het herstel van normale betrekkingen, maar de verwerving van talrijke voordelen, die het vorstelijk aanzien verhogen, b.v. *juwelen* en *geschut*. Hierbij poogt Agung eerst de Portugezen en Nederlanders, later Engelsen en Nederlanders tegen elkaar uit te spelen, en niet zonder succes. Hij krijgt paarden, kanonnen, juwelen. De rampzalige krijgsgevangenen, zelfs hun door Matarammers geïnspireerde brieven, moeten slechts dienen om de Hoge Regering rijke geschenken af te persen. De vorst slaagt er in, deze chantage-politiek zes jaar lang vol te houden.

Pas in 1642 raakt het geduld der Hoge Regering uitgeput en gaat zij tot een gewelddaad over, die de vorst prompt met een gruwel daad betaald zet. Sedert blijft de verhouding bedorven, tot 's vorsten dood een oplossing geeft.

Laten wij thans het bovenstaande wat meer in bijzonderheden bezien.

Op 11 mei 1636 verscheen voor de Hoge Regering de bekende spion Warga of Sripada met het antwoord op een schrijven van 18 oct. 1634, n.l. twee brieven, een aan de Gouverneur-Generaal en een aan de Ontvanger-Generaal. Beiden werden amicaal met „broeder” aangesproken en de inhoud was een uitnodiging om iemand „metten eersten” naar Tegal te zenden, ten einde aan boord met de tumenggung aldaar te onderhandelen ter bevordering van de vrede. Tevens werd verzocht aan Sripada eens een paar Arabische paarden te laten zien.

Reeds zes dagen later dateerde de Hoge Regering haar antwoord, gericht tot de Mataramse rijksbestuurder tg. *Danu-Paja*, die thans de onderhandelingen zou leiden (K.A. 761 f. 329). De toon van het schrijven was vriendelijk en welwillend. Vrede of oorlog lagen nu in zijn handen. Echter, zonder vrijlating der gevangenen zou men geen persoon kunnen bewegen om zich als gezant naar Mataram te begeven.

Naar de wensden van de Susuhunan werd naarstig geïnformeerd, terwijl advies verzocht werd omtrent de vorm van een tot deze te richten schrijven. Voor de vorst werden welriekende geschenken meegegeven.

Drie maanden verliepen, zonder dat men iets hoorde. Dit is wellicht daaruit te verklaren, dat de tumenggung van Tegal overleed en diens oudste zoon wegens de een of andere moord gevangen naar Mataram werd gevoerd. Toen Sripada op 18 aug. 1636 weer in Batavia verscheen, deelde hij tevens mede, dat de tg. Danu-Paja thans de onderhandelingen zou leiden. Maar bepaalde voorstellen werden niet gedaan, zodat de zaak niet verder kwam. De rest van zijn meegebrachte brief ging ook over diamanten en paarden.

Doch tevens bracht Sripada een schrijven der gevangen Nederlanders aan de Hoge Regering, waarin zij als de kortste weg tot de vrede het zenden van een „gequalificeerd” persoon met twee à drie „swarten” aanwezen. De vorst zou n.l. onvoldoende door de kustregenten zijn ingelicht, die in de bovenlanden weinig in tel zouden zijn. Zij kenden de vredesgezindheid van de Sunan, die ook reeds op 10 maart 1636 aan de tg. Tegal order tot een bezending naar Batavia had gegeven.

Men merke op, dat dit bevel gegeven werd enige dagen, nadat het derde Portugese gezantschap in de hofstad moet zijn aangekomen (zie blz. 223). Het ligt voor de hand te onderstellen, dat de hulde en geschenken, welke de vorst van Portugese zijde bereikten, hem begerig zullen gemaakt hebben om ook iets dergelijks uit Batavia te ontvangen. Vandaar dan ook het verlanglijstje, dat de Hoge Regering via de Nederlandse gevangenen op 12 sept. 1636 bereikte: „een schoonen diamant, een uijrwerck, dat men in de sack draecht, off oock een clock”. Zelfs werd de schanddaad van 1632 onofficeel verloochend: „den coninck repliceerde . . . sulcx buijten sijn kennisse geschiet te wesen, ende belooffde oock, dat 't selve niet meer geschieden soude” (D. 12 september 1636).

De krijgsgevangenen werden dus gebruikt om aan de Hoge Regering 's vorsten wensen en gevoelens kenbaar te maken, doch men mag terecht twifelen aan de oprechtheid der laatste. Hoe zouden ongelukkige gevangenen, ver van het hof, soms in benarde omstandigheden, in staat wezen, het hart te peilen van een vorst, die zij zelden of nooit te zien kregen. Het feit, dat hun brieven door een Matarams gezant gebracht werden, moet skeptisch stemmen. De Hoge Regering liet er zich in het minst niet door vermurwen en in een schrijven van 4 sept. 1637 door de Ontvanger-Generaal en de sjabandar aan de Javaanse onderhandelaar Sripada in Tegal nogmaals verzekeren, dat slechts wanneer te voren de gevangenen werden losgelaten, een waardig ambassadeur naar de Ratu zou opreizen en wel met „treffelycke geschenken”. Immers, „alle uyren worden zes grote scheepen uyt Nederlandt verwacht, die mede-

brenge veel schoone dijamanten, juwelen, laeckenen ende andere rarieteyten voor de Ratoe dienstich" (K.A. 762 f. 768).

De onderhandelingen, die nu regelmatig voortgezet werden, leidden er toe, dat de Hoge Regering op 26 nov. 1637 aan Sripada verklaarde, dat zij binnen kort „de meeste part der gevangen Nederlanders" verwachtte. Daarná zou men aan de Susuhunan een „behoorlycke erkentnisse doen". De toezending der gevangen en zou het duidelykste bewijs zijn, dat de vorst het met de vrede ernstig meende (K.A. 762 f. 924). In dat geval zou het hem aan geen schoon geschut, diamanten en andere zeldzaamheden ontbreken.

De verwachtingen waren dus weer eens hoog gespannen. Echter, ongeveer tien maanden verlieden zonder verder bericht uit Mataram. Toen men op 31 aug. 1638 weer schreef, was men diep teleurgesteld (K.A. 764 f. 416). Sripada had hun het vorige jaar goede reden tot hoop gegeven, doch er was niets op gevolgd, „'t welck apparent door de moeilijkheden ende andere staetsbesoignes in 't rijck voorgevallen naergebleven is". Hier wordt bedoeld op de elders te bespreken gebeurtenissen in Mataram, de moeilijkheden met de kroonprins, het zich dood moeten vechten van Sura-Agul-Agul en de val van de rijksbestuurder tg. Danu-Paja, die door kj. ng. Dirantaka vervangen was (zie blz. 252). Tot deze diende men zich in den vervolge te wenden.

In een gelijktijdige brief aan Antonie Paulo liet men doorschemeren, dat wanneer slechts deze leider der gevangen met nog enige anderen overkwam, dat dan wel een aanzienlijk gezant met rijke geschenken zou komen. Ook moest hij laten merken, dat men wel jaarlijks daarmede wilde doorgaan, zoals intussen reeds aan Van Broeckum geïnstrueerd was. De onderhandelingen moesten dus opnieuw beginnen met de nieuwe rijksbestuurder, ng. Dirantaka. Twee maanden later was men reeds zover, dat op de komst der gevangen gehoopt mocht worden. Aan ng. Dirantaka schreef men: „Anthony (Paulo) en de andere gevangen lauderen U als haer vriend" (Bat. 10 oct. 1638 K.A. 769 f. 511). Voor een aanval op Lasem, waar een Compagnies vaartuijg water geweigerd was en daarom 20 tot 30 huizen verbrand waren, maakte men zelfs excuses. Het was buiten kennis der Hoge Regering gebeurd! Deze verklaarde zich zelfs bereid, een twee tot drie man in Mataram achter te laten, „om ons Zijne Maiesteijts begeren aen ons over te schrijven". Daarbij werd in de eerste plaats aan de tolk Jan Jeremias gedacht, die de Sunan blijkbaar ongaarne miste. Mogelijck dat het bemiddelend werk van deze renegaat de gunstige vooruitzichten in de hand gewerkt heeft, althans, de Hoge Regering wilde hem „eerlijck

recompenseren". Hij mocht na de vrede gerust bij de vorst blijven en deze als tolk dienen (Bat. 25 febr. 1639 K.A. 765 f. 107).

Inderdaad is de vrijlating der gevangenen tot in de hoogste regionen besproken (brief van A. Paulo dd. 3 nov. 1638 K.A. 1037 f. 380—83), maar ten slotte verviel de vorst weer in zijn oude thema: éérst de gezant en dan pas de verlossing der gevangenen. Reden: de bode Patra-Hita was op zijn reis naar Batavia door Bantamse of Bataviase Javanen aangerand.

Maar enige maanden later is Batavia weer erg optimistisch. De Hoge Regering verklaart zich verheugd over de goede tijding (Bat. 15 maart 1639 K.A. 766 f. 105). Zij vertrouwt, dat alles aangaande de vrede en de bevrijding der gevangenen in orde zal komen.

Midden 1639 schijnt daarentegen alles weer op losse schroeven te staan. Te vergeefs vraagt de Hoge Regering aan Sripada, wat voor de verlossing der gevangenen kan gedaan worden (Bat. 8 juni 1639 K.A. 766 f. 335). Op 11 april ontvangt men slechts een kort briefje, getekend: A. Paulo, waaruit „de sobere apparentie (der) verlossing, contrarie onse vorige hope" blijkt (Bat. 24 april 1640 K.A. 766 f. 143). Zo wordt men in Batavia jaar in jaar uit geslingerd tussen hoop en teleurstelling, en de arme gevangenen niet minder. Niet wetende, waar het aan haperde, verdacht men de Portugezen van kwaadsprekerij. En niet ten onrechte! Wat de Hoge Regering slechts tegen contante betaling en het loslaten van gevangenen wilde afstaan, schonken zij om niet, n.l. geschut.

Nadat reeds lang over *diamanten* was onderhandeld — de gedachtenwisseling daarover beslaat ongeveer de halve correspondentie — komt thans *geschut* ter sprake, waarop de vorst sedert 1637 reeds het oog had, toen hij „groff canon" te koop vroeg (gen. miss. 9 dec. 1637). Ook hierin wilde de Hoge Regering de vorst tegemoet komen, hoewel niet te ver. Grote stukken, zo schreven zij op 21 aug. 1640 (K.A. 766 f. 467), zijn „costelycke panden, toebehorende aen de Prince van Oranje". Maar als de Susuhunan eerst geld stuurde, kon hij er iemand om zenden. Gevangenen werden niet tegen geschut uitgewisseld, „als synde te veel waerdich ende geen costuym in de Nederlanden". Evenmin zou hij de allergrootste kanonnen krijgen, doch ze waren te koop. Het ontvangen geld zond men aan onze Prins, die er weer nieuwe voor liet maken.

Ruim een jaar later zijn de nieuwe voorwaarden geformuleerd: de Sunan mocht twee grote metalen stukken hebben, mits hij daarvoor 4000 realen betaalde en de gevangen Nederlanders losliet. De zwarte

slaven, Mardijkers en Japanners „sijn (wij) tevreden deselve aff te staen” (Bat. 2 oct. 1641 K.A. 768 f. 457). Doch in een gelijktijdig schrijven aan de gevangenen uit de Hoge Regering haar mistrouwen in de toekomst. De vredesonderhandelingen schieten maar niet op, hetgeen niet betreurd wordt, tenzij voor de arme gevangenen (K.A. 768 f. 458).

Dat men er langzamerhand genoeg van kreeg, blijkt wel uit de botte weigering van crediet aan de rijksbestuurder voor te leveren diamanten. Aan Sripada schrijft de Hoge Regering: „Dat mijn broeder ons niet meer comt besoecken ende echter diamanten wil vertrouwt sijn, brenghet ons in groot bedencken” (Bat. 8 febr. 1642 K.A. 769 f. 64). Maar zodra als de gevangenen met 4000 realen van achten in Tegal zullen aangekomen zijn, zal het geschut volgen, dat reeds in tegenwoordigheid van de boodschapper Patra-Hita twee maal is afgevuurd. Ten slotte volgt: „Soo den Sulthan tot de stucken inclineert, can (hij) ons volck ende gelt nae Tegal schicken; soo niet, wij sijn geresolveert daerover niet meer te schrijven, noch te spreekken. Dese praetjens hebben nu als zes jaren sonder enig effect gecontinueert”. Ondertusschen nestelt zich het volk van de Sunan in het Krawangse en plant daar veel padi. „Edoch, saudara (broeder), wij sijn dearover niet vervaert . . .”. De even ernstige brief aan de rijksbestuurder eindigt met: „’t Sij uwen Coningh resolveert tot vrede of oorlogh, ’t sal aengenaem wesen . . .”.

De brief aan de gevangenen is bitter (K.A. 769 f. 67): „(Wij) bemerkken (dat) de vrede aldaer niet gemeent wort, (dat) zij uytvluchten soecken om ons te bedriegen ende U gesamentlyck in langhdurige gevangenis te laten consumeeren, off tot verloochening van den waren God te brengen . . . ’t Schijnt die race met goede spooren willen bereeden zijn”. Op Batavia zijn genoeg kruut en kogels; alleen voor Malaka zijn 1200 vaten verschoten en hier liggen er nog twee maal zoveel. Wij laeten ons voorstaen, hoe hen meer toegeven, hoe te stouter ende onbeschaemder vallen. Wij hebben veel om Ulieden verdragen . . . ende soo ’t niet lucken wil, mooght om de Zuijt uijtsien; een verstandige is een half woort genoegh. Meij ofte Junij sijn somermaenden (bedoeld wordt: oostmoeson). Aen Patra-Hita hebben een cleyn compas behandigt”.

Met de aanval op het Engelse schip de „Reformation”, dat een Matarams gezantschap naar Suratte met als eindbestemming Mekka zou vervoeren, en de daarop volgende wrede terechtstelling van Antonie Paulo vinden deze onderhandelingen een plotseling einde. Zij zouden pas onder een nieuwe machtige in Mataram worden hervat (blz. 288).

DE ONRUST RONDOM DE KROONPRINS.

1637

De jeugd van de kroonprins.

1619—34

Aangezien in het jaar 1637 de Mataramse kroonprins zich voor het eerst in het openbare leven deed gelden, is het wenselijk een en ander over de jeugd van deze jonge man mede te delen.

Uit de Javaanse overlevering is ons hierover nagenoeg niets bekend; de voornaamste gegevens zijn van Nederlandse oorsprong, n.l. uit de samenvattende geschriften van Rijklof van Goens (v. Goens 177—269).

Daar deze gezant, die de prins van 1648 tot 1654 meermalen gezien en gesproken heeft, zijn leeftijd bij de dood zijns vaders op het einde van 1645 of het begin van 1646 op „omtrent 26 jaeren” schatte (v. Goens 244), moet hij omstreeks 1619 geboren zijn. Hij was dus nagenoeg even oud als Van Goens, die op 24 juni 1619 het levenslicht zag. Volgens dezelfde berichtgeving zou zijn moeder een dochter van den „ouden *Panumbahan Cheribon*, die als heijlich was”, geweest zijn (v. Goens 240). Laatstgenoemde, bekend als panembahan Ratu, voerde van 1570 tot 1640 het bewind (Priangan III, par. 56—60). De Sadjarah Dalem daarentegen (gen. 134, 10) noemt haar eenvoudig een prinses uit *Batang* (putri saka Batang), die eerst rd. aju Wètan, daarna kangdjeng ratu Kulon genaamd werd. Het is een feit, dat zij later met dit plaatsje ten oosten van Pekalongan relaties had. Zeven vaartuigen, die zij met een geschenk (1 last rijst, 4 bokken en 34 kippen) aan haar „broeder” de Gouverneur-Generaal zond, waren uit Batang afkomstig (D. 4 april 1648). Ook veel later staat zij als ratu Batang bekend, getuige de mededeling van Lons, die in 1733 te Ima-Giri het graf van „Sultan Carta” (Agung) bezocht, „nevens sijne vrouw Ratoe Bantang, moeder van Soesoehoenan Tagal-Wangi” (B.K.I. III, 1855 p. 7—10). Ook thans nog wordt zij te Ima-Giri zo genoemd.

Misschien zou men kunnen aannemen, dat zij wel een Tjerebonse prinses was, doch dat zij te Batang slechts een apanage bezat, zoals verschillende andere groten buiten het eigenlijke Mataram bezittingen

hadden (zie blz. 119—20). Hiervoor zou pleiten, dat het geschenk in natura uit Batang kwam. Zij zou dan naar die apanage genoemd zijn. Wel zegt de Sadjarah Dalem (gen. 134, 10) dat zij uit Batang kwam, terwijl haar veel luisterrijker herkomst uit Tjerebon wordt doodgezwegen, doch dit kan wel opzettelijk zo gewijzigd zijn, omdat in later tijden Mataram's relaties met Tjerebon niet al te vriendelijk waren. Dit gebied maakte zich na 1680 van het Mataramse gezag los en schikte zich onder de Compagnie. Er bestond dus weinig reden om er trots op te zijn, dat de grootmoeder van Paku-Buwana I, die tot 1719 regeerde, van Tjerebonse herkomst was. Eertijds daarentegen had men veel met Tjerebon's heerser (zie blz. 220—22) en zijn voorvader sunan Gunung Djati opgehad.

Van zijn 5e tot zijn 15e jaar werd de prins opgevoed door „den ouden *Tommagon Mataram*, sijns vaders ende oock zijn groote vrund” (v. Goens 242). Nu verhaalt Van Goens enige bladzijden verder (p. 246), sprekende over 's prinsen broeder pg. Alit, dat deze „*Tommagon Mataram* hun beijder leermeester” was. Beide broeders waren dus voor een en dezelfde persoon opgevoed, die na de troonsbestijging van de kroonprins in 1646 tot het ambt van rijksbestuurder, tg. Mataram, verheven werd. Hij had toen reeds een hoge leeftijd bereikt en de vorst noemde hem *vader* (v. Goens 60).

Behalve de genoemde tumenggung hadden ook enige *gevangen Nederlanders* invloed op de jeugdige prins. Van zijn 6e tot zijn 9e jaar voorzagen zij hem van „Hollands speeltuich, bij hun nooijt gesien, als vliegers, tollen en diergelijcke” (v. Goens 200). Dit wekt verwondering, daar zowel de tol als de vlieger bij de Indonesiërs zeer goed bekend zijn, ook al kunnen zij de laatste wellicht aan de Chinezen ontleend hebben. Misschien hebben de Nederlanders het prinsje met soortgelijk speelgoed naar Hollands model verblijd.

Van Goens beschrijft de kroonprins in die tijd als „seer woest en robust van aerd”. Met zijn grote troep oppassers, die hem als prins van den bloede toekwam, doorkruiste hij het ganse land. Op deze tochten nam hij soms ook Nederlanders mede, om tegen zijn volk te worstelen, waarin hij groot genoegen schepte. Is met dit worstelen soms een soort van pentjak gemeend?

Toen de jongeling tot de jaren des onderscheids gekomen was, wat omstreeks het 14e of 15e jaar plaats vond, bleek hij „cragtig geneijgt tot vrouwen” en maakte „door kindse familiaerheid” de Nederlanders meermalen vertrouwd met zijn amoureuze escapades. Blijkbaar was de prins rijp voor het huwelijk.

Het huwelijk van de kroonprins.

1634

Ook zijn vader beschouwde hem als volwassen en liet hem in het jaar 1634 in het huwelijk treden met een *dochter van pg. Pekik*, in de Sadjarah Dalem (gen. 135) als ratu Pangajun bekend. Later heet zij ratu Kulon. Elders (gen. 218) wordt zij ratu Pambajun (oudste) genoemd en als een dochter van Agung's zuster ratu Wandan (Pandān-Sari), welke immers met pg. Pekik gehuwd was, beschreven. Dit is echter zeer onwaarschijnlijk; zij moet een dochter uit een vroeger huwelijk van pg. Pekik geweest zijn en kan hoogstens formeel als dochter van ratu Pandān-Sari gegolden hebben. Over de politieke achtergrond van dit huwelijk schreven wij reeds (blz. 211). De datum treffen wij aan in de Babad Sengkala A.J. 1556 (A.D. 1634): Kala pangéran Aria Mataram akrama angsal Putri Sura-Baja.

Uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren. Het eerste wordt in de Sadjarah Dalem (gen. 135) zelfs niet bij name genoemd, het tweede is de later zo genoemde Mangku-Rat II, die van 1677 tot 1703 regeerde. Volgens Speelman was deze in het eerstgenoemde jaar „naar gissing 35 jaren oud”, doch op grond ener andere raming 38 tot 39 jaren. Hij zou dus tussen 1639 en 1642 geboren zijn. De moeder overleed reeds, toen het kind nog maar 40 dagen oud was (Instructie van Speelman aan Is. de Saint-Martin, d.J. VII, 190)¹).

De onrust in het Rijk.

1637

In het jaar 1637, toen de kroonprins 18 jaren telde, trad hij op een wijze naar voren, welke ons slechts door de Nederlandse afgezant Rijklof van Goens uitvoerig verhaald wordt.

Hij zou toen n.l. een der „liefste ende schoonste wijven” van *tg. Wira-Guna* geschaakt hebben, „sich inbeeldende, dat zijn autoriteitj ende opgaende hoogheijt den Tommagon noijt soude hebben doen resolveren dese faute aen zijn vader aen te clagen” (v. Goens 239).

Deze *tg. Wira-Guna* moet toen reeds een machtig man geweest zijn. Aangezien hij pas tegen het einde van Agung's regering duidelijker op

¹) Het verhaal in de Babad Meinsma (p. 181), dat sultan Agung, toen zijn schoondochter zwanger was, haar eerbiedig zou gegroet hebben, aldus niet haar hulde betonende, doch hem, die in haar schoot was, terwijl hij sprak: „Deze zal later maharadja zijn, en over verschillend gekleurde volkeren regeren, evenals ik...” is kennelijk later bedacht om het bondgenootschap met de Nederlanders in 1677 te verdedigen met een beroep op het gezaghebbende woord van de grote Sultan. Historische betekenis heeft deze geschiedenis daarom niet.

de voorgrond treedt, zal hierna (blz. 286) pas uitvoerig over zijn persoon gesproken worden. Hier zij slechts geconstateerd, dat de kroonprins zich vergiste, toen hij meende, dat zijn invloed die van tg. Wira-Guna gemakkelijk zou kunnen overtroeven. De tumenggung hield n.l. met de zijnen raad en bewerkte 's kroonprins oudere broeder, zodat deze besloot dit overspel aan hun beider vader, de Susuhunan, bekend te maken. Zodoende hoopte hij, dat de erfopvolging te zijnen gunste mocht worden gewijzigd.

Men koos een geschikt ogenblik uit en deelde 's kroonprinsen wangedrag aan de Vorst mede. Deze ontstelde er zo van, dat hij zich in geen 30 tot 40 dagen vertoonde. Daardoor liet hij alle gerechts-, toernooi- en moskeedagen voorbij gaan, zonder zijn hof te verlaten, hetgeen geen kleine ontsteltenis baarde. Vervolgens werden de aanklagers in het binnenhof ontboden en kregen daar een ernstige vermaning over hun tactloosheid te horen. Immers, welk een gevaar zouden zij later niet lopen, indien de kroonprins aan het bewind kwam! Bovendien mocht een jonge prins wel een potje breken.

Pg. Adipati Anom gedroeg zich daarentegen veel wijzer. In overleg met zijn moeder, die van hoge geboorte was, hield hij zich zeer nederig en rustig, doch liet zich goed door zijn volk, waartoe Nederlanders behoorden, bewaken.

Eindelijk vertoonde de Susuhunan zich weer aan zijn onderdanen en wel op een gerechtsdag. De kroonprins maakte zijn opwachting in de rol van beklaagde, sprak zijn eigen vonnis uit — dat des doods — en werd voor eeuwig van 's vorsten aangezicht verbannen. Hij maakte de sembah, kroop achteruit weg en snelde daarop naar zijn vroegere leermeester. Toen beval hij zijn volk de geroofde schone inderhaast per draagstoel terug te brengen, overhuifd met lijnwaad (de rouwkleur), zodat haar tg. Wira-Guna, van het gehoor terugkerende, te zijnent aantrof. Hier beving deze zulk een drift, dat hij zijn kris trok en haar met vijf of zes steken vermoordde. Het lijk werd op het veld geworpen, waar het volk van de prins haar in stilte begroef.

De diep getroffen kroonprins verkropte zijn verdriet en wilde in drie jaren, dus van 1637 tot '40, niet met vrouwen omgaan, liet zelfs al zijn bijvrouwen opsluiten.

Ook op andere wijze toonde hij, tot inkeer te zijn gekomen. Hij schoor zich het haar af, stelde zijn volk, een 12 tot 16.000 man, onder de reeds vermelde leermeester en ging kwansuis opnieuw bij deze in de leer, terwijl hij zijn dalem door vertrouwelingen liet bewaken.

De vorst was even tevreden over de wijsheid van zijn zoon als

gebelgd over de drift van tg. Wira-Guna. Hij berispte ernstig diens onverstand, hem voorspellende, „dat sulx t'zijner tijt wel alteratie onder u en d'uwe sal maecken” (v. Goens 243). Na afloop der drie jaren werd de kroonprins zonder veel omslag weer ten hove ontboden en alles leek, alsof er niets bijzonders gebeurd was. Doch de ernstige gevolgen dezer dramatische gebeurtenissen zouden zich pas na 's vorsten dood vertonen, zodat zij buiten ons bestek vallen.

Nu is het merkwaardige, dat de Javaanse overlevering wel deze gevolgen, t.w. de dramatische dood van 's prinsens broeder, pg. Alit, en die van tg. Wira-Guna verhaalt, doch niet de gebeurtenissen, welke daartoe aanleiding gaven. In dit opzicht verschaft Van Goens dus een zeer welkome aanvulling der rijkskroniek.

Van Goens' verhaal wordt niet door de Javaanse traditie, doch wel door een andere Nederlandse bron toegelicht, n.l. door de *Memorie van de leider der Nederlandse krijgsgevangenen, Antonie Paulo*. Dit document, in de vorm ener chronologie, meldt onder 14 september 1637: „heeft sijne Maijt. over de 20 personen adel van sijnen soon laeten dooden, omdat sije boven last gedaen hadden, ende *den Prins het hoof verboden*”.

Zoals wij zagen werd de verbanning van de kroonprins reeds door Van Goens verhaald. Nieuw is echter het doden van 20 zijner voor-naamste volgelingen. Dit versterkt de ernst der feiten in hoge mate. Of echter de volgende aantekening van Antonie Paulo hiermede in verband staat mag betwijfeld worden. Deze luidt immers: „den 2 November (1637) is den tomagon De no paja (tg. *Danu-Paja*) ende den tommagon Stragulagul (*Sura-Agul-Agul*) van den Sousounangh in boete geslagen, ider persoon voor sajuta (1 millioen), alsoo sij toegestaen hadden, dat twee paer personen, die in *overspell* vervallen, waeren aen malckander getrouwt sonder weten van den Sounangh, alsoo hij over sulcks scherp recht doet”.

De enige overeenkomst met Van Goens' verhaal is het overspel, gevolgd door een huwelijk buiten weten van de Sunan, en wel van twee paar personen. De gelijkenis tussen de twee verhalen is te gering, om aan een direct verband tussen beide te denken. Voor tg. Danu-Paja en tg. Sura-Agul-Agul liep de zaak heel ongunstig af.

Over het verder lot van *Sura-Agul-Agul* deelt Paulo's *Memorie* nog het volgende mede:

„den 16 Julij (1638) is den tomagon Stragulagul door last van den Sousounangh naer Batavia gesonden, om aldaer doodt te vechten, bij hem hebbende ontrent 100 man, die hem bewaren, alsoo hij tegen den

Coninck getovert hadde, om in de gratceij van den Sousounang wederom te coomen.

den 17 dito is zijn vrouw met de kinderen om het levent gebracht om haer *toverey*".

Het zich doodvechten van tg. Sura-Agul-Agul was reeds lang bekend uit de bij De Jonge afgedrukte generale missieve van 22 dec. 1638 (d.J. V, 237). De tumenggung was n.l. bij de vorst in ongenade gevallen, „synde gebannen nae Batavia omme sich doot te vechten nevens omtrent duy-sent man tot syn opsicht ende bewaeringh, met laste niet nae huys mochten keeren, voor . . . gem. Tommagon omgecomen was". Twee of drie dagen, nadat men vernomen had, dat de vijand in de Bataviase Ommelanden rondzwierf, waren 10 tot 12 officieren en burgers te paard uitgereden, die op 't vlacke velt omtrent den Moortkuyl den vyandt bejegenden, daervan twee of drie dootgeschoten worden". Kort daarop vernam men voor zeker, dat tg. Sura-Agul-Agul een der gesneuvelden was. De volgende dag trokken de overige Javanen terug, zijn lijk meevoerende, daar de Sunan verboden had, het in het land van Djakarta te begraven. Zijn zadel en kris werden naar Mataram gebracht (Memorie A. Paulo dd. 1 sept. 1638). Dat behalve Sura-Agul-Agul ook zijn gezin om het leven werd gebracht, is een meermalen op Java vastgesteld gebruik.

Tg. *Danu-Paja*, die zich blijkbaar rustiger gehouden had, kwam er beter af. Hij viel weliswaar in „disgracie" en moest van zijn ambt afstand doen, „doch is in state gebleven" Met een aanzienlijk leger werd hij naar „d'Oostzyde" van Java, dus tegen de Balambangers uitgezonden, vanwaar hij met een groot aantal gedeporteerden terugkeerde (d.J. V, 237).

Zijn opvolger als tumenggung Mataram werd kj. ng. *Dirantaka*. In haar schrijven van 31 aug. 1638 (K.A. 764 f. 415) wenste de Hoge Regering hem geluk met deze benoeming en sprak de hoop uit, dat na al deze „moeijelikheden ende andere staetsbesoignes" de vrede spoedig tot stand zou komen. In deze hoop bedroog zij zich. In de buitenlandse politiek kwam geen verandering.

Het is zeer aannemelijk, dat ng. *Dirantaka* deze bevordering veroorzaakt door de val van tg. Sura-Agul-Agul en tg. *Danu-Paja*, zeer belangrijk achtte en dat het hem later makkelijk viel, er op terug te komen. Mogelijk is dit het geval in de brief, die hij eind 1642 schreef aan kj. Hadji, de Moorsee priester, welke, op de Engelse Reformation aangehouden, zich toentertijd te Batavia in gevangenschap bevond (d.J. V, 258—59 noot 3). Hij vergelijkt daarin de daad, waarvoor de onder-

koopman Antonie Paulo met de dood gestraft was, n.l. „met *fenyn ende tovery om te gaen* tegens den staet van den Sultan”, met die van „veel andere grooten gelyck als *Siragulague*, Kiey Giewaraga, Radin Wangsadita, Amiabey Wierawangala”, welke ook ter dood veroordeeld zijn.

De genoemde kj. Djiwa-Raga, rd. Wangsa-Dita en ng. Wira-Meng-gala hebben dus hetzelfde kwaad bedreven als tg. Sura-Agul-Agul, n.l. het betoveren en vergiften van de vorst. Het is verleidelijk aan te nemen, dat genoemde heren het ook *tegelijkertijd* met tg. Sura-Agul-Agul gedaan hebben, daar hun namen in één adem met die van Sura-Agul-Agul genoemd worden, welke aan het begin van de lijst prijkt. De samenzwering zou daardoor een grote uitgebreidheid krijgen. Hierop wijst nog meer.

Paulo's memorie meldt n.l. onder 29 juli 1638, dat toen last werd gegeven om be-oosten Japara alle vaartuigen te verbranden, „omdat de *rebellens* aldaer niet en souden connen wech loopen”. Een krasse maatregel! Op 20 aug. 1638 keerden de uitgezondenen terug, meldende, dat zij 800 schepen verbrand hadden. Opvallend is, dat de opstandigen weer juist in het oostelijk deel van het rijk gezocht worden ¹⁾.

Pogend uit deze schaarse gegevens een aannemelijke slotsom te trekken, zouden wij aannemen, dat er in het jaar 1637 een hevige opschudding rondom de 18-jarige kroonprins heeft plaats gevonden, met noodlottige gevolgen voor hem zelf en voor zijn gevolg. Mogelijk houdt deze zaak verband met een kort daarop volgende beboeting van de tg. Mataram Danu-Paja en de vroegere aanvoerder voor Batavia, tg. Sura-Agul-Agul, wegens een overspel, waarin beiden de hand zouden hebben gehad. Waarschijnlijk vonden deze feiten een late weerspiegeling in een romantisch verhaal, 17 jaar later door R. van Goens opgetekend, volgens hetwelk de kroonprins gestraft werd voor de roof ener vrouw van de machtige tg. Wira-Guna.

Misschien is een wijdvertakte opstandige beweging, die in het volgende jaar 1638 gesignaleerd wordt, een gevolg dezer dramatische gebeurtenissen. Behalve de namen der reeds vermelde tumenggungs worden ook nog die van andere groten vermeld. De schuldigen worden naar verdienste gestraft en de rust door uitgebreide maatregelen hersteld.

¹⁾ In Dagregister 4 aug. 1641 komt nog het bericht voor, afkomstig van een schipper uit Gresik: „den nachoda verhaelt, dat den Tommagon Somarogara (Suma-Nagara) ende Eudagartj (Juda-Karti?) in Surabaya waren aengekomen met last alle de inwoonderen vandaer nae den Mataram te brengen”. Dit nieuws wijst er op, dat ook na 1638 geen volmaakte rust aan de Oostelijke stranden heerste, daar de Matarammer tot zulke krasse maatregelen zijn toevlucht nam als het verhuizen van een ganse stad naar het binnenland, hetgeen hij in 1625 nog had nagelaten. Of dit bevel in volle omvang is uitgevoerd, is niet bekend.

DE VEROVERING VAN BALAMBANGAN.

1636—40

Het voorspel der verovering.

1625—35

De eerste geruchten omtrent een tocht der Matarammers naar *Balambangan* zijn van mei 1625, onmiddellijk na de overgave van Sura-Baja. Het bericht is afkomstig van entjik Muda, een Chinees, die, van Kendal afkomende, „seijde, dat de Mattaram 20 à 30.000 man nae Ballambangan gesonden hadde, om 't selve te vermeesteren” (D. 1 mei 1625). Deze tijding is echter meer te beschouwen als een verwachting en werd reeds in de generale missive van dat jaar (dd. 27 october 1625) tegengesproken, terwijl ook in de volgende jaren de vorst naar Balambangan niet scheen te talen (d.J. V, 114), wat men ook voorspelde (d.J. V, 98).

Doch in 1628 begon de vorst van Balambangan zich ongerust te maken en „versocht van d'onse, teghens den Mattharam gheassisteert te werden, vermits hem dreijchde” (D. 24 sept. 1628). Ook in de volgende jaren streefde hij naar de vriendschap der Compagnie. „Den Coninck noodicht ons, ende sage gaerne comptoire ende volck in syn landt”, schreef Van Diemen op 5 juni 1631 tijdens zijn thuisreis. Hij achtte het evenwel ongeraden, ook al waren de Compagnie en Balambangan beiden vijanden van Mataram. Evenmin meende hij op een dergelijk aanbod van de Balische grootvorst te moeten ingaan (d.J. V, 170). Slechts voor particulieren, vrijburgers en Chinezen viel er wat te doen.

Wat de verhouding Bali—Balambangan betreft, „den Coninck van Baly pretendeert haer beschermheer te weesen, is metteenen genoechsaem meester van 't land, ende doen de vreemdelingen grooten overlast” (ibidem). Ook het bericht in Dagregister 25 juli 1632, meldende, dat „de Coninck (van Balambangan) op Bali was”, wijst op een zekere onderhorigheid van het eerstgenoemde rijk aan zijn oostelijke buurman. Gelijk wij zien zullen, oefende de Dewa Agung van Gelgel destijds ook over de eilanden Lombok en Sumbawa macht uit.

Deze invloedrijke *vorst van Bali* hoopte de Compagnie nu tegen

Mataram in het veld te brengen, „alsoo . . . hy op Java frontieren tegens denselven beseth is houdende, te weten Balimboangh, Bleter en Ponaracan (Balambangan, Blatèr, ten oosten van Puger, Panarukan). Daarom trok een gezantschap onder de opperkoopman *Jan Oosterwyck* in 1633 naar Bali. De strijd tussen Mataram en Balambangan schijnt toen al enigermate te zijn begonnen, aangezien in Oosterwyck's instructie voorkwam, dat de koning van Bali onder zich had de steden van „Balamboangh, Pannarucan ende Blitar, die wel verscheijden reizen door den Mattaram . . . vermeestert zijn geworden, maer (ze) werden naer des Mattarams vertreck door hun wederom ingenomen” (P. A. Leupe, *Het gezantschap naar Bali . . . in 1633*. B.K.I. V 1856 p. 13). Een belangrijke belemmering voor de Baliërs vormde echter de Mataramse zeemacht, die de Balische schepjes in omvang en aantal overtrof. Daarom had de koning van Bali al meermalen tegen de vrijburgers, die daar kwamen handelen, gezegd: „Dat als (hij) met zeemacht mochte geassisteert werden, om sijn leger met alle verseekerheit rijst naer te voeren, ten aensien den Mattaram hem in zeevaart te machtich is, dat (hij) een groot deel van Java soudén affloopen ende verbranden” (ibidem p. 14). Dan meende hij van de overwinning zeker te zijn, aangezien de Baliërs, „belliqueuser, machtiger en beter soldaeten sijn als de Javaenen” (ibid. 29). In ieder geval verwachtte de Hoge Regering de Matarammer te kunnen weerhouden, om in samenwerking met de Portugezen de stad Batavia te belagen.

Op grond dezer overwegingen werd de opperkoopman Jan Oosterwyck naar de *Dewa Agung van Gelgel* gezonden, in de hoop deze vorst tot een afleidende inval op Java te bewegen. Ondertussen had in Balambangan een paleisrevolutie plaats gevonden.

„Den rechten coninck, Maes Cariaen”, was door een zekere „Singer-sarrij” (Singa-Sari), „die door gunste ende groote schenckagien aen den Coninck ende grooten van Balij gedaen, tot Coninck in Baliboan gestelt was . . . door desen op de vlucht gedreven, met vrouw, kinderen ende 't gansche geslacht om den hals gebracht ende gemassacreert”. Ter nadere inlichting had de Baliër toen „expresse gecommiteerde” naar Balambangan gezonden (D. 25 mei 1633). Deze nieuwe vorst is wellicht dezelfde, die er in 1635 wordt aangetroffen als adipati van Balambangan en eveneens hulp uit Bali ontvangt. Zijn tweelingzonen zijn waarschijnlijk als ki *Mas Kembar* bekend (Babad Meinsma 144 1).

¹⁾ Over de ondergang en algehele verdwijning van het vorige geslacht lezen men: Th. Pigeaud, Aanteekeningen betreffende den Javaanschen Oosthoek. T.B.G. LXXII 1932 p. 240.

Het westelijke gevaar werd intussen voor Balambangan steeds dreigender. Er werden maatregelen genomen. „De inwoonders van Pamerucan . . . hebbende haer oude stadt aen strandt op een bequaeme plaetse gelegen”, hadden die „uijt vreesse van die van Madura e.a. daeromtrent gelegen Javanen verlaten en haer omtrent ses mijlen landtwaerts in begeven”, ofschoon die oude stad „noch bemuert en tamelijck groot in begrijp” was (D. 24 aug. 1631). Waarschijnlijk was dit het door Krom in zijn Inleiding tot de Hindoe-Javaansche Kunst (II, 412) vermelde *Ardja Blambangan*, welks nog één meter hoge muur zich over een lengte van 1800 en een breedte van 1000 meter uitstreckte. Matjan Putih, dat niet aan zee gelegen was, kan hiervoor niet in aanmerking komen. De ruim 40 km landwaarts gelegen schuilplaats moet zich wel ergens in de bergen bevonden hebben.

Aan een militaire actie pleegt een degelijke *verkenning* vooraf te gaan. In 1632 had een Bataviaas burger aan de koning van Balambangan verraden, „dat den (Chinees) anachoda Bincki op zijn arriveement aldaer zeecker Javaen uijt den Mattaram gebracht hadde, alleenlyck om de gelegentheynt van Ballimboang te verspien” (D. 4 nov. 1632). De koning had daarop de jonk van deze Chinees aangehouden; de spion was blijkbaar onvindbaar geworden.

De overlevering over Balambangan's verovering.

Vooreerst zij vermeld, wat de *Javaanse overlevering* omtrent de Balambanganse oorlogen bevat (Babad B.P. X, 16—26; Babad Meinsma 144—45; S.K. 902—18). Als gewoonlijk worden verschillende tochten in één samengevat.

Pg. Silarong krijgt bevel van de vorst om met de mantja-nagara's en de pasisir kiwa Balambangan te veroveren, terwijl hij de ganðek Padu-Reksa als 's-vorsten vertrouweling meekrijgt, om op de goede en slechte resultaten der strijders te letten. Hij zal dus de vorst vertegenwoordigen, terwijl *pg. Silarong* door *pg. Pringga-Laja* wordt vergezeld (Babad B.P. X, 17).

Het leger verzamelt zich in Pasuruhan, waarheen *pg. Silarong* zich over Kaðiri heeft begeven. Men vertoeft er een maand. Vandaar rukt men over Lumadjang naar Balambangan.

De bewoners van Balambangan vluchten naar hun stad en hun Dipati vraagt om Balische hulp. Men stuurt hem 500 uitgelezen strijders onder de déwa's Lengkara en Agung. Onder hen staan weer Pandji Bulélèng en Matjan-Kuning (S.K. 1000). De Babad B.P. vermeldt nog déwa Djalengkara (X, 19).

Het Balambanganse leger rukt op, terwijl de beide tweelingzonen van de Adipati, *Mas Kembar*, de stad zullen bewaken. Het Mataramse leger is volgens de S.K.-schrijver, in drie „vendels” verdeeld: pg. Silarong in het midden, Pringga-Laja op de linker- en Padu-Reksa op de rechtervleugel.

In de nu volgende traditionele veldslagbeschrijving valt slechts op, dat de Baliërs blaasroeren bezigen, die vele slachtoffers maken. Toch delven de bondgenoten het onderspit; zij vluchten en de stad wordt bestormd. De bewoners nemen de wijk naar de bergen; ki *Mas Kembar* daarentegen wordt meegevoerd.

De vluchtelingen in de bergen worden scherp achtervolgd, waarbij geen steile berghellingen worden ontzien, om hen levend of dood in handen te krijgen. Ook de adjar *Salokantara* wordt gegrepen, voor pg. Silarong gebracht, doch onbarmhartig gedood. Zijn lijk verdwijnt in het niet, terwijl een waarschuwend stem aan pg. Silarong diens wreedheid verwijt. „De adjar zal zich eens incarneren in een vorst met een litteken aan de linkerbovenarm. Dan zal ik je doden”.

Een sterke afwijking van deze voorstelling levert de *Serat Kanḍa*. Rd. *Wangsa-Kartika*, zoon van een overleden pg. *Pringga-Laja*, is eertijds als een misdadiger op Pasuruhan verbannen. Volgens de *Babad B.P.* (X, 21) is hij een oproermaker, die niemand aan kan, een moordenaar, die ontucht bedrijft. 's Nachts komt hij bij zijn broeder pg. Silarong om zijn diensten aan te bieden. Zij worden aangenomen. Daarop begeeft hij zich naar het kamp (benteng: *Babad B.P.* X, 22) der bondgenoten en maakt daar een verschrikkelijke amok, hetgeen een grote verwarring veroorzaakt. *Pandji Bulèlèng* en *Matjan Kuning* schieten er het leven bij in. Aangezien zij op deze wijze nacht noch dag rust hebben, trekken de Baliërs naar hun eiland terug, terwijl de Balambangers uit vrees voor de Mataramse overmacht zich op de berg *Wilis* bij een zekere kluizenaar *Sakanda* in veiligheid stellen. De Matarammers zetten de vluchtende Balambangers op de *Wilis* achterna, vangen de *tapa* (kluizenaar) en brengen hem bij pg. Silarong, die hem laat doden. Volgens de *Babad B.P.* (X, 24) wil de adjar niet op de grond zitten.

Verder meldt de *Serat Kanḍa* (p. 914), dat na de verdwijning hunner vijanden, de Matarammers zich naar de woning van de gevluchte Adipati begeven, die zij plunderen en in brand steken. De beide zonen worden met de buit naar Mataram gevoerd. Later worden zij volgens de *Babad Meinsma* (p. 145) tot bupati's over Balambangan aangesteld, terwijl rd. *Padu-Reksa* tot pg. *Tepa-Sana* bevorderd wordt.

Wij zien dus, dat de Babad-Meinsma slechts het geval met de kluize-naar Sakanda-Salokantara uitvoeriger uitwerkt en, gelijk men later zien zal, in verband brengt met de latere lotgevallen van pg. Silarong, n.l. diens conflict met sunan Mangku-Rat Tegal-Wangi (p. 150 & vlg.). Overigens zijn de andere bronnen uitvoeriger, met name ten aanzien van de episode rd. Wangsa-Kartika, zoon van de oude pg. Pringgajaja.

De eerste grote aanval.

1635

Gelukkig, dat wij naast de Javaanse overlevering nog vele gegevens uit andere bronnen bezitten. Hieruit weten wij, dat al mogen de gevechten wellicht al eerder begonnen zijn, de eerste grote veldtocht pas in 1635 werd ondernomen, terwijl een vijftal jaren later de verovering als voltooid beschouwd kon worden.

Op 12 mei 1636 (D.) keerde uit Bali het burgervaartruig „’t Wilde Vercken” terug, „rappoterende, dat den Mattaram . . . Baliboangh gantsch affgelopen, verbrant, ende geruineert hadde, doch was door assistentie van den coninck van Balij weder een weijnig tot sijn selffs gecomen”.

Balambangan had dus een inval der Matarammers te verduren gehad, doch de Baliërs hadden het een weinig op zijn verhaal doen komen. Hierover meldt een andere vrijburger, *Pieter van de Camer*, nog het volgende: Op 11 dec. 1635 was zijn jacht de „Nieuwicheijt” bij Balambangan door elf grote vaartuigen in een halve maan omsingeld, maar hij had ze met zijn klein geschut op een afstand weten te houden. Bij de koning van Balambangan gekomen, trof hij daar wel 20.000 gewapenden aan, die „den Mattaram vandaer hadden verdreven”. Zijn faam was hem reeds vooruit gesneld. Enige voornamen hadden hem de vraag gesteld, of hij de man was geweest, die „tegens 2500 (de bemanning der 11 vaartuigen) hadde derven slaen”. Daarop had Van de Camer, wie valse schaamte vreemd was, geantwoord, dat indien er maar wat wind gestaan had, het hem zou gespeten hebben, als er één ontkomen was, „als wanneer den coninck seijde: Al had ghij se altemael doot gesmeten, ’t en soude niet meer dan haer rechte loon geweest sijn”. Van de Camer had dus een Matarams eskader eerbied ingeboezemd en daardoor wellicht de oversteek der Baliërs naar Oost-Java mogelijk gemaakt.

Omtrent de aanvoerder der Baliërs zijn wij uit Balische bron beter geïnformeerd dan door de Javaanse overlevering. C. C. Berg deelt in

zijn proefschrift: De Middelljavaansche historische Traditie (p. 158), het weinige mede, dat in de *Kidung Pamancangah* over de Balische oppervorst Di-Made te vinden is: „Di-Made's macht en heerlijkheid worden daar hoog geroemd, maar aan feiten hooren we alleen, dat hij, nu Sasak (Lombok) en Sambawa (Sumbawa) hem onderdanig waren, en er nog nooit onder zijn regeering oorlog was gevoerd, een expeditie van 20.000 man uitzond onder *Tabanan* en *Pacung* om Blangbangan te helpen en Pasuruhan te beoorlogen”.

Berg meent de juistheid van dit gedeelte van de *Kidung Pamancangah* te moeten betwijfelen, vooreerst omdat Di-Made's regering allesbehalve rustig zou geweest zijn, en voorts omdat de expeditie van 20.000 ten bate van Balambangan veel op een kopie van Jlantik's tocht, die vroeger verhaald werd, gelijk.

Aan de tocht der 20.000 valt echter moeilijk te twijfelen, aangezien wij de hiervoor genoemde mededeling van Van de Camer bezitten, die de 20.000 man wel niet geteld, doch ten minste gezien heeft ¹⁾.

De *Kidung Pamancangah* geeft ook de *datum* van de tocht: „Tot de expeditie tegen Pasuruhan werd besloten op een groote plechtige audiëntie op Vollemaansdag van Kartika, waarop alle personen van belang aanwezig waren. Als gunstige dag voor het vertrek stelden de geestelijken-wichelaars vast: Zondag-pon, 7 Kartika, in de wuku Kurantil” (Berg, diss. 160).

Gelijk wij zagen, vermeldt de *Kidung Pamancangah*, dat een der Balische aanvoerders uit *Tabanan* was. Daarom verbaast het niet, dat in de Maleise *Sedjarah Arja Tabanan* van I Gat. Bg. Soegriwa (Ms.) gesproken wordt over een tocht naar Java. Op blz. 22b van het oorspronkelijke handschrift krijgt Ng. Wajahan Pamadekan, vorst van *Tabanan*, bevel van de Balische grootvorst Dalem Dimadé, radja Soekasada, om tegen Java te strijden, daarbij geholpen door Kiaji Ngurah Patjung, zijn jongere broeder en rechterhand. Inderdaad zagen wij ook *Pacung* in de *Kidung Pamancangah* vermeld.

Ze vertrekken 7 oktober (sasih kapat, op een zondag Pon), steken met prauwen straat Bali over en bezetten Oost-Java. Daarop heeft een zware strijd tussen de Balische en Mataramse legers plaats, waarvan de gewone ijzingwekkende bijzonderheden gegeven worden: een berg van lijken, een zee van bloed. Op den duur raken de Baliërs in het

¹⁾ Dat deze plaats in het Dagregister aan de scherpe aandacht van C. C. Berg ontsnapt is, kan wellicht verklaard worden uit het feit, dat ook C. Lekkerkerker in zijn: Bali en Lombok, Overzicht der litteratuur omtrent deze eilanden tot einde 1919, haar over het hoofd heeft gezien.

nauw, hun leiders nemen de vlucht door de grote overmacht der vijanden. Op dit oogenblik raadt ng. Wajahan Pamadekan zijn jongere broeder aan, terug te trekken, daar hij van plan is, zijn leven te beëindigen. De jongere broeder gehoorzaamt. Daarop slaat Ngurah Wajahan Pamadekan vreselijk aan het vechten. Door ontelbare vijanden wordt hij omsingeld. De talloze slagen en stoten wonden hem niet; slechts voelt hij zich zeer vermoeid. Op dat oogenblik zweert hij, dat zijn ganse nageslacht nooit meer een onkwetsbare huid zal hebben. Ten slotte wordt hij door de Radja Mataram gevangen genomen en tot diens schoonzoon gemaakt en hij verwekt een zoon, Raden Tumenggong geheten. Zijn jongere broer neemt intussen de vlucht en verschuilt zich onder een godem-boom. Enige perkututs (tortelduiven), die op de takken zitten te kwinkeleren, brengen zijn vervolgers in de waan, dat hun prooi zich daar niet kan verscholen hebben, zodat zij verder speuren. Op een gunstig oogenblik weet hij dan naar Balambangan te komen, vanwaar hij met zijn gezellen in een prauw naar Bali oversteekt. Zijn onverwachte komst wekt vele rouwklachten en geweën in de istana, wanneer men zijn lotgevallen verneemt en aan de Dalem meldt.

Dit sprookjesachtige verhaal — men vergelijke de duivenhistorie met een dgl. verhaal omtrent Robert Bruce en anderen — bevat niet alleen het succes der Baliërs op Javaanse bodem, doch ook hun uiteindelijk falen. Of inderdaad een der gebroeders van Tabanan gevangen is genomen en zich lofwaardig onderworpen heeft, zodat hij de schoonzoon van de Mataramse vorst mocht worden, dient met recht betwijfeld te worden. Hoe zou de godsdienstig strenge Agung ooit een heiden, zelfs na haastige bekering, in zijn familie hebben kunnen opnemen?

Het waardevolst is daarom nog de datum van de inval, 7 oktober, voor ons, welke inderdaad op een zondag valt. Echter is deze datum geen Pon, maar Pahing. Een schrijffout?

Samenvattend zien wij dus de Balische inval van 1635 in Oost-Java door twee Nederlandse getuigen en twee Balische geschriften bevestigd, zodat wij aan dit feit niet behoeven te twijfelen.

De latere aanvallen op Balambangan.

1636—40

Voor het jaar 1636 wordt in de Nederlandse gegevens niet nadrukkelijk een nieuwe Javaanse aanval op Balambangan vermeld, doch wel horen wij, dat op 30 december 1636 een *gezantschap* uit die streek in

de hofstad aankwam (Memorie van A. Paulo K.A. 1037). Hun boodschap bleef echter de berichtgevers, Nederlandse krijgsgevangenen in Mataram, onbekend.

Nu wordt in de generale missive van 9 dec. 1637 (d.J. V, 23) medegedeeld, dat men in maart en april 1637 ernstig vreesde, dat de Matarammer het weer op Batavia gemunt had, doch dit bleek gelukkig onjuist, „maer wel (had hij) nae Balemboangh eenig volck gesonden, die plaetse afgeloopen, ende, soo geseyt wort, die van Bletre (Blatèr?) by accoordt onder syne gehoorsaemheyt gereduceert, welckers *hoofden* in de stadt *Mattaram* . . . *homage* gedaen hebben ende weder te vertrecken gedemitteert syn”.

Zouden deze Oost-Javaanse hoofden soms de Balambanganse gezanten kunnen wezen, die volgens Paulo's memorie op 30 dec. 1636 de hofstad bezochten? Dan moet ook de onderwerping, die daartoe vereist was, wat vroeger vallen, dan men uit het bericht in de generale missive zou kunnen opmaken, en wel in de tweede helft van 1636.

In 1637 vermeldt, de Memorie van Antonie Paulo niets over een Balambanganse tocht, doch wel, dat er allerlei moeilijkheden aan het hof waren. Het is aannemelijk, dat de Susuhunan, gezien de binnenlandse onrust, zich dat jaar niet aan een nieuwe, verre expeditie tegen Balambangan gewaagd heeft. Zelfs het volgende jaar is het nog niet rustig in het rijk.

Pas nadat de vorst op 20 aug. 1638 vernomen heeft, dat aan zijn bevel om de opstand te dempen, is voldaan, geeft hij twee dagen later order, dat het leger, 40.000 man sterk, zich in beweging zal zetten. Het heeft als aanvoerder o.a. de tumenggungs „Dagertije” (Juda-Karti?), Asmara-Dana en Danu-Paja (Memorie Paulo). Over de uitslag van deze tocht is niets bekend.

Dit is wel het geval bij de expeditie van 1639. In de generale missive van 18 dec. 1639 (d.J. V, 241) wordt gemeld: „Deesen somer heeft den Souchounangh syn leger te water en te lande nae Balimboangh afgesonden, sich geheel meester des oostcants Java gemaectt ende invasie op *Baly* selver gedaen”. Een aantekening in de Babad Sengkala bevestigt dit bericht: A.J. 1561 (A.D. 1639): Duk beḍah Blambangan, radèn Kembar nungkul (Toen Balambangan werd veroverd, onderwierp zich rd. Kembar). Met laatstgenoemde wordt natuurlijk het kroost van de adipati van Balambangan bedoeld.

Thans verzocht de oppervorst van Bali de Compagnie om hulp, drie

of vier schepen, doch deze, waarschijnlijk haar vergeefse ambassade van zes jaar te voren indachtig, wilde het nog wat aanzien. „De Compagnie is aen Baly weynich gelegen . . . Ondertusschen vertrouwen, die van Baly, vermits d'inaccessible toegangen, den vyandt wel afweeren sullen” (d.J. V, 241). Toen deze brief geschreven werd, was nog niet vernomen, dat het Mataramse leger terug was.

Toch deed de Compagnie daarna wel iets. Zij gelastte haar armada, die uit Ambon onderweg was, Bali aan te doen, en de Nederlanders aldaar naar Batavia over te brengen (brief der Hoge Regering dd. 24 april 1640 aan de Mataramse rijksbestuurder K.A. 766 f. 143), terwijl zij onderhands de Javanen liet waarschuwen de Javaanse vloot, die voor Bali bestemd was, nog wat op te houden, „alsoo te beduchten is, bij rescontre van onse schepen wel eenige onlusten mochten voorvallen”. Batavia zag dus ongaarne Bali in Mataramse handen, doch of haar halfslachtige hulp nog van enige invloed is geweest, blijkt niet.

Intussen was Bali duidelijk in de verdediging gedrongen, hetgeen groot verschil met vijf jaar te voren opleverde. In 1635 een hevige Balische tegenaanval op Java's grondgebied; in 1640 het eiland Bali zelf bedreigd!

In mijn artikel: Lombok in de 17e eeuw (Djâwâ XXI no. 6 nov. 1941) veronderstelde ik tussen 1633 en 1640 een ernstige achteruitgang der Balische heerschappij over de eilanden *Lombok* en *Sumbawa* (p. 357). In 1633 verliezen de Balinezen op laatstgenoemd eiland Bima. Zeven jaar later blijkt de vorst van Makassar over Lombok het bewind te voeren, hetgeen natuurlijk ten koste der Balische macht was geschied.

De achteruitgang in het westen liep dus evenwijdig met verliezen in het oosten. In 1640 heeft het eertijds machtige Bali voor de Compagnie veel van haar aantrekkelijkheid als bondgenoot verloren. Men steunt het enigszins om erger te voorkomen.

Het lot der bewoners van de Oosthoek.

Na Balambangan's verovering zal Agung een deel der inwoners, gelijk hij placht te doen, naar Mataram hebben laten verhuizen. Voor het Javaanse jaar 1560 (A.D. 1638) meldt ook de Babad Sengkala: Duk Pakelun sakéh wong wétan pinundutan karjané, pinisah kang kari (Toen alle mensen uit de Oosthoek werden opgeroepen en gebruikt om te werken, afgescheiden van de achtergeblevenen).

Thans wijst men in de Vorstenlanden bepaalde volksgroepen aan, *Pinggir's* genaamd, die van deze gedwongen landverhuizers zouden af-

stammen. De vrouwen werden meestal als minnen in de Kraton gebruikt, terwijl de mannen een handwerk beoefenden. Veth (I, 390) noemt hen zelfs een soort van lijfeigenen van de Susuhunan. Ze wonen bijeen in kampongs, *minggiran* genaamd.

In de Vorstenlandse Wetboeken, de Nawala Pradata, nemen de Pinggirs een eigenaardige plaats in. Allen zijn n.l. Pinggir, die uit een Pinggirse *moeder* geboren zijn (art. XXIV).

De naam Pinggir wordt verklaard uit de eigenlijke betekenis van het woord: rand of kant. Het zijn dus lieden, niet uit het centrum, maar van de rand, kust van Java ¹⁾.

Met de Pinggirs worden meestal in één adem genoemd de z.g. *Gadjah Mati's*, die een soortgelijke positie in de Vorstenlanden bekleden. G. P. Rouffaer in zijn artikel: Tenggereezen in de 1e druk van de Encyclopaedie van N.I. (I, 295) meende deze Gadjah Mati's in verband met het nog aan de Portugezen bekende rijkje *Gadjah Mada* te moeten brengen. Dit zou in de buurt van Bangil de zee bereikt en zich tot in het Malangse uitgestrekt hebben (zie mijn Tomé Pires p. 146). De bewoners van dit gebied zouden na de verovering naar Mataram zijn gebracht.

Rouffaer wijst op de sterke overeenkomst tussen sommige Babad-verhalen en bepaalde Tenggereese overleveringen en neemt aan, dat de weggevoerde Gadjah Mati's deze naar Midden-Java hebben gebracht, waarna ze in het Babad-materiaal konden worden opgenomen. Aangezien, gelijk wij zagen, de oudste Babad-redactie vermoedelijk van 1641—45 dateert, zullen de bewoners van Gadjah Mada eerder dan Rouffaer aanneemt, n.l. omstreeks 1650 naar Midden-Java zijn gevoerd, doch hoogstwaarschijnlijk een tiental jaren eerder, d.w.z. nog tijdens Agung.

De opzettelijke verbastering van Gadjah Mada's (woest-sterke olifanten) tot Gadjah Mati's (dode olifanten), is natuurlijk als een spotternij der Matarammers op te vatten.

¹⁾ De komst der Pinggirs in Mataram tijdens Agung wordt zwak ondersteund door een mededeling uit het begin van de 18e eeuw, dat er toen Balabangers in Mataram woonden. Voor de verschillende volksverhalen omtrent de Pinggirs moge korthedshalve verwezen worden naar het opstel van S. Soehari, Pinggirs, in Djawa IX, 160 & vlg.

DE VERWERVING VAN DE SULTANSTITEL.

1641—42

Het verwerven van de sultanstitel.

1641

Wij zagen reeds, dat tijdens de rijksvergadering van 1636 een nieuwe titel voor de vorst: *ratu Mataram* ter sprake moet gekomen zijn. De panembahan van Tjerebon zou hem die hebben aangeboden, doch de vorst was niet op dit aanbod ingegaan. Wel komt deze ratu-titel meer-malen in Compagnies stukken voor.

In 1638 heeft de titelwijziging de vorst opnieuw bezig gehouden. In dat jaar had de pangéran van Bantam „den name van *Sultan* ende een *vlagge*, welke de *grooten paep van Mecca* . . . gediffereert heeft, ontvangen”. Hierover was de Matarammer „seer jalours” geworden. „’t Schijnt, dat genegen sy dese eertytlen van den Bantammer te *eyschen*” (Gen. miss. 22 dec. 1638 d.J. V, 236). Dit laatste is natuurlijk een dwaze veronderstelling.

Meer vruchtdragend leek het, zich met de te Bantam gevestigde *Engelsen* in verbinding te stellen, ten einde door hun bemiddeling ver-voer in de richting van Mekka te verkrijgen. Immers, reeds de vorst van Bantam had van hun diensten een dankbaar gebruik gemaakt (Engl. Fact. in India 1637—41 p. 80, 151). De paar Engelse residenten, die bijna zonder onderbreking sedert 1618 te Japara gevestigd waren, konden hierbij zeer wel als tussenpersonen optreden.

Nadat de Javanen op 8 aug. 1618 de Nederlandse factorij te Japara met geweld gelicht hadden, waren de Engelse mededingers reeds voor het einde van de maand in de plaats der Nederlanders gekomen (Cal. State Papers. Col. Ser. E.I. no. 415). „Hun werd . . . groote vruntchap bewesen” (Besch. VII, 393). Hun hoofd heette Richard Bishop.

Toen Coen op 23 mei 1619 op de rede van Japara verscheen, zag hij de vlag der Engelsen boven hun loge wapperen. Deze bleef daar niet lang, want spoedig was een deel der Javaanse stad met de loge een prooi der vlammen, terwijl de vlag door het straatvuil gesleept werd.

Het Engelse kantoor is toen niet opgeheven, doch voortgezet, zij het in bescheiden omvang. In 1620 waren de Engelsen bezig een loge te bouwen (Besch. VII, 206). Artus Gijsels sprak er in 1620 een Engelse koopman (543), die hem, gelijk wij reeds zagen, lelijk bij de neus nam. Misschien was dit toen reeds de in 1622 daar aangetroffen William Bennett, die in plaats van zijn afrekening in te dienen „spent his time wholly in drunkenness and other lewdness . . .” (Cal. State Papers Col. Ser. E.I. 1622—24 no. 143).

De schuldige werd ontboden en naar Engeland gestuurd, ten einde zijn verdiende straf te krijgen.

In 1627 lagen er vier posthouders, doch tegen het eind van het jaar werd bericht, dat de factorij gelicht was, „alsoo 't schynt daer weynich negotie voor haer omgingh”. Waarschijnlijker lijkt het, dat zij onvrijwillig vertrokken zijn in verband met Agung's aanvalsplannen op Batavia. Hij wenste geen dwarskijkers.

Reeds in 1629 werd de loge weer hersteld. De nieuwe factor Samuel Reade zou gaan opnemen, wat er nog van de oude factorij over was. De vorst bleek n.l. van mening veranderd te zijn. Terwijl hij kort te voren nog Hollanders en Engelsen met de ondergang bedreigde, herriep hij thans zijn woorden, „saying it were not just to wrong those, that offered none, especially the English”. Dit bemoedigde de Engelsen hun handel daar met twee man voort te zetten, en wel in artikelen, die men niet zo gemakkelijk van elders kon betrekken (Cal. State Papers Col. Ser. E.I. 1625—29 no. 865). De Gouverneur ontving de terugkerende Engelsen heel hartelijk, „and seems very pleased at the continuing of their factory, but especially at their remove from their enemies the Dutch”.

Drie jaar later zijn de verhoudingen enigszins anders. Er zitten dan nog steeds twee Engelsen, doch wanneer de Nederlandse gezant Corn. van Maseyck op Japara's rede verschijnt, komen de Engelsen bij hem aan boord en bieden een bok, drie ganzen, tien kippen en vijf eenden aan. Zij worden vriendelijk onthaald en storten daarop hun hart uit over de Javanen in Japara. Ze werden daar „soo nauwe gehouden, dat se nergens en mogen varen off gaen, tenzij dat se speciaal consendt van de sabadar daertoe hebben” (K.A. 1017 f. 404v & vlg.). En dat, terwijl zij de gouverneur in 1630 nog hun „special friend” genoemd en zich verheugd hadden over de gunst, waarin zij bij de vorst meenden te staan (Cal. State Papers Col. Ser. E.I. 1630—34 no. 91). 't Kan verkeren!

In 1640 overleed hun opperhoofd (D. 27 sept. 1640), zodat enige

Engelsen uit Bantam, met drie of vier Portugezen in hun dienst, er in een tingang heen togen, om de zwakke bezetting te versterken. In 1648 waren er nog maar twee posthouders, „seer sober gelogiert” (D. 1648 p. 119). Drie jaar later zaten ze zelfs zonder kapitaal, zodat ze geen suiker konden inslaan, juist toen de Nederlanders er een factorij met 17 man bezetting stichtten. Kort daarop werden ze zonder opgaaf van redenen door de Javanen uit Japara gezet.

Men ziet dus, dat bijna ononderbroken van 1618 tot ca. 1652 te Japara een bescheiden Engelse loge bestaan heeft, die in staat kon zijn bij onderhandelingen met het Bantamse kantoor, bemiddeling te verlenen.

Volgens bericht van de gevangen Nederlanders uit het begin van november 1638 (K.A. 1037 f. 580—83) had de Sunan op 20 oct. 1638 naar de Engelsen te Bantam een afgezant gestuurd met een sabel en een kris als geschenken. Zijn verzoek bleef hun voorlopig onbekend, doch bleek op den duur. Aannemelijk is, dat de Engelsen, die begin 1639 met een Portugees naar Mataram opreisden, daarop het antwoord brachten (K.A. 766 f. 335). De Hoge Regering toonde voor dit eerste bezoek van Engelsen aan Mataram een zeer grote belangstelling.

Volgens het Dagregister van 20 nov. 1640 waren de Engelsen „dagelycx hare schepen van de Cust (van Koromandel) verwachtende”, waarmede een over Suratte naar Mekka gezonden Javaan in Bantam zou terugkeren. Deze moet daar dus uiterlijk midden 1639 heengevaren zijn, en de afspraak voor deze reis zal in de laatste maanden van 1638 of de eerste van 1639 gemaakt zijn. De op 20 oct. 1638 naar de Engelsen in Bantam gezonden Javaan moet daarom bevolen zijn, met hen een overeenkomst te treffen aangaande het medenemen van een Javaans passagier aan boord van een Engels schip (K.A. 1037 f. 580—83); deze passagier werd eind 1640 uit Suratte terugverwacht. Inderdaad vertrok op 27 jan. 1641 uit Bantam naar Mataram „sekeren Javaensen ambassadeur van den Sousounan, door d’Engelsen uyt Souratte tot Bantam gebracht”. Kj. Narantaka kreeg van de Bantamse sultan last, deze aanzienlijke reiziger met vaartuigen te begeleiden.

Wat deze ambassadeur uit het verre Westen meebracht, blijkt uit de berichten, die enige vaartuigjes uit Demak en Pekalongan te Batavia overbriefden, n.l. „hoe den Sousounan uyt Arabien met een nieuwen titel verheerlyckt ende genoemt sy: *Sultan Abdul Mahomet Moulana Matavani* (t.r. wschl.: Sultan Abdullah Muhammad Maulana Matarani) (D. 30 oct. 1641) ¹).

Het Engelse schip had dus de titel overgebracht, wat trouwens Van

Goens in zijn *Corte Beschryvinge* (v. Goens 194) bevestigt, waar hij vaststelt, dat de Engelsen van Japara „eenige hunner paepen naer Suratte” vervoerden. Vandaar waren de Javanen met een Moors schip naar Mekka getrokken, vanwaar zij, op de terugreis, door een „Arabier” begeleid werden. Tevens reisde met de Javanen een Engels gezantschap naar Mataram op, dat de dankbaarheid van de nieuwe Sultan voor de bewezen vriendendienst poogde uit te buiten. Men wilde dus het ijzer smeden, terwijl dit nog heet was. Leider was *Ralph Cartwright*. Evenals de Portugezen vereerden de Engelsen een paard aan de vorst (D. 13 april 1641). Verder schonken ze een ijzeren kanon met bijbehorende ammunitie. Dit stuk is misschien te herkennen in kjai *Bringsing*¹⁾, een ijzeren kanon, dat niet minder dan 3,39 meter lang is en kogels van 8 of 10 pond kon schieten. Het wapen der oude East India Company (1600—98) is erop aangebracht. Thans bevindt het zich op de noorder-sittingil te Sura-Karta (K.C. Crucq, *De kanonnen in den Kraton te Soerakarta*. T.B.G. LXXVIII 1938 p. 109—10).

Niet minder dan de Portugese gezanten hadden de Engelsen gepoogd bij de nieuwe sultan hun handelsbelangen te behartigen. Ze hadden 1000 realen aan de „Emperor of Mattaram” geleend ter betaling van peper, welke de „Governor of Japara” zou leveren (Court Minutes. Court of Committees jan. 20 1647). Dit schijnt vooral het werk van een zekere Humphrey Waston geweest te zijn, die, toen de „Emperor” later niets meer wilde leveren of betalen, voor de schade aansprakelijk werd gesteld, omdat hij geen „screet, given by the Emperor” kon vertonen.

Ook in andere opzichten vingen de Engelsen bot. Zij zouden de vorst verzocht hebben, het eiland Banka in eigendom te mogen bezitten. Wellicht waren zij van mening, dat de Sultan daar iets over te zeggen had. In ieder geval hebben zij niets verkregen.

Zij hadden echter niet nagelaten over hun Nederlandse concurrenten het nodige kwaad te spreken, ja, volgens berichten der Nederlandse krijgsgeschiedenis, zouden zij dezen zelfs slecht behandeld hebben (K.A. 1013 f. 914).

Met welke plechtigheden de nieuwe sultanstitel aan de vorst is over-

¹⁾ In het schrijven van 8 febr. 1642 (K.A. 769 f. 65) luidt de titel: „Sultan Abdul Mahometh Molany Mattarany”.

¹⁾ Dr. Th. Pigeaud deed mij de suggestie aan de hand, dat dit een andere vorm voor gringsing, een batikpatroon zou kunnen wezen. Wellicht kreeg het kanon die naam n.a.v. het daarop aangebrachte wapen.

gedragen, is ons helaas onbekend¹). Kort daarop blijkt hij te zijn ingeburgerd. In het Bataviaas Dagregister van 1 juli 1641 heet hij reeds „Sultan Mataram”.

Evenwel, de naam *Sultan Agung*, die wij thans meestal voor deze vorst bezigen, wordt bij zijn leven nog niet aangetroffen. Men vindt hem pas in de uiteindelijke Babad-redactie, zoals deze tijdens susuhunan Paku-Buwana III (1749—1788) moet zijn tot stand gekomen. Voor de overige namen, welke voor deze vorst lange tijd in zwang waren, moge naar mijn artikel: Titels en namen van Javaanse vorsten en groten uit de 16e en 17e eeuw (B.K.I. 109 1953 p. 62—82) verwezen worden.

Deze sultanstitel illustreert ook 's vorsten rechtgelovigheid, welke hem door de traditie wordt toegeschreven. Men denke b.v. aan zijn legendarisch bezoek aan de moskee te Mekka, waar hij, dank zij zijn bovennatuurlijke gaven, wekelijks de vrijdagdienst vermocht bij te wonen (D. A. Rinkes, *De Heiligen van Java IV*. T.B.G. LIII 1911 p. 496).

Het mislukte gezantschap naar Mekka.

1642

Het gezantschap naar Mekka en de verwerving van de sultanstitel door de Susuhunan hadden nog een lange nasleep, onaangenaam zowel voor Engelsen als Javanen.

Sedert 1640 was de Hoge Regering in bespreking over de bevrijding der in Mataram aangehouden Nederlanders en beloofde in ruil voor hun loslating onder meer een Javaans-Arabisch gezantschap over Suratte naar *Mekka* te brengen. Zo beloofde zij in haar schrijven van 24 april 1640 aan de tumenggung Mataram, kj. ng. Dirantaka, de gezanten van de vorst naar „Mocha”, naar Atjeh of Dabul te vervoeren (K.A. 766 f. 143). In hun brief van 21 aug. 1640 aan de Nederlandse gevangenen (K.A. 766 f. 469) kwam zij op dit aanbod terug, door mede

¹ Bij Valentijn (IV, 98) treffen we een traditie aan, die vermoedelijk van Tjerebonse herkomst is, volgens welke de oude panembahan Ratu op een stampvolle alun-alun tegen de Mataramse vorst zou verklaard hebben: „Door den wille des Allerhoogsten Gods geve ik heden aan den Soesoehoenan Ingalaga, ulieder Heer, den naam van Sultan Abdul Kahar Ibn Mataram”. Dit verhaal is daarom zo onwaarschijnlijk, omdat bedoelde Panembahan in 1641 vermoedelijk reeds dood was. Volgens een andere Tjerebonse mededeling, zou de panembahan Ratu tijdens een bezoek aan Mataram de sultanstitel zelfs aan Agung's grootvader, Sénapati verleend hebben (Priangan III, par. 60).

te delen, dat het dit jaar te laat zou wezen, omdat de schepen over drie dagen derwaarts zouden vertrekken. Mataram reageerde overigens helemaal niet op de vriendelijke aanbieding. Het betrof de „Guserath Agy”, dus wel een hadji uit Gudjarat, die zich aan het Mataramse hof bevond in verband met 's vorsten verheffing tot sultan. Zelfs in haar schrijven van 8 febr. 1642 (K.A. 769 f. 67) liet de Hoge Regering door bemiddeling der gevangen Nederlanders „goede passagie en vrijgeleijd” toezeggen, „oock dat begin Meij of Junij hier moet wesen”. Inderdaad begaf kjai Hadji zich omstreeks die tijd op reis, doch op een gans andere wijze dan men in Batavia gehoopt had.

Gelijk wij reeds zagen, was met de uit Mekka terugkerende Javanen ook een Engels gezant naar Mataram opgereisd, n.l. *Ralph Cartwright*.

Behalve het aanbieden van geschenken en het aanknopen van handelsbetrekkingen had deze bezending nog „andere insichten; gelyck sy dan, om den goeden man omtrent desen trouwloosen Mattaram te wesen, en ons te destitueren van alle middelen, welcke tot verlossing der ellendige gevangene . . . aengeleyt . . . werden, hadde gem. Cartwrights aengenomen per hun schip de Reformatie over Suratte nae Mecca te brengen des Mattarams legaet, synde een Arabisch priester met 18 gequalificeerde Javanen ende omtrent 6000 realen in spetie, omme aen 't graff van Mahometh te offeren” (Gen. miss. dd. 23 dec. 1642 d.J. V, 255). De Engelsen beweerden natuurlijk, dat de „Sultan of Mattaram” om die passage verzocht had (Court Minutes 1642—45 A. Baker uit Bantam dd. 25 juli 1642).

De mogelijkheid mag niet worden uitgesloten, dat de uitzending der 18 voorname Javanen met een flinke geldsom de bedoeling had, dat deze voor de vorst de pelgrimsreis naar Mekka zouden ondernemen, niet alleen op zijn kosten doch ook te zijnen bate. Inderdaad vertrokken ze tijdig genoeg uit Java om de vastenmaand Ramelan in het heilige land te kunnen doorbrengen, daar deze maand in nov.-dec. 1642 viel. De vorst, uiteraard geen tijd en gelegenheid bezittende om zelve de hadj te ondernemen, zou daarmee enige plaatsvervangers hebben belast, wier onkosten hij droeg, een gebruik, dat ook thans nog in zwang is.

Toen de Bataviase Regering achter dit snode plan kwam, liet zij de Reformatie door vier schepen („a squadron”, menen de Britten) bekruisen en bewesten het eiland Onrust op 11 juli 1642 aanranden. Bij het vuur geven op het schip werd één Engelsman gedood en werden er drie tot vier gewond (Court Minutes, Engl. Factories in India 1642—45 p. 36—37). Het eindresultaat was, dat de Nederlanders „den gem. priester Hadgy ende twee Javaense paepen met 5740 realen” in

handen kregen: „De resterende . . . 15 Javanen syn alle door hun desperaet amocquen . . . van ons en d'Engelsen doot geslagen”.

Een week later protesteerden de Engelsen in Bantam heftig, doch na veel redekavelen boden zij aan, als bemiddelaars tussen sultan Agung en de Compagnie op te treden, mits deze de schade aan de Reformation, welke 640¼ realen bedroeg, wilde vergoeden.

Terecht merkte Van Diemen op, dat weliswaar de vriendschap tussen de Nederlanders en de Engelse Compagnie hersteld was, doch dat „die vrunden . . . over dese saecke niet buyten peryckel” zijn, „alsoo dese boose Mooren geen redenen verstaen ende niet willen considereren, (dat) d'Engelsen overheerst waren, maer seggen aengenomen en beloofd hadde, dese gesanten ende des Mattarams gelt in Mecca te brengen, oock dat de Nederlanders niet vreesden, pretendeerende daeromme restitutie van de contanten ende gevangenen; sulx wel in de put mochten vallen, die voor ons bereyt hebben” (d.J. V, 256).

Zo zagen ook de Engelsen het in. „No doubt this outrage was committed to bring the English into disrepute with the Javanese and ruin their trade” (Court Minutes, Engl. Factories 1642—45. A. Baker at Bantam July 25 1642) ¹).

Behalve aan boord van de Reformation bevonden zich nog Javanen op een jonk, die aan een zekere „Chilj Poutj” toebehoorde, doch ook onder Engelse bescherming stond. Dit vaartuig werd eveneens door geschutvuur gedwongen zich over te geven en de 38 Javanen gaven zich gewillig gevangen, zonder dat iemand gewond werd (K.A. 769 f. 397).

Vervolgens werd de aangehouden kjai Hadji met de zijnen verhoord, waarna hij aan zijn vorst een brief moest schrijven. Hierin werd beloofd, dat alle Javaanse gevangenen zouden worden losgelaten en zelfs per Nederlands of Engels schip naar Mekka mochten varen, mits de Hollanders eerst vrij gelaten werden.

Deze brief werd op 12 juli 1642 aan de Javaanse gezant Patra-Hita meegegeven, toen hij met de weer vrij gegeven jonk van Chili Poutj naar Mataram terugkeerde. De Sultan reageerde er evenwel heel anders op dan men in Batavia gehoopt had.

¹) Voor de Engelsen had dit pijnlijke incident nòg een lelijk staartje. Prowd, master mate van de Reformation, had van de gelegenheid, dat „Javas” aan boord waren, gebruik gemaakt om een „box” van een hunner te verduisteren en open te breken. De Javanen (in Japara?) vroegen niet minder dan 500 realen schadevergoeding. Deze eis werd hun toegewezen en het bedrag van Prowd's gage afgetrokken (Court Minutes III Court of Committees Jan. 24 1649 p. 310). Ook deze gebeurtenis zal het aanzien der Engelsen op Java niet vergroot hebben.

De wraak op Antonie Paulo.

1642

De overval op de Reformation betekende een gevoelige slag voor Agung's aanzien. Bovendien zal de mislukking van de pelgrimstocht der 18 aanzienlijke Javanen, die wij wel als plaatsvervangers van de vorst zullen dienen te beschouwen, zijn godsdienstig gevoel pijnlijk geschokt hebben. Een krachtige daad diende het wankelende vertrouwen in zijn alvermogen te herstellen en zijn dorst naar wraak te lessen. Het meest voor de hand liggende was iets tegen de bij zijn hof aanwezige Nederlandse gevangenen te ondernemen. De Engelsen zouden hem dit reeds gesuggereerd hebben (d.J. V, 257). Van Goens geeft ons de uitvoerigste beschrijving van deze euveldaad (v. Goens 194—98).

Dadelijk na het bericht van het aanhouden zijner Mekagangers liet de Sultan alle onbesneden en niet Moslims getrouwde gevangenen zwaar boeien, met armen en benen in het blok zetten, zodat het hoofd omlaag gebogen was. Hun geestelijke leider, Antonie Paulo, scheidde hij van hen af en liet hem nog veel zwaarder en wreder binden. Daarna werd hij voor 's vorsten gerecht gesleept en daar beschuldigd van toverij: met brieven, door de lucht gevoerd, zou hij de Regering te Batavia gewaarschuwd hebben, op 's vorsten gezanten te letten. Er waren nog meer beschuldigingen en verdenkingen. Hij zou de Sultan een ring met rode steen in handen gespeeld hebben, waarna deze ziek was geworden. Bij opgravingen in zijn huis vond men beenderen, haar en met Nederlandse letters beschreven papier, alles zeer toverkrachtige zaken. Insgelijks trof men voor de deur zijner woning soortgelijke dingen aan. Naar Javaanse opvatting waren dit uiterst bedenkelijke feiten (brief van kj. ng. Dirantaka aan kj. Hadji, afgedrukt in noot 3 van d.J. V, 258—59).

Het vonnis over de misdaden was de doodstraf. De schuldige werd tot de kaaimans- of krokodillenpoel veroordeeld, zoals destijds elke Kraton er een zal bezeten hebben om er misdadigers ter bestraffing in te werpen. Van Goens, die van Javanen of half-Javanen inlichtingen verkreeg, verhaalt, dat de uitvoering van het vonnis door de onwil der monsters om een onschuldige te verslinden, sterk vertraagd werd, zodat de arme onderkoopman eindelijk op vorstelijk bevel in stukken moest worden gekapt. Zelfs toen weigerden de onguere dieren hem aan te tasten. De Sultan zou hieruit Paulo's onschuld besloten en bevolen hebben, hem ter aarde te bestellen; zeggende: „en steld zijn onschuld daer bij”. Daarop waren de stukken in een kist gelegd en begraven.

Een vierkant hekje met afdak daarboven, zoals men er op talloze Europese en sommige Inlandse graven aantreft, getuigden reeds in Van Goens' tijd van de piëteit der Javaanse bevolking. Dit als een karakteristiek grafteken te beschouwen van „omgebrachten . . . , daer aff den tiran naemaels rouw crijgt” gelijk Van Goens wil, lijkt niet erg aannemelijk, gezien de huidige algemeenheid van dit gebruik.

Van al deze treffende bijzonderheden omtrent Antonie Paulo's sterven weet zijn onbekende medegevangene, die het verslag in de Kronijk van het Historisch Genootschap (XII 1856 p. 92—94) opstelde, niets mede te delen. Men kan ze daarom eerder als uitvloeisels van 's mans bijzondere persoonlijkheid dan als historische gegevens beschouwen.

Wel verhaalt hij, dat Antonie Paulo op 14 sept. 1642 bij enige voornamen geroepen werd en opdracht kreeg, een drietal mannen uit te zoeken, die naar Batavia dienden te gaan, omdat de vorst vrede met Batavia wilde sluiten. Paulo koos daarop drie man uit, die dadelijk 's nachts „op een poort ende wel sterck” opgesloten werden. De andere dag, de 15e, werd hij zelf voor de kaaiman geworpen. Was de bedoeling dezer misleiding Antonie Paulo zonder veel moeite van zijn makkers te scheiden? Het plan om enige gevangenen als gezanten naar Batavia te zenden was reeds eerder ter sprake gekomen. Dergelijke boosaardige misleidingen worden intussen wel vaker geconstateerd (Vgl. verslag Abr. Verhulst dd. 19 sept. 1632).

De Hoge Regering nam, op het vernemen van Antonie Paulo's marteldood, geen bloedige wraak. Zij liet eenvoudig „de priesters ende Javaanse paepen, die noch ongesloten waren, aen den anderen clincken” en zette de 38 Javanen, die op een jonk waren aangehaald, aan de openbare werken (dd. 12 dec. 1642 K.A. 1048 f. 93—94). Vermoedelijk zouden ook gewelddaden tegen Javanen in Batavia de Susuhunan slechts tot grotere wreedheden hebben geprikkeld.

Thans behoefde de Bataviase Regering niet meer uitsluitend de clementie voor de Nederlandse gevangenen in te roepen. In zijn laatste brief aan de invloedrijke tg. Wira-Guna, vermaande de gouverneur-generaal Van Diemen: „Soudara (broeder), gedenckt doch aen de gevangen Nederlanderen in de stadt Mattaram, maer vergeet oock niet de priester Hadji met sijn hier in bewaring sijnde ende goet tractement genietende” (Bat. 22 maart 1645 K.A. 772 f. 141—44). Op deze brief volgde pas na sultan Agung's dood een gunstige reactie.

In ieder geval was de Mataramse poging om na Malaka's val in plaats van de Portugezen de Engelsen tegen de Compagnie uit te spelen in de kiem gesmoord. Met de Britten stond de Sultan nadien

op kwade voet en hij was voortaan alleen op de Nederlanders aangewezen. Pas zijn zoon trok de consequenties uit deze nieuwe situatie. Afgezien van het vergoten bloed was de overval op de Reformation daarom een knap stuk werk, een Antonio van Diemen waardig.

Het samenstellen van de Rijkskroniek.

tussen 1641 en '45

Op de verheffing tot Sultan moet de samenstelling ener oudste lezing der *Mataramse Rijkskroniek* gevolgd zijn, die gewoonlijk als *Babad Tanah Djawi* bekend staat. Voor het ontstaan van dit hoogst merkwaardige geschrift, dat ook de huidige biograaf van Sultan Agung zulke belangrijke diensten bewezen heeft, moge naar mijn openbare les: „Over het ontstaan van de Javaanse Rijkskroniek” verwezen worden. Hierin werd o.m. betoogd, dat in de samenstelling van dit geschrift de geestelijke heren van *Adi-Langu*, nazaten van Sunan *Kali-Djaga*, een groot aandeel moeten gehad hebben. Gelijk bekend speelde genoemde Susuhunan een belangrijke rol bij de stichting van het Mataramse rijk door zijn leerling panembahan Sênapati.

Tevens werd getracht de tijd te bepalen, wanneer deze eerste lezing van de *Babad* werd te boek gesteld. Onder andere argumenten werd gewezen op het voorkomen van *sultans*, zoals die van Demak en Padjang, welke het in werkelijkheid nooit geweest zijn. Een opzettelijke, postume titelwijziging moet hebben plaats gevonden, die pas mogelijk was tijdens de *sultans*jaren van de grote Mataramse vorst, dus tussen 1641 en 1645.

Van een samenstelling omstreeks de jaren 1625 of 1633, gelijk C. C. Berg betoogt, kan geen sprake zijn. Integendeel, de *veelsoortigheid* van bronnen verwijst naar een tijdstip, toen het rijk zijn *grootste omvang* bereikt had, n.l. van Palembang, waarvan radèn Patah stamde, tot Sura-Baja, waar sunan Rahmat van Ngampèl-Denta leraarde; van Tjerebon, het stamland van sunan Kali-Djaga, tot Giri, waar sunan Prabu-Satmata op de heilige berg van Giri troonde. De erin verwerkte tradities zijn niet enkel Matarams, doch ook Sura-Bajaas, Girisch, Demaks en zelfs Sundanees, zodat terecht dit boek naar het gehele *Javaanse* land genoemd wordt: *Babad Tanah Djawi*.

Dit knap samengestelde werk, dat grote letterkundige verdienste bezit, besluit op waardige wijze de zeer bijzondere regering van Sultan Agung.

MATARAM EN DE OVERWAL.

Onderschatting van Mataram's buitenlandse invloed.

Te vaak is over het hoofd gezien, dat de vorst van Mataram ook aan de z.g. Overwal steeds als een machtig vorst is beschouwd. Ver buiten Java strekte zich zijn invloed uit.

Men kan dit voor een deel toeschrijven aan een historische *traditie*, teruggaande tot Madja-Pait en Demak, die bij de overwalse volkeren nog leefde.

Bovendien was de Mataramse *vloot* van kleine, snelle vaartuigen zelfs voor de Compagnie een factor, die meetelde, laat staan voor de ter zee zoveel zwakkere vorsten der grote eilanden. Merkwaardigerwijze wordt deze Mataramse invloed pas goed merkbaar na de val van Sura-Baja in 1625, toen Agung bijkans de hele kust van Java in handen had.

Palembang.

Palembang werd nog bijzonder tot Mataram aangetrokken, omdat beide rijken een vijand gemeen hadden: Bantam. Daarentegen moest het steeds meer rekening houden met de ter zee machtige Compagnie, aan wie zij haar peper placht te slijten.

Nadat Agung in 1625 Sura-Baja veroverd had, was daarmee aan zijn nieuwe Sunanstitel een bijzondere luister bijgezet. Het is dus verklaarbaar, dat de vorst van Palembang vermoedelijk in de westmoeson van 1625—26 aan de grote heerser een ambassade toezond met zeven olifanten en andere geschenken (d.J. V, 104). Echter werd dit geschenk niet om niet gegeven. De Palembang zou de Sunan zijn hulp tegen Bantam hebben aangeboden, m.a.w. hem tot een oorlog tegen dit rijk hebben uitgenodigd. Ofschoon Agung's gedachten destijds wel naar Bantam gingen (zie blz. 132—33), begreep hij toch wel, dat hij buiten de Compagnie om daar niet toe zou geraken. Hij heeft dus al zijn aandacht op Batavia gericht. Met welk resultaat leren ons de jaren 1628 en '29. Intussen is Agung's bewering, dat de Palembangers zijn „subjecten”

zouden wezen, gezien bovengenoemd gezantschap, niet geheel ongegrond (d.J. V, 176). Ook de Hoge Regering noemt de vorst van Palembang een „onderdaen des Matarams” (D. 4 maart 1634). Tevens is deze heerser een „vrundt van de Maccassaren ende Portugeesen”, welke volkeren inderdaad met de Matarammers op vrij goede voet staan.

De Hoge Regering keurt deze vriendschap af en wanneer de Palembang „zeecker jonckxken . . . met een expressen ambassadeur” naar Mataram zendt, wordt dit bij de westhoek van Bantam door het jacht Negapatnam veroverd, en wel op instigatie van de koning van Bantam, die natuurlijk iedere nauwere verbinding tussen Palembang en Mataram ongaarne ziet (D. 11 juli 1633). Nog drie andere vaartuigen zouden volgen, zodat de Negapatnam er opnieuw op uitgestuurd werd.

Met het jaar 1636 begint Palembang te weifelen tussen Mataram en de Compagnie. De Mataramse vriendschap werd te drukkend. Een 150-tal Mataramse oorlogsprouwen moet in het voorjaar Palembang bezocht hebben (D. 13 aug. 1636). De vorst zou daarom een Nederlandse loge zeer op prijs stellen, terwijl hij de Nederlanders het pepermonopolie in zijn rijk in het vooruitzicht stelde. Aan de Engelsen zou hij stellig een loge weigeren, daar zij vrienden van Mataram waren! Een vriendelijke brief met geschenken moest de Hoge Regering van zijn goede bedoelingen overtuigen. Hij dorst met eigen vaartuig geen gezant naar Batavia te zenden, „uijt vrees van den Mattaram”, doch wel met een Compagnies schip.

Begin juni 1636 waren weer een 50 Javaanse handelsjonken en prauwen aangekomen, die zich uit vrees voor de Nederlanders in het zuidelijke kanaal verborgen hielden. Blijkbaar begonnen de Matarammers te vermoeden, dat Palembang wankelde, althans in augustus 1636 verscheen er in de Musi een ambassadeur van de Mataram met twee grote fregatten en acht kleinere vaartuigen. Zijn bedoeling was tot november 1636 te blijven. Gezien de vrees, waarmede de naburige Djambinezen door dit gezantschap bevangen werden, moet de indruk daarvan in Palembang diep geweest zijn (D. 19 oct. 1636). „Overmits den Mattaram machtiger van volck is, soo verstaen sij, dat die meer als Nederlanders te vreesen was”. De Djambinezen hadden ook reeds enige onderhandelaars naar Palembang gestuurd. In deze plaats zal men niet minder bezorgd zijn geweest.

Als een gevolg dezer Matarams-Palembangse besprekingen mag men wel Palembangs belangstelling voor Tulang-Bawang beschouwen (d.J. V, 236), ten einde vandaar naar de Lampongs af te zakken, „t welck

gesustineert wert, expres door last des Mattarams te geschieden”.

Er was echter nog meer, dat Palembang naar Mataram toedreef. In 1636 was na een zevenjarig bewind de Palembangse vorst overleden, slechts een dochter achterlatende, die met de Pangeran *Adipati Anom* van *Djambi* gehuwd was. Laatstgenoemde vorst maakte nu ook aanspraak op de Palembangse troon, ofschoon daar, volgens gebruik, geen vrouwen mochten opvolgen.

In Palembang verzette men zich daarom tegen de verheffing van de *Djambiër* en verkoos een vorst uit eigen land, de Radja *Tumenggung*. Bovendien vreesde men, indien de *Djambiër* vorst werd, het misnoegen van de Matarammer op te wekken (Bouwstoffen II, 329—30). Aan deze had men zich immers onderworpen.

De Palembangse vorst achtte zich daarom gelukkig, toen de vorst van Mataram hem erkende, met welk feit hem in 1638 Pieter Soury feliciteerde (Mac Leod blz. 1916).

In 1639 schonk de Gouverneur-Generaal aan de vorst van Palembang een Perzisch paard, doch deze had de onkiesheid dit kostbare rijdier op dringend Matarams verzoek in gezelschap van een klein olifantje aan de Susuhunan te vereren, „waervoor weder een galeye van 21 vadem lanck van den Mattaram verwachtende was, daer grooten moet op droech” (D. 4 nov. 1640). Het is duidelijk, dat de Palembangsterk onder Mataramse druk staat. Zijn overeenkomst met de Compagnie omtrent de stichting ener versterkte „goedongh” draagt ook een zéér voorlopig karakter (C.D.N.I. I, 347—48; D. 4 nov. 1640). Er komt vooreerst niet veel van terecht.

De tijding van Malaka's val kan men in Palembang eerst nauwelijks geloven (D. 16 febr. 1641). Doch enige maanden later had „d'overwinninghe van Malacca . . . de menschen aldaer gansch getransformeert; waeren tot verwonderens toe vrundelyck ende dienstbaer” (D. 1 oct. 1641). De vorst richtte zelfs een zeer minzame brief tot de Gouverneur-Generaal ter begeleiding van een tweetal olifantjes (D. 30 act. 1641). In april 1641 schijnt hij intussen reeds naar Mataram op reis te zijn gegaan, aangezien dan schipper Abel Tasman met vier schepen naar Palembang wordt gezonden, ten einde daaromtrent poolshoogte te nemen en desnoods gewapend op te treden (Bouwstoffen III, 118 noot 1). Met pracht en praal werd hij naar zijn rijk teruggebracht, daar een Mataramse armada van niet minder dan 80 vaartuigen hem derwaarts begeleidde. Evenwel, nadat zij hun vorstelijke passagier hadden afgezet, ontmoette hen een Compagnies vloot van zeven schepen onder *Jeremias van Vlieth*. In het daarop volgende zeegevecht sneuvelde

een 400 Javanen en slechts de nacht redde het overschot, dat zich haastig wegmaakte. Van Vlieth voer door naar Palembang, waar de koning, „die sich al vry vreemt hadde aengesteld, tot reden (werd) gebraght en bondigh *contract* met hem gemaect, dat meer uyt ontsagh als liefde nacomen”.

Men vindt dit op 20 oktober 1642 gesloten verdrag afgedrukt in C.D.N.I. I, 381—86. Onder andere wordt daarin aan de Compagnie ontzegd, in de Palembangse rivier vreemde handelaars aan te vallen, maar „soo binnen voornoemde riviere . . . eenighe oorloghsvaertuygen van den *Mattaram* bejegenen, mogen deselve vrijelijck aantasten”.

Dit bondige contract heeft de Palembangse vorsten niet belet, tot in het begin der 18e eeuw goede relaties met het rijk Mataram te onderhouden. Zo wordt spoedig daarop wéér een gezantschap van de pangéran van Palembang naar Mataram vermeld (D. 4 maart 1644). Dit trok zo sterk de aandacht der Javanen, dat het in de Babad Sengkala onder het Javaanse jaar 1665 (begin: 22 maart 1643) vermeld werd: Tunggal warsa sébanja Ki Pati Palèmbang (Tegelijkertijd bracht de Dipati van Palembang hulde).

Deze onderworpen houding tegenover de Matarammer combineerde de Palembangse vorst met vriendschappelijke brieven aan de Hoge Regering te Batavia (D. 4 maart en 23 maart 1644) en een meermalen gedaan verzoek om in Palembang een sterkte der Compagnie te bouwen. In Batavia was men daar niet op ingegaan, aangezien men de vorst niet recht vertrouwde en de beoogde handelsvoordelen toch wel verkreeg. Evenwel, in Palembang zou een fort niet kwaad zijn, „om den *Mattaram*, daer . . . den Palembanger hem onder gesubmitteert heeft, door dien middel in sijne geaffecteerde dominatie te stutten” (Instructie der Hoge Regering voor de sergeant majoor La Motte dd. 29 mei 1643 Bouwstoffen III, 140 noot).

Evenwel op 23 dec. 1644 moest de Hoge Regering nog melden, dat Palembang's „correspondentie met die van den *Mattaram* op den ouden voet” doorging (Bouwstoffen III, 201). Tot aan het einde van sultan Agung's regering was dus, niettegenstaande Compagnies overmacht ter zee, een verzwakking van de Mataramse invloed nog weinig merkbaar.

Dr. Th. Pigeaud deelde mij nog mede, dat de taal van de stad Palembang, in ieder geval die van de Kraton aldaar, destijds het Javaans was.

Djambi.

Het aangrenzende *Djambi* volgde op een afstand eerbiedig Palembang's voorbeeld. Het lag verder van Mataram af en behoefde geen

bondgenoot tegen Bantam. Maar in 1642 had de Mataramsgezinde partij er de overhand. Hendrik van Gent, de opperkoopman te Djambi, schreef op 13 aug. 1642: „Wijders zoo streckt al der Pangerans ende Groote van Jambijs genegentheijt, *meer als oijt* voor dezen . . . na ter Matramwaerts . . .” (Bouwstoffen II, 115). Er bestond ook een alliantie met de Matarammer. Meermalen laat de heersende pangéran zich tegenover Van Gent hierover uit, verklarende, „dat hij der *Javaense* dracht ende spraeck voor het treffelijkste ende aengenaemst . . . in de werelt hout”. In de Djambische Kraton sprak men dus niet enkel Javaans, doch volgde er zelfs de Javaanse mode. Liederen uit de bergen, dus eenvoudige landlieden, die hem iets kwamen verzoeken, dienden zich niet meer, gelijk van ouds, op zijn Maleis, doch op zijn Javaans te kleden.

Mogelijk ging de drang tot een en ander van Palembang uit, dat nu geheel voor de Mataramse zaak gewonnen was. Immers, Pangéran Adipati van Djambi was door de Palembangse Pangéran ernstig verzocht, om de Nederlandse posthouders met Compagnies middelen in handen der Matarammers te spelen, „opdat den toorn van den Matram over hem niet en quame te ontsteeken” (Bouwstoffen III, 117). Over deze kwestie was zelfs een vergadering belegd.

De Djambische vorst besloot echter een gezantschap naar Mataram te zenden, bestaande uit tg. dem. Surja-Menggala en kj. Angga-Juda. De Nederlandse posthouder protesteerde ernstig, doch vergeefs. Het was voor hem zelfs een reden, om buiten order uit Batavia het Djambische kantoor te lichten (Bouwstoffen III, 137)! Toch trok het gezantschap in een sierlijke galei met 50 riemen naar Mataram, vanwaar het omstreeks sept. 1644 in gezelschap van Mataramse gezanten terugkeerde. Eerbiedig had de Pangéran die gezanten in het vissersdorp negen dagen afgewacht. Aan de Matarammer tg. Surja-Nata was vervolgens het ganse gezag in Djambi overgegeven. Evenwel was de Pangéran teleurgesteld. Voor zijn groot geschenk aan de Matarammer had hij niet veel terug ontvangen, zodat hij weinig „in recompense van zijn somba (sembah) genooten heeft” (K.A. 1056bis f 480).

Ook Djambi bleef dus nog tot kort voor Agung's dood, Mataramsgezind.

Bandjarmasin.

Bandjarmasin scheen voorbestemd om een Mataramse vazalstaat te worden. Vanuit Java was het voor de toenmalige zeilvaart het ganse

jaar door gemakkelijk bereikbaar. J. Jz. de Roy achtte de bevolking uit Maleiers, *Javanen* en inheemsen samengesteld (Hachelijke reystogt van J. J. de Roy na Borneo en Atchin. Leyden 1706 p. 123). In 1663 getuigt Van den Kerckhoven: „De Maleytse tale en werdt hier niet zuiver gesproken, maer met de *Javanse* tale gemengt” (D. 20 juni 1663 p. 288). Balken uit de Kraton van Martapura, thans in het Museum van het Kon. Bataviaasch Genootschap, dragen *Javaanse* opschriften. In de Kroniek van Bandjarmasin spelen *Javanen* en *Javaanse* idealen een belangrijke rol.

Bezien wij thans de verhouding Java—Bandjarmasin wat meer in bijzonderheden.

In 1615 hebben de vorsten van Tuban en Aros-Baja oorlog met Bandjarmasin wegens een aanspraak van het eerste rijkje (Andr. Soury dd. 22 oct. 1615 d.J. IV, 29). Deze strijd vond natuurlijk haar einde bij Tuban's verovering door Mataram in 1619, doch dit rijk kan de vete hebben overgenomen.

In juli 1631 liep in Bandjarmasin het gerucht, dat Mataram met 2000 prauwen een aanval beraamde, zodat er dat jaar ook geen Mataramse handelsprauwen ginds verschenen waren. De vorst wilde ook geen Matarammers meer in zijn rijk toelaten, „alsoo . . . van deselve niet goets te verwachten heeft” (D. 1 sept. 1632). Dit deelden twee Bandjarese gezanten in Batavia mede, toen zij de Hoge Regering uit naam van hun vorst kwamen uitnodigen, jaarlijks enige schepen naar Borneo te zenden. Deze goede verstandhouding leidde er toe, dat op 4 sept. 1635 het eerste *verdrag* tussen de Compagnie en Bandjarmasin gesloten werd (Cense p. 95—5; C.D.N.I. I, 270—71).

In 1637 werd, na jaren van gespannen verhouding, tussen Bandjarmasin en Mataram wel vrede gesloten. Een pro-Engelse en pro-Mataramse hofkliek won steeds meer veld en de oude koning was er niet meer tegen opgewassen. Hij zou zelfs zijn regering aan zijn zonen en zwagers hebben overgedragen.

Op 16 april 1638 werd te Batavia het bericht ontvangen, dat vrijwel de gehele loge te Martapura was *uitgemoord*. Reeds vier dagen later zwoer de Compagnie wraak tegen het volk der moordenaars en liet dit aan vele Indische vorsten bekend maken. Van een grootscheepse tuchtingsexpeditie kwam evenwel niets, zodat enige jaren later al weer op Bandjarmasin gevaren werd (D. 16 mei 1641). Maar de vriendschap werd voorlopig niet hersteld. Daarentegen werd Bandjarmasin's verhouding tot Mataram steeds beter (Bouwstoffen III, 117).

Omstreeks half oktober 1641 kwam in Japara een gezant van de vorst

van Bandjarmasin aan, met een gevolg van wel 500 man (D. 22 oct. 1641). Onder de geschenken zou zich de Nederlandse jongen van de opperkoopman Nicolaus Cloet bevonden hebben, die reeds eerder aan de Engelsen en Chinezen te koop was aangeboden (D. 15 mei 1641). Het grote gezantschap werd vergund naar de hofstad op te reizen (Gen. Miss. 12 dec. 1641 d.J. V, 248). Te Batavia vernam men, dat toen het „landt van Martapura aen Mattaram opgedragen” was en de Bandjarezen zich „onder des Sultans protectie . . . begeven” hadden (K.A. 769 pagina 67).

Dit grootse Bandjarese gezantschap in Mataram heeft in de overleveringen van beide rijken sporen achter gelaten. Bij de Javanen vermelden het de jaartalbabads. De Babad Sengkala heeft onder A.J. (A.D. 1642: Putusan Bandjar prapta séba mring Mataram (Bandjarese gezanten komen aan Mataram hulde betonen). Raffles' Chronological Table heeft onder dit jaar: „The appearance of the (Banjar) Masin people at the court of Mataram”. A. A. Cense veronderstelt, dat dit gezelschap naar Mataram in de Kroniek van Bandjarmasin beschreven wordt (Cense 116), hoewel ten onrechte tijdens de vorst Marhoem Panambahan (ibidem 51), die waarschijnlijk vóór 1620 regeerde (ibidem 106).

De gezanten heten daar: de mangkubumi kj. tg. Reksa-Nagara, pg. dip. Tapa-Sana, een jongere broeder van de vorst.

De geschenken bestaan uit peper, rotan, vlechtwerk en was. De Sultan van Mataram is zeer ingenomen met het aangebodene en zweert, dat als hij of zijn nakomelingen ooit tegen Marta-Pura kwaad in de zin zouden hebben, Allah's straffen hen treffen mogen. De tegengeschenken zijn: rijst, suiker, tamarinde, zout, uien enz.

Dat nog in de eerste jaren van sultan Agung's opvolger, sunan Mangku-Rat (I), al deze gebieden in Sumatra en Borneo als Mataramse onderhorigheden werden beschouwd, bewijst wel de eigenaardige bestuursorganisatie, die genoemde vorst in 1656 tot stand bracht. Daarbij zou tg. Pati voor de betrekkingen met Batavia hebben te zorgen, tg. Sura-Nata van Demak voor die met Palembang, ng. Marta-Nata van Japara voor die met Djambi en ng. Wangsa-Radja van Samarang voor die met Suka-Dana. Dit laatste gewest, in 1622 door Mataram veroverd en zijn oudste bezit in Borneo, zal wel voor alle bezittingen op dat eiland staan (D. 7 dec. 1656)¹).

¹) Naderhand blijkt de verdeling der gebieden enigszins anders te zijn: tg. Pati: Djambi; ng. Marta-Nata: Batavia. De rest idem (D. 3 mrt. 1657).

Makassar.

Ook tot *Celebes* strekte zich Agung's belangstelling uit.

In juni 1630 kwam uit Makassar een gezant in Mataram aan, die als geschenk twee paarden meebracht, een zwart en een bruin „met een gouden coij” (bed?) voor de Sunan (P. Franssen's journaal p. 415).

Nog geen drie jaar later reisde een Matarams gezant in omgekeerde richting. Het dagboek der vorsten van Gowa en Tello (B.K.I. XXVIII 1880 p. 93—4) vermeldt onder 27 januari 1633: De afgezant der Matarammers . . . Ki Ngabei *Saradoella*, deelt mede, dat zij . . . een verbond wensen te sluiten.

Deze Sara-Dula kennen wij uit S.K. 915 en B.T.D. X, 25—26, waar hij optreedt als bode, die verslag uitbrengt over de tocht naar Balamangan. Het is echter aannemelijk, dat de zending van deze ng. Sardula samenhangt met het sluiten van een Matarams-Makassaars *verbond* in dat jaar 1633. Hierbij werd afgesproken, dat de bondgenoten „als één man” zouden zijn. Dit verhinderde niet, dat in de Makassaarse tekst van het verdrag, de Mataramse vorst in de vleiendste termen vermeld werd (A. A. Cense, Enige aantekeningen over Makassaars-Boeginese geschiedschrijving (B.K.I. CVII 1951 p. 48).

hofstad een Makassaars gezant, die zich erover kwam beklagen, dat „de *opperste van Ito* (Hitu) te Batavia gevangen” zat, „versoeckende aen Sijn Maijt., om deselve vandaer te mogen helpen” (Memorie A. Paulo K.A. 1037).

Deze opperste van Hitu is de vermaarde kapitein Hitu, *Kakiali*, de grote verzetsman tegen de aanspraken der Compagnie op de Ambonse eilanden. Verdacht van samenwerking met de Makassaren, die bij een onbelemmerde specerijenuitvoer geïnteresseerd waren, was hij op 20 mei 1634 bij Luhu op Howamohel door de Ambonse gouverneur Anthonio van den Heuvel met nog elf anderen verraderlijk gevangen genomen en in september 1635 door de commissaris Artus Gijssels naar Batavia gevoerd (Rumphius Amb. Hist. I, 114 & 124). Pas nadat op 20 mei 1637 door de gouverneur-generaal Van Diemen een voorlopige regeling getroffen was, waarbij Kakiali in zijn ambt hersteld werd, was hij weer losgelaten (ibidem I, 149). In 1636 zuchtte Kakiali dus nog in de gevangenschap, waarin hij niet al te zachtzinnig behandeld werd.

A. Paulo's bericht toont wel duidelijk aan, dat de Compagnie gelijk had, toen zij Kakiali vriendschap met de Makassaarse koning verweet, aan wie hij zelfs „homagie hadde gedaan en denzelve tot sijn assistentie geroepen” (ibidem I, 114). Voorts laat het zien, dat de Buitengewesten

de grote en machtige vorst van Mataram nog ter dege respecteerden en machtiger waanden dan hij was. Inderdaad waren de benden, die andere vorsten tegen de allen bedreigende Compagnie te velde wisten te brengen, nietig vergeleken bij de aanzienlijke heirlegers van de Susuhunan Mataram.

Tot aan het einde van Agung's regering hield ook de goede verstandhouding met Makassar aan. De Portugezen constateren deze in 1639 (Brief van de Vice-Rey dd. 3 maart 1639 L.d.M. XLIV f. 257r & v), terwijl in 1644 een Matarams gezantschap in Makassar met brieven en geschenken beantwoord wordt (Bouwstoffen III, 191). Pas onder sultan Agung's opvolger bemerkt men, dat de vriendschap begint te verflauwen.

Het valt op, dat ofschoon in de worsteling tussen Mataram en de Compagnie laatstgenoemde aan de winnende hand is en de Javaanse vorst slechts geringe voordelen vermog te behalen, toch de overwalse volkeren het oog op de grote Matarammer gevestigd blijven houden. Dit is in de eerste plaats om het groot getal zijner onderdanen, of, om met de woorden van de pangéran van Djambi te spreken, omdat hij een potentaat is, „die millioenen zielen heeft als de Hollanders duy-sende” (Bouwstoffen III, 115). Maar ook, omdat hij de krachtige voorvechter is tegen de vreemde indringers, de Hollanders. Wellicht heeft dat uitblijven van opvallende successen er juist toe bijgedragen om de Matarammers in de ogen der andere Indonesiërs aantrekkelijk te maken. Daardoor immers hadden de buitengewesten minder van hem te duchten en alles van hem te hopen. Als sprekend voorbeeld worde de Nederlandse zegepraal op de Musi voor Palembang vermeld. Deze overwinning der Compagnie weerhield de Palembangers toch niet om Mataramsgezind te blijven.

Zo kon het gebeuren, dat zelfs *Bantam* er in 1642 toe overging een gezantschap naar Mataram te zenden, hoe vaak het ook voor de geduchte oostelijke nabuur moge gesidderd hebben. Er werd zelfs in de Babad Tjerebon melding van gemaakt (Verh. K.B.G. 59, 2).

Tjerebon.

De grijze vorst van *Tjerebon*, panembahan Ratu, gold voor de guru van de vorst van Mataram. Het is niet onmogelijk, dat *Tjerebon*, waarmede Mataram steeds op goede voet heeft gestaan, in veel zaken de Mataramse vorst tot voorbeeld heeft gestrekt. Misschien dat de *sitinggil*, die zich bij de Kraton van *Tjerebon* bevond, in 1625 door de Susu-

hunan voor Karta is nagevolgd en dat hij ook het heilige graf van sunan Gunung Djati tot voorbeeld voor het zijne te *Ima-Giri* heeft genomen. Tijdens de grote rijksvergadering van 1636 schijnt de oude en eerwaarde panembahan Ratu naar Mataram te zijn opgereisd om het gezag van de Susuhunan te verhoogen.

Omgekeerd vreesde Tjerebon Mataram en poogde in de strijd tussen de Compagnie en dit rijk een middenweg te bewandelen. De Compagnie kreeg vaak berichten uit Mataram via Tjerebon.

Over de politieke verhouding licht ons het bezoek in, dat De Haen, die in 1622 naar Mataram opreisde, onderweg aan Tjerebon bracht. Toen was het, dat „den Coningh niet wel genoomen hadde, dat wij éérst tot Charabon quaemen, naerdien den Radja Angalagga ons ontbooden hadde, ende dat hy vóór hem vereerst was” (d.J. IV, 287).

Toen in het begin van 1629 een klein eskader Java's noordkust zou aandoen, „meer om de boha te maecken ende een verthooning te doen, om hun in gestadighe vrese te houden”, verzocht de koning van Tjerebon, „dat eenige schepen voor sijn stadt wilden senden ende op deselve met *loos* cruyt doen schieten, om sich tegen den Mattaram te excuseren” (Besch. V, 475). De Tjerebonner vreesde dus, onder Batavia's vrienden gerekend te worden.

De vorst van Mataram had echter aan Tjerebon een andere bemiddelaarsrol dan die tussen hem en Batavia toegedacht, n.l. die tussen Mataram en Bantam. Een der eerste voorbeelden vinden wij in 1624, toen de Susuhunan, ter beloning van de uitlevering van gevluichte Madurese groten, aan de Bantamse vorst via Tjerebon een paard zond (d.J. V, 94). Ook het verzoek om die uitlevering zal wel Tjerebon gepasseerd zijn.

Het volgende jaar krijgt de vorst van Tjerebon, mèt de tg. Tegal, opdracht om „Bantham tot manschap te brengen, off soo weygerich sy, den oorlogh aen te doen” (Gen. miss. dd. 27 oct. 1625 d.J. V, 98). Een hachelijke taak!

Op deze wijze is het steeds doorgestaan tot aan de *Pagarage* toe, de strijd, die Tjerebon nog omstreeks 1650 tegen Bantam moest aanbinden en welke volgens de Sadjarah Bantën (p. 65—66) zeer ongunstig voor Mataram's handlanger verliep.

Zo zien wij dus het Tjerebonse scheepje dobberen tussen Scylla en Charybdis, tot het bij de eerste ernstige stoot, die het Mataramse rijk treft, daarvan gaarne afscheid neemt en zich bereidwillig onder Compagnies vleugelen bergt. De naam van Compagnies eerste pagger in Tjerebon: de *Beschermer*, tekent deze nieuwe verhouding.

LAATSTE JAREN, BEGRAAFPLAATS EN DOOD.

1643—46

Het optreden van tg. Wira-Guna.

1643—46

De tumenggung Mataram, ng. *Dirantaka*, is wel niet door de mislukking van het Mekkaanse gezantschap ten val gekomen, doch schijnt vrij spoedig daarna van het staatstoneel verdwenen te zijn. Het laatst horen wij over hem in de generale missive van 13 jan. 1643 (d.J. V, 258), waarin de Hoge Regering meldt, *weinige dagen te voren* uit Mataram een bode met brieven van „des Sultans off Souchounanghs stadhouder Nebey Dirandaka” te hebben ontvangen. Deze grote stelde toen in het vooruitzicht, dat de vorst ná de a.s. *grote* heilige dagen, d.i. in het begin van april, naar Batavia een gezant zou sturen, vergezeld van enige Hollandse gevangenen. Met deze feestdag wordt wel *Garebeg besar*, die op 2 maart 1643 viel, bedoeld.

Dit schrijven zal dus wel op zijn laatst in december 1642 uit Mataram zijn verzonden, toen er blijkbaar weinig kans bestond, dat ng. *Dirantaka* spoedig zou heengaan. Evenwel vernemen we daarna niets meer over hem, evenmin als over het beloofde gezantschap.

Na de wrede terechtstelling van de koopman Antonie Paulo was de Hoge Regering nog steeds onvriendelijk ten opzichte van de Mataramse vorst gestemd. Zij had gehoopt, zo schreef zij nog op 14 sept. 1643 aan de krijgsgevangenen in Mataram, met de Portugezen vrede te kunnen sluiten, om daarna met de Matarammers en alle andere naties, waardoor zij zich verongelijkt achtte, voor goed af te rekenen. Echter, de Vice-Rey had een spaak in het wiel gestoken en nogmaals moest een smaldeel naar Goa varen, zodat onvoldoende aandacht aan Mataram kon besteed worden. Door het verongelukken van het schip *Hollandia* bij het eiland Bali, waren zelfs opnieuw enige gevangenen in Mataramse handen gevallen, hetgeen tot somberheid moest stemmen.

Maar er was meer, dat de Hoge Regering weerhield, krachtig tegen

Mataram op te treden. Het valt n.l. op, dat op de officiële vredessluiting en de vrijlating der gevangenen na, de verhouding tot het rijk Mataram weinig te wensen overliet.

Zowel ter zee als te land heerste volstreckte stilte aan het oorlogsfront (Gen. miss. 22 dec. 1643 d.J. V, 262). Wel werden de gevangenen aan weerszijden vastgehouden — „d'Alvermogende wil hun met patientie wapenen”, bad de Hoge Regering voor de Nederlanders — maar de handel floreerde en van alle kanten werden uit Java zeer overvloedig allerlei waren naar Batavia gevoerd. Het volgende jaar 1644 was het al net zo (d.J. V, 264). Bovendien was dit geen oogluikend toegelaten sluikhandel der Javanen, aangezien, gelijk wij zien zullen, zelfs de hoogsten in den lande op Batavia handel begonnen te drijven. Was deze vredelievende gezindheid der Javanen enkel aan de lankmoedigheid der Compagnie te danken? Vermoedelijk niet. Het lijkt aannemelijk, deze inschikkelijkheid der Javanen aan het optreden van een nieuwe ster aan de Mataramse hemel toe te schrijven.

In 1644 duikt n.l. in onze bronnen een nieuwe Mataramse staatsman op, tg. Wira-Guna. Van Goens noemt hem in een *variant* van zijn Reijsbeschrijving „s Koninghs Stede-houder in den Mataram”, wat wel niet anders dan tumenggung Mataram kan wezen, doch het is zeer de vraag, of hij dit formeel was. Verder kennen de Nederlanders hem als *Generael, eerste Rechter* van den Sultan Mattaram, *eersten Raet* van den Sousouhounangh (v. Goens 62 noot 3), terwijl hij in een brief uit Djambi „*naesten raedt* des Mattarams” genoemd wordt. In haar correspondentie met deze indrukwekkende figuur bezigt de Hoge Regering zelfs herhaaldelijk de titel van *Uwe Excellentie*. Mogelijk was hij de imponerendste van een viertal, dat de tg. Mataram verving (T.B.G. XVII 1869 p. 341).

Zelft na de dood van sultan Agung blijft hij even invloedrijk. In de instructie voor Jan Hermansz., die omstreeks de jaarwisseling 1646—47 Mataram bezocht, wordt verzekerd, dat het bewind des Rijks meest op tg. Wira-Guna rustte en dat hij veel te wege kon brengen (K.A. 773 f. 424). Dit bleek ook duidelijk, toen hij een aantal nog gevangene Nederlanders, die om hun vrijheid verzocht hadden „uijt eigen sucht” had veroordeeld, „sonder des Sousouhans bevel, om de resterende (5) een afgrijsen te doen hebben van op hare verlossinge oijt te dencken”. Deze ter dood gebrachten waren Nederlanders, die reeds de Islam omhelsd en Javaanse vrouwen getrouwd hadden, zodat mogelijk geloofsfanatisme in het spel was (v. Goens 62). Was het zijn gewoonte geworden, om buiten zijn vorst om beslissingen te nemen?

Deze krachtige persoonlijkheid verdween niet spoedig uit het geheugen. Dertien jaar na zijn dood werd van de Japanees regent k. ng. Marta-Nata, die nog al eerzuchtig was, beweerd, dat hij een *tweede Wira-Guna* zou worden (D. 25 nov. 1661).

Helaas weten wij bijna niets over zijn herkomst, wat des te vreemder is, omdat hij bij zijn dood in 1648 reeds een hoge leeftijd bereikt had. Ook de overlevering in de Prana-Tjitra ziet hem als een krachtige grijsaard, aan wiens uiterlijk de jaren niet achteloos voorbij waren gegaan (p. 22).

Volgens Van Goens (v. Goens 189), werd hij door zijn vorst met een machtig leger uitgezonden om het eiland Madura te bedwingen. Dit was hem na veel moeite ten slotte gelukt, waarna hij de pangéran aldaar met zijn ganse geslacht naar Mataram bracht. Het is zeer moeilijk, hem met een der toen optredende Mataramse groten te vereenzelvigen. De aanvoerder van de eerste aanval, dip. Sudjana-Pura, sneuvelt. Daarop zendt de vorst pan. Djuru-Kiŕing te hulp, die echter lichamelijk zo oud en zwak is, dat hij moet gedragen worden. Hoe groot de magische kracht van deze figuur ook moge geweest zijn, hij kan bezwaarlijk 20 jaar later nog in staat zijn, een belangrijke politieke rol te spelen. Bovendien was hij panembahan en Wira-Guna tumenggung, hetgeen nog al enig verschil maakt. Ook de andere aanvoerders, zoals de heren van Paŕi en Sumedang, komen niet voor een identificatie met tg. Wira-Guna in aanmerking.

Er blijft slechts één mogelijkheid over, n.l. dat naast pan. Djuru-Kiŕing, die het geestelijke behartigde, aan het hoofd van de tweede aanval op Madura een ongenoemde gestaan heeft, die met tg. Wira-Guna gelijk te stellen is. Aan deze zal de vorst de eigenlijke militaire werkzaamheden hebben opgedragen. Voor het stilzwijgen, dat de Javaanse overlevering omtrent zijn rol in de Madurese veldtocht bewaart, bestond alleszins reden. De hele episode-Wira-Guna moet voor het vorstenhuis, indien onze voorstelling juist is, een enigszins pijnlijk karakter hebben gedragen, reden waarom in hoofdzaak slechts zijn liquidatie verhaald wordt, zonder dat daarvoor echter een reden wordt opgegeven. Dat de mededelingen omtrent tg. Wira-Guna blijkbaar sterk besnoeid zijn, blijkt wel daaruit, dat Rijklof van Goens uit Javaanse bron heel wat meer over hem weet te vertellen, zodat hierdoor duidelijker wordt, waarom Agung's opvolger zo fel op de grijze staatsman gebeten was.

In 1637 was tg. Wira-Guna volgens Van Goen's mededeling machtig genoeg om zich bij zijn Susuhunan over een euveldaad van de kroonprins, de pg. Adipati Anom te durven beklagen, gelijk wij reeds zagen

(blz. 250). Zijn klacht werd toen niet ontvankelijk verklaard en hij kreeg zelfs nog een ernstige vermaning. Zijn optreden had hem de blijvende haat van de kroonprins op de hals gehaald. Pas zeven jaar later verschijnt zijn naam weer in de stukken, doch dan blijkt hij opeens de grote man in Mataram te zijn. Een voor ons raadselachtige loopbaan! Vrij zeker is hij reeds in 1643 op de voorgrond getreden. Immers, op 26 april 1644 schrijft hem de Hoge Regering, dat de Javaanse Mekkagangers, die zij gevangen hield, reeds *enige malen* er op aangedrongen hadden, dat de Nederlanders een gezant naar Tjerebon zouden zenden, ten einde over hun verlossing te onderhandelen; zij beweerden daartoe een brief van tg. Wira-Guna te hebben ontvangen. Dit schrijven zal daarom wel reeds in de tweede helft van 1643 uit Mataram zijn verzonden.

Ofschoon de Hoge Regering weinig lust had om nogmaals een gezant naar Mataram te zenden, werden toch tussen haar en tg. Wira-Guna enige vriendschappelijke brieven gewisseld. Hieruit blijkt het volgende:

Op het eind van het jaar 1644 heeft hij vermoedelijk voorgesteld, samen met de Compagnie de wapens tegen Bantam op te nemen, hetgeen overigens geen nieuw plan was. Evenmin als eertijds voelde de Hoge Regering daar veel voor, vooral nu met Bantam vrede gesloten was en beide partijen van plan waren deze stipt te eerbiedigen (Brief aan tg. Wira-Guna dd. 26 april 1644 K.A. 771).

Tot haar vreugde stelde de Hoge Regering in een volgend schrijven (dd. 22 maart 1645 K.A. 772 p. 141—44) vast, dat de geruchten, volgens welke tg. Wira-Guna bij zijn vorst in ongenade was gevallen, onjuist waren gebleken. Het omgekeerde was het geval, daar de vorstelijke gunst jegens hem eens zo groot was.

Zeer belangrijk is, dat deze tg. Wira-Guna een groot koopman blijkt te zijn, welke door Chinese handelaars zijn eigen rijst en die van de Sultan ter verkoop naar Batavia liet vervoeren. Daarbij werd hij van zijn medewerkers bedrogen, zodat hij de hulp der Hoge Regering inriep. Gouverneur-Generaal en Raden zegden hem deze gaarne toe en hebben die ook inderdaad verleend (dd. 23 mei 1645 K.A. 772 f. 209—10).

Ook met de buitengewesten liet deze tumenggung zich in, b.v. met Djambi, waarheen hij een gezantschap stuurde, zonder de Nederlandse posthouder te vergeten, die hij met 400 gantangs rijst bedacht (K.A. 1056bis f. 480).

Evenwel, zo sterk als deze grote in de stukken naar voren treedt, zo weinig is er sprake van zijn vorst. Zou het daarom mogelijk zijn, dat dit krachtig optreden van tg. Wira-Guna in de hand is gewerkt door

de achteruitgaande gezondheidstoestand van sultan Agung? In 1642 was deze reeds ziek geweest, ernstig genoeg om dit aan de toverij van Antonie Paulo te wijten.

In dit verband valt het op, dat volgens de overlevering in de Serat Kanda (p. 922—26), de doodsgodin njai Lara Kidul hem tijdens zijn bezoek aan haar onderzees paleis *twee jaar vóór* zijn dood deze reeds voorspeld zou hebben. Begin 1644 zou de vorst dus geweten of gevoeld hebben, dat het met hem afliep. Grondde hij deze voorkennis op zijn wankele gezondheidstoestand, of heeft hij inderdaad bij een bezoek aan de grot Guwa-Langseh, waarheen ook zijn opvolgers zich plachten te begeven, de indruk ener openbaring ontvangen?

In ieder geval is het merkwaardig, dat juist omstreeks die tijd de nieuwe gunsteling optreedt, die zijn vorst zo sterk zal overschaduwen, dat deze nauwelijks meer ter sprake komt. Slechts in het tegenhouden van de vrede en de weigering de Nederlandse krijgsgevangenen los te laten, vermogen wij nog de hand van Agung te zien. Pas na diens dood krijgt de tumenggung ook hierin de vrije hand en opent dadelijk de vredesonderhandelingen met de Compagnie.

Dit in de schaduw stellen van zijn vorst lijkt mij een afdoende reden voor de eindredacteur van de Rijkskroniek om de overlevering omtrent tg. Wira-Guna zó sterk te beknotten, dat deze er onbegrijpelijk door wordt.

Zien wij thans, hoe sultan Agung zich op zijn dood en begrafenis voorbereidde.

De bouw der heuvelgraven.

1631—46

Agung's voorgangers waren bezijden de moskee in *Kuta Gedé* begraven; hij had echter nog tijdens zijn leven een verheven graf op een *heuvel* laten aanleggen. De stichting van dit heuvelgraf zal men in verband met zijn verheffing tot Susuhunan in 1624 dienen te stellen.

Immers, de titel van Susuhunan kwam zeer waarschijnlijk oudtijds slechts de *wali's* toe, werd hun wellicht slechts pas ná hun overlijden toegekend. Hun geestelijke invloed poogde men te bestendigen door hun lichaam op een *heuvel* ter aarde te bestellen. Op een zeer oude, ten minste tot de Hindoe-Javaanse tijd teruggaande traditie gaat dit gebruik terug. Het ligt voor de hand, dat ook Agung iets dergelijks voor ogen heeft gezweefd, toen hij besloot een soortgelijk heuvelgraf voor zich zelf en de zijnen op te richten.

Volgens de overlevering, vervat in de Babad Alit (p. 20—22), droeg Agung de bouw van het heuvelgraf op aan zijn oom *pg. Djuminah* of *Blitar*. Deze was het 18e kind van Sénapati en heette aanvankelijk rd. mas. Bagus (Sadjarah Dalem gen. 132, 18). Bij de verheffing van de vorst tot Sultan, — wellicht wordt die tot Susuhunan bedoeld — werd zijn titel panembahan. In 1614, bij de uitzending van tg. Sura-Tani, wordt zijn aanwezigheid gemeld (S.K. 692). Ook nam hij in 1619 aan de veldtocht tegen Tuban deel (S.K. 744). Zijn zoon werd door zijn broeder pan. Krapjak tot ad. Blitar verheven (S.K. 687). Een groot aanvoerder schijnt hij overigens nooit geweest te zijn. Zijn aanwezigheid bij het beleg van Batavia, door de Nederlanders opgemerkt (d.J. V, 149, Val. IV, 347), moet meer te danken zijn aan het prestige dat van hem, als oom van de vorst, uitstraalde, dan aan zijn militaire talenten. Een Bantams bericht meldt, dat hij ook met 100 of 1000 man tegen de opstandige Sundanezen werd uitgezonden, doch bij het verzenden van het bericht nog niet verschenen was. De rebellen waren intussen al verslagen en verjaagd (d.J. V, 189). Volgens de Babad Sengkalaning Momana zou hij omstreeks die tijd zelfs overleden zijn (A.J. 1553).

Volgens de Babad Sengkala was de aanleg van het heuvelgraf reeds A.J. 1551 (A.D. 1629—30) begonnen, wat wel heel dicht bij de rampjaren 1628 en '29 ligt. Doch misschien heeft de vorst juist gepoogd door een grote krachtsprestatie als deze grafbouw zijn prestigeverlies voor Batavia weer goed te maken. Hoe het zij, de oude pan. Djuminah stierf tijdens de aanleg en werd op bevel van de vorst op de heuvel, *Giri-Laja* genaamd, ter aarde besteld ¹).

Dit droevig voorval bracht een belangrijke wijziging in de plannen van de vorst te weeg. Vooreerst zou hij het betreurd hebben, niet de eerstbegravene op deze erebegraafplaats te wezen, en vervolgens achtte hij, bij nader inzicht, de ruimte voor zich en zijn nazaten te klein.

Dientengevolge werd op de nabij gelegen heuveltop *Ima-Giri* een nieuwe begraafplaats aangelegd, waar Agung inderdaad aan het hoofd kwam te liggen.

De aanleg van de nieuwe erebegraafplaats geschiedde met grote zorg. Voor de planken wand van het grafhuis werd *wunglé-hout* gebezigd, afkomstig uit *Palembang*. De kwaliteit daarvan was zo uitstekend, dat het huisje zich in 1917 nog in goede toestand zou bevonden hebben.

De Nederlandse resident te Palembang schreef in zijn brieven van 15 sept. 1641: „Daer waeren 3 goraps uyt Surabaya aengelant; nae 't

¹) Babad Alit geeft voor dit overlijden het Javaanse jaar 1565 (A.D. 1643-44), hetgeen rijkelijk laat lijkt.

seggen souden met hun thienen door den *Sousounan* om *hout* te halen afgesonden wesen, gemant met *300 coppen*".

In oorlogstijd zendt men een dergelijke vloot met zulk een sterke bemanning niet eenvoudig voor brand- of timmerhout uit. Daaraan had de vorst trouwens gans geen gebrek. Als deze Matarammers hout kwamen halen, moet het wel een bijzondere soort geweest zijn. Mogelijk werd toen het wunglé-hout, bestemd voor de begraafplaats Ima-Giri, uit Palembang gehaald. Ook in latere jaren zien wij meer dan eens de Javanen hout uit Palembang halen, en dan in het bijzonder voor begraafplaatsen.

Behalve de eigenlijke begraafplaats waren er nog enige gebouwen, aan de voet van de heuvel gelegen. Zo bevond zich in het jaar 1733 bij het dorp Ima-Giri „den steenen *dalam* voor Sultan Carto (= sultan Agung) . . . tot eene rustplaats gesticht, wanneer hij den heiligen berg ging bezoeken". Aldus de onderkoopman C. A. Lons in zijn reisverslag (B.K.I. III 1855 p. 7—10). De Babad Alit (p. 22) — overigens een jongere bron — verzekert, dat de bouw van deze pasanggrahan tegelijk met die der heuvelgraven plaats vond. Van de gebouwen is niets meer over dan de stenen muur. Ten westen daarvan ligt een kleine vlakte met de van de grote aloen-aloens bij de Kraton zo bekende twee waringins. Daaromheen lagen de verblijven der groten, die er aan het steekspel deelnamen. Thans heten de omliggende desa's nog naar hen.

Men verhaalt dat het volk uit de omtrek naar die steekspelen kwam kijken, wat weer een toestroming van de bekende Javaanse handelaren in eten en drinken ten gevolge had op de dagen, dat er iets te zien was, t.w. op maandag en vrijdag. Thans heeft op die weekdagen nog regelmatig een pasar plaats.

Mogelijk wordt deze pasanggrahan op de kaart van Van Goens (v. Goens p. 214—15) aangeduid door een klein gebouwtje, dat hij tekende tussen de „Speelplaats" (Gading?) en het „Graft van Sultan Machomet".

Het is dus wel waarschijnlijk, dat de vorst daar enige malen vertoefd heeft, hetzij om zich te vermaken of de vorderingen van het werk gade te slaan ¹⁾, hetzij om zich met de gedachte aan de dood vertrouwd te maken. Over de duur van zulk een verblijf licht ons de Babad Sengkala in, die voor het Javaanse jaar 1567 (A.D. 1645) vermeldt, dat de vorst naar Giri-Laja (dat er niet ver vandaan ligt) reisde en na *een maand* terugkeerde: Sultan tindak mring Giri-Laja . . . Sawulan kondur.

¹⁾ Men toont nog de plek, vanwaar hij naar het bouwen zou hebben gekeken.

Het einde.

Volgens dezelfde bron stierf de grote vorst in de pandapa van zijn Kraton: Tanantara wawarsa mafad anèng pandapa. Aangezien de godin van de Zuidzee hem twee jaar te voren het uur van zijn dood voorzegd had, weigerde hij medicijnen te gebruiken (Serat Kanda 923 en 926). Mogelijk bezweek hij aan een toentertijd in Mataram woedende epidemie.

Tijdens zijn laatste ziekte trof de vorst maatregelen ter voorkoming van een strijd om de troon tussen de kroonprins en zijn broeder pg. Alit, doch tevens, omdat hij zijn „eijgen oudsten broeder Pangeran Porbaja” niet vertrouwde. Daarom riep hij deze pangéran, tg. Wira-Guna en nog een ongenoemde grote, misschien pg. Sura-Baja, bij zich, ten einde de keuze van zijn opvolger door hen te laten goedkeuren en bevestigen. Voor alle zekerheid hield hij hen binnen het hof, terwijl alle tolpoorten door krijgsvolk waren bezet. Tg. Wira-Guna zou het grootste deel van het leger onder de wapenen hebben geroepen en hun gelast, al het geschut en het arsenaal te bewaken.

Kort daarop stierf de grote vorst, waarschijnlijk omstreeks de eerste helft van februari 1646.

Onder strenge bewaking van de lijfwacht werd nu de kroonprins tot *Susuhunan Ingalaga Mataram* uitgeroepen, aan wie allen, zonder uitzondering, hulde betoonden. Daarop werden de poorten weer geopend, en de „vader begraven met *ceremoniën*, te lang UEd. op te houden”. Aldus beëindigt Van Goens zijn verhaal over deze sultan (v. Goens 199—200). Wij betreuren het, dat de schrijver het geduld zijner superieuren zo ontzien heeft.

Lons, de eerste bezoeker, die ons van de begraafplaats *Ima-Giri* een beschrijving heeft nagelaten, passeerde in 1733 „door diverse steene poorten, aan beide kanten met swaare muuren omset”, totdat hij ten slotte de hoogste poort bereikte. „Deese poort, door een der priesters geopend zijnde, zag men de *grafsteede* van hout opgebouwt, na de wijze van een *capel*, die toegeslooten was, en dewelke de priesters, als het *heijlige der heijlige* in ons bijwezen niet wilden nog dervde openen”. Een blik op het eigenlijke graf werd deze bezoeker dus niet gegund. Overigens zag hij er niets fraais aan, dan dat deze grafsteden „zeer rein en sindelijk gehouden werden” (C. Leemans, *Jav. Tempels bij Prambanan*. B.K.I. III 1855 p. 7—10).

Men mag aannemen, dat het eenvoudige gebouwtje, hetwelk thans boven Agung's graf verrijst, niet veel van het door Lons aanschouwde zal verschillen. Het bekroont de heuvel, langs welks helling de meesten zijner nazaten begraven liggen.

BIBLIOGRAFIE.

Inheemse bronnen.

In handschrift:

- Soerjanagara, Pg. Aria. Babad Sengkalaning Momana. Ms. K.B.G.
Babad Sengkala. Afschr. v. h. Bijbelgenootschap 87 (XIII). Ms. K.B.G. 608 Br.
Sadjarah Regen Soerabaja. Ms. K.B.G. 474.
Serat Kanda. Ned. Vert., beginnende met het verhaal van Adji Saka. 4 dln.
Ms. K.B.G. no. 540 (afgekort: S.K.).

Gedrukten:

- Babad Pasir, volgens een Banjoemaasch Handschrift. Met vert. van J. Knebel.
Verh. K.B.G. LI 1e st. Bat.-'s-Hage 1898.
Babad Tanah Djawi. Djilid 9-10. Uitg. Balai Pustaka Serie no. 1289 f-i. Batawi-
Sentrum 1940 (afgekort: Babad B.P.).
Babad Tanah Djawi, in proza. Jav. geschiedenis... tot... 1647 der Jav. jaar-
telling. In... opdracht v. h. Kon. Instituut... naar de uitgave van J. H.
Meinsma..., vertaald door W. L. Olthof. 's-Grav. (1941) (afgekort: Babad
Meinsma).
Babad Tjerbon. Verhandelingen v/h Bat. Gen. v. K. & W. LIX ii 1e ged.
Cense, A. A. De kroniek van Bandjarmasin. Santpoort 1928.
Djajadiningrat, Hoesein. Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën. Bijdrage
ter kenschetsing van de Jav. geschiedschrijving. Haarlem 1913.
Padma-Susastra, Ki. Sadjarah Dalem pangiwa lan panengen... Sam. 1902. (af-
gekort: Sadjarah Dalem).
Pranatjitra, een Javaansche liefde. Uit het Jav. vertaald door C. C. Berg, met
medewerking van M. Prawiroatmodjo. Santpoort 1930.
Prapañca, De Nāgaraktāgama. Oudjav. lofdicht op Koning Hayam Wuruk van
Majapahit... In: H. Kern. Verspr. geschriften VII-VIII. 's-Grav. 1917-'18.
Prawirawinarsa, rd. & rd. aria Djajengpranata. I. Babad Alit... Welt. 1921.
Volkslectuur. Serie no. 577.
Serat (De) Tjabolang en de Serat Tjentini. Inhoudsopgaven, bewerkt door Th.
Pigeaud. Band. 1933. Verhandelingen v/h Bat. Gen. v. K. & W. dl. LXXII.
2e st.
Transscriptie van het dagboek der vorsten van Gowa en Tello, met vertaling en
aantekeningen, door A. Ligtfoot. B.K.I. XXVIII 1880.
Werdisastra, R. en R. Sastrawidjaja. Bhābhād Songennep. Welt. 1921. Volks-
lectuur.

Europese bronnen.

Boekwerken:

- Begin ende Voortgangh van de Ned. Geotroyeerde O.I. Compagnie. Vervattende
de voornaemste Reysen... I. Veerthien Voyagien. II... twaalf Voyagien...
A'dam 1646.

- Berg, C. C. De Middelljavaansche historische traditie. Santpoort 1927.
- Bouwstoffen voor de gesch. der Nederlanders in den Maleischen Archipel. I-III. Uitgeg. en toegel. door P. A. Tiele en J. E. Heeres. 's-Grav. 1886-95.
- Calendar of State Papers. Colonial Series, East Indies, China and Japan... 1617-34... Edited by W. N. Saintsbury. London 1870-92.
- Coen, Jan Pz. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië. dl. I-V. Verzameld door H. T. Colenbrander. 's-Grav. 1919-23. dl. VII. Verzameld door W. Ph. Coolhaas. 's-Grav. 1952. (afgek.: Besch.).
- Colenbrander, H. T. Jan Pietersz. Coen. Levensbeschrijving. 's-Grav. 1934. Uitgaven van het Kon. Instituut voor T., L. & Vk.
- Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum... Uitgeg. en toegel. door J. E. Heeres. 1e dl. (1598-1650). B.K.I. LVII. 's-Grav. 1907.
- Dagh-Register gehouden in 't Casteel Batavia... 1624-48. 's-Grav.-Batavia 1887-1903.
- Deventer, M. L. v. Gesch. der Nederlanders op Java. dl. I. Haarlem 1886.
- Dijk, L. C. D. v. Neêrlands vroegste betrekking met Borneo... A'dam 1862.
- Faber, G. H. von. Oud Soerabaia... Soerabaia 1931.
- Factories (The English) in India... A Calendar of Documents in the India Office, Brit. Museum and Public Record Office by Will. Foster. Oxford 1906 etc.
- Fruin-Mees, W. Gesch. van Java. dl. II. De Mohammedaansche rijken tot de bevestiging van de macht der Compagnie. 2e herz. dr. Uitg. v. Volkslectuur. Welt. 1925.
- Goens, Rijklof van. De vijf gezantschapsreizen naar het hof van Mataram. 1648-54. Uitgeg. door H. J. de Graaf. 's-Grav. 1956. Werken Linschoten-Verg. LIX. afgek.: Van Goens.
- Graaf, H. J. De regering van panembahan Sénapati Ingalaga. 's-Grav. 195. Verhandelingen K.I. dl. XIII. (afgek.: Sénapati)
- Haan, F. de. Priangan. De Preanger-regentschappen onder het Ned. bestuur tot 1811... 4 dln. Bat. 1910-12. Uitg. K.B.G. (afgek. Priangan).
- Hageman Jcz., J. Handleiding tot de kennis der gesch., aardrijkskunde, fabelleer en tijdrekenkunde van Java. Bat. 1852. 2 dln.
- Hageman Jcz., J. Algemeene gesch. van Java van de vroegste tijden tot op onze dagen. Boek 1-2 verschenen in Indisch Archief; boek 3 & vlg. in T.B.G.
- Jonge, J. K. J. de. De opkomst van het Ned. gezag in Oost-Indië... dl. II-VII. 's-Grav.-A'dam 1864-73. (afgek.: d.J.)
- Kartini, rd.adj. Door duisternis tot licht... Sem.-Soer.-'s-Grav. 1911.
- Krom, N. J. Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst. 2e herz. dr. 's-Grav. 1923. 3 dln.
- Krom, N. J. Hindoe-Javaansche gesch. 's-Grav. 1926.
- Lekkerkerker, C. Bali en Lombok. Overzicht der litteratuur... Rijswijk 1920.
- Mac Leod, N. De O.I. Compagnie als zeemogendheid in Azië. 1927 2 dln. afgek.: Mac Leod.
- Pigeaud, Th. Javaansche Volksvertoningen. Bijdrage tot de beschrijving van land en volk. Bat. 1938. Uitg. Volkslectuur.
- Pinto, F. M. Les Voyages advantrevx. Trad. du Portugais par B. Figuiet. Paris 1830.
- Raffles, Th. St. The History of Java. London 1817. 2 vols.
- Rees, W. v. Toontje Poland. R'dam 1896.
- Roy, J. Jansz. de. Voyage gedaan door... na Borneo en Atchin in... 1691. (A'dam 1700?).
- Rumphius, G. E. De Ambonse Historie... 's-Grav. 1910. 2 dln. Uitg. K.I.
- Sarkar, Jadunath. Shivaji and his times. Calcutta 1920.

- Schipvaart (De eerste) der Nederlanders naar Oost-Indië onder Corn. de Houtman 1595-97. dl. I-II. 's-Grav. 1915-25. Werken Linschoten-Verg. VII & XXV.
- Schoel, W. F. Alfabëtisch register van de administratieve... en adatrechtelijke indeeling van Ned.-Indië. dl. I: Java en Madoera. Bat. 1931.
- Serrurier, L. De Wajang Poerwa. Eene ethnologische studie. Leiden 1896.
- Stutterheim W. F. De Kraton van Majapahit. 's-Grav. 1948. Verhandelingen K.I. dl. VII.
- Tiele, P. . De Europeërs in den Maleischen Archipel. 1-9 (1877-87). Verschenen in de B.K.I.
- Valentijn, Fr. Oud en Nieuw Oost-Indiën... Dordr. A'dam 1724-26. dl. IV. (afgek.: Val.)
- Veth, P. J. Java... historisch. 2e dr. I. Oude Gesch., II. Nieuwe Gesch... Haarlem 1896-98. 2 dln.
- Visser, B. J. J. Onder de Compagnie. Gesch. der Kath. Missie van N.I. 1606-1800. Bat. (1934).
- Winter, C. F. Javaansche Zamenspraken. 3e dr. A'dam 1882.

Handschriften:

- Vershillende stukken uit het Koloniaal Archief, onderdeel van het Rijksarchief in 's-Gravenhage. Aangeduid met K.A.
- Vershillende stukken uit het Arquivo Nacional da Torre do Tombo, voornamelijk uit de Livros das Monções. Afgekort: L.d.M.

Tijdschriftartikelen:

- Adam, L. Eenige historische en legendarische plaatsnamen in Jogjakarta. Djawa X, 1930.
- Brandes, J. Yogjakarta. T.B.G. XXXVII 1894.
- Brandes, J. Djakawès in de Babad tijdens de belegering van Batavia, Jacques Le fébre. T.B.G. XLIV 1901 p. 286.
- Cense, A. A. Enige aantekeningen over Makassaars-Boegineese geschiedschrijving. B.K.I. CVII 1951.
- Crucq, K. C. De kanonnen van de Kraton te Soerakarta. T. B. G. LXXVIII 1938.
- Fruin-Mees, W. Pieter Franssen's Journael van zijn reis naar Mataram in 1630 en eenige wegen naar de hoofdplaats. T.B.G. LXVI 1926.
- Fruin-Mees, W. Waarom Batavia en Mataram van 1629-1646 geen vrede hebben gesloten. T.B.G. LXVI 1926.
- Gijssels, Artus. Verhaal van eenige oorlogen in Indië... Kroniek v/h Hist. Genootschap te Utrecht. 27e Jaarg. 1871 Utr. 1872.
- Graaf, H. J. de. De historische betrouwbaarheid der Javaanse overlevering. B.K.I. CXII 1956.
- Graaf, H. J. de. Het Kadjoran-vraagstuk. Djawa XX 1940.
- Graaf, H. J. de. Lombok in de 17e eeuw. Djawa XXI 1941.
- Graaf, H. J. de. De reis van Mangku-Rat IV naar Mataram. T.B.G. LXXXIII 1949.
- Graaf, H. J. de. Soerabaja in de XVIIe eeuw. Djawa 1941.
- Graaf, H. J. de. Titels en namen van Javaanse vorsten en groten uit de 16e en 17e eeuw. B.K.I. CIX 1951.
- Graaf, H. J. de. Tomé Pires' „Suma Oriental” en het tijdperk van godsdienstovergang op Java. B.K.I. CVIII 1952.
- Holle, K. F. Pijagem van den Vorst van Mataram. T.B.G. XIII 1864.
- Leemans, C. Javaansche tempels bij Prambanan. B.K.I. III 1855.

- Leupe, P. A. Het gezantschap onder den G. G. H. Brouwer naar Bali in 1633. B.K.I. V 1856.
- Leupe, P. A. Stukken betrekkelijk het beleg en de verovering van Malakka... 1640-41. Berichten Hist. Genootschap 1862.
- Pigeaud, Th. Aanteekeningen betreffende den Javaanschen Oosthoek. T. B. G. LXXXII 1932.
- Pigeaud, Th. Alexander. Sakèndèr en Sénapati. Djawa VII 1927.
- Pijper, G. F. The minaret in Java. India Antiqua p. 274-83.
- Rinkes, D. A. De Heiligen van Java. V. T.B.G. LIII 1911.
- Rouffaer, G. P. Artikel over : Tenggerezen in de Encyclopaedie van N.I. 2e dr.
- Roux, C. C. F. M. le. Twee Portugese plattgronden van Oud-Batavia uit den stichtingstijd der stad. T.B.G. LXXVIII 1938.
- Soehari, S. Pinggirs. Djawa IX 1929.
- Wiselius, J. A. B. Historisch onderzoek naar de geestelijke en wereldlijke suprematie van Grisse op Midden- en Oost-Java gedurende de 16e en 17e eeuw. T.B.G. XXIII 1876.
-

ALPHABETISCH REGISTER ¹⁾

Enige afkortingen:

ad. adipati

dip. dipati

G.G. Gouverneur-Generaal

kdj. kangdjeng

ng. ngabhèhi

nj. njai

pan. panembahan

pg. pangéran

rd. radèn

rg. rangga

tg. tumenggung

A

Acunha (Jorge d'): 168, 170, 171, 223-25.

Adam (L.): 105.

Adi (ratu): 27.

Adi-Langu: 273.

Adipati (kj.) v. Suka-Dana: 80.

Adipati v. Balambangan: 257.

Adipati Anom (pg.): = Mangku-Rat I
104, 241, 247, 286.

Adipati Anom (pg.): = Mangku-Rat II
211.

Adipati Anom (pg.) van Djambi: 276,
278.

Adiprabu Anjakrawati Sénapati Ingalaga
Mataram: 1. Zie ook: pan. Krapjak.

Adi-Sara (nj.): 3.

adu kemiri = spel 101.

Agung (sultan): passim.

Agung (pan.) van Giri: 207.

Agung Sénapati Ing-Alaga Ngabd'ur-
Rahman (sultan): 26.

Akbar (Groot-Mogol): 204.

Alap-Alap (tg.): 28, 36, 41, 84, 93, 140,
209, 210.

Alexander de Grote: 157.

Alit (pg.): 141, 251, 291.

aloen-aloen = 14, 106, 108, 109, 122,
156, 290.

Ambon, Amboina: 18, 64, 68, 71, 206, 207,
218, 262, 281.

Amongraga: 219.

Ampèl (-Denta): zie Ngampèl-Denta.

Amsterdam (schip): 68.

Amsterdam (stad): 134, 239.

Amuk (ki): = kanon 130, 131.

Andaka: 30, 32, 116.

Andaka-Wana: 10.

Andjang Mas: 23.

Angga-Dipa (mas): 87, 88.

Angga-Juda: 200.

Angga-Juda (kj.): 278.

Anjakra-Kusuma: 1, 26, 27, 129.

Anjakra-Wati.

Aquilaria Malaccensis: 73.

Arabië, Arabieren: 103, 266, 269.

Ardja Blambangan 256.

Arenga Saccherifera: 96.

Arja (pg.) van Wira-Saba: 32, 35.

Aros-Baja of Aris-Baja: 38, 83, 86-89,
92, 97, 137, 269.

Asmara-Dana: 261.

Astana (van Sura-Baja): 14.

Astina: 153.

Atjeh, Atjehers: 164, 165, 170, 229 230,
268, 279.

B

Babad Alit: 142, 289, 290.

Babad (ing) Demak: 23.

Babad Nitik: 202.

¹⁾ Uiteraard zijn al te vaak voorkomende eigennamen, als: Agung, de Compagnie, Mataram, Nederland enz. niet opgenomen.

- Babad Pasir: 118, 121.
 Babad Tanah Djawi (ontstaan v/d):
 212, 263, 268, 273.
 Babad Tjerbon: 282.
 Baḍoleng: 84.
 Bagawanta (kali): 240.
 Bagelen: 120, 121, 139, 196.
 Bagus (rd. mas): 2, 289.
 Bajat (sunan): 197, 202, 205.
 Baker (A.): 269, 270.
 Balambangan: 16, 132, 201, 203, 217, 252,
 254-63.
 balé: 106, 107, 115, 122.
 Baléga: 49, 84, 85, 89.
 Baléga (pg.): 86, 92, 93.
 Bali, Baliërs: 97, 132, 185, 203, 254, 255,
 257-59, 261, 262, 284.
 Bali (oppervorst v.): 185, 203, 254, 255,
 258, 259, 261.
 Balitar, (ratu mas): 213.
 Baluwarti: 15.
 Banda, Bandanezen: 18, 20, 71, 79, 189,
 207.
 Bandjarmasin, Bandjarezen: 17, 18, 73,
 81, 187, 188, 278-80.
 Bangat (ki): 40.
 Bangil: 263.
 Bangkalan: 89.
 bangsal kentjana: 107.
 Banju-Mas: 120, 196.
 Banju-Sumurup: 88.
 Banka: 73, 267.
 Bantam, Bantammers: 7, 8, 20, 35, 38, 39,
 42, 53, 54, 58, 60, 62, 63, 70, 72-74, 82,
 93, 101, 119, 130-33, 145, 146, 151, 158,
 175, 189, 190, 193-96, 205, 232, 241, 245,
 264, 266, 269, 270, 274, 275, 278, 282,
 283, 287, 289.
 Bantam (vorst v.): 93, 264, 275, 283.
 Barat Tiga: 39.
 Baron Sakéndher: 157.
 Baru (kj.): 140, 141.
 Baru (kodja): 68.
 Barreto de Resende (Pedro): 169.
 Batang: 247, 248.
 Batang (ratu): 247.
 Batavia: 17, 55, 63, 67, 69, 71-76, 78, 79,
 88, 90, 92, 94, 111, 116, 117, 126, 127,
 131-34, 137, 141, 144-53, 155-59, 162,
 164-67, 169, 170, 173, 176-78, 183, 184,
 186-91, 193-95, 187-99, 201, 217, 222,
 223, 226, 229, 233-36, 238, 241, 245, 246,
 251-53, 255, 256, 269-72, 274, 275, 277,
 279-81, 283, 285, 287, 289.
 Bau-Reksa (tg.) van Kendal: 59, 67,
 69-71, 76, 81, 89, 106, 107, 119, 120,
 127, 132-34, 145, 146, 148, 153-55, 157,
 158, 160, 179.
 Bawean (pulo): 18, 49.
 Bendul (si): 158.
 Belvedere: 151.
 Bengawan: 95.
 Bennett (William): 68, 265.
 Berg (C. C.): 103, 142, 258, 259, 273.
 Beringan: 23.
 Beschermer (de): 283.
 Betawi = Batavia 156.
 Bhabhad Songenep: 87.
 Billiton: 73.
 Bima (eiland): 262.
 Bincki: 256.
 Bishop (Rich.): 264.
 Bitjak (kj.): 140, 141.
 Blatèr: 255, 261.
 Blitar (ad.): 289.
 Blitar (pg.): 289.
 Beṭoṭot (rd. mas): 9.
 Bodja-Nagara: 49.
 Boisot (Adriaen): 7.
 Bommel (redoute): 150.
 Bonang (sunan): 1, 27, 129.
 Bongas: 199.
 Bonremedio (jacht): 173.
 Borneo: 17, 18, 279, 280.
 Botelho (Nuno Alvarez): 164, 165, 230.
 Both (G.G. Pieter): 20, 21, 24.
 Botjor: 121.
 Botjor (ki): 121.
 Bramit (njai): 4.
 Brandes (J.): 112, 156.
 Brantas: 15, 30, 31, 34, 35, 78, 95, 152.
 Brantas-delta: 3.
 Brata-Juda: 142.
 Breda: 237.
 Bringsing (kj.): 267.
 Britten: 269, 272.
 Broeckum (Jan v.): 172, 188, 244.
 Brondong: 31.
 Brouwer (G.G. Hendr.): 20, 21, 185.
 Bruce (Rob.): 260.
 Bruijninck: 7.
 Buddhisme: 226.
 Bugan (rd.): 87, 88.
 Bujut-Dalem: 49.
 Bukit: 207, 208.
 Bulèlèng (pandji): 256, 257.

Bumi-Dja : 196.
 Bungas (Sèh.) : 199.
 Butuh : 37, 209, 214.

C

Caen (A.) : 70.
 Camer (P. v. d.) : 258, 259.
 Cariaen (mas) : 255.
 Carpentier (assistent Jacques de) : 64.
 Carpentier (G.G. Pieter de) : 73, 82, 94, 208.
 Cartwright (Ralph) : 267, 269.
 Celebes : 187, 281.
 Cense (A. A.) : 17, 279-81.
 Ceylon : 228.
 Chily Poete : 270.
 China, Chinezen : 16, 20, 62, 63, 66, 68, 147-49, 151, 176, 180, 189-91, 199, 215, 216, 248, 254, 256, 280, 287.
 Christenen : 230, 231.
 Cleijn : 233.
 Cloet (Nic.) : 280.
 Cnoll (Gov.) : 15.
 Coedès (G.) : 123.
 Coen (Jan) : 223.
 Coen (G.G. Jan Pz.) : 18, 24-27, 31, 32, 38, 39, 41, 42, 46, 50-52, 55-59, 61-68, 72, 78, 79, 82, 100, 119, 142, 145, 151, 156-60, 173, 183, 206, 207, 264.
 Cosa (Manuel de) : 227.
 Couper (Jac.) : 130.
 Crape (Roelandt) : 233.
 Crucq (K. C.) : 56, 130, 223-25, 227, 267.

D

Dabul : 268.
 Dagertije = Juda-Karti 261.
 Dalem (pg.) : 49.
 Damar (rd. mas) : 2.
 Damar Wulan : 213.
 dampar kentjana : 26, 129.
 Dana-Laja : 22.
 Danu-Paja (tg.) : 116, 163, 175, 242-44, 251-53, 261.
 Danu-Pradja : 182.
 David (koning) : 37.
 Demak, Demakkers : 4-8, 11, 12, 61, 66, 67, 75, 87-89, 114, 121, 135, 137, 138, 220, 266, 273, 274, 280.
 Demak (pg.) : 2-4, 6-8.
 Demak (tg.) : 58, 62, 75, 90.

Demang (kj.) : 196.
 Denemarken : 233.
 Deutecom (Jochem Roelofsz. v.) : 190.
 Deventer (M. L. v.) : 95.
 Dewa Agung : 185, 254-56.
 Diamant (bastion de) : 156.
 Diemen (G.G. Ant. v.) : 125, 151, 165, 177, 197, 254, 270, 272, 273, 281.
 Dijk (L. C. D. v.) : 17.
 Di-Made : 259.
 Dirantaka (ng.) : 116, 158, 230, 244, 252, 268, 271, 284.
 Dirk de Vriesbaai : 239.
 Djaga-Baja : 234, 240.
 Djaga-Pati (kj.) : 200, 211.
 Djaga-Raga : 36, 46, 47, 112.
 Djaga-Raga (dem., dip.) : 45, 49.
 Djaja-Baja (ki dem.) : 44.
 Djaja-Lengkara (rd.) : 12, 47.
 Djaja-Puspita (aria) : 84.
 Djaja-Raga (pg.) : 2, 9-11.
 Djaja-Sentana (patih) : 48, 49.
 Djaja-Supanta of Suponta (kj. pati, dem., tg.) : 28, 30, 31, 36, 37, 39, 41, 43, 44, 48-50.
 Djajeng-Pati (kj.) : 175.
 Djajèngresmi en Djajèngsari : 219.
 Djakarta, Djakatra, Jacat(a)ra : 42, 53, 58-60, 62-67, 78, 103, 141, 152, 153, 155-59, 169, 190, 203, 225, 252.
 Djakuwès : 153, 156.
 Djaladra (rg.) : 140.
 Djalengkara (dèwa) : 256.
 Djambi : 63, 164, 165, 275-78, 280, 282, 285, 287.
 Djangkung : 158.
 Djapan : 17, 33, 34, 38, 94.
 Djapan (ad.) : 37.
 Djapara : 167.
 Djati-Sara : 5, 8.
 Djawana (tg.) : 160.
 Djetmika (rd. mas) : 27.
 Djipang : 49.
 Djiwa-Raga (kj.) : 159, 253.
 Djoharsih : 167, 168.
 Djohor : 69, 82, 164.
 Djolang (rd.) : 1.
 Djortan : 16, 17, 21, 53, 64, 68, 71, 81, 82, 90, 205-207.
 Djumahat : 114.
 Djuminah (pg. ad., pan.) : 2, 44, 45, 118, 158, 160, 161, 289.
 Djurang Djero : 85, 86, 93.

Djurang Parahu of Palwa: 43.
 Djura-Kiṭing (pg., pan.): 85-88, 91, 161, 286.
 Djura-Taman: 22, 25, 202, 203.
 Djuwana: 135, 137, 238.
 Doenssen (Steven): 15, 54.
 Dolphijn (schip de): 68.
 Domba (paard): 44, 45.
 Dominicanen: 230, 231.
 Dortmansbergje: 15.
 Druyff (Gerret Frederickx): 56, 57.

E

East India Company (Eng.): 267, 270.
 Ellor II (pg.): 87.
 Endra-Nata (tg.): 5, 138-41.
 Endra-Séna: 215, 216.
 Engeland, Engelsen: 25, 56, 58, 59, 62-65, 67, 68, 70, 80, 100, 164, 170, 190, 227, 240-42, 264-70, 272, 275, 280.
 Eindhoven (Balthasar v.): 29, 31, 32, 54, 57-59, 65, 69, 99, 116, 117, 125, 199.

F

Faber, (G. H. von): 14, 47.
 Fernandus (Diego): 241.
 Franssen (Jan): 99, 163, 174-77, 198, 200, 201, 281.
 Fruin-Mees (W.): 95, 165, 178, 185.

G

Gada-Mestaka (ki): 5, 9.
 Gaḍing: 23, 11, 112, 290.
 Gadjah Mada: 263.
 Gadjah Mati: 263.
 gamelan: 105.
 Gang Kraton: 15.
 garebegs: 115.
 garebeg besar: 284.
 garebeg-mulud: 49, 118, 221.
 garebeg puwasa: 103, 123, 128, 141, 180.
 Geer (Abr. v. d.): 186.
 Gelgel: 185, 254, 255.
 Genḍing: 5.
 Genḍing (kj. ad.): 4, 5, 8.
 Geni-Rongga: 9.
 Genootschap (Kon. Bataviaasch): 18, 225, 227, 279.
 Gent (H. v.): 278.
 Gericke (J. F. C.) en T. Roorda: 9.

Gijssels (Artus): 13-15, 56, 59, 62, 68, 69, 78, 86, 88, 206, 207, 265, 281.
 Giri: 29, 36, 47, 50, 86, 93, 132, 205-09, 214-20, 273.
 Giri (priestervorst v.): 7, 8, 88, 152, 197, 205-09, 213-16, 218, 273.
 Giri-Laja: 289, 290.
 Goa: 20, 165, 166, 168-72, 177, 223-29, 284.
 Goens (G.. Rijkl. v.): 1, 9, 23, 51, 90, 91, 104, 108, 110, 113, 116, 121, 123, 128, 129, 133, 142, 143, 162, 167, 168, 212, 234, 236-38, 241, 247-49, 251, 253, 267, 271, 272, 285, 286, 290, 291.
 Goethe (J. W. v.): 226.
 Gowa: 122, 281.
 Graaf (H. J. de): 19, 27, 104, 125.
 Gresik of Grisee: 5, 15, 17-21, 24, 31, 38, 53, 56, 64, 66, 71, 78-82, 90, 97, 153, 205-07, 216, 253.
 Gudjarat: 53, 68, 119, 182, 185, 186, 189, 190, 223, 269.
 Guntur-Geni (kanon): 125, 133.
 gunung: = spijsberg 123.
 Gunung Djati (sunan): 10, 110, 248, 283.
 Gunung Parahu: 43.
 Guwa Gabar: 109.
 Guwa Langseh: 288.

H

Haan (F. de): 195.
 Hadji (kj.): 158, 252, 269-72.
 Haen (Hendr. de): 25, 27, 50, 59, 72-74, 80-82, 99, 100, 107, 112-14, 117, 118, 120, 123, 124, 136, 138, 283.
 Hageman Jczn. (J.): 6, 11, 27, 47, 83, 95, 206, 219.
 Hagen, (Lambert Dirckxz): 24.
 Hagen (Steven v. d.): 15, 19.
 Hajam Wuruk: 29, 124.
 Heemskerck (Jac. v.): 6-8, 19, 206.
 Herenweg: 149.
 Hermansz (Corn.): 64.
 Hermansz (Jan): 238, 285.
 Heurnius (ds. Justus): 185.
 Heuten (Wouter): 64, 65.
 Heuvel (Anth. v. d.): 281.
 Hindoe-Javanisme: 203, 204, 288.
 Hitu, Hituēzen: 207, 208, 218, 281.
 Hohendorff (J. A. baron v.): 157.
 Hollandia (redoute): 147, 149, 150, 156, 157, 285.

Holle (K. F.): 158.
 Hoochlant (Jan Jansz.): 67.
 Hawamohel: 221.
 Huell (Q. M. R. Ver): 122.
 Hulubalang (kodja): 51, 57-60, 65, 70,
 119.

I

Ibn Maulana (sjech): 110.
 ilmu gaib: 262.
 Ima-Giri: 88, 110, 162, 247, 283, 289-91.
 Imhoff (G.G. G. W. baron v.): 157.
 India, Indië: 19, 50, 98, 165, 169, 233.
 Indonesië, Indonesiërs: 114, 131, 151, 248,
 282.
 Indra: 50, 233.
 Indra-Djala: 50.
 Indramaju: 199.
 Indra-Nata (tg): 118, 138.
 Ingalaga (pg., pan., radja, sunan): 27, 71,
 72, 99, 127, 128, 174, 268, 283.
 Iskandar Muda (sultan): 164.
 Islam: 103, 121, 179, 184, 200, 201, 207,
 224, 231, 235, 285.
 Israëlieten: 201.

J

Jacopson (Joost): 184.
 Jagerboomen: 240.
 Japanners: 148, 151, 189, 190, 246.
 Japara: 5, 13, 19, 21, 23, 25, 29, 38, 39,
 41, 46, 51, 53-63, 67-70, 75, 78, 79, 87,
 88, 118, 119, 123, 131, 136, 137, 144,
 145, 153-55, 157, 165, 168, 170, 178-80,
 182-85, 187-89, 191, 195, 223, 225, 228,
 229-33, 236-38, 241, 253, 264-67, 270,
 280, 286.
 Jeremiasz (Jan): 100, 235, 244.
 Jlantik: 259.
 Jogja-Karta: 3, 14, 105, 110-112, 234.
 Jonge (J. K. J. de): 47, 92, 95, 103, 145,
 158, 159, 252.
 Juan Pedro Italiano: 24, 25.
 Juda (lurah): 173, 174, 177.
 Juda-Karti: 253, 161.
 Juda-Prana (tg.): 76, 94, 97.
 Juynboll (Th. W.): 100.

K

Ka'abah: 203.

Kaḍawung (rd. mas): 1, 4.
 Kadipatèn: 49, 105, 210, 212.
 Kaḍiri: 5, 12, 17, 28, 30-32, 159, 256.
 Kadjor: 142.
 Kadjoran: 9, 199, 200.
 Kadjoran (rd.): 198, 200.
 Kadjuron (rd. mas kenṭol): 5.
 Kakiali: 208, 281.
 Kala-Duta (schip): 153.
 Kalasan: 8.
 Kali-Djaga (sunan): 198, 273.
 Kalifagypan: 29, 103, 117.
 Kali-Njamat: 35, 54.
 Kaliran: 3.
 Kali-Wungu: 155, 157, 198.
 kamanḍungan: 44, 108.
 Kandat: 31.
 Kanduruwan: 140, 142.
 Kapulungan (tg): 28-30, 41, 42.
 Kara: 15.
 Karang Bolong: 240.
 Karel de Grote: 9.
 Karimata-eilanden: 17.
 Karta of Kerta: 25, 47, 73-75, 100, 103-05,
 108, 110, 112, 115, 125, 130, 283.
 Karta (sultan): 247, 290.
 Karta-Djaja: 139.
 Karta-Juda: 180.
 Karta-Sekar: 113.
 Karta-Sura: 38, 108, 114, 212, 225.
 Karta-Winata: 104, 113.
 Kasura-Bajan: 212.
 Katitan (lurah): 71.
 Kawis-Guwa (pan.): 206, 219.
 Keḍu: 23, 120, 139, 234.
 keizersdagen: 122.
 kelir: 107.
 Kembar (mas): 255, 257, 261.
 Keṅḍal: 17, 24, 27, 35, 54, 59, 67, 69, 80,
 81, 92, 118-20, 131, 132, 134, 145, 146,
 156, 160, 254.
 Keṅḍang-gebergte: 4.
 Keṅḍat: 31.
 Kerandang: 45.
 kepatihan: 112, 113.
 Kerangan: 45.
 Kerckhoven (J. v. d.): 279.
 Kerta: zie Karta.
 Ketawangan (ng.): 33, 84, 93, 94, 97.
 Ketib ing Giri: 213.
 Kidung Pamancangah: 259.
 Kisik, Kikisik: 86.
 Klatèn: 93.

Knebel (J.): 121.
 Koromandel: 73, 100, 241, 266.
 Kota tahi: 156.
 Kota Inten: 156.
 Kramat Gantung: 15.
 Krapjak (pan.): 1-3, 5, 19, 20, 22-26, 53,
 110-12, 117, 135, 161, 200, 207.
 kraton: 14, 15, 18, 22, 23, 47, 48, 55, 88,
 104-13, 122, 125, 130, 131, 135, 212, 263,
 282.
 Krawang: 185-87, 223, 246.
 kris: 100, 125.
 Krom (N. J.): 30, 216, 256.
 Kudus: 5, 24.
 Kulon (kangdjeng ratu): 247.
 Kulon (ratu): 249.
 Kumba-Karna: 49.
 Kuṭa-Gedé: 22, 23, 25, 113, 115, 288.
 Kuṭa Renon: 30.

L

Labetaka: 18.
 Lacotier (Thomas): 101.
 Laksamana (kodja): 51, 119, 136, 165,
 179-84, 228.
 Lambert: 233.
 Lamongan: 12, 22.
 Lampongs: 275.
 lanté: 122.
 Landak: 17, 81.
 Lara of Rara Kidul (njai): 104, 114, 288.
 Lasem: 30, 31, 36, 40, 41, 48, 135, 244.
 Lawang Sekèpèng: 113.
 Leemans (C.): 113, 291.
 Leeuwen (Dirck v.): 19.
 Lefebre (Jacques): 147, 156.
 Lekkerkerker (C.): 259.
 Lengkara (déwa): 256.
 Leupe (P. A.): 97, 229, 255.
 Lingga-Archipel: 171.
 Linhares (Mich. de Noronha graaf v.):
 169, 171, 223-26.
 Lissabon: 165, 225.
 Lodensteyn (Gysb. v.): 187.
 Lombok: 254, 259, 262.
 Lons (C. A.): 113, 115, 247, 290, 291.
 lontar: 122.
 Luhu: 281.
 Lumadjang: 28, 30, 256.
 Lumadji (ki): 10.
 Lumbung (berg): 194.
 Lung Ngaju (ratu): 27.

lurah (kjai): 119.

M

Maagdelijns sterkte: 156.
 Maanen (Tj. D. v.): 96.
 Mac Leod (N.): 165, 276.
 Madegan: 83.
 Madiun: 11, 32, 36, 47, 159, 161.
 Madiun (tg.): 161.
 Madja-Agung: 12, 34, 49.
 Madja-Kerta: 34, 94.
 Madja-Pait: 22, 25, 34, 274.
 Madja-Pait (vorst v.): 124.
 Madu-Ganda: 104.
 Madura, Madurezen: 20, 30, 33, 37, 48,
 49, 74-76, 82-94, 97, 117, 127, 128, 137,
 139, 161, 193, 222, 256, 283, 296.
 Madura (vorst v.): 25, 84, 85, 91.
 Ma Huan: 216.
 Makassar: 21, 56, 62, 94, 184, 187, 190,
 225, 228, 262, 275, 281, 282.
 Makassar (vorst v.): 18.
 Malabagadadi: 179.
 Malaka: 18-20, 67, 69-71, 73, 119, 146,
 164-67, 170, 171, 191, 223, 225, 227-29,
 232, 246, 275, 276.
 Malang: 28, 29, 31.
 Malang-Karsa: 179.
 Malang Sumirang (ng.): 9.
 Maleiers, Maleis: 18, 279.
 Majang: 45.
 Malim: 71.
 Manda-Raka (dip.): 2, 4, 26, 44, 82, 85,
 107, 117, 118, 162.
 Mandura (ng.): 117.
 Mandura-Redja (kj. ad.): 40, 43-45, 82,
 88, 107, 117, 120, 148, 149, 152-57, 160,
 162.
 Mangku-Bumi (pg.): 2, 3, 28, 29, 31, 33,
 39.
 Mangku-Dirdja: 10.
 Mangku-Rat I séda Tegal-Arum of Tegal-
 Wangi: 24, 111, 115, 141, 155, 211, 212,
 241, 247, 280, 286.
 Mangku-Rat II Amral: 15, 114, 209, 211,
 212, 216, 221, 249.
 Mangku-Rat III Mas: 15.
 Mangku-Rat IV Djawa: 23, 104, 124, 125.
 Mangun-Djaja: 140, 142.
 Mangun-Oneng (tg.): 94, 95, 97, 98, 117,
 118, 139, 141, 143.
 Manilha: 224.

Mantja-Nagara: 32, 84, 139, 256.
 mantri pamadjegan: 120.
 Marct (Jac. v. d.): 61.
 Mardijkers (Compagnies): 147, 151, 170,
 189, 190, 241, 246.
 Mardijkers (Javaanse): 120.
 Marhoem Panambahan: 280.
 Maronde: 146, 148, 190.
 Marta-Laja (ad.) 10, 22, 32, 33, 35-37,
 39, 40, 41, 43, 48, 135, 139.
 Marta-Lulut: 140.
 Marta-Nata (ng.): 280, 284.
 Marta-Negara (ki): 30.
 Marta-Pati (rd.): 88.
 Marta-Pura: 18, 279, 280.
 Marta-Pura (rd.): 26, 27.
 Mas (sunan): = Mangku-Rat III 15.
 Mas (ratu) van Kadiri: 12.
 Mas (pg.) van Aris-Baja: 83, 86.
 Mas (kali): 13, 77, 95.
 Masjid Kramat: 110.
 Masjid Pandjunan: 110.
 Masjid Watu: 10.
 Maseyck (Corn. v.): 45, 52, 57, 58, 65,
 69, 89, 112, 123, 150, 175, 178, 179,
 181-84, 233, 235, 237, 265.
 Masigit Hadji: 88.
 Mataram (pg. aria): 105, 249.
 Mataram (radja): 260.
 Mataram (ratu): 264.
 Mataram (sultan): 268, 269.
 Mataram (tumenggung): 29, 39, 44, 248.
 Matelieff (Corn.): 18.
 Matjan-Kuning: 257.
 Matjan-Putih: 256.
 Mekka: 75, 203, 246, 264, 266-71, 281.
 Mesdjid Selo: 11.
 Middelburg: 237.
 Moehammad Sasnagari (modin): 49.
 Moerstoffers (Dirck): 233, 235.
 Mohammed (profeet): 102, 159, 224, 269.
 Mohammed (sultan): 290.
 Molukken: 18, 24, 53, 67, 208.
 Montja-Nagara: 222.
 Moortkuyl: 252.
 Moren: 55, 102, 184, 270.
 moskee: 103, 113-16, 123.
 Moslims: 100, 104, 115, 121, 200, 201,
 226, 236, 238, 240, 272.
 Motte (la): 277.
 Muda (entjik): 62, 172, 254.
 Mukarab: 158.
 Musi: 275, 282.

Myrmidones: 51.

N

Nagarakrtagama: 29.
 Naja-Derma: 140.
 Naja-Hita (dem.): 9.
 Narantaka (kj.): 266.
 Nawala-Pradata: 263.
 Negapatnam: 275.
 Neptunes (schip): 78.
 Ngampel-Denta: 12, 13, 98, 209, 210, 214,
 220, 273.
 Ngurawan (dem.): 95.
 Nieuwicheyt (schip): 258.
 Njakra-Kusuma: 27.
 Noorder Kalksteengebergte 51.
 Noort (Olivier v.): 205.
 Noronha, graaf v. Linhares (Michel de):
 169, 171, 223-26.
 Nusa Kambangan: 111.

O

Ombak: 46.
 Ommelanden (Bataviase): 252.
 Onrust (eiland): 62, 190.
 Oosterwijck (Jan): 185, 255.
 Oosthoek (van Java): 28, 30, 34, 97, 132,
 222, 255, 258, 262.
 Oost-Java(nen): 5, 6, 8, 19, 28, 38, 39,
 42, 144, 258-62.
 Opak (kali): 110, 111.
 Oranje (prins v.): 245.

P

Pacung: 258.
 Padjadjaran: 32.
 Padjang: 25, 27, 36-38, 41, 43, 50, 95,
 105, 121, 139, 199, 201, 209, 212.
 Padjang (vorst van): 4, 22, 36, 37, 44-47,
 97, 98, 206-09, 273.
 Padu-Reksa: 256, 257.
 Pagarage: 283.
 pagelaran: 108, 141.
 pajung: 10, 51, 122.
 Pakatjangan: 84, 89.
 Paku-Buwana I (sunan): 248.
 Paku-Buwana III (sunan): 155, 268.
 Pala-Dadi: 33.
 Palakaran: 87.

- Palembang: 228, 273-77, 280, 282, 289, 290.
 Palembang (straat): 70.
 Palmer van den Broecq (W.): 83.
 Paman: 71.
 Pambajun (ratu): 249.
 Pamekasan: 84-86, 89, 91, 93.
 Pamekasan (vorst v.): 86.
 Pamidjèn: 139.
 Pamutihan: 105.
 Pana-Raga: 2, 9-11, 27, 32, 36, 47, 97, 159.
 Pana-Ragi: 9.
 Panarukan: 12, 189, 255, 256.
 Panḍan-Arang (kj. ageng): 199, 201.
 Panḍan-Sari (ratu): 12, 210-18, 249.
 Pandjang-Djiwa: 213.
 Pandjang Mas: 23.
 Pandjawi (ki): 135.
 panembahanstitel: 75, 205, 206.
 Pangajun (ratu): 249.
 Pangalasan: 140.
 pangérans: 118, 128.
 Pandjer: 5.
 Pandjer (ad.): 4, 5, 8.
 Pantjawura: 119-31.
 Pape (Jan le): 65, 69.
 Parapèn v. Giri (sunan): 197, 206, 207, 220.
 Parel (bastion de): 156.
 Pasagi (dip.): 30.
 Pasir: 121.
 Pasir Luhur: 121.
 Pasisir: 32, 50, 153, 196, 222, 256.
 Pasiwalan: 37.
 Pasuruhan: 16, 17, 28-31, 38, 41-43, 97, 159, 256, 257, 259.
 Patah (rd.): 273.
 Patani: 46, 72, 164.
 Paṭi: 1, 2, 5, 36, 37, 40, 41, 84, 91, 92, 117, 134-45.
 Paṭi (vorst v.): 48, 84, 136, 137, 143, Zie ook: Pragola (ad.) II.
 Patjung (kj. ngurah): 259.
 Patra-Hita: 245, 246, 270.
 Patra-Menggala: 180, 181.
 Paulo (Antonie): 101, 111, 181, 227, 234, 235, 237, 238, 241, 244-46, 251-53, 261, 271, 272, 281, 284, 288.
 Pedro: 67.
 Pegirian (kali): 77.
 Pekalongan: 120, 179, 180, 182, 199, 228, 247, 266.
 Pekik (ad., pg., pan. ratu): 12, 13, 17, 29, 95, 97, 98, 208-18, 249.
 Pelabuhan: 31.
 Pemalang: 120, 153.
 penḍapa: 107, 202, 291.
 pépé: 10, 209, 210.
 Philips IV v. Spanje (koning): 224, 231.
 Peppercorn (schip): 67.
 perdikan-desa's: 121, 197.
 Pers: 119.
 Peter de Grote: 9.
 piagem: 158.
 Pieterssen (Matthijs of Tijs): 236.
 Pigeaud (Th.): 9, 23, 117, 121, 159, 200, 219, 255, 267, 277.
 Pijper (G. F.): 115.
 Pinggir's 262, 263.
 Pingit: 80, 81.
 Pinto (Mendes): 13.
 Pires (Tomé): 12, 19, 110, 263.
 Plèrèd: 111, 115, 211.
 Podjok (pg.): 49.
 Poland (Toontje): 25, 91.
 Porong (kai): 95, 152.
 Portugal, Portugezen: 19, 70, 74, 126, 164-72, 177, 178, 180, 184, 191, 223, 232,, 237, 241-43, 245, 255, 263, 266, 267, 272, 275, 282, 284.
 prabajeksa: 22, 107.
 Praga (kali): 239.
 Pragola I (dip.): 2, 135, 141.
 Pragola II (dip.): 40, 48, 84, 85, 91, 92, 135-43.
 Prahu: 43.
 Pramana (rongga): 32, 33, 35.
 Prambanan: 113, 291.
 Prana-Tjitra: 142, 286.
 Praséna (kj.): 83, 86, 92.
 Prawata: 140.
 Prawiroatmodjo: 142.
 Prawira-Taruna: 142.
 Preanger of Priangan: 153, 193, 196, 197, 247, 268.
 Pringga-Laja (pg.) 10, 256, 257.
 Pringga-Laja (pg.), vader v. rd. Wangsa-Kartika: 257, 258.
 Prins Willem (schip): 188.
 Prowd: 270.
 Puger: 255.
 Puger (ad.): 1-6, 8.
 Puger (ad.): 3, 4, 118, 160, 161.
 Pulang-Djiwa (rd. pandji): 30.
 Pulau Putri: 190.

Pulu-Tirem (pg. van): 203.
 Pun Gelap: 48.
 Pulo Nangsa Barambang: 10, 11.
 Pulungan: 29.
 Purbaja (pg. ad.): 2, 26, 33, 43-45, 118,
 140, 153-56, 158, 160, 203, 209, 291.
 pusaka: 48, 129, 139-41.
 Putih (Tjili): 270.

R

Radja Bukit: 206, 218.
 Radja-Niti: 139.
 Radja-Dadi: 33.
 Radja-Menggala: 138, 140.
 Radjek-Wesi: 49.
 Radjasa (radin): 87.
 Radja Mataram: 260.
 Raffles (J. S.): 3, 34, 108, 111, 114, 222,
 280.
 Rahmat (rd.): 209, 210, 214, 273.
 Ramelan (maand): 269.
 Ranđu Watang: 36, 49.
 Rangsang (dèn mas): 26, 27.
 Rantjangkapti: 219.
 Rama (pan.): 198.
 Rangga (pg.): 9.
 Rangga (kj.): 119, 146.
 rangkah: 43.
 Rara Kidul (njai): 104.
 Rara Mendut: 142.
 Reade (Sam.): 265.
 Reael (G.G. Laur.): 57.
 Ratu van Tjerebon (pan.): 25, 109, 220,
 222, 247, 264, 268, 282.
 ratu-titel: 221, 222, 243, 244, 264.
 Rees (W. A. v.): 25, 91.
 Reformation (schip): 238, 246, 252, 269,
 270, 272, 273.
 Reksa-Dana (kj.): 16, 21.
 Reksa-Nagara (kj. tg.): 280.
 Renon (kuṭa): 30.
 Renong: 28, 30.
 Resende (Pedro Barreta de): 169.
 Riga: 236.
 Rinkes (D. A.): 199, 202, 203, 268.
 Robijn (bastion de): 156.
 Rode Brug: 15.
 Rongga-Lawé: 33, 49.
 Rongga-Lelana: 30.
 Rongga-Sumengit: 10.
 Rouffaer (G. P.): 100, 122, 204, 263.
 Rouffaer (G. P.) en H. H. Juynboll: 100.

Roux (X. X. F. M. le): 169.
 Roy (J. Jz. de): 279.
 Rumphius (G.): 218, 281.

S

Sadjarah Bantén: 93, 283.
 Sadjarah Dalem: 1, 158, 161, 221, 247-49,
 289.
 Safier (bastion de): 156.
 Sagara-Wana: 55, 156.
 Saint-Martin (Is. de): 198, 249.
 Saka-jaartelling: 204.
 Sakanda: 257, 258.
 Salokantara: 257, 258.
 Salomo (koning): 27.
 Samarang: 7, 65, 66, 166, 174, 180, 203,
 218, 222, 226, 280.
 Samarang (hoofd v.): 173, 177. Zie ook:
 Wangsa-Radja (ng.).
 Sampang: 85-89, 91, 94, 153, 159.
 Sampang (ad. v.): 83, 87, 92.
 Sana-Budaja (museum): 101.
 Sandjata (ad.): 45, 47, 49, 95-98.
 Santa Catharina (Lucas de): 230, 231.
 Santa Maria (Manoel de): 230, 232.
 Santa-Merta (pg.): 83, 86.
 Santo Joseph (Pedro de): 230, 232.
 Sapu-Djagad (kanon): 125, 129.
 Sara-Pada = Sripada 237.
 Sardulla: 281.
 Sarkar (Jadunath): 128.
 Sasak: 258.
 Sasmita-Sastra: 88.
 Sastrawidjaja (R.): 87.
 Satmata (prabu): 219, 220, 273.
 Sawung-Galing: 140, 142.
 Schiedam (schip): 190, 233.
 Schotte (Appolonius): 24.
 Schouten (Wouter): 63.
 Séda-ing-Krapjak (pan.): 1.
 Sedekari: 19.
 Sedjarah Arja Tabanan: 259.
 Séla: 135.
 Selimbi: 120.
 Semanggi: 45.
 Sénapati (pan.): 1-3, 5, 9, 11, 22, 30, 44,
 107, 113, 118, 120, 121, 157, 162, 199,
 206, 268, 273, 289.
 Sénapati Mangku-Bumi (pg.): 121.
 senenan: 290.
 Sapandjang: 98.
 Sepandjang (tg.): 98, 209, 210, 212.

- Serat Babad Tuban: 49.
 Serat Djaja-Lengkara Wulang: 213.
 Serat Tjabolang en Tjentini: 219.
 Serrurier (L.): 213.
 Shiva Chhatrapati: 128.
 Shivaji: 128.
 Sida-Ardja: 19, 29.
 Sidaju: 16, 30, 86, 97.
 Sida-Murti: 48, 49.
 Sida-Wini (rd.): 46.
 Silarong (pg.): 84, 85, 256-58.
 Silva (Pedro de): 231.
 Silvernagel (Jan): 191.
 Sindu-Redja: 140, 142.
 Singa (ki): 40.
 Singa-Derpa: 10.
 Singa-Negara: 140.
 Singa-Ranu (tg.): 29, 32, 39, 40, 44, 57, 58, 60, 84, 112, 113, 116, 140, 141, 158, 161-63, 196, 197, 202.
 Singa-Sari: 255.
 Singa-Sari (pg.): 5.
 Singa-Wedana: 43.
 Singenap (kj. ad.): 161, 163.
 Sirnabumi: 22.
 sitinggil: 108-10, 122, 209, 282.
 Siwal(an): 35, 36, 38, 39, 42.
 Sjiwa: 28.
 Sjuh-Brasta: 55, 156.
 Soegriwa (I Gat. Bg.): 259.
 Soehari (S.): 263.
 Soekasada (radja): 239.
 Solo (Sala): 9, 14, 41, 91, 101, 113, 156, 226.
 Solo (rivier): 47, 66, 78.
 Solor: 18, 232.
 Solt (Paulus v.): 15.
 Songenep: 87, 88.
 Sooburgh (Michiel): 236.
 Soury (Andries): 20, 21, 35, 38, 54, 279.
 Soury (Pieter): 276.
 Spanje: 100, 224, 225.
 Specerij-eilanden: 19-21, 54, 63, 78, 193.
 Specx (G.G. Jacques): 147.
 Speelman (Corn.): 14, 88, 198, 200, 211, 221, 249.
 Speult (H. v.): 207.
 srimenganti: 107, 108.
 Sripada: 183, 231, 236, 242-46.
 Stadstuin in Sura-Baja: 15.
 Stoeltjen (Jan): 233, 235.
 Stutterheim (W. F.): 22.
 Sudayo (pate): 13.
 Sumenep: 38, 84-89, 91, 93, 161, 163.
 Sudjana-Pura: 49, 84-86, 91, 117, 137, 286.
 Suka-Dana: 17, 73, 74, 79-81, 280.
 Sukmul: 158.
 Sultan Mataram: 268.
 suluk: 213.
 Suma-Nagara (tg.): 253.
 Sumatra: 18, 50, 114, 165, 280.
 Sumbawa: 254, 259, 262.
 Sumber: 119.
 Sumeđang: 78, 91, 92, 101, 139, 158, 159, 193, 234.
 Sumeđang (hoofd v.): 45, 84, 91, 139, 193-97, 286.
 Sundana (kj.): 54.
 Sundanezen: 153, 194-96, 234, 273, 289.
 Surdjaja (pg.): 13.
 Sunja-Ragi: 110.
 Sura-Agul-Agul: 148, 149, 157, 158, 160, 162, 244, 251, 252.
 Sura-Antaka: 140.
 Sura-Baja: 7, 8, 12-22, 28-38, 41, 42, 45, 47, 50-54, 64, 65, 68, 70-73, 75-79, 81-84, 91, 93-95, 97, 98, 130-32, 136, 137, 141, 144, 148, 159, 206-16, 218, 253, 254.
 Sura-Baja (vorst v.): 12, 16-20, 25, 28-34, 38, 42, 45, 47, 64, 65, 95, 97, 98, 206-12.
 Sura-Karta: 55, 56, 130, 227, 267.
 surambi: 114, 115.
 Sura-Nata (tg.): 280.
 Sura-Nata (santri): 5, 9.
 Sura-Natan (moskee): 9.
 Sura-Praméja: 140.
 Sura-Pringga: = Sura-Baja 13.
 Sura(n)-Tani (tg.): 28-31, 116, 117, 289.
 Suratte: 73, 179, 180, 246, 266-69.
 Surck (Casp. v.): 53, 54, 56, 57, 59, 99, 125.
 Surja-Menggala (tg. dem.): 278.
 Surja-Nata (tg.): 278.
 Surongga-Marta (ki): 9.
 susuhunanstitel: 75, 127-29.
 Suta-Prana (kj. dem.): 118.
 Suwandana: 179.
 Suwonda (njai rija) 4.
 Swaan (ir. W.): 96.

T

- Tabanan: 259, 260.
 Tadj: 65, 69, 77, 139, 198-200.

Tambak-Baja: 15, 32, 46.
 Tambak-Baja (ng.): 44-46.
 Tambak-Baja (rd. aju): 47.
 Tambak-Bajan: 47.
 Tambak-Uwos: 4, 5, 8.
 Tanara: 133, 189.
 Tanda-Negara: 4, 5.
 Tandjung: 5.
 Tangerang: 158.
 Tanpa-Nangkil (pg. dem.): 1, 4, 45.
 Tapa-Sana (pg. dip.): 280.
 Tasman (Abel): 276.
 Tayouhan (schip): 173.
 Teeuw (A.): 87.
 Tegal: 69-72, 75, 81, 131, 134, 146, 150, 172, 180, 186-89, 231, 243, 246.
 Tegal (tg.): 71, 76, 106, 107, 114, 118, 120, 127, 132, 144, 146, 150, 176, 186, 187, 228, 236, 243, 283.
 Tegal-Wangi (sunan): 24, 111, 247, 258.
 Telles (Ant.): 229.
 Tello: 281.
 Tembaga (rd. mas): 1, 4.
 Tembajat: 197, 199, 205.
 Tengah (pg.): v. Aris-Baja: 83.
 Tapa-Sana (pg.): 200, 257.
 Terusan: 94, 95.
 Thesel (Dan.): 173.
 Tiele (P. A.): 18.
 tjiergevechten: 123.
 Timbanganten: 159.
 Tjakra-Kusuma (prabu pandita): 26.
 Tjakra-Nagara (pg.): 87.
 Tjakra-ning-Rat: 86, 91.
 tjandra sengkala: 6, 11, 37, 40, 43, 92, 130, 202.
 Tjandra-Wongsa: 10.
 Tjarijosipun Sultan Iskandar: 213.
 Tjempa: 49.
 Tjeporan: 142.
 Tjerebon: 14, 58, 87, 93, 94, 109, 110, 116, 131, 132, 150, 153, 159, 166, 178, 195, 220, 247, 248, 264, 273, 282, 283, 287.
 Tjerebon (kjai): 87.
 Tjerebon (vorst v.): 25, 50, 109, 128, 129, 132, 149, 185, 191, 195, 196, 220-22, 247, 248, 264, 268, 282, 283.
 Tjiasem: 197.
 Tji Keruh: 158.
 Tjilatjap: 239.
 Tji Liwong: 133, 149, 152.
 Tji Manuk: 195, 196.
 Tji Tanduwil: 196.

toernooi: 122.
 Toh-Djiwa (rg.): 28.
 Toh-Pati: 138, 140.
 Tolé (ad.): 121.
 topeng: 200.
 Trajem: 66, 82, 195, 234, 239.
 Trenggana v. Demak: 121.
 Trouwseiland: 240.
 Truna-Djaja (rd.): 211, 232.
 Tuban: 18, 30-34, 36, 41, 42, 44, 48-52, 77, 78, 97, 135, 216, 279, 289.
 Tuban (ad.): 18, 36-38, 47-50, 208, 279.
 Tumenggong (rd.): 260.
 Tumenggung (radja): 276.
 Tumenggung Mataram: 116, 161, 248, 253.
 Turken: 119.

U

Ukur: 101, 159, 193-97, 234.
 Ukur (ad.): 196.
 umbul: 196.
 Ungaran: 4, 8.
 Untung Djawa: 194, 196.
 Upa-Santa (kj. dip.): 88, 107, 117, 120, 148, 157, 160, 162.
 Urawan (dem.): 95, 97, 98.
 Urawan (aria): 98.

V

Valck (schip): 64.
 Valentijn (ds. Fr.): 14, 16, 17, 34, 46, 57, 72, 156, 157, 159, 160, 217, 240, 268.
 Vastenburg (benteng): 226.
 Veer (Jan Jeremiasz v. d.): 100, 235, 244.
 Ventura (Jac.): 174, 176.
 Verhoeven, Verhoeff (Pieter W.): 20, 79.
 Verhulst (Abr.): 102, 195, 233-35, 239, 240, 272.
 Veth (P. J.): 95, 263.
 Vice-Rey van Port. Indië: 20, 167, 170, 171, 226-31, 282, 284.
 vijver: 110, 111.
 Visser (B. J. J.): 230, 232.
 Vissozo (Anthonio): 25, 47, 50, 132.
 Vlack (Pieter): 171, 177, 178.
 Vlieth (Jer. v.): 276, 277.
 Voor-Indië: 168.
 Vorstenlanden: 116, 265, 266.
 Vos (Jan): 29, 74-76, 94, 100, 103-08, 114, 127, 128, 137.

Vries (Dav. Pietersz. de): 146.
vrijdagsdienst: 103, 114, 122, 203.
vrouwenwacht: 107, 123.

W

- Wajahan Pamadekan (ngurah): 259, 260.
wajang: 203.
wajang bèbèr: 24.
wajang krutjil: 21.
wajang kulit: 24, 105.
wajang purwa: 23, 215.
Walcheren (schip): 68, 165.
wali's: 27, 97, 129, 224, 288.
Walik (rd. adjeng): 211.
Wana-Karta: 47, 209, 212.
Wana-Krama: 78.
Wandān (ratu): 249.
Wangsa (arja): 173-76.
Wangsa-Dita (rd.): 253.
Wangsa-Kartika: 257, 258.
Wangsa-Radja (ng.): 280.
Wapen van Amsterdam (schip): 68.
Wapen van Delft (schip): 223.
Warga: 71, 102, 150, 160, 173, 174, 183,
189, 242.
waringin: 10, 14, 106, 122, 209, 290.
- Warwijck (Wijbr. v.): 19.
Waston (Humphrey): 267.
Waterkasteel: 110.
Wedī: 199, 200.
Weesick (Arent v.): 7.
Weesp (schip): 151.
Werdisastra (R.): 87.
Wessanen (jacht): 181, 183.
Wètān (rd. aju): 247.
Widikda (kj. dip.): 160.
Wilde Vercken (schip): 258.
Wilis: 258.
Winongan: 28.
Winter (C. F.): 213.
Wira-Bumi (pandji): 9, 31.
Wira-Guna (tg.): 90, 91, 116, 142, 238,
247-50, 253, 272, 284-88, 291.
Wira-Menggala (kj. ng): 158, 159, 253.
Wira-Nata-Pada (rd. aria): 128, 161, 163.
Wira-Patra (rg.): 158.
Wira-Saba: 12, 17, 32, 33, 38, 54, 159.
Wira-Satmika: 10.
Wira-Utama: 158.
Wiselius (J. A. B.): 206, 208, 209.
Wonderaer (Seb.): 144.
Wurjah (rd. mas): 27.
Zeeburgh (Mich.): 236.
Zuidzee: 104.